

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ

Una anàlisi sobre la conflictivitat i el canvi a
la rereguarda catalana durant la Guerra Civil,
1936-1939

GUILLEM PUIG VALLVERDÚ

**TESI DOCTORAL
2020**

Guillem Puig Vallverdú

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ

Una anàlisi sobre la conflictivitat i el canvi a la
rereguarda catalana durant la Guerra Civil,
1936-1939

TESI DOCTORAL

Dirigida pel Dr. Josep Sánchez Cervelló

Departament d'Història i Història de l'Art

UNIVERSITAT ROVIRA i VIRGILI

Tarragona
2020

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT
ROVIRA I VIRGILI

FAIG CONSTAR que aquest treball, titulat "LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939", que presenta GUILLEM PUIG VALLVERDÚ per a l'obtenció del títol de Doctor, ha estat realitzat sota la meva direcció al Departament D'HISTÒRIA I HISTÒRIA DE L'ART d'aquesta universitat.

HAGO CONSTAR que el presente trabajo, titulado "LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939", que presenta GUILLEM PUIG VALLVERDÚ para la obtención del título de Doctor, ha sido realizado bajo mi dirección en el Departamento DE HISTORIA E HISTORIA DEL ARTE de esta universidad.

I STATE that the present study, entitled "LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939", presented by GUILLEM PUIG VALLVERDÚ for the award of the degree of Doctor, has been carried out under my supervision at the Department HISTORY AND HISTORY OF ART of this university.

Tarragona, 29 de novembre de 2019 / Tarragona, 29 de noviembre de 2019 / Tarragona,
November 29th, 2019

El/s director/s de la tesi doctoral
El/los director/es de la tesis doctoral
Doctoral Thesis Supervisor/s

J. Sánchez Cervelló

JOSEP SÁNCHEZ CERVELLÓ

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Agraïments

Al llarg dels anys que ha durat aquesta investigació he après que el procés d'elaboració d'una tesi doctoral acostuma a fer-se en solitari i amb escassos episodis de socialització, o amb menys dels que un mateix desitjaria. La soledat requerida, i no sempre volguda, acostuma anar acompanyada d'alts nivells d'exigència derivats de la sobreproducció d'articles, la participació a congressos, la publicació de treballs, l'assistència a seminaris, la concurrència a premis i beques per buscar finançament, a més de la reclamada innovació investigadora per situar els resultats en les classificacions internacionals. Tot plegat acostuma a tenir com a conseqüència que les ganes de seguir per aquest trajecte s'evaporin. Quan s'està immers dins de l'estudi fa la sensació de que sempre s'està parlant i escrivint sobre el mateix –o pitjor encara, a un mateix. En aquests moments es genera una frustració que et porta a pensar que no ets prou bo per al lloc que ocupes i la sensació de que ets un frau apareix de manera reiterada quan és l'hora de revisar la recerca. En aquestes ocasions, és el moment idoni per aturar-se i desconnectar –parcialment– del que s'estigui treballant. A vegades funciona i es possible reprendre les tasques amb una mica més d'entusiasme.

Malgrat aquest aïllament al que sembla que estem obligats a assumir si volem sobreviure a aquesta aventura, hi ha hagut persones que s'han capficat en fer-me aquest camí més transitable. Precisament la raó per començar el redactat d'aquesta manera ha estat la necessitat de justificar-me davant de les amistats a les que cada vegada els ha estat més difícil arrencar-me de l'espai de treball. Han batallat intensament, i han sortit més vegades com a vencedores que no pas com a derrotades, i per això m'agradaria que aquesta introducció fos un reconeixement a la seva perseverança i a la seva paciència. També, perquè penso que d'aquesta manera els agraïments es desprenen de la seva intenció únicament protocol·lària i, tot i complir-la, s'expressen de manera sincera i propera a qui els mereix.

Pensar col·lectivament ha estat un dels majors plaers que m'ha aportat aquest treball. Construir coses noves ha estat una experiència fascinant i per això són imprescindibles els agraïments a les persones que m'han permès compartir papers

i intercanviar idees i pensaments. Hauran de disculpar-me els absents en aquestes properes línies, però poden estar segurs que els agraeixo que m'hagin ajudat a construir una xarxa tant àmplia com comfortable durant aquest temps.

En primer lloc la menció necessària al director d'aquesta recerca. El Josep Sánchez Cervelló ha estat comprensiu en els moments de més cansament, i les paraules d'ànims han ajudat a dibuixar horitzons més favorables dels que en moments previs es visualitzaven. Han estat sis anys de trobades més aviat fortuïtes, però sempre han estat carregades d'empatia i de la sensació de que alguna cosa s'aprenia. La llibertat i l'autonomia han guiat l'elaboració d'aquesta tesi doctoral, i per tant els defectes que hi podreu trobar només es poden imputar a mi mateix. I amb el Josep, també vull fer extensible l'agraïment a la resta de membres del Centre d'Estudis sobre Conflictes Socials (CECOS), que em van acollir en el meu retorn a la Universitat Rovira i Virgili en els moments iniciàtics del Grup de recerca.

Aquest estudi va començar a caminar l'octubre de 2013, malgrat no fossin els seus primers passos. Existeix un intent previ de temàtica similar que es va desenvolupar durant el tercer curs del Grau en Història a la URV, quan el Ramon Arnabat ens va animar a iniciar-nos en la investigació de la història recent. Un treball de curs que més tard va prendre forma amb el Treball de Grau –dirigit pel mateix Josep Sánchez Cervelló– i, un any més tard, es va convertir en la base del Treball de Final de Màster; aquest últim dirigit pel José Luis Martín Ramos, a la Universitat Autònoma de Barcelona. Als tres els agraeixo haver-me guiat en les primeres temptatives que em van animar a seguir amb la recerca i l'interès demostrat per com ha avançat la investigació durant els darrers anys. D'aquesta aventura a la Universitat Autònoma en guardo molt bons records i aprenentatges que s'han convertit en referents per tota la tasca que va seguir. Les classes del Martí Marín les recordo amb especial estima, tant per la perspectiva adoptada com per les seves habilitats pedagògiques farcides d'ironia.

Així mateix, se'm fa difícil concebre aquest treball sense l'estímul intel·lectual de les investigacions de tots els col·legues amb qui he coincidit en congressos, seminaris i workshops per tota la geografia ibèrica. Per això és d'obligat compliment una menció, encara que breu, a l'Assumpta Castillo, el Miguel Ángel Del Arco, la

Coral Cuadrada, el Fernando Hernández, la Montserrat Duch, el Ricardo Robledo, el Raimon Soler-Becerro, el Manuel Loff, la María Zozaya, el José Luis Ledesma, el David Alegre, el Cladio Hernández, l'Alejandro Pérez-Olivares, la Gloria Roman, el Juan Antonio Santana, el Bruno Esperante, el Xabier Buxeiro i l'Aldara Cidrás. Però especialment a una parella tant adorable com infatigable: l'Encarnita i el Renato Simoni. Aquesta investigació no hauria estat igual de no haver-los conegut i haver transmès els ànims i l'entusiasme que he rebut reiteradament de part seva.

Que aquesta tesi hagi arribat a bon port és gràcies a les persones que m'han ajudat a construir-la i han tingut cura de que no em desanimés en l'intent. El Cristian Ferrer ha seguit aquestes pàgines de ben a prop. Sempre disposat a escoltar i orientar-me, m'ha cuidat en els moments de més inseguretats i ha redreçat nombrosos esborranys d'aquesta recerca. Les reflexions de les pàgines següents tenen altes dosis de la seva genialitat i el resultat final és la mostra d'un deute intel·lectual que serà difícil de liquidar. L'Ada Lasheras i el Francesc Rodríguez s'han convertit en el recer en els dies de viatges llampec a Tarragona. Els menjars i les sobretauls disteses han fet profitoses les visites protocol·làries a la Universitat i han demostrat que ambdós són magnífics confessors amb una paciència il·limitada. Les exigències de la tesi m'han portat per diferents llocs, però el punt de sortida sempre era casa la Silvia de los Aires. Allà on fos, sempre he comptat amb un pis franc i una companyia que et feia sentir com a casa. Quan m'ha tocat viatjar amb cotxe, en canvi, sortosament sempre he pogut comptar amb el Jordi Carrillo, qui ha convertit la temeritat en una virtut admirable. Sempre disposat a donar un cop de mà en situacions sobrevingudes, junt amb la Bea, són una font inesgotable d'aventures i anècdotes capaces d'enllaçar-te amb persones tant fascinants com el Nicolás Catalán i el Ramon Fabregat, distingits per una passió inesgotable per debatre i transitar cap a altres tipus d'històries que amplien horitzons a qualsevol que hi estigui disposat.

Treballar a quatre mans és complicat, requereix d'una simbiosis que no sempre es dona entre els implicats. Fer-ho a sis ha de ser d'imprudents perquè l'experiència em diu que poden sortir coses realment fascinants i imprevisibles, almenys per qui pensa fer-les treballar plegades. A l'Almar Baiget i l'Axel Baiget els vull agrair l'haver-ho fet tant senzill. Han estat la clau de volta per reconciliar-me amb un entorn que

sentia hostil i els dos m'han ensenyat a treure ferro de situacions adverses. Amb el Joan Gimeno, el Jaume Muñoz, el Pau Casanellas, el Miguel Díaz i Jordi Sancho he trobat una companyonia sense els quals hagués estat força més difícil aquesta aventura. També amb la Neus Baena i el Jaume Camps que amb converses pausades han ajudat a construir una xarxa insubmissa. Tots plegats s'han convertit en agents resistents a la voluntat aïllacionista d'aquest procés i ben bé han demostrat que és cert que les comunitats són d'elecció.

En el transcurs de l'elaboració d'aquesta tesi doctoral he hagut de dedicar-me a altres coses si volia que el projecte sobrevisqués. Durant gairebé un lustre he compaginat la investigació amb un treball de poques hores a l'institut on vaig passar l'adolescència. Aquesta vegada, però, hi vaig tornar com a monitor de la biblioteca al costat de la Marta Cañellas, una confident immillorable. A ella li valoro la comprensió i les converses, uns agraïments que faig extensibles al Gerard Carceller i altres exprofessors, entre ells el Lluís Pagès i el Jordi Serra, amb qui m'he sentit molt ben acompanyat i a qui agraeixo els materials que m'han facilitat per elaborar part d'aquest treball. El multitasking al que m'he sotmès durant aquest temps m'ha portat a treballar en dues ocasions a l'Ajuntament de la Selva del Camp. Potser no tant relacionat amb la recerca com en la manera de plantar-li cara a la vida, recordo amb molta estima les estones amb el Ginés Puente i la Isabel Tàrrrech. Suposo que d'alguna manera les converses de cafè han quedat impregnades en aquest redactat.

Al llarg d'aquests sis anys he compartit espais socials amb persones molt diverses. L'exigència de la recerca m'ha obligat a apartar-me'n i participar menys del que m'hagués agradat. Però si la investigació s'ha allargat tant en el temps ha estat també perquè no me n'he volgut quedar al marge. En ocasions era la procrastinació necessària per reconduir la feina feta fins al moment, d'altres una mena de compromís que m'empenyia a ser-hi. El Centre d'Estudis Selvatans, el Roure i La Raconera han estat una segona casa on tornar a carregar energia per transformar-la i construir coses noves. En aquestes espais, com us podeu imaginar, coincidir amb molta gent és inevitable, però la singularitat també s'hi fa present. Per això vull esmentar a la Laia Girona, la Mireia -el Dani i el Biel-, la Joana, el Pol, la Marina i la Marta, l'Albert i

l'Arcadi; la Montse i el Quim; la Laia Muntas, la Montse Pagès, l'Aleix, la Cèlia, el Jose i el Ton. Tots ells són incombustibles.

Afortunadament, aquesta investigació s'ha beneficiat de la bona feina de molts professionals en arxius públics i privats. La tasca dels membres de la Fundación Anselmo Lorenzo i l'Archivo Histórico del PCE, a Madrid, o els encarregats de l'Arxiu Nacional de Catalunya, a Sant Cugat del Vallès, en són bons exemples. Així mateix, el Gerard Mercader, al capdavant de l'arxiu comarcal de la Ribera d'Ebre, i el Jaume Teixidó, durant un llarg temps dirigint l'Arxiu Comarcal del Priorat, han demostrat la importància de la preservació del patrimoni per vertebrar un territori allunyat –i habitualment oblidat- dels centres rectorals del país. No enganyaré a ningú si destaco fins a quin punt pot entusiasmar passar-se hores a l'arxiu i la biblioteca entre capses, lligalls i carpetes a l'espera de trobar alguna cosa interessant, però satisfà molt més trobar-se amb persones generoses com el Mike Gómez i el Jordi Font, que m'han cedit bona part dels materials dels seus treballs respectius per poder ampliar les fonts d'aquesta recerca. A ells dos els agraeixo la seva generositat, i a la Marta Minguella l'haver-m'hi enllaçat.

Penso que es necessari mencionar que prendre la decisió de realitzar una tesi doctoral i aventurar-me en l'estudi de l'espai agrari no es pot entendre sense la influència d'uns coneixements i d'unes reflexions resultat de les relacions amb moltes de les persones que ja he citat. Com en qualsevol decisió, en aquesta també hi ha hagut una relació entre l'ètica i l'estètica. En la presentació pública d'aquest estudi hi ha exercit una gran influència la Teresa Ferré, que em va descobrir el fascinant món de la gràfica obrera i anarquista de principis de segle XX i, especialment, el fons fotogràfic de Pérez de Rozas. Entre moltes fotografies poc conegudes sobre l'època, hi ha una col·lecció d'instantànies de la Col·lectivitat General d'Amposta, un patrimoni realment fascinant de la memòria popular del Delta i de la que he volgut deixar constància a la portada d'aquesta tesi doctoral.¹ També vinculat amb la portada i la seva harmonia, he d'agrair al Jaume Llambrich haver-me transmès els coneixements iniciàtics al voltant de l'edició d'imatges i textos que amb els anys he anat ampliant amb la tècnica elemental de l'assaig-error-correcció i que té com

---

1 AFB, Fons Nissaga Pérez de Rozas, *Col·lectivitat d'Amposta*.

a resultat l'edició més o menys raonable d'aquesta tesi doctoral. En aquest sentit segurament hi haurà coses a esmenar, però podeu estar segurs que el Jaume no en té cap culpa.

Abans d'acabar, i per no allargar més aquest apartat, vull dedicar unes paraules d'agraïment al grup de l'Absentia 1893, a qui ben bé Ramon Casas els hi podria dedicar un dibuix mentre gaudeixen, entaulats, de *L'art del menjar [a Catalunya]*. La més banal de les converses d'aquesta colla, que a la pràctica actua com una societat de suport mutu per correspondència, atès el nombre i la dispersió dels que la integren, constituiria un acte d'altra traïció si algun dia sortissin a la llum. Precisament per això convé agrair-los l'existència i mantenir el seu anonimat.

Per últim vull dedicar unes paraules als pares, el Jordi i la Maria Teresa, i a la Júlia, perquè han estat les principals víctimes de les meves cabòries i frustracions en el dia a dia. El procés per arribar fins aquí l'hem patit tots junts, també amb el terrabastall de l'Akela, de qui s'esfumen tots els desoris als que ens té acostumats amb les mostres d'estima incondicional. A l'àvia Rosita, amb qui gaudim plegats de la seva excel·lent memòria que es perd per indrets i generacions de pagesos mitgers i minyones. Malgrat ja no hi siguin, vull recordar als avis, l'Antonio i la Roser, de qui sempre em costa escriure però no deixo mai de tenir presents. Espero que els sacrificis que van fer no quedin en el no-res. En una part d'aquesta recerca s'amaguen els intents per recuperar algunes de les històries que m'explicaven: quan de joves maldaven per sortejar la fam de la postguerra traginant des de l'Almolda, al vell mig dels Monegros, fins a Fabara i Calaceit sortejant amb enganys i suborns les patrulles de la Guàrdia Civil a l'alçada de Casp; o quan recordaven com de petits van veure com es partia la família, i mentre una part marxava a França, l'altra buscava sobreviure entre telers i petits encàrrecs amb una vida modesta al Passatge Vilaret de Barcelona. Junt amb ells, un record per a la família de Cal Ramonasso i els de Ca Cametes, que van compartir les sorts i els infortunis de la mateixa època. I als de Ca Pelat, perquè aquest món que explico era el seu.

Guillem Puig Vallverdú

La Selva del Camp, octubre de 2019

ÍNDEX

Sigles	13
Índex de figures i taules	15
Resum	17
Resumen	19

PRIMERA PART

Capítol 1

1.1 Memòria i història de la col·lectivització a Catalunya	27
1.2 Qüestions de mètode	49

Capítol 2

2.1 Del col·lectivisme bakuninista al comunisme llibertari (1880-1930)	61
2.2 Aliances descentralitzades i heterogènies (1910-1922)	68
2.3 Les esperances i les frustracions republicanes	99

SEGONA PART

Capítol 3

3.1 Un fenomen forani?	127
3.2 Multiplicitat de sobirania: el Comitè de Milícies Antifeixistes i la Generalitat	132
3.3 Geografies d'una revolució	164
3.4 La conquesta d'un somni igualitari?	216

Capítol 4

4.1 El pagès imaginat: representacions socials i culturals de la pagesia	235
4.2 Les col·lectivitats en la crisi de l'antifeixisme	255
4.3 «Qui vol el fi, vol els mitjans». L'antifeixisme dins les col·lectivitats	279
4.4 Encarrilar la revolució. Col·lectivitats com a colofó d'una reforma agrària inacabada?	299

CONCLUSIONS 313

FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRÀFIQUES

Fonts arxivístiques	335
Fonts hemerogràfiques	341
Bibliografia	343

DOCUMENTACIÓ PER A L'ACREDITACIÓ DEL DOCTORAT INTERNACIONAL

Abstract	371
Conclusions	373

ANNEXOS

Annex 1: Taula comparativa amb les diferents dades sobre col·lectivitats	393
Annex 2: Resultat de l'enquesta del Departament d'Agricultura (1936-1937)	401
Annex 3: Dades sobre les col·lectivitats agràries a Catalunya (1982)	403
Annex 4: Total de col·lectivitats per províncies	407
Annex 5: Presència de les formacions antifeixistes a les col·lectivitats per comarques	409
Annex 6: Periodització de la formació de les col·lectivitats	411
Annex 7: Taula comparativa dels afiliats de la CNT i la UGT durant la guerra (1936-1938)	413
Annex 8: Presència de pagesos afiliats a la CNT (1937)	415
Annex 9: Emissió radiofònica de Lluís Ardiaca, 9/X/1936	417
Annex 10: Informe del Comitè d'Apropiacions per a les finques del matrimoni Josep Llari i Pilar Laboria, veïns de Tremp, 7/IX/1937	421
Annex 11: Sol·licituds de pagesos a la Junta Municipal Agrària de la Selva del Camp, 1937-1938	425

Sigles

ACR	Acció Catalana Republicana
AIT	Associació Internacional de Treballadors
ASA	Acció Social Agrària de les terres gironines
ASR	Agrupació Socialista de Reus
BOC	Bloc Obrer i Camperol
CCMA	Comitè Central de Milícies Antifeixistes
CEDA	Confederación Española de Derechas Autónomas
CNT	Confederació Nacional del Treball
CR	Comitè Regional de la CNT de Catalunya
CRRC	Comitè Regional de Relacions Camperoles
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya
FAI	Federació Anarquista Ibèrica
FCTT	Federació Catalana de Treballadors de la Terra
FETT	Federación Española de Trabajadores de la Tierra
FNTT	Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra
FNOAE	Federación Nacional de Obreros Agricultores de España
FOUS	Federació Obrera d'Unitat Sindical
FPOC	Federación Provincial de Obreros del Campo
FESAC	Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya
FTRE	Federació de Treballadors de la Regió Espanyola
IACSI	Institut Agrícola Català de Sant Isidre
IC	Internacional Comunista
IRA	Instituto de Reforma Agraria
JSIC	Junta de Seguretat Interior de Catalunya
JSU	Juventudes Socialistas Unificadas
PCE	Partido Comunista de España
POUM	Partit Obrer d'Unificació Marxista
PSOE	Partido Socialista Obrero Español
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
SA	Sindicat Agrícola
SASA	Servei d'Acció Social Agrària de la Mancomunitat
UdR	Unió de Rabassaires
UGT	Unió General de Treballadors
UPA	Unió Provincial Agrària
URSS	Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques
USC	Unió Socialista de Catalunya

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Índex de figures

		Pàgina
Figura 1	Quadre i mapa dels municipis amb societats adherides a la FPOC (1913-1914) i a la FNOAE (1914-1918)	77
Figura 2	Comparativa de les proporcions dels contractes de vinya a la comarca de Martorell abans i després de la mobilització de 1919	81
Figura 3	Nombre d'afiliats als sindicats únics, explícitament agraris, representats al Congrés de la CNT de 1919	84
Figura 4	Nombre d'afiliats als sindicats únics representats al Congrés del Teatre de la Comèdia de Madrid, 1919	85
Figura 5	Presència dels sindicats agrícoles catòlics sobre el total de municipis, 1918-1920	92
Figura 6	Relació del nombre de demandes de revisió de contractes presentades segons el nombre de judicis celebrats a través dels partits judicials	111
Figura 7	Distribució comarcal dels afiliats als Sindicats d'Oposició a Catalunya, 1933	118
Figura 8	Volum de formació de col·lectivitats per períodes a nivell provincial	167
Figura 9	Percentatge de municipis amb col·lectivitats per comarques	168
Figura 10	Relació de les finques confiscades i col·lectivitzades a Amposta per superfície de procedència i la seva presència dins la col·lectivitat	170
Figura 11	Relació de les finques confiscades i col·lectivitzades a Reus per superfície de procedència i la seva presència dins la col·lectivitat	184
Figura 12	«Els Fets de Tarragona», El Bè Negre, [Barcelona] 8/XI/1932	245
Figura 13	Municipis amb col·lectivitats segons la seva afiliació	283
Figura 14	Percentatge de col·lectivitats per comarca segons la seva afiliació	284
Figura 15	Presència de les formacions antifeixistes en les col·lectivitats segons períodes	299

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Resum

Aquesta tesi doctoral té com a objectiu analitzar el desenvolupament de la col·lectivització agrària durant la Guerra Civil. Catalunya és el marc escollit per estudiar aquest fenomen resultat de l'ensulsiada del poder dominant degut al fracàs del cop d'estat i del sorgiment de multiplicitat de poders atomitzats. L'estudi de la violència, com a part constitutiva i definidora de l'exercici del poder, pren una rellevància en aquesta investigació atesa la seva importància en el nou marc en el que es desenvolupà la col·lectivització. En relació amb l'anterior, aquesta investigació estudia les actituds socials de la població, en particular d'aquells que convisqueren amb les col·lectivitats i expressaren el seu suport i les seves oposicions.

Vinculat amb això, i atès que l'espai agrícola és el marc d'anàlisi seleccionat per delimitar aquesta investigació, els processos de politització i mobilització del camp tenen una rellevància principal amb l'objectiu de desenvolupar els paradigmes interpretatius que l'estudien. La seva rellevància es centra en aquella «classe incòmoda» que a la dècada de 1930 es va definir com a desmobilitzada, apàtica i subalterna als dissenys urbans. En aquest sentit, no s'intenta negar la influència urbana en el moviment pagès i en el procés de formació de les col·lectivitats, sinó comprendre la dimensió aportada pels habitants del camp al fenomen. En definitiva, veure com es van interrelacionar la cultura política de la pagesia amb les de les classes populars urbanes.

L'objectiu d'aquesta tesi doctoral és estudiar la vida quotidiana de les col·lectivitats per copsar els canvis i les continuïtats generades per la nova organització, així com quina va ser la seva extensió territorial i els seus principals avaladors. Al llarg de la recerca es dedica una atenció especial a la participació indiscutible de la Confederació Nacional del Treball al procés de col·lectivització de la terra. No obstant això, l'organització anarcosindicalista no va ser l'única que va participar, no ho va fer sola i, per tant, ha estat necessari contemplar el paper adoptat per les diferents formacions antifeixistes a llarg del procés revolucionari i com es relacionaren entre si. En resum, aquest treball és un estudi conjunt de les col·lectivitats agràries a

Catalunya analitzades dins del seu propi context social, econòmic, polític i cultural, tenint en compte els seus impulsors i els horitzons que es plantejaven assolir. Tot això per contribuir a una millor comprensió de l'estudi de la rereguarda republicana i, més específicament, del compromís revolucionari que alguns construïren durant la Guerra Civil.

Resumen

Esta tesis doctoral tiene como objetivo analizar el desarrollo de la colectivización agraria durante la Guerra Civil española. Cataluña es el marco elegido para estudiar este fenómeno resultante del colapso del poder dominante debido al fracaso del golpe de estado y la aparición de multiplicidad de poderes atomizados. El estudio de la violencia, como parte constitutiva y definitoria del ejercicio del poder, se destaca en esta investigación dada su importancia en el nuevo marco en el que se desarrolló la colectivización. En relación con la anterior, esta investigación doctoral estudia las actitudes sociales de la población, en particular de aquellos que vivían con las colectividades y expresaron su apoyo y sus oposiciones.

Vinculado con esto, y teniendo en cuenta que el espacio agrícola es el marco de análisis elegido para llevar a cabo esta investigación, los procesos de politización y movilización del campesinado tienen una relevancia principal para esta investigación con el objetivo de desarrollar los paradigmas interpretativos que la estudian. Su relevancia radica en esa «clase incómoda» que en la década de 1930 se definió como desmovilizada, apática y subalterna a los planes urbanos. En este sentido, no se intenta negar la influencia urbana en el movimiento campesino y en el proceso de formación de las colectividades, sino también interpretar la dimensión aportada por los habitantes del campo. En resumen, comprender cómo se interrelacionó la cultura política del campesinado con la de las clases populares urbanas.

El objetivo de esta tesis doctoral es estudiar la vida cotidiana de las colectividades para ver los cambios y las continuidades generadas por la nueva organización, así como cuál fue su extensión territorial y cuáles fueron sus principales garantes. Se le ha dedicado una atención especial en esta investigación a la participación indiscutible de la Confederación Nacional del Trabajo al proceso de colectivización de la tierra. Sin embargo, la organización anarcosindicalista no fue la única que participó, no lo hizo sola y, por lo tanto, a lo largo de esta investigación doctoral, el papel adoptado por las diferentes formaciones antifascistas a lo largo del proceso revolucionario y cómo se relacionaron entre sí tiene un papel fundamental. En resumen, este

trabajo es un estudio conjunto de las colectividades agrarias en Cataluña analizadas dentro de su propio contexto social, económico, político y cultural, atendiendo a sus promotores y los horizontes que estaban dispuestos a alcanzar. Todo esto para contribuir a una mejor comprensión del estudio de la retaguardia republicana y, más específicamente, al compromiso revolucionario que algunos estaban construyendo mientras duró la Guerra Civil española.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

PRIMERA PART

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

CAPÍTOL 1

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

1.1 Memòria i història de la col·lectivització a Catalunya

L'octubre de 2007, el Parlament de Catalunya aprovava la llei de creació del Memorial Democràtic, la institució destinada a difondre el coneixement sobre la Segona República, la Guerra Civil i el franquisme a Catalunya. Els passos per arribar fins aquella fita no havien estat senzills, ni per les entitats memorialistes i de víctimes de la guerra i la dictadura franquista que l'havien impulsat amb el suport d'historiadors i juristes, ni per al govern d'esquerres que aleshores dirigia la Generalitat de Catalunya i que havia negociat les condicions necessàries perquè la proposta s'institucionalitzés. Les intervencions parlamentaries, així com les declaracions públiques dels dirigents de l'oposició havien estat contundents i havien mostrat una resistència frontal i molt dura a la idea de crear una institució d'aquest tipus. «Tot el procés del memorial democràtic de Catalunya és un pur exercici de sectarisme dels hereus del comunisme», deia el diputat democristià Josep Antoni Duran i Lleida en la seva carta setmanal a la premsa, una mena de columna d'opinió alliçonadora que els mitjans de comunicació tenien per costum de comentar. Per acabar de reblar el clau, l'home de Convergència i Unió (CiU) al Congrés dels Diputats afirmava que «la memòria en mans dels polítics deixa de ser història i és purament un exercici de parcialitat i de subjectivitat».¹ La carta de Duran seguia l'estela que havia marcat la coalició nacionalista durant els debats parlamentaris en els que es discutí l'aprovació de la llei. En la seva intervenció al Parlament, Santi Vila es dirigia al govern i els demanava que «si vostès possessin el Memorial Democràtic sota el control del Parlament, el nostre vot seria totalment afirmatiu».² Però els seus circumloquis, propis de qualsevol intervenció d'aquesta mena, no podien dissimular que el desacord exposat, que finalment es va traduir amb una abstenció, no era tant per com s'havia de regir el Memorial com per la llei mateixa. L'argumentari utilitzat pels sectors d'opinió pública propers a la coalició liberal arran de la creació de la institució tenien un motiu acadèmic. La discòrdia fou sempre la Guerra Civil, no el franquisme – tret d'algunes excepcions.

---

1 *El Periódico*, [Barcelona] 29 de març de 2008.

2 *Diari de Sessions del Parlament de Catalunya*, [Barcelona] 24 d'octubre de 2007.

Resulta significatiu que entre les forces polítiques democràtiques de Catalunya de la transició als nostres dies – dreta espanyolista al marge – hi existeixin tantes dificultats per establir un consens sobre la memòria democràtica de la Segona República. Quan s'intenta tractar la memòria de la guerra, aquesta sempre surt a la línia de flotació com un problema. Al cap i a la fi, la memòria pertany als vius i està exposada a una evolució permanent.³ En la mateixa carta setmanal de finals de març de 2008, Duran i Lleida reclamava que alguns consellers «demanin perdó pel que van fer els seus partits». Com reconeixia ell mateix més endavant es referia als assassinats d'Andreu Nin i Manuel Carrasco i Formiguera, -aquest últim dirigent del seu partit i assassinat a Burgos pels feixistes, malgrat que això no ho matisés- després de «que va haver de fugir per evitar que l'assassinessin els incontrolats consentits», en referència a les patrulles anarquistes. Amb les seves declaracions, semblava que el secretari general de CiU tingués una visió de la República i la guerra vinculada a aquella instrumentalitzada pel franquisme i que entenia el projecte democràtic iniciat la primavera de 1931 havia naufragat i forçosament havia derivat en una guerra civil.

El 2010 la coalició CiU accedia de nou al govern de la Generalitat, però no semblava demostrar massa interès per restaurar la memòria democràtica de la dècada de 1930. El «govern dels millors» presidit per Artur Mas no només no va traspasar les competències del Memorial Democràtic al Parlament, com havia demanat tres anys abans el grup parlamentari que ell mateix dirigia, sinó que es va mantenir sota el control del Departament de Governació, presidit des d'aleshores per la número dos de Duran i Lleida, Joana Ortega. En un context d'austeritat enmig de la pitjor crisi econòmica des del crack de 1929, el Memorial va deixar de rebre les partides públiques que havia rebut fins aleshores i que li garantien el funcionament, així com tampoc es va designar cap director perquè dirigís la gestió de la institució. Tot plegat ho posava de manifest una carta del Consell de Participació del Memorial Democràtic, l'òrgan consultiu del Memorial format per entitats ciutadanes, a la presidenta del Parlament, Núria de Gispert, on hi exposaven el que també havien fet

---

3 Pierre Nora: *Les lieux de mémoire, 1 La République*, París, Gallimard, 1984, p. 19-20.

CAPÍTOL 1

arribar per escrit a la consellera Ortega, de la qual no havien rebut cap resposta.⁴ En resum, sota el nou govern el Memorial semblava que havia quedat paralytzat.

Però més enllà de la conjuntura econòmica, quin són els obstacles que fan tant difícil arribar a un consens sobre la memòria de la República i de la guerra a Catalunya? El mateix Jordi Pujol ho il·lustrava en unes declaracions d'una manera molt clara. Per al qui havia estat el màxim dirigent de l'espai polític del conservadorisme a Catalunya era precís assenyalar que

todo este movimiento de reparación moral de las víctimas -reparación justa y obligada- podría ser utilizado a través de una acción política muy unilateral para objetivos partidistas. Podría conducir a la formulación de una doctrina oficial sobre lo que es democrático y sobre lo que no lo es, y basándose en una visión muy parcial de las víctimas de la guerra y de la retaguardia, y de los valores que encarnaban» i afegia: «pero ¿y por los asesinatos y fusilamientos de la zona republicana, quién debe pedir perdón? ¿Quién es el responsable de estas muertes? En el bando republicano no podemos liquidar esto diciendo simplemente que los asesinos fueron unos incontrolados. Porque es verdad que hubo mucho incontrolado pero estos incontrolados pertenecían a organizaciones concretas y profesaban ideologías también concretas. Y además, y esto es muy importante, no puede cerrarse el caso descargando toda la responsabilidad en los incontrolados. Ni sólo en el ejército sublevado, que por supuesto contribuyó sobremanera a provocar el desorden y que participó directamente en muchos asesinatos.⁵

Aprofitant el canvi de seu del Memorial el març de 2011 de l'edifici de Via Laietana al Museu d'Història de Catalunya – al·legant riscos en la infraestructura d'un edifici que encara segueix en peu-, la consellera Ortega feia unes declaracions a la premsa en la mateixa línia que les de cinc anys abans per Pujol. Ortega opinava que fins aleshores el Memorial s'havia centrat en recordar l'antifranquisme o la República, però no havia tingut en compte els catalanistes i republicans que havien mort durant la República víctimes de l'esquerra radical. I afegia que es sentia molesta que el Memorial no hagués commemorat el 50è aniversari dels fets del Palau, que van portar Jordi Pujol a la presó el 1960. Paradoxalment al que havia afirmat, deia que «nosaltres ho farem d'una manera oberta, plural, científica i objectiva. La memòria no és patrimoni de ningú sinó patrimoni de tots».⁶ Dos anys més tard, el 2013, l'Arquebisbat de Tarragona organitzava un beatificació massiva de les víctimes catòliques de la guerra a l'Escola Laboral de Tarragona. Segons l'emissari

4 Carta del Consell de Participació del Memorial Democràtic a la Presidenta del Parlament de la Generalitat de Catalunya, 13 de setembre de 2011.

5 *La Vanguardia*, [Barcelona] 14 de desembre de 2006.

6 *El Punt Avui*, [Girona] 3 de març de 2011.

PRIMERA PART

del Vaticà, el cardenal Angelo Amato, era «una festa de reconciliació, del perdó donat i rebut» on hi assistiren representants institucionals que donaven a l'acte una aparença d'oficialitat. Entre ells no només hi havia l'aleshores ministre de Justícia, José Luis Gallardón, o el president del Congrés dels Diputats, Jesús Posada, també hi havia els representants de la Generalitat: Artur Mas, Santi Vila, Josep M. Pelegrí i la mateixa Joana Ortega.⁷ L'acte recordava a les misses per la reconciliació que ja havia promogut el mateix Jordi Pujol a la dècada de 1980.

En definitiva, amb el debat sobre el Memorial, una part de la dreta catalana semblava que temia, o si més no es volia evitar, un suposat judici moral de la trajectòria dels referents de la dècada de 1930 d'aquest espai polític i d'eludir el debat del paper que havien jugat de les classes mitjanes conservadores entre els anys que anaven de 1931 a 1939. Es feia a partir d'un plantejament propi que distingia, de vell nou, un perfil de víctima concreta, diferenciada de la resta segons la seva ideologia, i que vinculava a priori les classes mitjanes conservadores amb el republicanisme i el catalanisme, excloent així a qualsevol altra que no ho compartís aquest clixés. Unes classes mitjanes que havien vist necessari un canvi la primavera de 1931 amb l'expulsió dels Borbó del tro d'Espanya per construir un règim constitucional. És a dir, s'intentava evitar parlar de la memòria dels que s'identificaren amb la República de 1931, però que se n'apartaren l'octubre de 1934 o l'estiu de 1936 i que, durant la guerra, amb la Generalitat restaurada, els despertà l'animadversió veure com anarcosindicalistes i socialistes unificats ascendien al poder, als qui es responsabilitzava de tota la violència de la que havia estat víctima la rereguarda i a qui es deia que no era menys assassina que el feixisme que controlava l'altra costat de la trinxera.

La cremada d'esglésies, les confiscacions de propietats i la col·lectivització d'indústries i terres de conreu es tractava com quelcom que no formava part de la normalitat del país. La violència, com la col·lectivització, unides de manera simbiòtica, eren patrimoni d'elements concrets vinculats a aspectes foranis d'una cultura mil·lenària basada en l'acord i l'entesa, com s'havia posat de manifest en diversos episodis de la història de Catalunya. La visió de la guerra adoptada pel pujolisme -el projecte

---

⁷ *El Punt Avui*, [Girona] 14 d'octubre de 2013.

CAPÍTOL 1

nacionalitzador polític i culturalment autònom hegemònic a Catalunya d'ençà de la dècada de 1980 al que també s'ha anomenat sistema, o fins i tot règim, però cap de les definicions ha deixat una idea fecunda entre els estudiosos-, definia el conflicte com imposat davant l'evident error històric que havia suposat la Segona República, on Catalunya havia estat la derrotada.⁸ Els intents de redreç institucional a una suposada normalitat en plena guerra havien fracassat degut a la persistència de les posicions més radicalitzades. El principi de tots els mals havien estat les columnes de milicians que al sortir de Barcelona direcció al front, aprofitaven el trajecte per fer accions de càstig contra els enemics de classe. Aquesta violència *exògena* en alguns casos estava acompanyada per una minoria local que havia utilitzat el context violent per passar comptes amb enemics personals. Accions dominades més aviat per l'enveja i els enfrontaments personals que no pas per quelcom tant propi de l'època com el resultat de l'ús de la violència com element de l'acció política.⁹ De tota aquesta violència n'havia derivat un nou ordre social, artificial, caracteritzat per la col·lectivització davant de la qual la pagesia no n'hi havia quedat altra que mostrar la seva oposició. La col·lectivització, així les coses, havia d'haver estat forçosa. La voluntat d'aquests pagesos, tot i que compartien la necessitat d'un canvi, deuria de ser la d'una transformació més moderada que no trenqués l'harmonia de les relacions socials al camp. L'ideal que perseguirien s'apropava al del *pairalisme*, entès com la comunitat rural protectora de tots els seus membres i vincualda a la casa de pagès i al model productiu basat en la petita propietat familiar. Un model propi i natural, que era més comú al nord i el centre del Principat que no pas cap al sud, on la terra era més extensa i, per tant, on existien més desequilibris; i que sintetitzava les virtuts de la catalanitat.¹⁰

8 Aquesta idea força es projecta a partir dels plantejaments de Raimon Galí a *Problemes de la nostra generació, problemes del nostre temps* durant la dècada de 1950. Ho fa junt amb altres intel·lectuals orgànics dels àmbits cristians com Josep Benet, qui a través de *La desfeta i el redreç* desenvolupa el relat de que tots els catalans són vençuts per la persecució contra la llengua i la cultura catalana. Sobre la referència al pujolisme: Paola Lo Cascio: *Nacionalisme i autogovern. Catalunya, 1980-2003*, Catarroja, Afers, 2008, p. 17.

9 Sobre l'ús de la violència com element de l'acció política cal veure José Luis Ledesma: «Qué violencia para qué retaguardia o la República en guerra de 1936», *Ayer. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 76 (2009), p. 88.

10 Per estudis de més profunditat sobre els elements fundadors del catalanisme conservador: Andrew Dowling: *La reconstrucció nacional de Catalunya 1939-2012*, Barcelona, Pasado y Presente,

PRIMERA PART

Aquesta record de la col·lectivització i de la guerra a Catalunya avui dia encara es compartit en alguns cercles i entre una part de la població. No obstant això, aquesta visió ha estat àmpliament contrastada per diversos estudis emmarcats en diferents disciplines científiques. Des de la història s'han classificat i analitzat aquest processos d'ençà la dècada de 1980 -quan l'administració va pacificar la memòria del passat recent per evitar conflictes- i la perspectiva historiogràfica de les anàlisis sobre la Guerra Civil ha variat àmpliament. La importància de la Guerra Civil s'ha posat de manifest en el denotat interès pel seu estudi. Cap altre període ha generat un volum de bibliografia tant extens i ha estat estudiat des de perspectives tant diverses.¹¹ Per una banda, els treballs que abordaven l'estudi del moviment obrer, la conflictivitat, la protesta o la violència des de la perspectiva de la història social apostaren per superar l'esquematisme de la seva vessant més tradicional, la qual formulava majoritàriament una evolució lineal de les estructures productives cap a la consciència de classe i d'aquesta a la lluita de classes.¹² La nova proposta analítica s'inspirava en el camí obert per la historiografia britànica de la New Left, amb Edward Palmer Thompson com a referent, que suggeria analitzar la situació material de la classe treballadora i les seves relacions amb les altres classes socials enteses com una part del marc d'estudi, i no necessàriament la central. Per l'altra, calia integrar altres factors, servir-se de disciplines com la sociologia, la ciència política o l'antropologia i buscar instruments per analitzar la violència. Calia dotar-se d'un enfocament eclèctic prenent com a referents principals a Marx i a Weber.¹³ La Guerra Civil ja no es mirava com un conflicte bipolar entre dos grans idees i classes. En els seus orígens, el desenvolupament i, en general, darrere la mobilització política de la dècada de 1930 hi havia les contradiccions de la estructura social i la evolució

2013 i Mariona Lladonosa: *Nosaltres, els catalans. Del catalanisme catòlic al pujolisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019, p. 63-100.

11 Ángel Viñas (ed.): «La Guerra Civil», *Studia Historica. Historia Contemporánea*, núm. 32 (2014); Paul Preston: *La Guerra Civil española. Reacción, revolución y venganza*, Barcelona, Debolsillo, 2010.

12 Julián Casanova: *La historia social y los historiadores. ¿Cienicienta o princesa?*, Barcelona, Crítica, 2003 [1991].

13 Charles Tilly: *El siglo rebelde, 1830-1930*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997.

CAPÍTOL 1

de les relacions de classe demandes col·lectives i representacions culturals que hi havia en la societat espanyola quan esclatà el conflicte.¹⁴

En aquesta línia es manifestava Julian Casanova el 1994 quan argumentava que s'havia anat massa lluny a l'hora d'aplicar l'utilatge del materialisme històric per estudiar el període de la Guerra Civil. Assenyalava que era necessari complementar l'anàlisi amb altres claus de lectura que no reduïssin el seu objectiu a definir les classes i les seves relacions en termes purament econòmics i de minories/majories, calia ampliar la perspectiva i no oblidar que hi havia mediacions, acomodació, suports i resistències a l'ordre establert. Casanova proposava bandejar les lectures mecàniques i deixar de contemplar la dècada de 1930 únicament com un enfrontament bipolar entre oligarques i poble; calia incloure-hi altres vectors com la naturalesa repressiva i ineficaç l'Estat, la funció de l'Església com a medidora social i cultural o el marc d'oportunitats polítiques obertes per la Segona República. Es tractava de proposar la correcció dels seus excessos i de defensar que el materialisme històric i el concepte de classe seguien sent útils per a l'estudi però calia complementar-lo amb altres perspectives i aparells heurístics. La seva història de la Guerra d'Espanya no podia reduir-se a una lluita de classes, però tampoc es podia no tenir en compte que el suport que determinats grups socials van prestar a cada bàndol hauria fet de la guerra una lluita entre dues concepcions diferents de l'ordre social.¹⁵

Amb el replantejament analític també hi van aparèixer perspectives de conjunt de l'anarcosindicalisme de la dècada de 1930. Les noves propostes van concentrar els seus esforços en ampliar el camp de recerca per tractar aspectes fins aleshores marginals o directament omesos, com eren l'educació i la cultura llibertàries, la premsa o el paper de la dona. En les principals preocupacions metodològiques s'hi reflectia la influència de l'hispanisme francès caracteritzat per la seva atenció preferent a l'anàlisi de les mentalitats, la premsa, l'educació i la literatura; plantejaments que havien aconseguit connectar amb la historiografia social espanyola a través dels Col·loquis de Pau. A més, s'hi incorporaven els debats al voltant de la teoria de l'acció

---

14 Chris Ealham i Michael Richards (eds.): *España fragmentada. Historia cultural y Guerra Civil española*, Granada, Comares, 2010.

15 Julián Casanova: «Guerra Civil, ¿Lucha de Clases?: El difícil ejercicio de reconstruir el pasado», *Historia Social*, núm. 20 (1994), p. 135-150.

PRIMERA PART

col·lectiva per explicar l'anarcosindicalisme com un moviment social de protesta. Uns enfocaments que calia relacionar-los, entre altres coses, amb els desenllaços satisfactoris o no dels conflictes laborals, els recursos per a la mobilització dels aturats o de la concepció de la revolució que en tenien els propis militants llibertaris.¹⁶ En relació amb aquesta qüestió del fenomen grupal calen destacar les aportacions de Pere Solà sobre la importància del teixit associatiu per explicar la transcendència de la cultura com a mecanisme de sociabilitat extrasindical. Aquesta línia d'investigació iniciada els anys setanta i que posa especial atenció a la lògica entre la cultura i la sociabilitat tingué una especial influència en els estudis sobre la socialització del moviment llibertari, és a dir, en el procés pel qual «las prácticas culturales aprendidas y experimentadas por militantes, afiliados y simpatizantes [...] aseguraban la cohesión del grupo, consolidaban los sentimientos de pertenencia a un movimiento social y ejercían, en definitiva, un papel esencial en el proceso de conformación de la identidad libertaria».¹⁷ En resum, es tractava de buscar espais de col·laboració, diàleg. Aprofitar els resultats que podien aportar les perspectives plantejades des de la història social i cultural per obtenir una visió més àmplia i plural del passat històric.¹⁸

Dit això, i focalitzant amb la col·lectivització de la terra a Catalunya i el paper opositor de la pagesia, seria absurd negar que existissin episodis de col·lectivització forçosa. El cas més concorregut per la historiografia ha estat el de La Fatarella atesa la brutalitat de l'experiència. L'estudi publicat per Josep Termes el 2008 va aportar una significativa quantitat i qualitat de documentació en que reconstruïa un relat els protagonistes del qual eren les víctimes de la violència practicada per les milícies de la Confederació Nacional del Treball (CNT) . Un relat gens innocent si tenim en

---

16 Julián Casanova: *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España, 1931-1939*, Barcelona, Crítica, 2010. Per una exposició detallada de l'evolució de l'estudi de l'anarquisme cal veure l'article d'Isaac Martín Nieto: «De la clase obrera a la acción colectiva. La historiografía sobre el movimiento libertario durante la Segunda República y la Guerra Civil», *Historia Social*, núm. 73 (2012), p. 145-171.

17 Pere Solà: «La base societaria de la cultura y de la acción libertaria en la Cataluña de los años treinta», dins a: Bert Hofmann, Pere Joan Tous i Manfred Tietz (eds.): *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*, Frankfurt am Main-Madrid, Vervuert-Iberoamericana, 1995, p. 361-375.

18 Geoff Eley: *Una línea torcida. De la historia cultural a la historia de la sociedad*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, p. 293.

CAPÍTOL 1

compte quins eren els debats mediàtics que es donaren en aquesta època al voltant de la constitució del Memorial Democràtic. Però tot i la importància dels Fets de la Fatarella, això no vol dir que tota la pagesia catalana s'oposés a la col·lectivització ni molt menys que es tractés d'un fenomen exogen a la comunitat pagesa. Una altra cosa és que aquesta pagesia opositora –o mal anomenada anticol·lectivista– preferís una reforma que els donés la terra en propietat a l'explotació col·lectiva i que certes pretensions entressin en contradicció amb els posicionaments polítics d'uns i altres. A més, atesa la magnitud del fenomen, es fa difícil concebre la col·lectivització com només forçada perquè en els casos on no s'hi evidencia oposició – la majoria – estaríem atorgant a la pagesia un rol passiu en tot el procés. En cas de que fos així, estaríem aportant una visió molt limitada del món rural i del comportament polític de la pagesia, elements per altra banda que la historiografia ha contribuït a enriquir-ne les percepcions d'ençà de finals de la dècada de 1980.

Un dels màxims exponents de la historiografia sobre el món rural ha estat Michael Mann, qui ha posat de manifest la versatilitat i la capacitat d'adaptació de la pagesia a les exigències del capitalisme, així com en la formulació de respostes polítiques pròpies davant de les tensions generades per una agricultura cada vegada més inserida en els circuits del mercantils i cada cop més dependent dels mercats urbans i industrials. És un fet ineludible que la integració econòmica de la pagesia al capitalisme fou també una integració política. La dependència dels seus interessos respecte a les polítiques governamentals reguladores dels mercats i els preus dels productes agrícoles, convertia a la pagesia en protagonistes polítics decisius a principis del segle XX.¹⁹

El 1997, en una línia similar, Josep Fontana afirmava que l'autarquia i el localisme en el que suposadament vivien els camperols era una invenció urbana, una contrafigura ideada per a ressaltar positivament les característiques de la ciutadania i que els trets del retràs i immobilitat responien més aviat a una incomprensió del que significaven les seves estratègies per a la supervivència. Camp i ciutat, doncs, haurien estat sempre en una estreta relació econòmica i cultural. D'entrada perquè un espai no podria subsistir sense l'altra, ja que en comptades ocasions les famílies

---

19 Michael Mann: *Las fuentes del poder social*, vol. 2, Madrid, Alianza, 1997.

camperoles podien permetre's el luxe de no dependre dels ingressos del treball temporal en activitats industrials i de serveis. I, a més, perquè aquesta dependència dels centres econòmics feia que compartissin costums i tradicions amb les classes populars urbanes, com ja havia posat de manifest E. P. Thompson en l'experiència dels jornaleros anglesos amb els *enclosures* i les *Poor Laws*, les quals ajudaren a configurar el radicalisme urbà anglès d'inicis del XIX.²⁰

Referent als nous estudis sobre la pagesia a l'Estat espanyol a inicis de segle XXI, en destaca una forta influència pel llegat historiogràfic europeu al voltant de la mobilització política de la pagesia. La prolífica bibliografia sobre la nova història política ha posat de manifest la naturalesa versàtil, heterogènia i ambivalent dels posicionaments de les comunitats rurals i el seu paper determinant per al desenvolupament de múltiples aliances politico-electoral en la configuració de règims polítics.²¹ També es caracteritza per una major presència de les dones com a subjectes de l'agència col·lectiva, malgrat no ser un element nou. Com apunta Teresa Maria Ortega López, han estat molt pocs els estudis que, malgrat la renovació historiografia de la dècada de 1980, han visualitzat el paper de les pageses com a part de l'estratègia econòmica del pagesia, ja sigui a nivell productiu o reproductiu, o com agents en els canvis socials i polítics. En els darrers anys, i sobretot a partir d'estudis provinents de l'antropologia i l'etnologia, s'ha emfatitzat la participació i la continuïtat temporal de la presència de les dones en l'explotació agrària, en l'agència de l'acció col·lectiva en els moviments socials camperols, així com en les maneres com les cultures i les organitzacions polítiques van plantejar el paper i l'articulació de la mobilització femenina a l'àmbit rural.²² A pesar de tots aquests

---

20 Josep Fontana: «Los campesinos en la historia: reflexiones sobre un concepto y unos prejuicios», *Historia Social*, núm. 28 (1997), p. 9. Referent a l'obra d'E. P. Thompson: *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Madrid, Capitán Swing, 2012, p. 239-263.

21 Francisco Cobo Romero: «La historiografía sobre el conflicto rural y la politización campesina en la España contemporánea. Del Marxismo a la nueva historia política», dins a: José Gómez Alén (ed.): *Historiografía, marxismo y compromiso político en España...*, p. 135-139. Del mateix autor: *¿Fascismo o democracia? Campesinado y política en la crisis del liberalismo europeo, 1870-1939*, Granada, Editorial Universidad de Granada, 2012; i per al cas concret del moviment rabassaire: Raimon Soler-Becerro: *Viticultura, desigualtat i conflicte agrari: La lluita per la terra a la Catalunya vinícola, 1900-1936*, Tarragona, Publicacions URV-VINSEUM, 2019.

22 Teresa María Ortega López (ed.): *Jornaleras, campesinas y agricultoras. La historia agraria desde una perspectiva de género*, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza – Sociedad Española

CAPÍTOL 1

canvis de perspectives i les noves propostes per analitzar el període de la guerra, la historiografia sobre les col·lectivitats ha quedat enrere.

Començava aquest escrit sobre les dificultats de la construcció d'un consens sobre la memòria de la Segona República, la guerra i la lluita contra el franquisme a Catalunya. En aquesta desena d'anys des de l'inici de la mediatització del debat sobre la memòria democràtica –mal anomenada memòria històrica²³– s'ha recuperat la institució, o si més no bona part de l'interès amb que es va concebre el projecte iniciàtic, ara ja allunyat del focus mediàtic. Les víctimes de la guerra han passat a ocupar la centralitat de l'acció del Memorial la qual cosa és d'una importància cabdal perquè converteix el fet històric en quelcom universal i secular i del que se'n pot despendre un exercici d'empatia. Però no obstant això, en el mateix discurs, l'acció violenta passa a tenir una dimensió immaterial quan desapareixen els botxins en un intent de crear una memòria ecumènica de la guerra on s'eviten els agents que generaren la violència. Ara bé, ens enganyaríem si volguéssim presentar aquesta visió de la Guerra d'Espanya com la única possible. La guerra fou un context on existí la violència que li és inherent, però oblidar-nos – doncs tot el que no forma part a la memòria pertany a l'oblit i per tant no existeix – de que durant els trenta mesos que va durar la guerra a Catalunya existí quelcom més que no fou la eliminació física dels rivals polítics no ajuda a comprendre la conjuntura. El procés revolucionari que s'engegà a la rereguarda republicana d'ençà del fracàs del cop d'Estat del 18 de juliol també pertany a la memòria col·lectiva i democràtica però, tot i així, no ha estat tractada com a tal. En aquesta *damnatio memoriae* hi té a veure, també, la construcció dels referents de l'esquerra política tant de Catalunya com de la resta de l'Estat. Ho posava de manifest Ricard Vinyes en una entrevista el juny de 2017 quan afirmava

---

de Historia Agraria, 2015; Ángel Pascual Martínez Soto: «La voz silenciada. Sindicalismo jornalero femenino, regulación y dinámica salarial en el área vitícola del sureste español (1914-1936)», dins a: Carmen Sarasúa i Lina Gálvez (eds.): ¿Privilegio o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2003, p. 79-110.

23 En aquest sentit, història i memòria comparteixen una cosa importantíssima: la gestió del passat com a constructora de la identitat present. La memòria, però, sorgeix d'un grup que ella cohesiona, i per tant, hi ha tantes memòries com grups. Això vol dir que la memòria és múltiple, col·lectiva, plural i individualitzada. En canvi, la història classifica esdeveniments i processos; els explica i els comprèn. El fet que la història no pertanyi a cap grup en concret, li dona la vocació d'universalitat. La memòria, en canvi, és la imatge del passat públicament construïda.

PRIMERA PART

que «para el PSOE el problema no era tanto condenar la dictadura como mirar el antifascismo y su contribución a la democracia. La única solución para ambos [també per a Convergència a Catalunya] fue la equiparación, sostenida en la ideología de la reconciliación [...] también de algunos sectores del Partido Comunista. Partieron de una profunda sospecha sobre las consecuencias de la mirada civil y popular sobre el pasado. Creen que, si esa mirada civil señala un intento por comprender, y genera unas identidades específicas y confrontadas, hará estallar nuevamente un conflicto social».²⁴

Aquesta mena de bloqueig que existeix des de la dècada de 1980 en la construcció de referents democràtics per a les formacions antifranquistes –també per part de CiU– es va donar de manera simultània en la histografia. Les col·lectivitats van destacar com objecte d'estudi durant les dècades de 1970 i 1980. El primer interès per la seva investigació es va concretar a partir de la crisi del règim franquista i la voluntat d'alguns hispanistes i intel·lectuals d'esquerres de disputar el discurs legitimador del règim sobre la guerra civil. Demostrar que en el territori republicà hi va existir un projecte constructiu servia per a deslegitimar la dictadura i per a dotar de memòria el projecte polític de l'esquerra radical. A pesar dels nombrosos estudis, van ser molt pocs els que superaren els debats i les disputes polítiques heretades de la guerra per analitzar les col·lectivitats des d'una perspectiva històrica. Així ho posava de manifest José Sánchez Jiménez el 1989, el qual destacava l'existència d'un greuge en l'estudi de les col·lectivitats atès el pes que els discursos legitimadors continuaven ocupant en la visió de les col·lectivitats després d'una dècada d'estudis. L'obertura d'arxius públics i privats va permetre que sorgissin de forma continuada i completa monografies amb un contrast sistemàtic de fonts, i així proliferaren un contínuum de treballs d'àmbit regional sobre les col·lectivitats.²⁵ Entre els pioners de finals de la dècada de 1970 cal citar l'estudi d'Encarna i Renato Simoni, presentat a la Universitat de Ginebra el 1977. Foren dels primers en trencar amb els relats polítics i ideològics de militants anarquistes que cantaven glòries a la revolució i desmuntaren els pamflets contraris que provaven de demostrar la imposició del

24 Nabarralde, [Pamplona] 6 de juny de 2017.

25 José Sánchez Jiménez: «Las colectividades agrarias durante la guerra civil», *Anales de Historia Contemporánea*, núm. 7 (1989), p. 64.

CAPÍTOL 1

projecte. L'estudi dels Simoni posava la primera pedra dels estudis locals sobre la Guerra Civil i la col·lectivització, els quals s'ampliaren i estengueren per la resta de la geografia espanyola durant els anys posteriors.²⁶

Un altre exemple fou el treball de Luis Garrido sobre les col·lectivitats agràries a Andalusia, un dels primers en estudiar també les concepcions teòriques del col·lectivisme que s'havien estès des de finals del segle XIX entre els cercles obreristes. L'estudi de Garrido va trencar amb la visió de la col·lectivització com el resultat d'un fervor revolucionari momentani, com a conseqüència de les profundes contradiccions socials i econòmiques en què es debatia el camp. Calia tenir en compte les dècades precedents, sí, però també la guerra com el context que havia fet possible que s'accelerés el procés. A més, el seu treball destaca la ruptura de la simbiosi entre col·lectivisme i anarquisme, ja que en les zones d'Andalusia on hi havia una major influència de l'anarquisme, les col·lectivitats no havien estat controlades majoritàriament per la CNT, sinó per la Unió General de Treballadors (UGT), a través de la Federación Española de Trabajadores de la Tierra (FETT). Així mateix, un parell d'elements que convé destacar de l'aportació de Garrido són, per una banda, les similituds entre col·lectivitats cenetistes i socialistes respecte al seu funcionament intern, i per l'altra, els conflictes entre col·lectivistes i petits propietaris. Un fet que la histografia ha tingut a bé relacionar amb el nord peninsular atesa la major presència de petits tenidors. Amb tot, cal afegir que Luis Garrido fou un dels primers en incorporar en la seva anàlisi el paper de les dones en les col·lectivitats, malgrat que de manera polèmica, o, en tot cas, d'una visió limitada, ja que reduïa el seu protagonisme en el procés únicament quan ocuparen els espais de treball a l'agricultura que havien deixat els homes que s'havien incorporat al front.²⁷

---

26 Encarnita i Renato Simoni: *Queretes. La col·lectivització d'un poble aragonès durant la Guerra Civil (1936-1938)*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya, 2013. La primera versió de l'estudi presentada a Ginebra i dirigida per Jean-Claude Favez, tenia per títol: *Cretas. La collectivisation d'un village aragonais pendant la guerre civile espagnole, 1936-1937* ; el van ampliar el 1982, quan el publicaren al *Boletín del Centro de Estudios Bajoaragoneses* (núm. 2-3; núm. 4-5); i el 2006 el van traduir a l'italià amb un títol similar: *Cretas. Autogestione nella Spagna repubblicana (1936-1938)*. En l'edició citada, prologada per Julián Casanova, es va fer una revisió de continguts i s'hi integraren els resultats de nombrosos estudis realitzats sobre la matèria durant els darrers trenta anys.

27 Luis Garrido: *Colectividades agrarias en Andalucía: Jaén (1931-1939)*, Madrid, Siglo XXI, 1979, p. 92-94.

PRIMERA PART

Al treball de Garrido el seguiren els d'Aurora Bosch i Julian Casanova, que insistien en la necessitat de trencar amb els discursos partidistes i el cercle viciós que limitava l'estudi de les col·lectivitats a la polèmica sobre l'antilogia entre Revolució i Guerra.²⁸ En les seves recerques, els autors destacaven la precarietat de la documentació per construir un relat històric que expliqués les causes, el desenvolupament i les conseqüències de les col·lectivitats. Buscaven saber quina era la implantació real per intentar apropar-se al grau de participació dels treballadors a l'experiència. No obstant això, Bosch, per al País Valencià, i Casanova, per a l'Aragó, ampliaren el marc d'estudi del procés col·lectivista en l'àmbit agrari amb molts esforços, però amb estudis d'una qualitat que en ocasions ha costat de millorar. Ara bé, el pes de l'estructuralisme seguia pesant en la seva anàlisi, ja que costava de definir les línies generals del procés sense despendre's parcialment de la variabilitat de la propietat de la terra en cadascuna de les regions. El que s'aconseguí amb aquella onada renovadora iniciada a finals de la dècada de 1970 fou el trencament de l'hegemonia de les anàlisis justificadors del procés col·lectivista i revolucionari i l'inici de l'obertura per analitzar-lo històricament. Una qüestió important sobre aquests estudis legitimadors que cal tenir en compte és el context en el que es van realitzar. Fins la segona meitat de la dècada de 1970 i inicis de 1980 l'accés a la documentació havia estat molt limitat i els que es dedicaren a historiar sobre la guerra ho feren des del testimoniatge i les memòries personals encara marcades pels recels generats durant el conflicte i, en moltes ocasions, convertides en «cánticos a la honradez personal, repletos de acusaciones contra aquellos compañeros que propugnaban opciones distintas».²⁹

El compendi dirigit per Casanova el 1988 sota el nom *El sueño igualitario*, fou el darrer intent per donar una visió de conjunt del procés col·lectivista a la rereguarda republicana. En ell es posava de manifest la necessitat de renovació dels estudis sobre la pagesia i el món rural a partir de la interdisciplinarietat sense menystenir

28 Aurora Bosch Sánchez: *Ugetistas y libertarios: guerra civil y revolución en el País Valenciano: 1936-1939*, València, Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación Provincial de Valencia, 1983; Julián Casanova: *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936-1938*, Madrid, Siglo XXI, 1985.

29 Julián Casanova: «Guerra y revolución: la edad de oro del anarquismo español», *Historia Social*, núm.1 (1988), p. 64.

CAPÍTOL 1

el bagatge marxista. Calia incorporar-hi nous elements que l'hi donessin una perspectiva molt més àmplia i complexa.³⁰ En la presentació del compendi s'hi exemplificava aquest exercici amb la voluntat de combatre els plantejaments que vinculaven el fracàs del projecte col·lectivista a les contradiccions generades per la seva posada en pràctica. Almenys fins aleshores havia estat comú a la historiografia espanyola entendre les limitacions de les col·lectivitats com el resultat dels defectes d'un col·lectivisme que havia confós el federalisme amb el *cantonisme econòmic*. L'ús del terme cantonalista no era casual com tampoc ho era vincular-ho a la idea de fracàs. Al cap i a la fi, remetia a una idea present dins la cultura política progressista espanyola referida al moviment insurreccional de 1873 que tingué lloc en diversos municipis d'Andalusia, Múrcia, el País Valencià i en alguns indrets de Castella i Lleó i Castella – La Manxa els quals tenien per objectiu promoure la instauració d'una estructural federal en la nova República que s'estava construint. El moviment, perpetrat pels aleshores anomenats republicans federals intransigents, partia de les idees de l'internacionalisme i posava en qüestió la constitució d'una República unitària a Espanya. En definitiva, l'ús del terme cantonalista servia per vincular els projectes revolucionaris als que se'ls carregaven les responsabilitats de les derrotes dels projectes republicans a l'Estat espanyol. Unes visions gens innocents que evidenciaven un judici antiutòpic en un context més ampli caracteritzat pel cicle acumulatiu de derrotes de l'esquerra política. Tanmateix, des del compendi, Casanova buscava posar de manifest que les limitacions calia contextualitzar-les. Les condicions imposades per la guerra i l'estructura social i econòmica de la ruralitat espanyola hi jugaven papers fonamentals. Es tractava, més aviat, de veure en les limitacions les dificultats que s'oposaven a la organització i a l'acció col·lectiva de la pagesia com passava en altres societats agràries. El combat que s'estava lliurant a nivell historiogràfic, una vegada més, tenia els peus assentats en el present.³¹

La rellevància d'aquest conflicte i la centralitat que havien pres la revolució i la

30 Julián Casanova (comp.): *El sueño igualitario: campesinado y colectivizaciones en la España republicana, 1936-1939*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1988, en especial el capítol introductor, p. 5-15.

31 José Luis Ledesma: «Marxismo, materialismo histórico y el estudio de la Segunda República y la Guerra Civil», dins a: José Gómez Alén (ed.): *Historiografía, marxismo y compromiso político en España. Del franquismo a la actualidad*, Madrid, Siglo XXI, 2018, p. 173-221.

col·lectivització en la disputa pel relat ho posà de manifest Ken Loach a *Land and Freedom* el 1995. A pesar dels maniqueïsmes que compartia amb *Homenatge a Catalunya* de George Orwell, així com la noció subjacent que la liquidació de la revolució va estar a la base de la derrota final de la República, el treball de Loach volia ser més que un homenatge a la revolució espanyola. El seu objectiu era sacsejar el que entenia com l'esperit conformista de la dècada de 1990, així com qüestionar la representació convencional de la Guerra Civil com una catàstrofe humanitària en la que no hi havia existit cap ombra de compromís polític. Com afirma Enzo Traverso, el treball de Ken Loach buscava en el seu objectiu romàntic, gravar en la memòria de les noves generacions. Uns destinataris als qui l'experiència històrica i el compromís ideològic dels que van participar a la guerra ja no era un llegat heretat.³²

Més enllà de 1988, després de la publicació del compendi dirigit per Casanova e podria firmar que les col·lectivitats, i amb elles el procés revolucionari, havien pràcticament desaparegut de la historiografia, la qual, en les millors ocasions, hi dedicava una nota a peu de pàgina. Semblava que s'hagués oblidat, tant de la memòria col·lectiva com de la seva traducció en l'esfera acadèmica que mai com durant la Guerra d'Espanya s'havia arribat tant lluny en l'amenaça de l'ordre capitalista. La col·lectivització va suposar un canvi en les pautes de conducta de les comunitats pageses i va contribuir a un trencament de les relacions de dominació seculars que tenien en la propietat privada el vèrtex de la seva construcció social.

Ja hem vist com durant la dècada de 1970 i 1980 es presentaren diferents estudis sobre el procés revolucionari que implicà la col·lectivització en diferent territoris que havien format part de la rereguarda republicana. A pesa d'això, el territori català havia quedat exempt d'aquesta anàlisi. Durant un temps – i fins no fa massa –, estudiar la col·lectivització a Catalunya era sinònim d'analitzar com aquest procés va afectar a les fàbriques de Barcelona i la xarxa industrial de la seva zona periurbana. Els estudis d'Albert Pérez Baró, Antoni Castells o Josep Mª Bricall, entre altres, havien posat de manifest la influència del poder institucional en la col·lectivització i la seva

---

32 Enzo Traverso: *Melancolía de izquierda. Después de las utopías*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2019, p. 189-196.

capacitat de limitar-lo.³³ Per la historiografia, aquests estudis ja complien la quota per entendre el procés revolucionari a Catalunya, quelcom que no feia res més que posar de manifest una clara voluntat – conscient o no – de confondre la centralitat de la capital catalana i el pes del sector industrial amb entendre que el que passa a la ciutat passa al conjunt del país. Però això no és exactament així. El territori, malgrat que influenciat, no està determinat inevitablement pel que passa al seu centre. I a pesar de que existeix una dependència, també una agència pròpia de l'espai agrari.

No és fins a inicis del segle XXI que no trobem un estudi monogràfic dedicat a la col·lectivització agrària a Catalunya. El treball de Marciano Cárdbaba era el primer en publicar-se d'ençà ho va fer Walther L. Bernecker el 1982 sobre el procés revolucionari i la col·lectivització en el conjunt de la rereguarda republicana i, amb ella, l'anàlisi de l'experiència a Catalunya.³⁴ En l'estudi de Cárdbaba, centrat a la província de Girona, s'hi contempla tot: geografia, estructura de la propietat, clima, lluita de classes i anarcosindicalisme; per acabar construint un marc d'anàlisi propici basat en al descripció comarcal de les col·lectivitats destacant la manera de com es formaren, i per tant, assumint, molt encertadament, la liquidat d'aquestes. Tanmateix, en ocasions, sembla un retorn a les visions antilògiques de Revolució i Guerra i a l'exercici hermenèutic al servei de la recerca de culpables de les victòries i les derrotes de l'agència col·lectiva.³⁵

Hem hagut d'esperar fins a 2016, un temps que ja coincideix amb l'elaboració d'aquesta recerca doctoral, per poder veure publicats els resultats dels estudis d'Antoni Gavaldà. Publicats frenèticament durant els darrers tres anys, són el resultat d'un excel·lent buidatge de documentació primària procedent de la premsa de partits

---

33 Albert Pérez Baró: *Trenta mesos de col·lectivisme a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Ariel, 1970; Josep M. Bricall: *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, 2 vols., Barcelona, Edicions 62, 1970; Anna Monjo i Carme Vega: *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria catalana col·lectivitzada*, Barcelona, Empúries, 1986; Carles Santacana (coord.): *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat, 1936-1939*, Barcelona, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat-Publicacions Abadia de Montserrat, 1989; Antoni Castells Duran: *Les col·lectivitzacions a Barcelona, 1936-1939*, Barcelona, Hacer, 1993, i del mateix autor: *El proceso estatizador en la experiencia colectivista catalana*, Madrid, Nossya y Jara Editores, 1996.

34 Walther L. Bernecker: *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española, 1936-1939*, Barcelona, Crítica, 1982.

35 Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña. Colectividades agrarias en las comarcas de Girona, 1936-1939*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 2002.

PRIMERA PART

i sindicats antifeixistes. Malgrat que amb voluntat globalitzadora, l'escenari escollit per a la investigació és la comarca de Valls, on hi destaca el retorn a la concepció del sorgiment espontani de les col·lectivitats. Gavaldà acostuma a assenyalar que la col·lectivització va ser una obra feta amb presses la qual es devia a la necessitat de recollir la collita de l'estiu de 1936 i a la de proveir el front. Una visió de la qual semblen dependre's les motivacions polítiques deutores d'una cultura política concreta. Més aviat per una voluntat didàctica, Gavaldà segueix assimilant els agents col·lectius com a partidaris i detractors de la col·lectivitat segons el posicionament públic de partits i sindicats.³⁶ Ara bé, amb la quantitat d'informació de fonts primàries buidada per a les seves investigacions ha fet que ambdós investigadors hagin posat les llambordes necessàries per seguir construint un camí al que encara li queda un llarg tram per recórrer. Estudis precedents en altres temàtiques han assenyalat que, per comprendre la dècada de 1930, cal valorar el dilatat procés que arrenca amb la irrupció de la societat de masses i la presa de decisions i accions de les classes populars a l'esfera pública. Un plantejament que també afecta a l'estudi de les col·lectivitats si pensem que cal revalorar els processos de politització i de mobilització des de baix, també, des dels espais perifèrics, amb la finalitat de complexitzar els paradigmes interpretatius que han assumit la importància d'entendre la porositat del moviment obrer i l'acció col·lectiva en el moment d'esclatar la guerra, però que l'han reclòs en petits espais amb una capacitat per estendre la seva influència. Amb tot, és evident que cal comptar amb els passos fets en l'estudi sobre les col·lectivitats dels darrers anys, com també la necessitat de tornar a analitzar-les des d'una perspectiva renovada tenint en compte el farcell d'experiències historiogràfiques dels darrers trenta anys. En aquest sentit, comparteixo la idea de que és necessari donar via lliure al debat a través de tots els mitjans, però perquè sigui una polèmica sobre dades històriques reals, i no la defensa de pressupostos ideològics previs. Al cap

---

36 Antoni Gavaldà Torrents: *Fam de pa i de terra: La col·lectivització agrària a Catalunya*, Tarragona, Publicacions URV, 2016; del mateix autor: *La col·lectivització agrària a l'Alt Camp (1936-1939). A la recerca d'una millora socioeconòmica*, Tarragona, Publicacions URV, 2016; i una darrera revisió pendent de distribució: *Cataluña. Avatares de la colectivización agraria (1936-1939). Una persistente disputa social y política*, Madrid, Fundación Anselmo Lorenzo, 2019.

i a la fi, cap historiador pot pretendre arribar a abastar per si sol el terreny de la investigació amb tots els detalls.

Amb tot, i especialment durant la darrera dècada, hem vist créixer l'allau de publicacions sobre el període de la guerra. S'hi han afegit diversos objectes d'estudi, com la dimensió militar i internacional del conflicte, la reconstrucció de l'Estat després de la revolta i les disputes polítiques entre els diferents discursos i pràctiques en ambdós bàndols. Sobre la guerra, el tema estrella ha estat la violència, en especial la de tipus econòmic, simbòlic però també físic i psicològic, així com l'estudi dels suports socials que despertava entre la gent comuna. De la mateixa manera, s'han aportat noves perspectives sobre les cultures polítiques republicanes, la propaganda, la vida quotidiana i les tensions socials a les rereguardes. Darrerament, en l'estudi de la guerra i el franquisme es comencen a apropar els primers intents per analitzar aquest període des de la perspectiva metodològica que ofereix la *Alltagsgeschichte* alemanya, és a dir, la història de la vida quotidiana. Aquest corrent historiogràfic, que va néixer a la dècada de 1980 amb l'objectiu de superar els límits i les problemàtiques de la història social clàssica, s'ha aplicat amb èxit en diferents contextos dictatorials europeus del segle XX. Aquests tipus d'estudis busquen transcendir la legislació i els discursos del poder per atendre a les experiències subjectives i intersubjectives de la gent comuna. Analitzar les percepcions de la política des de baix i les múltiples actituds sociopolítiques que es despertaren entre la població, la qual cosa permet dibuixar una visió complexa, i en ocasions contradictòria, de les vivències dels subjectes amb l'objectiu de fixar-se en les diverses formes de relacionar-se de la població.³⁷

Cal anar més enllà d'esquemes rígids per acompanyar les anàlisis amb clau cultural, integrar les qüestions econòmiques i les classes socials com un fenomen

---

37 Claudio Hernández Burgos: *Franquismo a ras de suelo. «Zonas grises», apoyos sociales y actitudes durante la dictadura, 1936-1976*. Granada, Editorial de la Universidad de Granada, 2013; Óscar Rodríguez Barreira (ed.): *El Franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Lleida, Universidad de Almería i Universitat de Lleida, 2013; Glòria Román i Juan Antonio Santacana (coords.): *Tiempo de dictadura. Experiencias cotidianas durante la guerra, el franquismo y la democracia*, Granada, Editorial Universidad de Granada, 2018; Javier Rodrigo i David Alegre: *Comunidades rotas. Una historia global de las guerra civiles, 1917-2017*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2019, en especial el tercer capítol: «Guerras civiles en la guerra total. Europa, 1936-1949», p. 169-213.

PRIMERA PART

relacional i de tensió dialèctica. No deixar enrere les tensions introduïdes en les comunitats rurals per l'agricultura capitalista, les desigualtats socials les condicions d'explotació o la privatització dels camps i les reaccions patronals i camperoles, i complementar-ho amb l'anàlisi de les oportunitats que oferien les conjuntures polítiques, els discursos i les estratègies dels agents polítics que construïen la percepció cultural d'aquelles mateixes condicions i dels argumentaris legitimadors de determinades accions.³⁸ D'aquesta manera, penso, és possible distingir els agents i allunyar-se d'aquelles apreciacions generals que situen en el mateix pla l'actuació dels militants de base de les formacions i atribueixen les causes de totes les discòrdies a les discrepàncies ideològiques i estratègiques que mantenen els seus respectius dirigents. Així és possible deixar d'alimentar una dinàmica tòxica per a la investigació, la que contempla la hostilitat entre col·lectivistes i anticol·lectivistes com una dinàmica general, la qual, més aviat, sembla que busqui demonitzar les lluites pel passat a favor de la llibertat i la igualtat i les vinculi a experiències totalitàries i autoritàries abans d'adoptar una perspectiva que incorpori els múltiples elements que determinaren l'origen de les col·lectivitats i la seva evolució.

Aquesta tesi doctoral té com a finalitat analitzar el desenvolupament de la col·lectivització de la terra durant la Guerra Civil a Catalunya. Per això es centra en l'espai agrari, un territori del que en tenim un coneixement superficial durant aquest període atès el focus que la historiografia ha situat sobre l'acció col·lectiva de la ciutat de Barcelona. No es tracta de negar la col·lectivització de fàbriques i serveis que van caracteritzar el període bèl·lic a la ciutat i a la xarxa industrial de la seva zona periurbana. L'experiència de la col·lectivització als sectors secundari i de serveis és un dels elements més destacat del període estudiat, com ja he esmentat. Però analitzar les col·lectivitats agràries a Catalunya és estudiar el marge d'un centre molt rellevant econòmicament, social i cultural i amb molt de pes polític com

---

38 Sense voluntat de ser exhaustiu, cal assenyalar els estudis de: Rosa Congost: *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre la gran obra de la propiedad*, Barcelona, Crítica, 2007; Francisco Espinosa: *La primavera del Frente Popular. Los campesinos de Badajoz y el origen de la Guerra Civil (marzo-julio de 1936)*, Barcelona, Crítica, 2007; Ricardo Robledo: «El fin de la cuestión agraria en España (1931-1939)», dins a: Ramon Garrabou et al.: *Sombras del progreso: las huellas de la historia agraria*, Barcelona, Crítica, 2010, p. 117-150, així com altres treballs ja citats referents a l'estudi de la politització i mobilització de la pagesia, també des de la perspectiva de gènere.

CAPÍTOL 1

era Barcelona, i per tant permet no donar per universals fets esdevinguts en alguns indrets i revalorar les experiències particulars que, igualment, contribueixen al coneixement d'aquesta època.

Aquesta tesi es divideix en quatre capítols i un cinquè dedicat a les conclusions, però potser primer convé començar per justificar el títol. Decidir-me per quin posava va ser un procés que va durar més temps del que desitjava. Havia pensat, en un primer moment, situar-hi la referència d'algun testimoni que sintetitzés el tema de la recerca en poques paraules. Però com us podeu imaginar era com buscar una agulla en un paller i, a més, existia el risc de que no em satisfés del tot. També vaig pensar en escollir un títol més gris: una numeració de tres o quatre conceptes que estessin relacionats amb el treball. Però vaig pensar que potser ho podria reservar per al subtítol; així podria descriure i situar la recerca. El que finalment he escollit no és ni el més bonic de tots ni té ritme ni poesia, però és sobri i expressa una idea de fons amb la que he treballat al llarg de la recerca. *La pagesia i la seva revolució* vol emfatitzar l'agència d'aquest col·lectiu i apartar-lo d'idees apàtiques que el descriuen com a mobles del paisatge rural o com a recipients buits que esperen ser omplerts. Volia que el títol accentués la impugnació general de la tesi sobre que el procés revolucionari que es va donar al camp no va ser imposat, sinó que gaudia de suports entre la pagesia, la qual va modificar-lo aportant les seves experiències. Amb tot, volia que el títol remarqués el poder transformador de la pagesia i la seva capacitat per plantejar un horitzó emancipador, una aposta col·lectiva que canviés l'estat de les coses.

En el primer capítol, el present, s'hi tracten els precedents historiogràfics de la temàtica i s'emmarca l'estudi d'aquest treball en el context general de la investigació sobre la Guerra Civil. El segon capítol dividit en tres apartats, dedica el primer als debats iniciàtics sobre el col·lectivisme a la Península. S'hi exposen les diferents perspectives en disputa emmarcades dins els debats generals del moviment obrer de finals del segle XIX i inicis del XX, i s'hi destaquen les aportacions de figures rellevants com les de Josep Lluas i Pujals o les del col·lectiu d'intel·lectuals vinculats a la *Revista Blanca*. Uns debats que ajudaren a generar significats compartits dins l'obrerisme sobre el camp i la pagesia durant el primer terç del 1900. En el segon

PRIMERA PART

apartat dins d'aquest mateix capítol s'hi desgrana la cristal·lització de les demandes populars amb la formació de les diferents societats populars a redós de la crisi agrària finisecular. Majoritàriament centrada al Camp de Tarragona, posa de manifest l'estructuració del moviment societaari fins a la seva organització federal en l'àmbit supramunicipal, la seva funció com a xarxa de solidaritat i centre deslocalitzat de l'agència col·lectiva. El tercer apartat ofereix una visió de conjunt de diversos conflictes al camp català més enllà de les demandes de regulació de contractes de conreu amb l'objectiu d'entendre la conflictivitat agrària durant la dècada de 1930, i observar els suports als diferents projectes polítics sobre el camp, la seva articulació política i destriar alguns dels elements que configuraren la crisi del republicanisme durant aquest període. Tot plegat entès, no com un món *pre* sinó l'espai on l'agència col·lectiva prenia formes històriques determinades i específiques que acabaren per condicionar el bagatge del que en depengueren les circumstàncies els primers mesos de la Guerra Civil.

El tercer capítol està consagrat a la constitució de les col·lectivitats agràries des d'una perspectiva múltiple. Ho he plantejat tenint en compte els diversos factors locals que ajudaren a la formació i a l'absència de les col·lectivitats en un o altre territori sense perdre de vista el context de la guerra, i per tant tenint en compte la violència com element fundador de l'ordre i com a sinònim de la lluita política. Un element central el qual permet copsar què va suposar el trencament dels llaços tradicionals de la pagesia amb l'autoritat, quina mena de suports es donaren a l'hora de construir una manera d'organitzar-se basada en la horitzontalitat i, molt especialment, quines resistències es despertaren, prenent com a cas destacat el del municipi de La Fatarella.

Però si aquest capítol pot tenir una visió més centrada en les inquietuds de les persones que participaren o s'oposaren al projecte col·lectivista, el quart està destinat a analitzar els discursos del poder. Si faig aquesta distinció no és per separar l'esfera lingüística de la interpretació social, sinó precisament per tot el contrari, per no donar per assumits els discursos com una realitat, sinó com una voluntat de construir-la. Penso que aquesta és una bona manera introduir algunes reflexions sobre el paper de les representacions socials de la pagesia i el col·lectivisme durant

els anys de la guerra. I per tant, la finalitat és mostrar les limitacions de la dialèctica plantejada des de d'alt i posar en evidència la complexitat de la situació política de la rereguarda catalana allunyada de les esferes del poder governamental.

1.2 Qüestions de mètode

El 1978, Josep Maria Bricall assegurava que un aspecte fonamental per conèixer les col·lectivitats era estudiar-les a partir dels seus llibres de comptes. Sens dubte seria la manera idònia per conèixer una part de les col·lectivitats, la del procés econòmic. Però després de la recerca de documentació en diversos fons documentals, coincideixo amb Julian Casanova en que, malgrat la utilitat, és una cosa més senzilla de dir que de fer.³⁹ L'aparell crític del que es podria disposar per a l'anàlisi de les col·lectivitats es troba dispers en una multitud de biblioteques, llibreries de vell, arxius i centres de documentació molt diversos. Però tant l'òptica adoptada en aquesta tesi doctoral, com la manca de documentació, han condicionat la selecció de fonts a utilitzar. El meu interès manifest ha estat estudiar una part de la societat rural de la dècada de 1930 i la seva convivència amb el projecte col·lectivista. Faig referència a aquesta parcialitat perquè, per una banda, entenc que el projecte col·lectivista no va ser un fenomen que va afectar a tota la societat, malgrat que aquest en fos el seu disseny, sinó que va tenir les seves limitacions. I per l'altra, perquè he hagut d'aproximar-m'hi a través de fonts documentals fragmentades. Així, la present tesi doctoral es sustenta en un variat i divers repertori de fonts bibliogràfiques, hemerogràfiques, documentals i de memòries transcrits de les persones que les protagonitzaren, algunes d'elles inèdites per a la investigació de les col·lectivitats. Per atansar-me al seu estudi i intentar reconstruir almenys una part del trencaclosques he hagut de jugar constantment amb la variabilitat d'enfocaments amb l'objectiu d'establir punts en comú.

---

39 Julián Casanova: *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa...*, p. 117.

El que m'ha permès acostar-me a la col·lectivització ha estat centrar una atenció especial de l'anàlisi a la CNT, en tant que principal organització sindical en el moment d'iniciar-se el conflicte i principal impulsora del col·lectivisme. La CNT m'ha permès tenir accés als debats estratègics i tàctics per promoure les col·lectivitats. A bona part d'aquesta documentació hi he accedit a través de la Fundació Anselmo Lorenzo (FAL), a Madrid, des d'on vaig poder consultar la còpia digital del fons de l'arxiu del Comitè Nacional i del Comitè Regional de Catalunya de la CNT custodiats al Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis d'Amsterdam (IISG). Amb aquesta documentació ha estat possible resseguir diferents informes i debats interns de la organització plasmats en la correspondència de la militància al Comitè Regional del sindicat a Catalunya i les memòries dels diferents plens de camperols cenetistes celebrats durant el període de la guerra.

No obstant això, la documentació relativa a la col·lectivització està fragmentada i dispersada en els millors des casos. El context de la guerra i el perfil marcadament local del fenomen va fer que la documentació que es conservà es quedés als mateixos municipis, en arxius personals o en els dels sindicats agrícoles locals, depenent de la trajectòria de cada col·lectivitat. En tot cas, es costós fer-ne un seguiment precís. Perquè ens fem una idea d'aquesta dispersió, cal tenir en compte que una part de la documentació l'he pogut consultar a la còpia digitalitzada de l'IISG a la FAL, però si en aquest fons s'hi pot trobar la documentació organitzativa, la majoria de la documentació l'he buidat del fons de Confiscacions de la Generalitat republicana, custodiat a l'Arxiu Nacional de Catalunya, a Sant Cugat del Vallès (ANC). El fons de confiscacions prové de la documentació generada per la Comissió de Responsabilitats que la Generalitat engegà el novembre de 1936 amb l'objectiu de regular les apropiacions de bens que s'havien donat durant les setmanes posteriors al cop d'Estat. En els informes s'hi pot trobar informació lateral sobre les col·lectivitats: per una banda si al municipi n'existia cap, i, en tot cas, quina extensió tenia; i per l'altra, i potser aquesta és la part més interessant, a què es dedicava aquella porció de terra confiscada que havia passat a mans de la col·lectivitat, qui la treballava i quina organització sindical l'havia confiscat. Sí que és cert que potser una via més ràpida per trobar aquest tipus d'informació hagués estat buidar les enquestes que

va impulsar el Departament d'Agricultura el desembre de 1936 i que es publicaren dins el Butlletí del Departament d'Agricultura de la Generalitat. En els interrogatoris s'hi preguntava amb detall si hi havia col·lectivitat al municipi, qui la formava o quina extensió tenia, la qual cosa ha servit per contrastar la informació generada per la Comissió de Responsabilitats. Però com ja han esmentat investigadors en estudis precedents, l'enquesta va tenir un impacte molt escàs i van ser molt pocs els municipis que van retornar les respostes. Per la qual cosa la consulta d'aquesta documentació s'ha fet amb certa indolència.

A l'ANC també s'hi ha consultat el fons de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya (JSIC), l'organisme intermedi entre la Conselleria d'Ordre Públic i les patrulles de control que vigilaven la rereguarda. D'aquest fons n'he buidat informes i la correspondència amb l'objectiu d'apropar-me a la violència de la rereguarda i les actuacions de la junta per controlar-la. Tant el fons de confiscacions com el de la JSIC són algunes de les parts de la documentació restaurada amb la llei de 2005, la qual retornava la documentació de la Generalitat republicana confiscada en acabar la guerra i confinada a Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca. Així mateix, i atès que no tota la documentació de la Sección Política Social de Barcelona està disponible a l'ANC, s'ha consultat la part restant al de Salamanca.

També convé esmentar que, en l'elaboració d'aquest treball s'ha cregut convenient consultar el fons generat per Josep Tarradellas en la seva etapa de governant de la Generalitat durant el període bèl·lic. Aquesta documentació es custodia a l'Arxiu Tarradellas-Macià ubicat al recinte del Monestir de Poblet. Allà hi vaig poder consultar la correspondència personal de Tarradellas, així com documentació generada des de la Generalitat que afectava directament a qüestions relacionades amb les col·lectivitats i l'ordre públic.

Atès que aquesta tesi doctoral persegueix ser un estudi de conjunt de la col·lectivització agrària a Catalunya ha estat imprescindible recollir documentació d'arreu del territori amb l'objectiu de conèixer les dinàmiques locals i des de baix que es produïen. La documentació consultada als arxius locals ha estat diversa i, en la majoria dels casos, no formava un conjunt documental, sinó que es caracteritzava per la seva tipologia diversa. Des d'estatuts i alguns llibres de comptes, fins a exemplars

PRIMERA PART

de paper moneda encara per posar en circulació. Tanmateix, la documentació comuna en tots aquests arxius referent a les col·lectivitats era la correspondència. Comunicacions destinades tant a respondre requeriments governamentals, com a pagaments de factures a tercers, com aquella amb un afany d'intercanvi de productes amb altres col·lectivitats, tant de properes com de la resta del territori republicà, la qual cosa ha permès desmentir sentències tants fermes fetes per la historiografia com que les col·lectivitats foren realitats aïllades.

Amb tot, a través dels diversos arxius locals i comarcals, de la documentació generada a redós de la comissió de responsabilitats i de bibliografia temàtica precedent, ha estat possible generar tot una base de dades referent a les col·lectivitats agràries a Catalunya en la que s'hi pot trobar la organització sindical o política que la va impulsar, l'extensió de terreny que controlava o el moment de la seva formació. Això ha fet possible aproximar-se d'una manera contrastada a la geografia de la col·lectivització agrària a Catalunya. Ara bé, cal afegir-hi certs impediments. Convé recordar que, atesa la fragmentació de la documentació i malgrat el buidatge de dades, aquesta aproximació, per força, és una aportació de dades de mínims. Han estat molts els municipis on, malgrat conèixer que hi havia evidències de col·lectivitats, no se n'esmentava ni la procedència del seu patrimoni, ni els seus impulsors, com tampoc la trajectòria temporal. Per tal de contrarestar aquest fragmentació i contextualitzar el fenomen, per una banda, s'ha intentat recuperar tots aquells estudis, articles, anàlisis i reflexions contemporànies que, bé de la mà de teòrics i propagandistes, bé d'estudis promoguts per les institucions governamentals, analitzaren i abocaren una imatge particular de l'espai agrari. Em vinc a referir a documents com els estudis publicats pel Departament d'Agricultura i que es poden trobar a la magnífica Biblioteca de l'Institut d'Història Jaume Vicenç Vives de la Universitat Pompeu Fabra. Un dels llegats físics que ens deixà Josep Fontana i sobre el que els investigadors mai tindrem prou paraules per agrair-li una tasca tant heroica.

De la mateixa manera, s'ha tingut en compte un amplíssim repertori de publicacions periòdiques que es van dedicar a la qüestió agrària. Per això s'ha centrat l'atenció en publicacions especialitzades com podia ser la revista cenetista

CAPÍTOL 1

Campo, i periòdics d'altres formacions polítiques com *Juventud* o *El Campesino*, els quals pertanyen als fons documentals de l'Archivo Histórico del Partido Comunista de España. També, evidentment, als butlletins, revistes o fulles informatives que va editar el govern de la Generalitat. Per tot això, ha sigut indispensable la visita a diverses biblioteques, arxius i centres de documentació, com el fons de premsa local de la ciutat de Reus, custodiat a la secció local de la Biblioteca Central Xavier Amorós, així com el fons de *La Terra*, el periòdic rabassaire, dipositat en format microfilm a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Gràcies a les diverses hemeroteques digitals ha estat possible accedir tant a la premsa generalista, a pesar de que no s'han buidat de manera sistemàtica, com a tot un seguit de publicacions comarcals i locals que, sense aquestes eines, haurien resultat de difícil accés. A través del portal de premsa digitalitzada de la Xarxa d'Arxius Comarcals de Catalunya, de la Biblioteca de Catalunya, de la Premsa digitalitzada de Tarragona, de la Hemeroteca digital de l'Arxiu Municipal de Lleida, la Biblioteca Fages de Climent de Figueres o de la Biblioteca Virtual de Premsa Històrica del Ministerio de Cultura y Deporte, he treballat un elevat nombre de periòdics i publicacions entre 1880 i 1938. Així també, els portals digitals de centres de documentació, com la Fundació Nous Horitzons, des d'on es poden consultar els exemplars de *Treball*, l'òrgan de premsa del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), o el Centre per a la Difusió de la memòria històrica Antiautoritària i Llibertària – Cedall, que dona accés lliure als exemplars de *Solidaridad Obrera*. L'accés a un bon nombre de publicacions periòdiques, tot i haver fet una selecció prèvia, ha facilitat contrastar entre aquests i les fonts documentals i bibliogràfiques. Per altra banda, el buidatge del *Butlletí Oficial* i després *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* entre 1936 i 1938 ha permès fer un seguiment dels passos que donà el govern en la construcció del nou ordenament social i econòmic de l'espai agrari català durant la guerra.

En aquest apartat de documents publicats també cal citar les memòries de militants, així com les entrevistes que els hi feren anys després dels fets històrics narrats, i les d'alguns testimonis de gent comuna recollits per estudis precedents. Vinculat amb això, ha estat interessant recuperar algunes de les impressions que Josep Termes va recollir al seu ja citat estudi sobre els fets de La Fatarella de 1937. La

PRIMERA PART

monografia publicada per Afers el 2008, a pesar de l'absència de l'heurística, recull premsa, informes i entrevistes a coetanis i reconstrueix un relat amb l'objectiu de transmetre els motius de la resistència d'alguns fatarellencs a la col·lectivització. Altres aplecs de memòries com les editades per Pagès el 2003, han servit per ampliar la geografia d'aquestes resistències i dels suports que despertaren les col·lectivitats arreu del territori. També hi ha ajudat el fons de testimonis orals de la Guerra Civil compendiat per Ronald Fraser i conservat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Per acabar, tant les hipòtesis de la recerca com el treball de les fonts d'arxiu, de premsa i les publicacions periòdiques han determinat el contingut d'aquest treball, del qual també se'n desprenen algunes limitacions. D'entrada aquelles determinades per la perspectiva adoptada en aquests estudis. En primer lloc, centrar l'eix de la recerca al voltant de la CNT ha fet que es marginés la consulta sistemàtica de fons documentals d'altres organitzacions, com podien ser la UGT o la Unió de Rabassaires (UdR). Penso que, una de les possibles línies de futur per investigar vinculades a aquesta temàtica, és la perspectiva adoptada per l'organització rabassaire en la que caldria vincular tant la visió institucional, adoptada per la seva posició com a dirigent de la Conselleria d'Agricultura, com la que adoptaren els diverses federacions locals esteses per bona part del territori. Tot plegat lligat a l'expansió de la influència que va exercir el PSUC sobre el sindicat durant el conflicte. En segon lloc, hagués resultat interessant establir una perspectiva comparada amb el procés de col·lectivització a la Unió Soviètica (URSS) per dues raons principals. Per una banda perquè ambdós processos es separen en període molt curt de temps, ja que el 1933 l'Estat soviètic donava per acabat el procés que havia començat el 1928. Però, sobretot, perquè les connexions en l'imaginari col·lectiu són molt properes. Ja no només perquè la URSS significués un model de referència per als qui lluitaven en els seus respectius països per la construcció del socialisme, sinó perquè, a més, bona part de la premsa antifeixista durant la guerra, comunista i anarquista, posava les col·lectivitats agràries soviètiques com un model a seguir.

També, però, hi ha hagut limitacions condicionades pel context bèl·lic. En primer lloc la manca de documentació relativa a aquestes experiències com a conseqüència dels avatars de la guerra i la dictadura. La trajectòria de les col·lectivitats va estar

CAPÍTOL 1

sempre vinculada al conflicte, atès que van néixer dins les circumstàncies que aquesta havia generat i acabaren tant per la manca de suports, com per la derrota de la Segona República a mans del feixisme. El manteniment de la memòria de l'experiència col·lectivista va quedar en el record dels que hi participaren. Però no va ser possible mantenir-la en l'espai públic, atès el context de repressió i de *damnatio memoriae* que va significar la dictadura i, com ja hem vist, la seva pacificació per part de l'Administració durant la dècada de 1980. Però si bé per un costat hi podem tenir la possible destrucció i desaparició de documentació relativa a les col·lectivitats, també cal tenir en compte que un altre impediment és conseqüència de la manca d'infraestructura. Cal esmentar que si bé he pogut consultar part de la documentació en arxius comarcals, els quals busquen centralitzar el patrimoni ajudant a la seva conservació i a que les persones que el vulguin consultar no hagin d'organitzar gimcanes pels municipis tenint en compte l'horari de secretaris o arxivers, en alguns territoris això encara no és possible atesa la inexistència d'aquests organismes. Ara bé, on si que hi són l'accés a al documentació tampoc està garantida ja que en ocasions –i no poques- els manquen els recursos necessaris per mantenir-se oberts a la ciutadania. Doncs a pesar de la declaració manifesta dels diferents governs catalans per impulsar aquests organismes democratitzadors del coneixement, la cultura i la memòria col·lectiva, les partides pressupostaries no hi arriben per garantir el personal que els faci funcionar. Serveix de ben poc, doncs, centralitzar la documentació si després ha de mantenir-se tancada o amb un accés restringit. Tot plegat fa la sensació que amb els anys gaudirem d'un *atrezzo* institucional present a tot el territori.

Finalment, malgrat la manca de documentació evident que ha de permetre una anàlisi en profunditat del col·lectivisme durant la guerra, les limitacions no són més significatives que les d'altres períodes i temàtiques històriques. Els treballs precedents han posat de manifest una quantitat important de documentació, però en tot cas, sempre disposem de la nostra intel·ligència per utilitzar la documentació lateral que ens permeti dibuixar els marges i aproximar-nos una mica més a l'objecte d'estudi. Cal, però, i penso que aquest una de les principals mancances de l'estudi de

les col·lectivitats, situar-se en els debats que es generen al voltant de la investigació del passat històric.

Per tancar definitivament aquest apartat vull fer-ho amb una reflexió. Durant els anys que he conviscut amb aquesta recerca han estat moltes les persones que, dins i fora de l'acadèmia, m'han preguntat pel meu tema d'estudi. He de confessar que fins que no vaig endinsar-me prou en la matèria, em costava definir-lo. El desconeixement per bona part de la gent comuna del què van ser les col·lectivitats, agràries o industrials, ha estat el denominador comú de les reaccions a la meua explicació. Quan començava aquest apartat ho feia destacant l'interès de bona part de la ciutadania per conèixer el seu passat més recent vinculat a la guerra i a la dictadura i les dificultats evidents per restaurar una memòria democràtica des de les institucions.

Estudiar i difondre els coneixements sobre la Història del Present és de gran rellevància, com va posar de manifest la mobilització intel·lectual que va acabar sintetitzant el compendi d'*El combate por la Historia*. Aleshores, a què es deu aquest desconeixement de les col·lectivitats? Ja hem esmentat el tancament «des de d'alt» de la memòria democràtica a l'Estat espanyol durant la dècada de 1980, però, per què es van deixar d'historiar? Em sembla que ambdues preguntes tenen agents diferents, doncs la primera està vinculada a la memòria col·lectiva i la segona als professionals que l'articulem i la historiem. Però, tot i així, comparteixen un denominador comú. La investigadora de la Universitat di Padova, Assumpta Castillo, recentment es feia una pregunta similar: *Quién se acuerda ya de las colectividades del 36?*⁴⁰ L'article on desenvolupava la seva pregunta, publicat al número especial de la revista *Turolenses* dedicat a la Guerra Civil a l'Aragó, posava sobre la taula dos motius. En primer lloc, i per al cas concret aragonès, apuntava a l'escenari de les col·lectivitats: la meitat del territori que va resistir al cop d'Estat i va servir de presa de contenció durant gairebé vint mesos en contra de l'avenç del feixisme sobre la resta del territori republicà. És a dir, relacionat a una voluntat de soterrar una part de la memòria col·lectiva vinculada a l'antifeixisme. En segon lloc, el context en que

---

40 Assumpta Castillo Cañiz: «Quién se acuerda ya de las colectividades del 36?», *Turolenses*, núm. 11 (2018), p. 15-19.

sorgiren les col·lectivitats i els seus impulsors. Que el projecte estigués vinculat a l'anarcosindicalisme, no afavoriria el seu interès específic per continuar indagant sobre la matèria, però tampoc que es donés durant la guerra.

Sobre la Segona República, la Guerra Civil, el franquisme i la transició existeix avui en dia un alt nivell de desconeixement i mistificació. La quantitat ingent de la investigació acadèmica no ha calat fins als nivells del sistema educatiu, que és on es formen les representacions amb les que la majoria de la ciutadania s'apropa al coneixement històric. El subterfugi més comú que s'utilitza és el de la densitat del programa. Però no hi ha res més lluny de la realitat. Doncs tenim programes que s'adapten fàcilment als discursos dominants del liberalisme econòmic, però que tenen certes dificultats per replantejar els continguts per atorgar un espai als que lluitaren pels principis il·lustrats de la igualtat d'oportunitats perquè substitueixi els aprenentatges que demonitzen l'experiència del precedent democràtic de la Segona República i la lluita contra el feixisme.⁴¹ Però si aquest és el panorama a l'ensenyament secundari, l'universitari no està en una situació massa millor. Les retallades de recursos en investigació durant la darrera dècada i el foment del finançament privat dins la universitat pública ha generat el creixement d'una investigació mercantilitzada en detriment d'aquella que no cotitza a la borsa. La mostra més clara d'això la teniu entre els mans, i com aquesta, molts altres estudis de joves investigadors els quals han de costejar-se per si mateixos la formació acadèmica a tots els nivells. Per al cas present, a més, cal afegir-li l'escenari d'una universitat que, malgrat l'estreta vinculació que ha construït amb el territori i les persones que l'habiten, li pesa com una llosa en el seu desenvolupament la terciarització de l'economia provincial i la dependència de grups inversors privats, una de les causes que dificulten assentar un corpus intel·lectual potent –obligat a l'ostracisme– que sigui capaç d'atreure i consolidar la recerca i la institució.

Amb la mort de Franco, la memòria de la Segona República i la Guerra Civil sortia a l'esfera pública al mateix temps que existia un intent per oblidar les amargors del passat, en un oblit intencional, que permetés «retenir l'aprenentatge de la història

---

41 Fernando Hernández Sánchez: *El bulldozer negro del general franco: Historia de España en el siglo XX para la primera generación del XXI*, Barcelona, Pasado & Presente, 2016.

PRIMERA PART

sense furgar en la mateixa».⁴² La Guerra Civil era presentada com una bogeria col·lectiva que no s'havia de tornar a repetir. Tanmateix, el silenci induït va provocar molts conflictes entre la ciutadania els quals van acabar esclatant, com hem vist, a principis del segle XXI de manera mediàtica. No obstant això, el magma que es movia quan els Simoni començaren a investigar sobre les col·lectivitats està solidificat. No es tracta de desfer-lo, sinó de renovar l'esperit insurgent. Cal buscar espais de col·laboració i de diàleg amb altres disciplines i en les diferents maneres de fer història, com afirma Marina Garcés, «necessitem comprendre el que fem a partir de problemes comuns que travessen llenguatges, pràctiques i capacitats diverses».⁴³ Però no confonguem substituir la rigidesa acadèmica per una assumpció eclèctica que neutralitzi la capacitat crítica de la història.⁴⁴ L'enfocament social del materialisme històric pot ser útil si estableix diàlegs amb les diferents maneres de fer història -en especial per als períodes de la Segona República i la Guerra Civil- i aprofita els resultats per construir una perspectiva crítica del conflicte social. Especialment en aquest moment de crisi de llarga durada en la que vivim i en la qual s'han erosionat els pilars dels discurs i les estàtues dels herois, el que ens cal és seguir teixint una xarxa crítica amb la consciència de que res està guanyat ni perdut per endavant.

---

42 Elizabeth Jelin: *Los trabajos de la memoria*, Madrid, Siglo XXI, 2002, p. 46.

43 Marina Garcés: *Nova il·lustració radical*, Barcelona, Anagrama, 2017, p. 59-60.

44 Geoff Eley: *Una línia torcida...* ; José Luis Ledesma: «Marxismo, materialismo histórico y el estudio de la Segunda República y la Guerra Civil...

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

CAPÍTOL 2

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

2.1 Del col·lectivisme bakuninista al comunisme llibertari (1880-1930)

El discurs dominant en els primers moments de la guerra, corresponent al protagonisme de la nova mobilització social, va ser el col·lectivisme. Encara que cal precisar que aquest col·lectivisme era entès en termes d'apropiació sindical, d'ocupació dels espais econòmics pels sindicats i que es va dur a terme sense un pla previ, ni tan sols un pla posterior que la CNT -principal defensora d'aquest procés de col·lectivisme sindical- no va començar a debatre fins a 1937. Tanmateix, els debats sobre el col·lectivisme són molt anteriors a aquesta data, fins i tot a l'inici de la Guerra Civil o a l'obertura democràtica en forma de República de 1931.

El 10 de novembre de 1889 s'havia de celebrar Barcelona el II Certamen Socialista –el primer i concorregut havia tingut lloc a Reus el 1885–. El grup impulsor volia fer coincidir l'acte amb el segon aniversari de l'execució dels treballadors processats a conseqüència de la revolta de Haymarket –l'11 de novembre de 1887– en una mena d'homenatge als coneguts com a Màrtirs de Chicago. Diferents grups d'afinitat havien d'aportar propostes per als debats que s'havien de celebrar al II Certamen i el *Grupo Cosmopolita de Buenos Aires* proposà que els assistents debatessin al voltant de com el col·lectivisme podia esdevenir la base de la justícia social. Josep Lluas i Pujals, tipògraf i teòric sobre aquesta qüestió, –i un dels impulsors del Certamen de Reus– va interpel·lar la proposta dels *porteños*: «Justicia es dar a cada uno lo que le pertenece. Precisa aclarar que lo que pertenece a uno no es lo que la ley le concede, sino lo que por su esfuerzo ha creado. Para estar basado el Colectivismo en un principio eterno de Justicia, debe pues, dar a cada uno lo que le pertenece, que no puede ser otra cosa que lo que con su esfuerzo ha creado».⁴⁵

Al II Certamen també hi participà un altre teòric, Ricardo Mella, el qual afirmava que «después de la revolución, generalizada la propiedad y sometidos al libre uso de la tierra y los instrumentos de trabajo, los productores se asociarán conforme a sus fines, sus aptitudes, sus necesidades, y mediante pactos libres, procederán

⁴⁵ Josep Lluas i Pujals: *Bases científicas en que se funda el colectivismo*, Barcelona, II Certamen Socialista, 1889, p. 330.

PRIMERA PART

organizadas la producción, el cambio, el consumo, la instrucción, la asistencia y cuanto requieran el nuevo estado social en que se encuentren. La libertad, la más amplia libertad, presidirá la formación de estos organismos, la distribución de los productos y la redistribución del trabajo».⁴⁶ Amb la construcció d'aquest horitzó, la teoria anarquista buscava dotar d'idees que edificuessin un sistema de producció basat en el col·lectivisme on les necessitats humanes estessin al seu centre. Aquest nou sistema es concebia com un pas més enllà en un intent per distingir-se del cooperativisme que defensava el marxisme en el marc de l'Associació Internacional dels Treballadors (AIT). A través de l'expropiació i la organització de la producció en col·lectius autònoms, els mitjans de producció serien comuns, el primer pas per construir una societat igualitària.

La col·lectivitat es podria definir com el mètode pel qual les propietats i les eines del treball van passar a estar sota el control del col·lectiu de les persones que hi treballen, però adoptar únicament aquesta perspectiva ens donaria una visió molt limitada d'aquesta idea, i encara més per concebre quan es va portar a la pràctica. La col·lectivització, especialment l'agrària, no es va definir únicament pel seu aspecte productiu, sinó també pel comunitari. La col·lectivització es volia com una nova manera d'organitzar la societat que satisfés les necessitats dels seus integrants i que ajudés a construir una societat democràtica. Durant la Guerra Civil es va proposar com una manera d'anar més enllà de les demandes del moviment pagès que buscava regular els contractes de conreu i els preus dels productes agrícoles. La col·lectivització era una aposta integral. Una esmena a la totalitat a la manera de viure condicionada per l'estructura del poder dominant. La col·lectivització es presentà com una de tantes solucions a la precarietat de la vida produïda per les condicions del capitalisme, però no ho va fer per generació espontània el 18 de juliol, sinó que formava part d'un conjunt de significats compartits dins l'obrerisme hispànic construïts entre finals del segle XIX i principis del XX.

D'ençà la dècada de 1880, les dissertacions sobre com hauria de ser la nova societat igualitària havien portat als anarquistes a dilapidar grans quantitats de temps i de tinta. Una de les primeres ocasions fou en el congrés de la Federació

---

46 José Álvarez Junco: *La ideología política del anarquismo español*, Madrid, Siglo XXI, 1991, p.323.

CAPÍTOL 2

de Treballadors de la Regió Espanyola (FTRE), celebrat a Barcelona el 1881, on es declarà el col·lectivisme com la principal proposta de la federació en allò referent a la propietat. Els integrants del congrés també refusaven la política representativa i criticaven l'acció violenta amb la vista posada en l'horitzó d'una revolució basada en la ciència i la il·lustració.⁴⁷ El col·lectivisme hispànic de la dècada de 1880 tenia com a eix principal les tesis de Mikhaïl Bakunin, per qui la manera d'assolir la nova organització social era a través de la col·lectivització dels mitjans de producció. La propietat col·lectiva havia de ser dels treballadors i no de l'Estat, i així ho planejava a partir de l'abolició del dret d'herència: «queriendo la abolición del Estado, quiero la abolición de la propiedad individualmente hereditaria, que no es más que una consecuencia misma del Estado». A diferència dels anarco-comunistes de la dècada de 1880, com foren Piotr Kropotkin o Errico Malatesta, el filòsof rus no creia en la màxima «de cadascú segons els seus mitjans, a cadascú segons les seves necessitats», sinó en una fórmula radicalment diferent, «de cadascú segons els seus mitjans, a cadascú segons els seus fets». És a dir, la recerca de l'emancipació a partir de l'esforç i les capacitats individuals.⁴⁸

La FTRE es constituïa al voltant d'un corpus ideològic anarco-col·lectivista i s'allunyava de la propaganda pel fet. Tot i així no hi faltaven els nuclis insurreccionals, sobretot a Andalusia, i els que davant del col·lectivisme basat a donar a cadascú segons el seu treball començaven a proposar l'anarco-comunisme kropotkinià, el qual defensava que el procés de producció modern era una obra col·lectiva en que els mitjans de producció i els productes finals del treball havien de ser col·lectius. Amb la celebració del congrés de la FTRE el 1881 s'inicià una campanya de propaganda per divulgar les idees col·lectivistes. El encarregats de la tasca apostòlica foren el tipògraf reusenc, Josep Llunas i Pujals, i el grup redactor de *La Revista Social*.⁴⁹ Llunas definí el col·lectivisme com una organització social basada en la propietat col·lectiva,⁴⁷ *Manifest del congrés de Barcelona*, 1881. Citat a: Jordi Piqué Padró: *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme: l'oposició de dues postures en el moviment anarquista català: 1881-1891*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 19.

⁴⁸ Josep Termes: *Historia del anarquismo en España (1870-1980)*, Barcelona, RBA, 2011, p. 257. La cita textual és de George Woodcock: *El anarquismo. Historia de las ideas y movimientos libertarios*, Barcelona, Ariel, 1979, p. 154.

⁴⁹ Enric Olivé Serret: «*La Tramontana*: periòdic vermell (1881-1893) i el nacionalisme de Josep Llunas i Pujals», *Estudios de historia social*, núm. 28-29 (1984), p. 16-19.

PRIMERA PART

la federació econòmica i la completa emancipació de l'individu. Transformar la propietat individual en col·lectiva havia de ser, per a Llunas, el primer pas per edificar el nou ordre social i això passava essencialment per la derogació del sistema d'herència. El 1882 Llunas defensà al congrés de la FTRE celebrat a Sevilla la teoria de la doble vessant: la terra i tot el que produeix la natura hauria de pertànyer a la humanitat, mentre que el fruit del treball de l'individu era la propietat individual. Malgrat que, com ell mateix reconeixia, encara quedava molt per perfilar. Fou al congrés de Sevilla on es va produir un enfrontament dialèctic important amb els anarco-comunistes, i on el mateix Llunas destacà per ser un dels oradors més brillants entre els bakuninistes. En aquest sentit, i com apunta Jordi Martí, la publicació de *Organización y aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española*, pot considerar-se com un text programàtic sobre l'organització interna de la FTRE i el tipus de societat que propugnava l'organització sindical. Amb ell, Llunas esdevenia un dels principals teòrics de l'obrerisme anarco-col·lectivista a l'Estat espanyol, una feina intel·lectual a la qual es dedicà exclusivament, com posaven de manifest els textos teòrics i la dedicació al setmanari *La Tramontana*.⁵⁰

La polèmica entre anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme es va posar de manifest públicament en l'enfrontament de Sevilla. L'any següent, però, des del certamen celebrat al Centre de Lectura de Reus, Llunas feia una crida als col·lectivistes per enfrontar el debat amb els anarco-comunistes de manera oberta. No obstant això, l'opció del grup de *La Revista Social* fou ignorar-los. Malgrat el silenci de la premsa, la curiositat i el recel entre els simpatitzants es deixaren veure entre els assistents del Congrés Cosmopolita de Barcelona de 1884, quan des de la federació de Sants es preguntava obertament: «¿que se entiende en el sentido económico por Colectivismo y Comunismo?». ⁵¹ Atès el creixent interès, *La Revista Social* no va poder desentendre's més i va haver de situar-se en el debat. La seva postura, inflexible, no va ajudar a crear un clima d'entesa, sinó més aviat al contrari, a eixamplar les distàncies entre els partidaris d'ambdós plantejaments:

---

50 Jordi Martí Font: *Josep Llunas, la literatura obrerista i la construcció de l'anarquia en català al segle XIX*, Tesi doctoral [Universitat Rovira i Virgili], 2015, p. 86.

51 *Revista Social* [Madrid] 30/VIII/1883.

CAPÍTOL 2

si después de la Revolución triunfase la escuela comunista autoritaria aunque se disfrazase de anárquica, para nosotros no existiría tal Revolución o mejor dicho: los anárquico-collectivistas [sic.] tendríamos la necesidad de trabajar en pro de la única y de la verdadera Revolución, de la que Ponga a todos los seres humanos en igualdad de medios para producir a fin de que cada uno perciba el producto íntegro de su trabajo.⁵²

Potser un dels teòrics que va mantenir una postura més sincera sobre l'allunyament entre ambdues posicions fou el gallec Ricardo Mella, quan afirmava que:

para los trabajadores la actual organización de la propiedad es cosa jugada; nadie la defiende, nadie la mantiene; pues hay un punto concreto en el cual existe la mayor unanimidad: tal es la negación de la propiedad individual en su forma histórica. Pero a partir de este punto cada uno toma por distinto senderó y las opiniones se dividen; división de opiniones y variedad de caminos que se dirigen a un mismo fin: tal es la emancipación del cuarto estado.⁵³

A partir del congrés regional celebrat a Madrid el maig de 1887 es començaren a notar els primers canvis en els plantejaments col·lectivistes. Marcaven la diferència els debats entre Anselmo Lorenzo i Ricardo Mella sobre la utilització del terme *proporcional* en lloc d'íntegre per referir-se al que hauria de percebre el treballador pel fruit del seu treball. Malgrat es tractés exclusivament d'un canvi en el llenguatge, i en cap cas una transformació de la doctrina, que es modifiqués després d'haver-se mostrat impermeable, indicava un primer pas per a l'entesa.⁵⁴ En resum, i com afirmava Álvarez Junco, el col·lectivisme dels primers internacionalistes espanyols, malgrat que indiscutible, resultava encara un concepte poc elaborat, basat exclusivament en el criteri de recompensa de cadascú segons el producte exclusiu del seu treball.

A partir de la dècada de 1890, l'apostolat d'Errico Malatesta decantà la balança a favor dels anarco-comunistes. Quan l'italià arribà a Barcelona el novembre de 1891 contactà amb el cercle d'*El Productor* i, junt amb Pere Esteve, director del periòdic barceloní, iniciaven junts una gira propagandística amb un propòsit clar: unificar les diferents fraccions anarquistes per poder emprendre una campanya conjunta el Primer de Maig del 1892. Tot i que Malatesta creia en el comunisme i que Pere Esteve continuava essent col·lectivista, ambdós homes fugien dels exclusivismes sectaris i confiaven en la potencial força revolucionària de la classe obrera.

---

52 «Comunismo y colectivismo», *Revista Social*, [Sants] 23/IV/1885.

53 Ricardo Mella: *Diferencias entre Comunismo y Colectivismo*, Reus, 1885, p. 205-206.

54 Jordi Piqué Padró: *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme...*, p. 75-111.

Amb Barcelona com punt de partida, transmeteren els seus plantejaments en mítings celebrats en altres capitals catalanes com: Vilafranca del Penedès, Mataró, Sabadell, Terrassa, Manresa, Palafrugell, Sant Feliu de Guíxols, Palamós, la Bisbal, Valls i Reus; així com d'altres de la resta de l'Estat. Un projecte unificador que quedà en un no-res quan toparen amb l'oposició exclusivista d'intel·lectuals com la del propi Mella. Tanmateix, el sorgiment de periòdics van mantenir viu el diàleg i les disputes amb una presència cada vegada més destacada de les tesis comunistes, també en diaris de més tirada, com *La Revista Blanca*, on ja no calia etiquetar-se com a partidari d'una o altra tendència. Per a molts era el moment dels «anarquistas sin adjetivos». Que ja no calguessin manifestacions d'adhesió ha significat per a molts autors el triomf de les tesis anarco-comunistes.⁵⁵

El 1891 s'observaven alguns ingredients necessaris per a calmar la polèmica i establir una entesa, però la persecució cap als integrants i dirigents del moviment anarquista, especialment durant les vagues generals de 1890-1893, comportà una radicalització de les posicions. A pesar de l'hegemonia dels comunistes llibertaris, la imposició de la tendència individualista partidària de l'acció directa va empènyer al moviment cap a una dinàmica voraginosa. Tal i com apunta Chris Ealham, les condicions que havia generat l'Exposició Internacional de Barcelona de 1888, feren de la ciutat portuària un context que va assegurar que les nocions il·legalistes inherents a la filosofia de Max Stirner fossin moltes vegades adaptades pels sectors més pobres de la classe obrera. La prolongació de l'atur generalitzat i, en els millor dels casos, de salaris baixos entre col·lectius de treballadors migrats provinents del camp i sense especialització, generava una inestabilitat que s'intentava contrarestar amb el crim organitzat i els furs. Amb tot, es desenvolupà una cultura de la criminalitat individual entre certs sectors obrers de la capital catalana legitimada per l'ampli espectre d'activitats il·legals defensades pels dirigents.⁵⁶

L'aparició de l'anarcosindicalisme a principis de segle va matisar l'impacte de l'individualisme d'Stirner arreu d'Europa, com evidenciava la *Carte d'Amiens* de

---

55 José Álvarez Junco: *La ideología política del anarquismo español...*, p. 341-367.

56 Chris Ealham: «De la cima al abismo. Las contradicciones entre el individualismo y el colectivismo en el anarquismo español», dins a: Paul Preston (ed.): *La República asediada. Hostilidad internacional y conflictos internos durante la Guerra Civil*, Barcelona, Península, 2015, p. 153.

1906 amb l'aposta per la organització dels treballadors a través d'un sindicalisme independent de partits polítics i que treballés per una economia al servei de la majoria. Un procés que a l'Estat espanyol va culminar amb la fundació de la CNT el 1910, on es posava en evidència que l'individualisme no casava amb els plantejaments solidaris del moviment. Però això no vol dir que els anarquistes partidaris de l'individualisme desapareguessin. Una mostra n'és la persistència de la influència del grup de *La Revista Blanca*. La visió de la comuna rural com el camí cap a la revolució va ser un idea adoptada pel grup redactor de la revista, format per Federico Urales, Germinal Esgleas i Federica Montseny. En un tasca més aviat propagandística que no pas orgànica es posaven de manifest les dissertacions sobre les condicions de vida de la pagesia i de l'obrer, amb una especial insistència cap a l'estructura de la propietat de la terra, convertida en el problema bàsic a resoldre. Una idea que fins a la Guerra Civil fou la matriu del pensament d'aquest grup de l'anarquisme espanyol i que, malgrat estar allunyat de la pràctica sindical, els seus debats influïren en la configuració del concepte anarcosindicalista de la revolució.

El 1930, el líder anarcosindicalista Joan Peiró publicava *Problemes del sindicalisme i de l'anarquisme*, des d'on reafirmava les conclusions del congrés fundacional de la CNT de 1910.⁵⁷ Peiró interpretava el sindicalisme revolucionari com un mitjà i l'anarquisme com una finalitat del moviment obrer. La vaga general era l'arma principal però la revolució, lluny de ser el resultat d'una generació espontània, s'havia de construir, s'havia d'organitzar. En el seu escrit, el vidrier de Sants subratllava la conveniència d'una sòlida preparació tècnica per fer-se càrrec de la producció, d'una formació suficient per enfrontar-se als problemes econòmics i d'una forta organització per la defensa de la revolució. El rebuig a la organització i l'aposta per l'espontaneïtat eren, per a Peiró, els perills més grans per la realització de la revolució. No debades, l'escrit va significar l'inici d'una controvèrsia pública entre sindicalistes i anarquistes que tenia els seus inicis a la dècada de 1920, quan Diego Abad de Santillán intentà introduir la pràctica federativa argentina com a model organitzatiu per a l'anarquisme hispànic. Unes controvèrsies que es mantingueren oberts fins al

---

⁵⁷ Joan Peiró: *Problemes del sindicalisme i de l'anarquisme*, s/l., 1930. Citat a: Walther L. Bernecker: *Colectividades y revolución social...*, p. 77-91.

congrés de Saragossa de 1936, on s'intentà tancar-les malgrat l'escàs èxit, com més endavant exposaré. Si el moviment anarcosindicalista volia organitzar-se també al camp, calia, com afirmava Pere Segarra, l'existència d'una organització estrictament pagesa. La xarxa de sindicats agrícoles i la constitució de la xarxa rabassaire ho posaven de manifest. Calia articular les demandes de la pagesia sobre la regulació de la contractació al camp i l'accés a la propietat de la terra, no des de les meditacions teòriques, sinó des de la pràctica sindical.

2.2 Aliances descentralitzades i heterogènies (1910-1922)

En les seves memòries, Josep Peirats revisava l'activitat de la CNT al camp durant la Guerra Civil i afirmava que havia estat complicat plantejar-hi qualsevol alternativa. Assegurava que els anarquistes «sudamos la gota gorda para imponer [la] innovación colectivista en el campo catalán» per dues raons fonamentals: per una banda perquè, fins aleshores, els cenetistes havien demostrat poc interès per articular una força revolucionària a l'àmbit rural, atès el suposat caràcter conservador de la pagesia. I, per l'altra, pel pes d'una burgesia agrària que, a través dels partits catalanistes, havia convertit el camp en el seu cacicat.⁵⁸ Però allà on Peirats hi veia un desinterès, potser hi havia la incapacitat dels cenetistes per restablir-hi uns lligams sòlids, i no precisament pel suposat component conservador de la pagesia. Les paraules de Peirats recordaven a les conclusions a les que havia arribat la Confederació una vegada havia acabat el cicle de mobilitzacions 1919-1921, quan asseguraven que el poc èxit per articular les demandes de la pagesia rabassaire es devia a la condició petitburgesa d'aquest col·lectiu. Una conclusió durament criticada per Pere Bonet, que des del cercle redactors del setmanari comunista *La Batalla* ensenyava les vergonyes d'una CNT amb un escàs interès per les qüestions del camp.⁵⁹

Després del cicle de mobilitzacions, la CNT havia perdut l'hegemonia que havia estat capaç de conquerir a partir de 1919. Per a Peirats la raó d'aquesta desfeta

---

58 Josep Peirats: *De mi paso por la vida. Memorias*, Barcelona, Flor del Vent, 2009, p. 367-371.

59 «El Bloque Obrero y Campesino. La lucha de clases en el campo», *La Batalla*, [Barcelona] 9/X/1924.

CAPÍTOL 2

no calia buscar-la en la repressió cap el sindicalisme revolucionari engegada el 1922, i sistematitzada amb la dictadura de Primo de Rivera a partir de 1923, sinó que més aviat calia fixar-se amb el suposat perfil conservador de la pagesia per comprendre la clau de la pèrdua. Més endavant tractaré les diferents imatges sobre la pagesia plantejades des de les organitzacions obreristes i la seva evolució, però per ara cal assenyalar el plantejament de Peirats –i de la CNT- contrasta amb els diferents exemples d'agències col·lectives i la seva capacitat transformadora que caracteritzaren el camp català des de finals del segle XIX i durant el primer terç del segle XX. Un dinamisme que havia estat capaç de cristal·litzar en diversos espais i xarxes associatives.

Des del Sexenni Revolucionari hi havia hagut diversos intents, alguns d'ells reeixits, per constituir federacions comarcals i supracomarcals de societats pageses. La Unió de Treballadors del Camp (1872-1874) fou una de les primeres, però també en destacaren d'altres com la Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya (1882-1883) o la Federació de Treballadors Agrícoles de la Regió Espanyola (1893-1896), totes elles vinculades a un territori i una producció concreta. La zona que comprenia des de l'est del Camp de Tarragona fins al Vallès, delimitava un territori on es gestà una tradició societària vinculada al conreu de la vinya. El centre d'aquesta activitat era la població de Martorell i les seves immediateses vertebrades al llarg del riu Anoia i la part baixa del Llobregat. Situada a cavall del Penedès i el Vallès, la població de Martorell constituïa el nucli neuràlgic del republicanisme radical de la zona, on hi confluïen les tradicions societàries dels treballadors del tèxtil de les riberes del riu, així com la dels treballadors del camp, articulades a través de l'esbarjo del centre *El Progrés*. Un espai de lleure que dominà la vida social, política i cultural martorellenca durant el primer terç de segle XX i que facilità als republicans radicals el manteniment de l'alcaldia al llarg de la dècada de 1910, i fins el 1923.⁶⁰ En aquest sentit, els ateneus, cercles i casinos tenien un paper principal a l'hora de vertebrar la societat, de la seva formació com agents col·lectius en processos d'identificació

---

60 Jordi Pomés: *La Unió de Rabassaires: Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 110-119.

multilaterals.⁶¹ Els centres corals dels cors de Clavé, orfeons i centres parroquials serviren d'espais d'aprenentatges de civilitat, de constitució de noves identitats que posaven de manifest la pertinença a una comunitat que participava activament en els assumptes públics, expressant així el vincle d'aquesta amb els seus membres. Així, durant els tres primeres dècades del segle XX es construí un procés que girà entorn de la republicanització del catalanisme i de la catalanització del republicanisme, modificant l'imaginari de la Renaixença per passar a construir un projecte polític de reforma de l'Estat des de Catalunya.⁶² Proposta que passava, per exemple, per la necessitat de conquerir i dinamitzar el poder a Catalunya a través d'un organisme regional i afavorir un canvi polític per a la resta de l'Estat consensuat entre tots els sectors partidaris d'una regeneració profunda.⁶³ Amb tot, uns tipus d'espais controlats per les elits que, no obstant això, serviren per impulsar altres dinàmiques que s'escapaven del seu control. L'accés als càrrecs dirigits de la secció va ajudar, per exemple, juntament amb les experiències quotidianes en la contraposició d'interessos, ajudaren a generar consciències i dotar d'eines als que provenien d'una condició subalterna.⁶⁴ També en allò referent al procés de nacionalització de les classes populars amb un imaginari propi, amb aspectes diferenciadors i opositors al catalanisme de l'elit.⁶⁵

Tanmateix, més enllà de les federacions esmentades, al camp català existiren altres societats de pagesos, cooperatives i sindicats que no acabaren vinculades a aquests tipus de federacions però que, al mateix temps, ajudaren a produir continuïtats en contextos diferenciats. Com ja veurem més endavant, el catolicisme

61 Ferran Archilés: «Lenguajes de nación. Las «experiencias de nación» y los procesos de nacionalización: propuestas para un debate», *Ayer*, núm. 90 (2013), p. 97-103.

62 Antonieta Jarne: «Estratègies de participació pública i sociabilitat popular a les terres de Lleida», dins a: Montserrat Duch et al.: *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, p. 447-490.

63 Borja de Riquer: *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona, Edicions 62, 1977.

64 Guillem Puig Vallverdú: «Las sociedades corales como espacios de control de la elite y democratización popular. La Lira Silvense, 1888 -1914», dins a: *Acta del XIV Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea. Del siglo XIX al XXI. Tendencias y debates*, Alacant, Asociación de Historia Contemporánea i Universidad de Alicante (premsa).

65 N'és un bon exemple el compendi de treballs editats per Montserrat Duch i Joaquim Nadal (eds.): *Els Ateneus a Catalunya. Sociabilitat i catalanisme popular*, Girona, Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural, 2018.

CAPÍTOL 2

social també tingué els seus exemples, principalment a les terres de Lleida i de l'Ebre sota l'impuls del Partit Integrista. A ponent, primer el Cercle de Lleida (1895) i després la Liga Católica, buscaven articular un subjecte col·lectiu a través de la organització de conferències de caràcter religiós, vetllades literàries i exposicions. Era a través d'una de les seves seccions orgàniques, el Patronat Obrer, que es buscava la unió i l'agermanament de totes les classes socials, una harmonia entesa des de la desigualtat que volia emparar als associats des del paternalisme i que tenia com element clau el domini que podien exercir les elits sobre les classes populars. En aquets marc van néixer el Sindicat Obrer Catòlic (1915) i la Federació Catòlica Agrària de Lleida (1918).⁶⁶ Un cas similar passava a la zona de Tortosa, on l'Església impulsà entitats d'aquestes característiques, com ho havia estat el Círculo Católico de Obreros (1880) i el Patronato Católico Obrero (1908), que agrupava dependents del comerç, malgrat que també s'hi podien adherir treballadors de qualsevol ofici.⁶⁷ A l'Ebre, no obstant, al presència del republicanisme també era notòria, especialment per l'apostolat que se'n feu des de el diari *El Pueblo*. Des de la seva fundació el 1901, al diari s'hi podien llegir consignes obreristes com aquesta:

Obreros: aprended y ved, mientras los radicales, los republicanos, los anticlericales, trabajamos, luchamos sin cesar para conseguir vuestra regeneración, para conseguir que se reconozcan vuestros derechos, para levantar al cuarto estado de la prestación en que se encuentra y que entre á tomar parte de la lucha política y social.⁶⁸

En el discurs de legalització de la Unió Republicana el 10 de març de 1901, Lluís Manaút, director d'*El Pueblo*, assenyala que un dels punts més importants del seu programa eren les reformes socials «en beneficio de las clases obreras, que son las más necesitadas». Sembla ser que aquest discurs era efectiu, ja que, ben aviat el centre obrer i el centre republicà s'acabaren instal·lant al mateix local, al número 24 del carrer Montcada de Tortosa –el primer havia començat al carrer Mercaders, 22- i compartiren bona part dels seus espais de sociabilitat i de propaganda.

---

66 Jaume Barrull: «Classe obrera i catolicisme social a la Lleida de la Restauració», a *Josep Fontana: història i projecte social: reconeixement a una trajectòria*, Barcelona, Crítica, 2004, p. 1316-1330.

67 Josep Sánchez Cervelló: *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*, Barcelona, Flor del vent, 2001, p. 140-143.

68 *El Pueblo*, [Tortosa] 23/I i 16/III/1901. Citat a: Josep Sancho Sancho: *El marcel·linisme a les Terres de l'Ebre (1914-1939)*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2014, p. 550.

PRIMERA PART

D'aquesta manera, sense un moviment articulats a través dels principals corrents obreristes, tant republicans com carlins rivalitzaren per influir sobre les classes populars proletaritzades. Fou a través de la figura de Marcel·lí Domingo que s'intentà canalitzar l'obrerisme a través del republicanisme. En un dels primers articles on es desacreditava la figura del mestre de Roquetes en el context preelectoral de les municipals de 1909, els sectors monàrquics de la ciutat presentaven un «Marcelino Domingo escoltado de quince ó veinte obreros frigos». La posició de Domingo es començà a definir a principis de 1911, amb la incorporació de la Unió Federal Nacionalista Republicana a la Conjunció Republicano-Socialista, coincidint amb les tesis de Gabriel Alomar exposades a *El Poble Català* sobre «el canvi del nucli social que ha sofert la idea republicana», quan identificà la incapacitat d'estructurar un organisme republicà ampli i cohesionat amb l'allunyament dels treballadors de les files republicanes, fet que «l'esquerra catalana haurà d'estudiar detingudament [...] perquè potser, dintre de les institucions que la constitueixen, hi ha més classe mitjana que obrera». En última instància, conclou Domingo, «la raó contestarà que la República separada del socialisme pert [sic.] el dret de vida, com el socialisme distanciat de la República pert [sic.] el medi de convertir les llurs doctrines en lleis humanes imposades en nom de la justícia a tots els homes».⁶⁹

Una línia continuada i creixent en el lideratge de Domingo, tant al Bloc Republicà Autonomista com, sobretot, al Partit Republicà Català, emfatitzà la línia socialitzant del republicanisme amb la seva ponència presentada en l'assemblea fundacional d'aquest segon partit. En un context de malestar i d'agitació dels sectors populars catalans, accentuà el discurs social al llarg del 1917 i exposà decididament la necessitat del republicanisme d'aproximar-se a l'obrerisme i de vincular-se explícitament als plantejaments socialistes. L'aleshores diputat per Tortosa va apuntar que «estamos al lado de los obreros porque creemos justa su petición [...] porque ellos piensan en

---

69 La primera cita a Xavier Pujadas: *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 61-62. La cita d'Alomar està reproduïda a: «La idea i la forsa del republicanisme espanyol», *El Poble Català*, [Barcelona] 8/X/1911; i la de Domingo a: «Petites glosses a un bon article», *El Poble Català*, [Barcelona] 16/X/1911. En conjunt citat a: Josep Sancho Sancho: *El marcel·linisme a les Terres de l'Ebre...*, p. 555.

estos momentos como pensamos nosotros, en una Patria regida por otros hombres, por otras leyes y por otras instituciones».⁷⁰

A principis de segle XX, a la resta de la província de Tarragona hi mancava un moviment obrer organitzat. Amb una situació similar al que passava a l'Ebre, només a Barberà de la Conca un nucli socialista havia estat capaç de construir un celler cooperatiu abans de 1901.⁷¹ Fou entre 1910 i 1920 quan el territori es convertí en un laboratori embrionari de diferents organitzacions que tenien el municipi com el seu centre d'acció. Formós Plaja, tipògraf llibertari assentat a la ciutat de Tarragona des de 1911, afirmava que la capital provincial «estaba minada por los republicanos y el socialismo reformista». Tot i que reorganitzats des de 1903, aquests darrers no superaven la vintena.⁷² A la ciutat de Reus, els socialistes no n'eren gaires més que a Tarragona, però la influència d' Antoni Fabra i Ribas i Josep Recasens i Mercadé en els càrrecs directius de les institucions progressistes de la ciutat, com el Centre de Lectura i l'Ateneu Obrer, els dotava d'influència entre el teixit associatiu reusenc. Fou a partir de la dècada de 1910 que el socialisme de la capital del Baix Camp començà a experimentar una fase d'expansió, especialment a partir de 1912 amb la fundació de *La Justícia Social* i la constitució de l'Agrupació Socialista de Reus (ASR).⁷³ La seva reestructuració va comportar la formació d'un gran nombre de societats obreres de tipus agrari en els pobles de l'àrea reusenc, fins i tot de la Conca de Barberà, la Ribera d'Ebre i el Priorat, la qual tingué com a corretja de transmissió la línia del ferrocarril.⁷⁴ Serveixen d'exemples les societats constituïdes a l'Espluga de Francolí, el 1910, amb una important participació de jornalers; la Societat de Pagesos d'Ulldemolins, el 1911, o les de l'Aleixar, Mont-Roig i Tivissa, el 1912. Aquesta darrera, influenciada directament per l'ASR, la fundaren els parcers de la vila després que els propietaris

---

70 Marcel·lí Domingo: «Esto es la revolución», a: *¿Qué espera el Rey?*, Tortosa, Monclús, 1918, p. 57.

71 Andreu Mayayo i Joan Fuguet: *El primer celler cooperatiu de Catalunya. Centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994.

72 Ignacio Soriano Jiménez: *L'anarquisme a Tarragona [1917-1924]. Formós Plaja i Carme Paredes*, Tarragona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, 2008, p. 31.

73 Cf. Maria Dolors Capdevila i Roser Masgrau: *La Justícia Social. Òrgan de la Federació Catalana del PSOE, 1910-1916*, Barcelona, La Gaya Ciència, 1979.

74 Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja, Afers, 1995, p. 88-91.

no acceptessin les demandes de revisió de contractes i l'accés a les antigues terres comunals.⁷⁵

També se'n constituïren d'altres en municipis de la zona periurbana de Reus on ja n'existien des de principis de segle, quan havien sorgit diferents societats agràries amb l'objectiu de superar els entrebancs que havia generat la crisi agrària. N'és un exemple la Societat dels Pagesos de la Selva del Camp fundada el 1900, que es constituí per crear una comunitat on es respectés la igualtat entre els socis. Una associació democràtica en què cada membre tenia un vot, independentment de la seva capacitat econòmica i, per tant, la seva condició social. Es pretenia buscar un espai d'ajuda mútua per tal d'evitar la despossessió dels qui estaven en risc de perdre les petites propietats o de ser llançats de la terra que conreaven com a mitgers, ja que no podien satisfer les demandes del propietari. Aquest esperit democràtic que adoptà la societat era fruit de la influència que hi exercí el Círculo Republicano Silvense, que havia nascut el 1893 i perseguia la idea del federalisme connectada a l'obrerisme i la defensa de la millora de les condicions de vida més precàries.⁷⁶ La influència de l'ASR es manifestà el 1912 amb la fundació de la Sociedad de Obreros Agricultores, integrada per un grup de socis expulsats de la Societat dels Pagesos per mantenir postures massa radicals amb els plantejaments de la directiva. La nova societat connectava amb l'objectiu d'ajuda mútua amb el qual havia nascut la seva predecessora i pretenia pal·liar els desavantatges de la borsa de treball agrari controlada pels patrons. Agrupava els treballadors agrícoles, arrendataris i jornalers, en una cooperativa, la qual cosa permetia forçar que els demandants de mà d'obra haguessin d'adreçar-se al local de la societat on una comissió s'encarregava de proporcionar-los els treballadors que necessitaven.⁷⁷

El 1913 aquestes societats locals es federaren a nivell provincial amb l'objectiu de convocar una vaga per millorar les condicions laborals. La proposta havia sorgit

---

75 Tomàs Biosca i Esteve: *La societat obrera de Tivissa. Els orígens de la societat cooperativa d'obres agrícoles i conductors de cavalleries de Tivissa (1912-1918)*, Valls, Cossetània Edicions, 2004, p. 87-112.

76 Guillem Puig Vallverdú: *La taula del mirall. L'Ateneu i l'associacionisme cultural i polític a la Selva del Camp, 1878-1979*, Catarroja, Afers, 2018, p. 66-67.

77 Montserrat Soronellas Masdeu: *Pagesos en un món de canvis. Famílies i associacions pageses de la Selva del Camp*, Tarragona, Publicacions URV, 2006, p. 123.

CAPÍTOL 2

de les societats agràries de Reus i Riudecols que, reunides al Centre de Societats Obreres de la capital, es constituïren com a Federació Provincial d'Obrers del Camp (FPOC). Segons el líder socialista reusenc, Josep Recasens i Mercadé, aquesta unió era el resultat de «múltiples mítines que por estos pueblos se celebran con la cooperación de los socialistas reusenses».⁷⁸ Però malgrat la organització, la vaga fou un fracàs. A més de no aconseguir els objectius, la repressió fou esfereïdora, especialment cap als dirigents. A partir d'aleshores va ser quan s'inicià una lluita per l'hegemonia que enfrontà els projectes socialista i sindicalista. Els integrants d'aquest segon, que s'havien mantingut en una posició subalterna mentre les demandes obreres les dirigia l'ASR, havien creat nuclis amb més o menys èxit en zones del Priorat i l'Alt Camp, com *La Flor de Maig*, fundada el 1905 al Masroig. El 1913, Joaquim Blanch Margalef, un dels seus fundadors, reconeixia satisfet «en veure que després de deu anys de incessant propaganda per les idees llibertàries, he aconseguit inculcar una infinitat de cervells les teories de M. Baconini i d'altres tants filòsofs d'idees modernes».⁷⁹

El març del 1914, en plena disputa, la FPOC decidí adherir-se a la Federación Nacional de Obreros Agricultores de España (FNOAE), fundada l'any anterior i integrada per societats cordoveses i valencianes vinculades al sindicalisme revolucionari. Entre els objectius de màxims de la federació hi havia el d'edificar una societat anarquista a través de l'apropiació col·lectiva de la terra, i la suspensió de la propietat privada. La federació s'havia constituït amb la finalitat d'educar i moralitzar a la pagesia mitjançant petites accions que enfortissin l'acció col·lectiva, i en concret a la pagesia en la seva preparació ètica i organitzativa, a l'efecte d'arribar com més preparats millor al combat final contra la burgesia i el capitalisme agrari.⁸⁰ Des de *La Justícia Social* els socialistes posaren el crit al cel, però tot esforç fou inútil. L'estocada final al projecte socialista al camp arribà quan el Centre de Societats Obreres de Reus, que havia estat el nucli dur del socialisme reusenc d'ençà 1912, junt amb d'altres

---

78 *La Justícia Social*, [Reus] 1/V/1913.

79 Pere Audí Ferrer: «La inexistència de l'oasi prioratí. Les primeres passes de la CNT al Priorat», *Lo Violí. Revista cultural del Priorat*, núm. 2 (2006), p. 4-6.

80 Jacques Maurice: *El anarquismo andaluz. Campesinos y sindicalistas, 1868-1936*, Barcelona, Crítica, 1990, p. 260-266.

PRIMERA PART

societats del Camp de Tarragona, es sumaren al projecte sindicalista. La iniciativa estava encapçalada per la societat de Valls, dirigida per Fidel Martí, que tenia *La Voz del Campesino* com el seu òrgan de premsa.⁸¹ A partir d'aleshores, el socialisme només va mantenir alguns simpatitzants en nuclis aïllats, com *La Productora* d'Alforja, i, sobretot, a les Terres de l'Ebre amb: la *Unión Obrera* de Flix, el *Centro Republicano y Asociación de Trabajadores del Campo* de La Sènia o el *Centre Obrero* de Tortosa.⁸²

La constitució de la Federació Comarcal de Valls i la Federació d'Obrers Camperols del Vendrell i comarca, que contava amb delegacions a vint-i-sis municipis i al voltant de 1.800 afilats, eren alguns dels èxits de la nova articulació provincial del sindicalisme.⁸³ Però malgrat l'empenta inicial de la federació, no fou capaç de sobrepassar els límits de la precedent organització provincial, exceptuant la integració d'alguns municipis del delta del Llobregat. Existia un topall resultat de la influència que exercia la Federació de Rabassers a la part central de la zona vinyatera, entre Vilafranca i Martorell, d'ençà de 1907.⁸⁴ No obstant això, al Camp de Tarragona s'havia posat de manifest l'emancipació cultural i política d'uns treballadors agrícoles, els quals, allunyats dels cercles republicans que els dirigiren en un primer moment, i els socialistes després, es reafirmaven en un procés de formació diferenciat de la burgesia amb la constitució d'espais propis.⁸⁵

---

81 Antoni Gavalda Torrents: *El pensament agrari de l'anarquisme a l'Alt Camp: 1923-1939. El paper de Pere Segarra i Boronat*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1986, p. 37-57.

82 Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans...*, p. 96-97; Josep Sánchez Cervelló: *Conflicte i violència a l'Ebre...*, p. 227-238.

83 Ramon Arnabat i Antoni Gavalda: «Sociabilidad y asociacionismo como factores de movilización social: el mundo rural catalán entre 1870 y 1980», a Santiago Castillo i Montserrat Duch (coords.): *Sociabilidades en la Historia. Actas del VIII Congreso de Historia Social de España*, Madrid, Catarata, 2015, p. 177.

84 Jordi Pomés: «El sindicalisme rabassaire a Martorell (1907-1923). La Federació de Rabassers de Catalunya», *Materials del Baix Llobregat*, núm. 2 (1996), p. 19-25.

85 Pablo Montes: «Obrerismo, republicanismo y reajuste de hegemonías al calor de la Revolución Rusa. El caso catalán», *Nuestra Historia*, núm. 4 (2017), p. 81; Geoff Eley: *Un mundo que ganar. La historia de la izquierda en Europa, 1850-2000*, Barcelona, Crítica, 2003, p. 75.

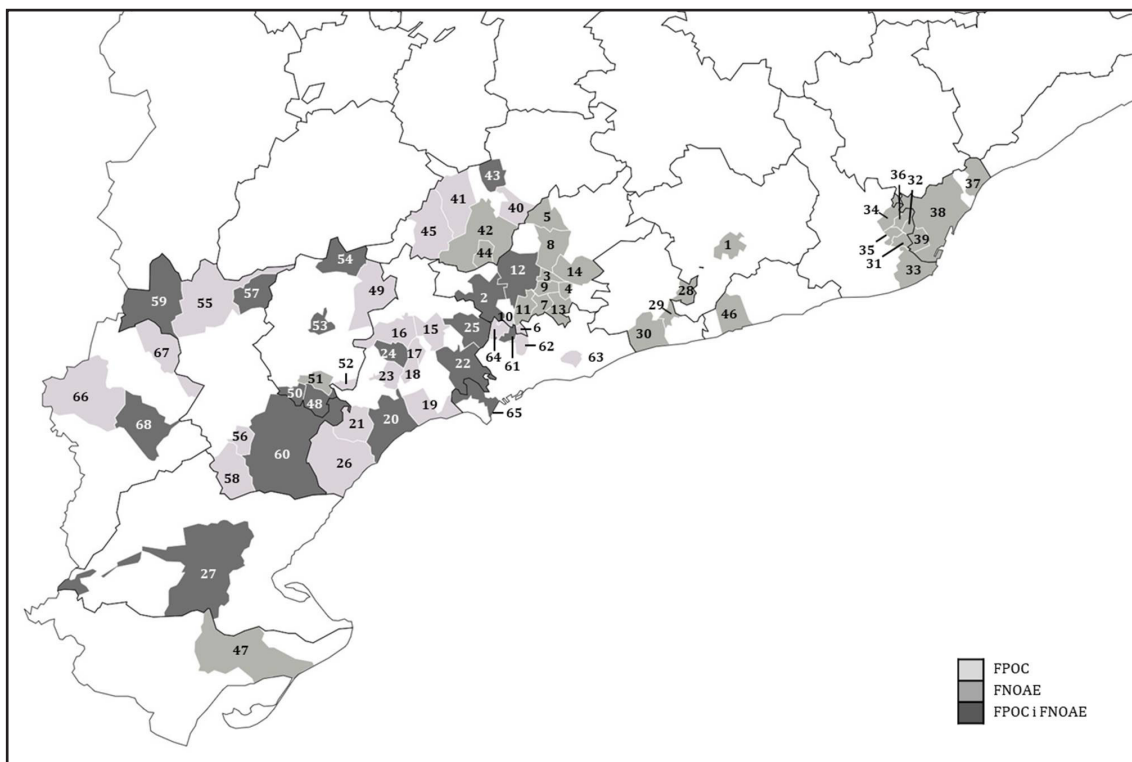
CAPÍTOL 2

Figura 1: Quadre i mapa dels municipis amb societats adherides a la FPOC (1913-1914) i a la FNOAE (1914-1918).⁸⁶

	Alt Penedès		36	Sant Just Desvern	FNOAE
1	Vilafranca del Penedès	FNOAE		Barcelonès	
	Alt Camp		37	Badalona	FNOAE
2	Alcover	FPOC i FNOAE	38	Barcelona	FNOAE
3	Alió	FNOAE	39	Hospitalet de Llobregat	FNOAE
4	Bràfim	FNOAE		Conca de Barberà	
5	Cabra del Camp	FNOAE	40	Barberà de la Conca	FPOC
6	Garidells, Els	FPOC	41	Espluga de Francolí	FPOC
7	Nulles	FNOAE	42	Montblanc	FNOAE
8	Pla de Santa Maria	FNOAE	43	Solivella	FPOC i FNOAE
9	Puigpelat	FNOAE	44	Vilaverd	FNOAE
10	Rourell	FPOC	45	Vimbodí i Poblet	FPOC
11	Vallmoll	FNOAE		Garraf	
12	Valls	FPOC i FNOAE	46	Vilanova i la Geltrú	FNOAE
13	Vilabella	FNOAE		Montsià	
14	Vila-rodona	FNOAE	47	Amposta	FNOAE
	Baix Camp			Priorat	
15	Aleixar	FPOC	48	Capçanes	FPOC i FNOAE
16	Alforja	FPOC	49	Cornudella de Montsant	FPOC
17	Borges del Camp	FPOC	50	Guiamets	FPOC i FNOAE
18	Botarell	FPOC	51	Marçà	FNOAE
19	Cambrils	FPOC	52	Torre de Fontaubella, La	FPOC
20	Mont-roig del Camp	FPOC i FNOAE	53	Torroja del Priorat	FPOC i FNOAE
21	Pratdip	FPOC	54	Ulldemolins	FPOC i FNOAE
22	Reus	FPOC i FNOAE		Ribera d'Ebre	
23	Riudecanyes	FPOC	55	Flix	FPOC
24	Riudecols	FPOC i FNOAE	56	Ginestar	FPOC
25	Selva del Camp	FPOC i FNOAE	57	Palma d'Ebre	FPOC i FNOAE
26	Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant	FPOC	58	Rasquera	FPOC
	Baix Ebre		59	Roba-roja d'Ebre	FPOC i FNOAE
27	Tortosa	FPOC i FNOAE	60	Tivissa	FPOC i FNOAE
	Baix Penedès			Tarragonès	
28	Arboç	FNOAE	61	Morell, El	FPOC i FNOAE
29	Bellvei	FNOAE	62	Perafort	FPOC
30	Vendrell	FNOAE	63	Riera de Gaià	FPOC
	Baix Llobregat		64	Vilallonga del Camp	FPOC
31	Cornellà de Llobregat	FNOAE	65	Vila-seca	FPOC i FNOAE
32	Esplugues de Llobregat	FNOAE		Terra Alta	
33	Prat de Llobregat	FNOAE	66	Batea	FPOC
34	Sant Feliu de Llobregat	FNOAE	67	Fatarella, La	FPOC
35	Sant Joan Despí	FNOAE	68	Gandesa	FPOC i FNOAE

⁸⁶ Elaboració pròpia a partir de les dades d'Andreu Mayayo (1989) i Josep Sánchez Cervelló (2001).

PRIMERA PART

Entre 1916 i 1917 es manifestaren els primers símptomes de la crisi europea provocada pels desequilibris generats per la Gran Guerra. Malgrat la neutralitat espanyola, el camp català no en quedà al marge i el teixit construït durant les dècades anteriors va articular una resposta a la situació d'injustícia. La conflictivitat dins de l'àmbit rural català es va fer notar el mateix 1917, quan els treballadors de Bellveí, al Baix Penedès, van presentar demandes de revisió dels contractes de conreu als propietaris agrícoles. La demanda, per escrit i signada col·lectivament, advertia que els pagesos deixarien de treballar la terra als propietaris que es neguessin a revisar els contractes. La resposta dels patrons va ser la de portar a judici les demandes dels agricultors si aquests anaven a la vaga. Davant d'aquesta amenaça, els pagesos van enfocar la batalla amb l'objectiu de guanyar el control del mercat de treball a través d'un sindicat únic. Forçar la contractació exclusiva dels pagesos associats assegurava l'augment dels salaris al temps que una major pressió podia ajudar a forçar la revisió dels contractes perquè el patró augmentés la contribució en els costos de producció i reduís la part que percebia de la collita.⁸⁷

⁸⁷ Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans...*, p. 97.

CAPÍTOL 2

La iniciativa dels pagesos de Bellvei no havia sortit del no-res. El novembre de l'any anterior, molt prop del municipi penedesenc, la FNOA celebrava el IV Congrés nacional a Vilanova i La Geltrú. Els delegats acordaren que era necessari canalitzar la tasca de propaganda referent a la constitució de sindicats per tal de poder forçar a augmentar els salaris i rebaixar les hores de la jornada. Si bé a principal exigència que es plantejaven els sindicalistes continuava sent l'entrega de la terra a la pagesia, a la memòria del congrés també s'estipulava la persecució dels següents objectius: supressió del treball de dones i menors de catorze anys; disminució del cost de subsistències; establiment d'un jornal mínim; aplicació de la Ley de Accidentes de Trabajo a la pagesia; abolició del treball a preu fet; i, reducció de la jornada laboral.⁸⁸ A més, la tàctica dels sindicats únics no era nova. S'havia començat a plantejar ja el desembre de 1915 des del sector de la fusta de Barcelona quan es volia unificar en una sola entitat els fusters, ebenistes i la resta d'artesans de la fusta per la consecució de la jornada de vuit hores. Malgrat l'oposició de les societats de barri com la de Gràcia, el febrer de 1916 s'havien unificat els artesans de la fusta de Barcelona en el Sindicat de Fusters, Ebenistes i Similars, que el 1917 canvià el seu nom pel de Sindicat Únic del Ram d'Elaborar Fusta.⁸⁹

La conflictivitat començà a posar-se de manifest per arreu de les comarques vinícoles de Catalunya entre 1917 i 1918, i anà acompanyada d'un augment de la sindicació. Un dels principals focus de conflictivitat fou l'Alt Camp, on durant tot el 1918 existiren mobilitzacions. A mesura que els sindicats demandaven l'augment dels salaris, s'originaren vagues a Bràfim, Nulles i Alcover, on 250 jornalers aconseguiren d'imposar les seves peticions després d'una setmana de vaga el mes de maig. En aquest darrer poble, la mort d'un dels treballadors va provocar el tancament del conflicte amb el reconeixement mutu de les associacions de propietaris i treballadors de la vila i el control del mercat de treball per aquest últims a través d'una organització pròpia.⁹⁰

---

88 Antonio Bar: *La CNT en los años rojos. Del sindicalismo revolucionario al anarcosindicalismo, (1910-1926)*, Madrid, Akal, 1981, p. 316-338.

89 Manel Lladonosa: *El Congrés de Sants*, Barcelona, Nova Terra, 1975, p. 29.

90 Jaume Camps: «Alcover i les vagues de 1918», *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 114 (2007), p. 61-77.

PRIMERA PART

En totes les zones vinícoles els sindicalistes demanaven una rebaixa de les parts de la collita a pagar (de la meitat al terç, del terç al quart, etc.) i l'augment de la col·laboració del propietari en les despeses del cultiu. En aquest darrer terme es referien als adobs, les llavors, els sofres i els sulfats que havien augmentat el preu d'ençà que s'introduïren en la producció agrícola i que havien patit una alça important durant els anys de la Gran Guerra. Segons els informes de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, la patronal agrària catalana, el cost de producció d'una càrrega de vi havia passat de 17 pessetes el 1913 a 28 després de la guerra.⁹¹

Però si tornem a les rendes que havien de satisfer els pagesos, es pot constatar que, abans de la lluita sindical generalitzada del 1919 a les comarques catalanes, la renda més comuna era la d'un terç de la collita. En alguns municipis propers a Martorell, com per exemple Font-Rubí, les proporcions dels contractes de vinya abans de la collita de raïm del 1919 eren les següents: el 66'2% dels pagesos pagaven el 33% de la collita als propietaris; un 20'6% dels pagesos el 40%; un 10'8% el 50%; i només un 2'06% el 25% de la collita.⁹² Després de les mobilitzacions, aquestes proporcions variaren favorablement per als pagesos, semblant al que passà al municipi de Gelida, on els sindicalistes aconseguiren rebaixar la proporció dels que pagaven un terç en gairebé el 25% dels contractes i fer predominar la proporció d'una quarta part a gairebé el 50% dels contractes restants. A Castellet i la Gornal, també a l'Alt Penedès, el 1919 s'aconseguí rebaixar del 40% al 33% la quota de la collita en unes bases acordades entre pagesos i propietaris que, segons l'advocat barceloní Felix Duran i Cañameras, suposaven una clara millora de la situació dels pagesos castellanencs. Però més enllà del Penedès, entre 1919 i 1920, les millores també es feren notar al Baix Llobregat, on els propietaris acceptaren de fer-se càrrec de les llavors i el sulfat;⁹³ al Vallès, especialment a Montornès i a Sant Fost de Campsentelles, els propietaris començaren a col·laborar de manera més significativa en les despeses

---

91 «La crisi vinícola». *RIACSI*, [Barcelona] 1923.

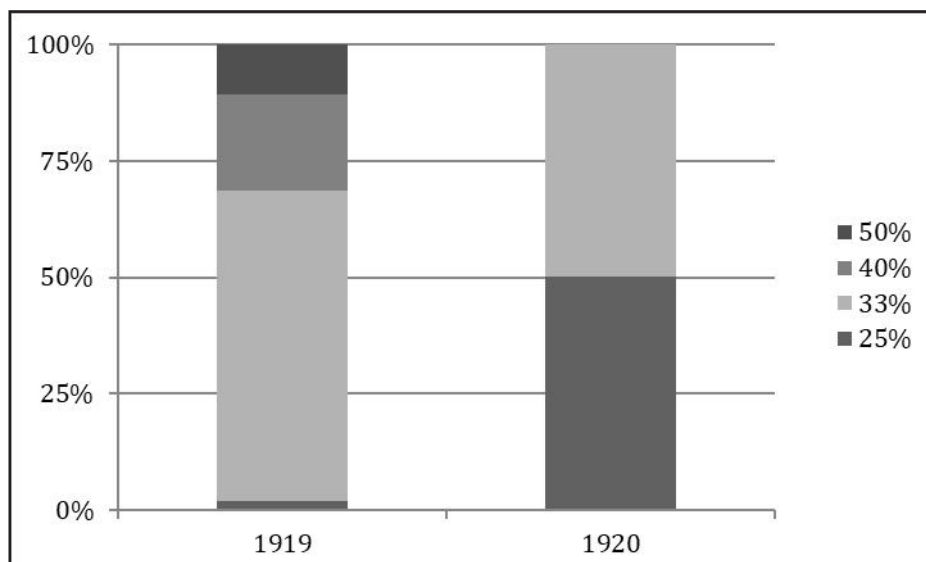
92 «Registre de socis de la Societat de Rabassaires de Font-rubí», 1919, Arxiu Històric Municipal de Font-rubí. Citat a Jordi Pomés: *La Unió de Rabassaires...*, p. 135.

93 Fèlix Duran i Cañameras: «Contractes d'aparceria i de rabassa en el Penedès», *La Terra*, [Barcelona] 3/5/1924, p. 3.

CAPÍTOL 2

del cultiu; i a Teià, al Maresme, que entre 1919 i 1924 els propietaris entregaren grans quantitats d'adobs als parcers.⁹⁴

Figura 2: Comparativa de les proporcions dels contractes de vinya a la comarca de Martorell abans i després de la mobilització de 1919.⁹⁵

En canvi, la visió de l'Associació de Propietaris de Vilafranca no era tant optimista. Entre 1919 i 1920, en plena agitació a les vinyes penedesenques, els propietaris penedesencs es lamentaven que «la fuerza impulsora de tal movimiento fue el comunismo revolucionario, que después de haberse enseñoreado de los centros industriales de Cataluña, y especialmente de Barcelona, abultando injusticias, exagerando egoísmos y prometiendo utópicas igualdades, trató de juntar en el Sindicato único la gente del campo a las masas proletarias de la ciudad para dar batalla al organismo social».⁹⁶ L'Alt Penedès, que fou la comarca on es visqué un major grau de conflictivitat entre 1918 i 1920, es caracteritzà perquè bona part de les poblacions comptaven amb sindicats únics, els quals estaven integrats per parcers i rabassaires acompanyats de treballadors d'altres oficis. En altres comarques on la mobilització fou menor, com la del Priorat o l'Alt Camp, els sindicats únics eren més homogenis i estaven integrats majoritàriament per pagesos, tant arrendataris com jornalers.

⁹⁴ *La Terra*, [Barcelona] 12/IV/1924, p. 3.

⁹⁵ Elaboració pròpia a partir de les dades de Jordi Pomés (2000).

⁹⁶ IACSI. *La rabassa morta y su reforma*. Madrid, Instituto de Reformas Sociales, 1923, p. 21.

PRIMERA PART

En tots els casos existí un augment important de la sindicació, manifestat fins i tot per un dels principals propagandistes catòlics agraris de tombants de segle. En una conferència a Sant Sadurn d'Anoia el 4 de gener de 1920, un mes després que la patronal hagués declarat el locaut, Josep M. Rovira afirmava que s'havia «sindicat tothom, [...] com si els nostres pagesos fossin iguals què'ls de les ciutats. Els propulsors del moviment agrari han unit els pagesos, han unit els pobles i finalment han unit a tots els treballadors. Han volgut anar a la força única per assegurar mellor el seu triomf [sic.]».⁹⁷ Rovira es referia al paper que havien estat capaços d'exercir en la mobilització dirigents com Pere Ferrer i Joan Figueres a les immediateses de Barcelona o Fidel Martí i Salvador Suvielos al Camp de Tarragona. El seu comandament havia ajudat a situar els sindicats únics en el panorama de la negociació col·lectiva entre treballadors i propietaris en la majoria de municipis on els dirigents eren influents. Però seria un error entendre l'existència de sindicats únics només com el resultat de la voluntat dels dirigents d'implantar les resolucions preses al congrés de Sants de 1918 perquè, aleshores, estaríem obviant la dinàmica del moviment societari previ al congrés. Un moviment societari que, abans de l'inici de les mobilitzacions de 1917, s'havia articulat a través de diferents federacions comarcals que insistien en la necessitat de divulgar un sindicalisme aliè a tota tendència política o religiós. Una idea la qual va ser capaç d'unir a tota mena de treballadors posant únicament com a condició que es marginessin les diferències polítiques i ideològiques entre els obrers. L'important i bàsic, segons Pere Gabriel, era la consecució d'aquesta unitat sindical on «si hom es declarava antipolític ràpidament afegia “com a sindicalista”, i s'acceptava, explícitament, que els obrers sindicats que volguessin fer propaganda política havien de crear entitats a part, polítiques; al sindicat ferien sindicalisme, fora del sindicat la política».⁹⁸ D'aquest augment de la sindicació se'n beneficià, especialment, la CNT, la confederació de sindicats fundada el 1910 i que en el congrés celebrat a Sants el 1918 decidí suprimir les federacions basades en l'ofici per substituir-les per sindicats únics

---

97 Josep M. Rovira: «Conferència d'orientació social», (gener de 1920). Citat a Jordi Pomés: *La Unió de Rabassaires...*, p. 134.

98 Pere Gabriel: *Classe obrera i sindicats a Catalunya (1903-1920)*, Tesi doctoral [Universitat de Barcelona], 1981, p. 200-208.

CAPÍTOL 2

que agrupessin a tots els treballadors del mateix ram productiu.⁹⁹ El sindicat va ser capaç de reunir en el seu si «una amalgama d'anarquistes, socialistes, republicans i sindicalistes», que la convertien en un espai flexible on es podien dirimir les diferències ideològiques, nacionals o religioses entre els treballadors.¹⁰⁰ D'ençà de la fundació, la secció catalana de la confederació, que comptava amb poc més de 15.000 militants el 1915 i gairebé 74.000 a inicis de 1918, va arribar a tenir fins a 345.000 inscrits quan començava el 1919 i 400.000 en plena onada mobilitzadora.

Durant el període previ a les mobilitzacions, la CNT s'havia nodrit de diverses federacions provincials i nacionals vinculades al sindicalisme revolucionari. Per al cas tarragoní, malgrat els esforços de dirigents com Fidel Martí, proper a les tesis anarcosindicalistes, fou un procés que resultà difícil que no es resolgué fins a la celebració del congrés de la FNOAE a València el 1918. El pes de la federació, repartit sobretot per les províncies de Córdoba, València i Tarragona, es constatà al congrés cenetista de 1919 al Teatre de la Comèdia de Madrid, on hi participaren tres potents federacions agràries catalanes: la Federació Comarcal de l'Alt i Baix Priorat, la Federació Agrícola Comarcal de Valls i la Federació d'Obrers Camperols del Vendrell, que, plegades, reunien fins a 9.242 treballadors del camp.¹⁰¹

La mobilització tingué el seu punt d'inflexió el 17 de març de 1919 quan, després de gairebé quaranta-quatre dies, el govern liberal del comte de Romanones acceptava les condicions dels vaguistes de La Canadenc. La vaga, que havia començat a les instal·lacions de la fàbrica de la *Barcelona Traction* situada a l'avinguda del Paral·lel, fou capaç d'aturar i deixar a les fosques tota la ciutat. Al govern no li quedava cap altra remei que cedir a les exigències dels treballadors. Els acords entre govern i treballadors passaven per la readmissió de tots els vaguistes, l'augment general dels salaris, l'alliberament dels presos, el cobrament de la meitat de la mesada mentre els treballadors havien estat de vaga i la consecució de la jornada laboral de 8 hores.

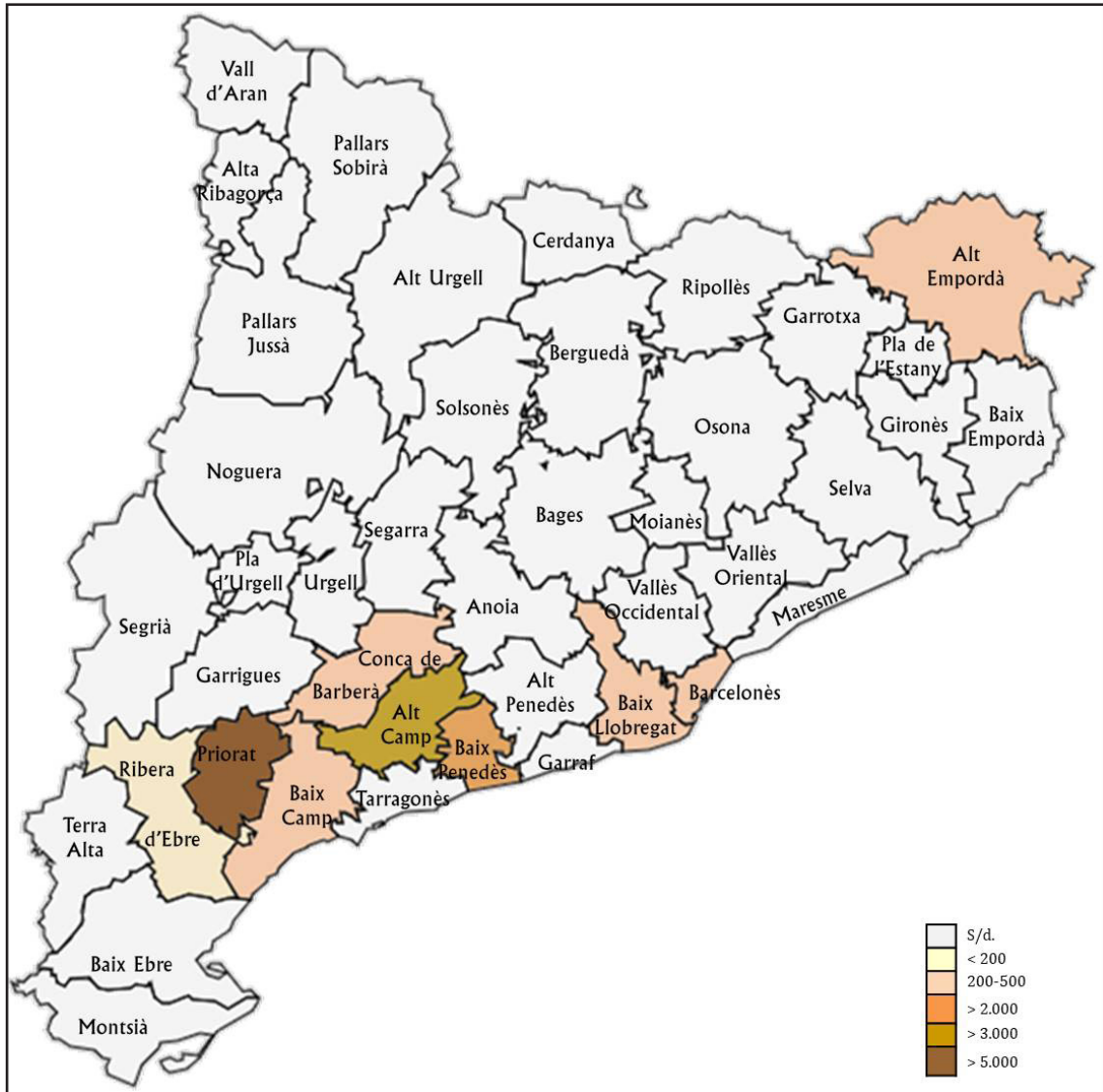
99 Pere Gabriel: *Classe obrera i sindicats a Catalunya...*, p. 568-569.

100 Chris Ealham: «An Impossible Unity: Revolution, Reform and Counter-Revolution and the Spanish Left, 1917-23» a: Francisco J. Romero Salvadó & Angel Smith: *The Agony of Spanish Liberalism: from revolution to dictatorship, 1913-23*, London, Palgrave Macmillan, 2010, p. 98.

101 Jordi Pomés: *La Unió de Rabassaires...*, p. 127.

PRIMERA PART

Figura 3: Nombre d'afiliats als sindicats únics, explícitament agraris, representats al Congrés de la CNT de 1919.¹⁰²

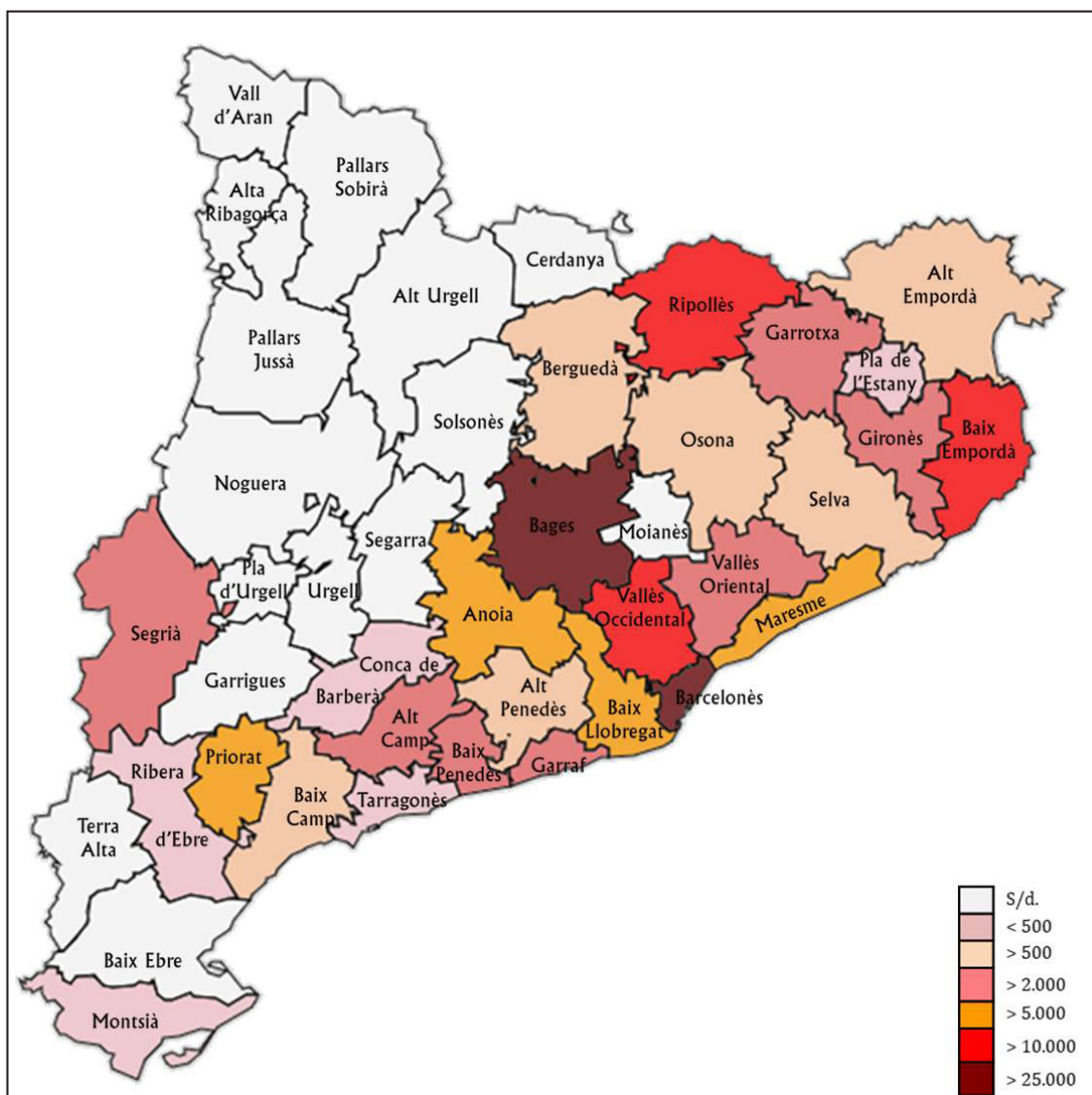

Una conquesta, però, que no es limitava als treballadors de la fàbrica, ni tant sols als de Barcelona, sinó que el 3 d'abril d'aquell any es feia extensible a la resta d'oficis de l'Estat. Fou així com Espanya es convertia en el primer país del món on es reconeixia la vella demanda obrera de les vuit hores. Salvador Seguí, que havia estat escollit secretari del comitè nacional de la CNT al congrés de Sants de 1918, fou un dels ponents del míting de la plaça de las Arenas de Barcelona el 19 de març de 1919. Per a Seguí era el moment de celebrar la victòria i donar per conclusa la vaga.¹⁰³

¹⁰² Elaboració pròpia a partir de les dades de Confederación Nacional del Trabajo: *Memoria del Congreso 1919. Celebrado en el Teatro de la Comedia de Madrid, los días 10 al 18 de Diciembre de 1919*, Barcelona, 1932.

¹⁰³ Albert Balcells: *El sindicalisme a Barcelona (1916-1923)*, Barcelona, Nova Terra, 1966, p. 81-83.

CAPÍTOL 2

Figura 4: Nombre d'afiliats als sindicats únics representats al Congrés del Teatre de la Comèdia de Madrid, 1919.¹⁰⁴

Però tot i que El Noi del Sucre entenia que la millora laboral havia estat una conquesta obrera, es preguntava quin era el camí a seguir a partir d'aleshores. El límit d'aquella protesta havia estat Barcelona, però el poder al que s'havien enfrontat la sobrepassava. Si del que es tractava era de guanyar, calia que la potència del sindicalisme de masses es traduís en un espai d'unió dels treballadors, més enllà de les diverses afinitats ideològiques.

Encapçalada per Seguí i Àngel Pestaña, s'inicià una campanya per estendre la organització per tot el territori espanyol. Doncs, «de poco servirá que esta fuerza

104 Elaboració pròpia a partir de les dades de Confederación Nacional del Trabajo: *Memoria del Congreso 1919...*

inmensa, que se sostiene por la tenacidad y la convicción del proletariado catalán, quedase encerrada solamente en los muros de aquello que se llama Cataluña». En definitiva, el sindicat era l'eina de resistència, de transformació de la realitat i de la construcció d'una societat futura on els sindicats haurien de ser els responsables d'organitzar la producció, distribució i consum d'una societat sense Estat ni capitalisme, sense la necessitat de la dictadura «para ir del régimen burgués al comunista».¹⁰⁵

Davant d'aquesta situació i influïts per les notícies que arribaven des de Rússia, els propietaris foren els primers en comparar els bolxevics amb els sindicalistes espanyols, fent de la revolució dels soviets «el espantajo, el coco, el amedranta-bolos, y al igual que los cristianos se entretienen en cargar sobre las espaldas del diablo todos los contratiempos que al hombre ocurren, así, ellos cargan a la revolución todas las tonterías y ridiculeces imaginables»¹⁰⁶.

Però les vagues que van tenir lloc a Catalunya a partir de 1917 i 1918 no es generaren com una conseqüència de la influència russa, sinó que seguien la seva pròpia tradició reivindicativa en matèria laboral i de condicions de vida dels treballadors. Ara bé, si la influència que exerciren els bolxevics sobre els treballadors catalans no es traduï en un moviment pròpiament revolucionari, els ecos que arribaven des de Petrograd serviren per mantenir actius als treballadors en les seves lluites, ajudant a plantejar nous horitzons a conquerir.¹⁰⁷ En aquest sentit, la onada de vagues que afectà el camp català entre 1918 i 1920, distava molt dels objectius que s'havien plantejat els russos. Els dirigents obrers apel·laven a l'estel roig que venia d'orient, però els objectius eren tant concrets com en les dècades anteriors: aconseguir les millores immediates de les demandes dels treballadors que ajudessin a superar la situació de

---

105 Salvador Seguí: «El sindicalismo en Cataluña», *España Nueva*, [Madrid] 4/X/1919.

106 Ángel Pestaña: *70 días en Rusia. Lo que yo pienso*, Barcelona, s.f., p. 7-8.

107 Juan Andrade i Fernando Henández Sánchez (eds.): *1917. La Revolución rusa cien años después*, Madrid, Akal, 2017; Pablo Montse Gómez: «Obrerismo, republicanismo y reajuste de hegemonías al calor de la Revolución Rusa. El caso catalán», *Nuestra Historia*, núm. 4 (2017), p. 77-96; Josep Puigsech: *La revolució russa i Catalunya*, Barcelona, Eumo, 2017. Darrerament ha vist la llum una revisió crítica col·legiada sobre la perspectiva aportada per Juan Díaz del Moral amb la seva *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas* el 1929, els efectes de la Revolució Russa i el Trienni Bolxevic des del sud peninsular: Fracnsico Acosta Ramírez (oord.): *La Aurora de rojos dedos. El Trienio Bolchevique desde el Sur de España*, Granada, Comares, 2019.

crisi que estaven vivint des d'inicis de segle XX i que s'havia agreujat amb la inflació provocada amb el final de la guerra mundial.

Malgrat tot, la percepció dels esdeveniments russos com el model de les protestes obreres per alguns era una evidència que s'havia posat de manifest amb la jornada laboral de vuit hores aconseguida amb la vaga de La Canadenc. L'obsessió en alguns d'ells arribava fins al punt d'acusar de bolxevic a qualsevol reforma legislativa que busqués millorar les condicions de vida dels treballadors. Per alguns patrons, el comunisme havia trobat el camp abonat en les institucions de reforma social, que en el cas de Catalunya havia promogut la Mancomunitat amb el Servei d'Acció Social Agrària (SASA), la institució patriòtica propera a la Lliga Regionalista que buscava fomentar la cooperació a través del crèdit i que integrava des de sindicats catòlics als del catalanisme conservador.¹⁰⁸

Els patrons van reaccionar a les demandes obreres a través de la mobilització i la propaganda per pressionar al govern perquè acabés amb aquell «estado de anarquía» al que s'havia arribat. Davant la poca efectivitat del govern per aturar les protestes els patrons entengueren que havien de ser ells els que havien de fer front a l'avenç del comunisme que venia de Rússia. Fins a 1919 havien mantingut una posició defensiva, però prengueren la iniciativa metabolitzant els canvis amb un projecte específic de nou ordre social. La patronal, especialment la catalana, no buscava el manteniment del status quo, sinó que optava per canviar el sistema de partits de la Restauració per una representació política corporativa. És a dir, l'objectiu de la patronal era superar la democràcia liberal per substituir-la per una democràcia orgànica que només es podia fer efectiva si els patrons es dotaven d'un sindicat únic propi que comptés amb el suport de petits i mitjans empresaris, comerciants i artesans i que coronés amb el suport aliat de la figura del capità general de Catalunya: Joaquim Milans del Bosch.

El novembre de 1920, després d'assolir-se el màxim grau de conflictivitat social, arribà la reacció governamental amb el nomenament de Severiano Martínez

Anido com a nou governador civil de Barcelona. La repressió que s'exercí contra el

¹⁰⁸ Josep Sánchez Cervelló: «Agricultura (1931-1939)», a Francesc Bonamussa (Dir.): *Generalitat de Catalunya. Obra de govern 1931-1939 [I]*, Barcelona, Departament de Presidència de la Generalitat de Catalunya, 2006, p. 97-158.

PRIMERA PART

sindicalisme revolucionari a partir d'aquell mes afectà dràsticament a la CNT, que quedà momentàniament desorganitzada. La majoria de sindicats pagesos adherits o propers a la confederació foren clausurats i s'iniciaren les detencions, deportacions i empresonaments a dirigents sindicals com Josep Ricart, membre de la junta del sindicat de Sant Pere de Ribes (Garraf), que fou detingut i engarjolat en tres ocasions entre 1921 i 1922¹⁰⁹; o Josep Font, de Sant Martí Sarroca (Alt Penedès), que fou empresonat el 1920 juntament amb altres dirigents de la Federació d'Obrers Agrícoles del Penedès, com Pau Padró, del Vendrell, que es passà set mesos a la presó Model de Barcelona entre 1921 i 1922.¹¹⁰

L'acció repressiva del govern anà acompanyada d'una ofensiva patronal, amb clara connivència entre totes dues. Els patrons van recórrer als jutjats de primera instància els acords als que s'havien arribat amb els pagesos durant el bienni anterior. Una vegada derogats, s'aplicaren desnonaments com a represàlia als pagesos que havien destacat en les lluites sindicals dels anys anteriors. Qualificat com a «gros desastre» per la premsa sindical,¹¹¹ els desnonaments foren una pràctica habitual una vegada havia passat «el perill del moviment revolucionari [quan], quasi tots es propietaris no han volgut complir lo que havien firmat excusant-se amb subterfugis com el de que el firmant de les bases era tan sols pubill i no propietari, en que la firma se li havia fet posar coaccionant-lo, etc».¹¹² Entre 1919 i 1922, només a Vilafranca del Penedès, que havia quedat al centre de l'agitació sindical durant el trienni 1918-1920, es celebraren fins a quaranta judicis de desnonament al jutjat de primer instància de la ciutat. Una xifra que convé ampliar si es té en compte que les sentències s'efectuaven a través dels jutjats de pau de cada municipi. D'exemples de desnonaments n'hi ha molts, com els de la petita població de Pacs del Penedès, que el 1920 comptava amb 410 habitants, i on només el 1924 s'hi comptabilitzaren fins a 53 desnonaments.¹¹³ També cal destacar el cas de Santa Margarida i els Monjos,

---

109 *Democràcia*, [Vilanova i La Geltrú] 27/II/1921 i 12/III/1922.

110 Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans...*, p. 101.

111 *El Fructidor*, [Vilafranca del Penedès] 16/VII/1921, p. 1.

112 *Democràcia*, [Vilanova i La Geltrú] 12/IX/1925, p. 2.

113 *La Terra*, [Barcelona] 16/VIII/1924.

que comptava amb gairebé 1.700 habitats el mateix 1920, i entre el 1916 i el 1922 s'executaren fins a 49 desnonaments rústics.¹¹⁴

En general, l'ofensiva patronal al camp es distingí en aquest període pel replegament unilateral cap a la defensa de la propietat privada i la reivindicació de formes repressives per contrarestar la conflictivitat laboral que s'estava vivint amb les demandes dels sindicats dels treballadors. Des de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) s'abandonaren els postulats sindicals interclassistes que des de finals del segle XIX havien caracteritzat les accions reformistes al camp, per apostar per l'enfrontament contra les societats pageses. Això es portà a terme afavorint la creació d'entitats de propietaris, com els que ja s'havien estat creant des de 1900 a l'empara de les cambres agràries comarcals i les lligades a la Federació Agrícola Catalano-Balear. Aquesta entitat, fundada el 1899 a Barcelona de la mà de l'IACSI, tenia com objectiu mantenir el paper preeminent de l'Institut enmig de la proliferació de sindicats al camp. Es tractava d'un replantejament estratègic de l'IACSI després d'haver fracassat en l'intent d'implantar la seva estructura amb subdelegacions pel territori català.¹¹⁵

La construcció d'aquest nou model social al camp s'intentà articular de de l'IACSI, que es volgué portaveu d'aquests sindicats comarcals. Tot i que no ho aconseguí, va demostrar una clara voluntat intervencionista en els moments de màxima tensió social. El mes gener de 1920, coincidint amb el locaut patronal, una delegació de l'IACSI, juntament amb altres entitats patronals, es desplaçà a Madrid per lliurar a Alfons XIII i a Manuel Allendesalazar, president del Consell de Ministres, un missatge per negociar la solució als conflictes socials al camp. La carta «viene a ser como un sucinto memorial de agravios que ha recibido la agricultura de todos los Gobiernos» i on es condemnava la política econòmica i social dels governs, als quals feia responsables d'arribar «al estado de anarquía en que hoy nos hallamos sumidos y al

---

114 Ramon Arnabat: *La gent i el seu temps. Història de Santa Margarida i els Monjos. De la fil·loxera a la Guerra Civil, 1890-1940*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill, 1993, p. 200-201.

115 Jordi Planas: *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*, Tesi doctoral [Universitat Autònoma de Barcelona], 2003, p. 419; del mateix autor: «El Instituto Agrícola Catalán de San Isidro y la organización de los intereses agrarios (1880-1936)», *Revista española de estudios agrosociales y pesqueros*, núm. 217 (2008), p. 13-48.

PRIMERA PART

que nos han precipitado las equivocaciones de los Gobiernos». En la carta s'afirmava la necessitat urgent que «los poderes públicos amparen el derecho de propiedad, restablezcan el principio de autoridad y obliguen a todos al cumplimiento de las leyes del país y a la observancia de los contratos de trabajo y de la explotación de las tierras libremente estipulados».¹¹⁶

Fins que no arribà la dràstica solució repressiva de Martínez Anido a finals de 1920, les federacions de propietaris van sol·licitar en diverses ocasions a l'IACSI que pressionés la intervenció del govern perquè tallés radicalment l'agitació. D'entre aquestes federacions cal destacar les del sindicalisme catòlic, que havien agafat força durant el trienni 1918-1920 esperonades per uns propietaris enriquits amb la guerra europea, la majoria dels quals havien secundat la iniciativa episcopal destinada als més pobres.¹¹⁷ La proposició, encoratjada des de la jerarquia eclesiàstica des de finals del segle anterior, es plantejava des de la beneficència i la projecció social de les classes adinerades i tenia per objectiu fer viables els esforços individuals de petits propietaris i arrendataris. La proposta oferia un espai de suport mutu als treballadors entès des de la desigualtat natural que atorgava als propietaris una situació privilegiada quan no es jutjaven les relacions de domini al camp. Aquests plantejaments, que coincidien amb els objectius del sindicalisme cooperativista que havia engegat la Mancomunitat, buscaven modernitzar l'agricultura i pacificar la societat rural justificant l'estructura de la propietat a través de l'articulació de les explotacions familiars.¹¹⁸ Com afirmava l'advocat empordanès Jaume Rosich, president de la Federació Sindical Agrària de Girona entre 1919 i 1931, la propietat i família eren un tot indestruïble, atès que era aquesta darrera la que garantia la perpetuïtat de la propietat a través de la seva transmissió als hereus.¹¹⁹ La confiança absoluta en un sistema capaç d'augmentar, de forma natural, el nombre de propietaris sense la intervenció de l'Estat, proposava la inversió en ensenyament,

---

116 *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, [Barcelona] 20/1/1920.

117 Josefina Cuesta: *Sindicalismo católico agrario en España (1917-1919)*, Madrid, Narcea, 1978, p. 230-231.

118 Jaume Barrull: «El sindicalisme catòlic de Lleida (1918-1936)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 17 (2004), p. 129.

119 Gerard Buxeda Majoral: «L'opció del sindicalisme agrari catòlic. Jaume Rosich i Bassa», *Revista de Girona*, núm. 278 (2013), p. 56

la difusió de les millors tècniques i les compres en comú a través de l'obtenció del crèdit. Això facilitava la circulació dels productes a partir d'un sistema de caixes rurals inspirat amb el model *Raiffeisen*, l'arquetip cooperatiu de crèdit rural ideat a Alemanya durant la dècada de 1840 per facilitar la comercialització de productes agropecuaris.¹²⁰

L'any 1918, la constitució de les federacions provincials de Tarragona, Lleida i Girona posava de manifest l'expansió del sindicalisme confessional per tot Catalunya, el qual, sota l'autoritat dels bisbes, s'articulava a través de les parròquies i els centres catòlics creats a finals del segle XIX. Les federacions, constituïdes seguint la divisió diocesana, es convertiren en unes excel·lents corretges de transmissió de propaganda, al temps que facilitaven l'accés als organismes institucionals que marcaven la política agrària governamental.¹²¹ La primera federació en constituir-se fou la de la diòcesi de Tortosa, el 1917, la qual agrupà fins a disset sindicats agrícoles. Però la que tingué un pes més significatiu fou la de Lleida, que s'articulava al voltant d'*El Diario de Lérida*, *Lo Rampill* i els cercles del Partit Integrista a la zona de la plana, i a través de les parròquies locals a la diòcesi alturgellenca, la qual comptà amb gairebé una vintena de sindicats.¹²²

Però no podem pensar que el seu èxit es devia únicament a la virtuositat dels propietaris o la retòrica dels púlpits que clamaven a favor de l'aplicació de la *Rerum Novarum*. El suport d'una part de la pagesia fou essencial per assentar aquesta mena de corporativisme. L'exemple del Sindicat Agrícola de la ciutat de Lleida pot ser clarificador, doncs si bé el seu naixement no es devia a una demanda pagesa, sinó a l'obstinació d'un grup dirigent format per propietaris, sacerdots i aristòcrates integristes, les directives posteriors les formaren «pagesos ben coneguts, molts bons cristians i per lo tant, formals, honrats i treballadors».¹²³ Una situació similar es donà a la Pobla de Mafumet, al Tarragonès, on el rector de la vila, Joan Belltall Queralt, va engegar un sindicat amb el suport dels amos per permetre als parcers

120 Mario Arango Jaramillo: *Manual de cooperativismo y economía solidaria*, Bogotá, U. Cooperativa de Colombia, 2005, p. 86.

121 Josefina Cuesta: *Sindicalismo católico agrario...*, p. 219.

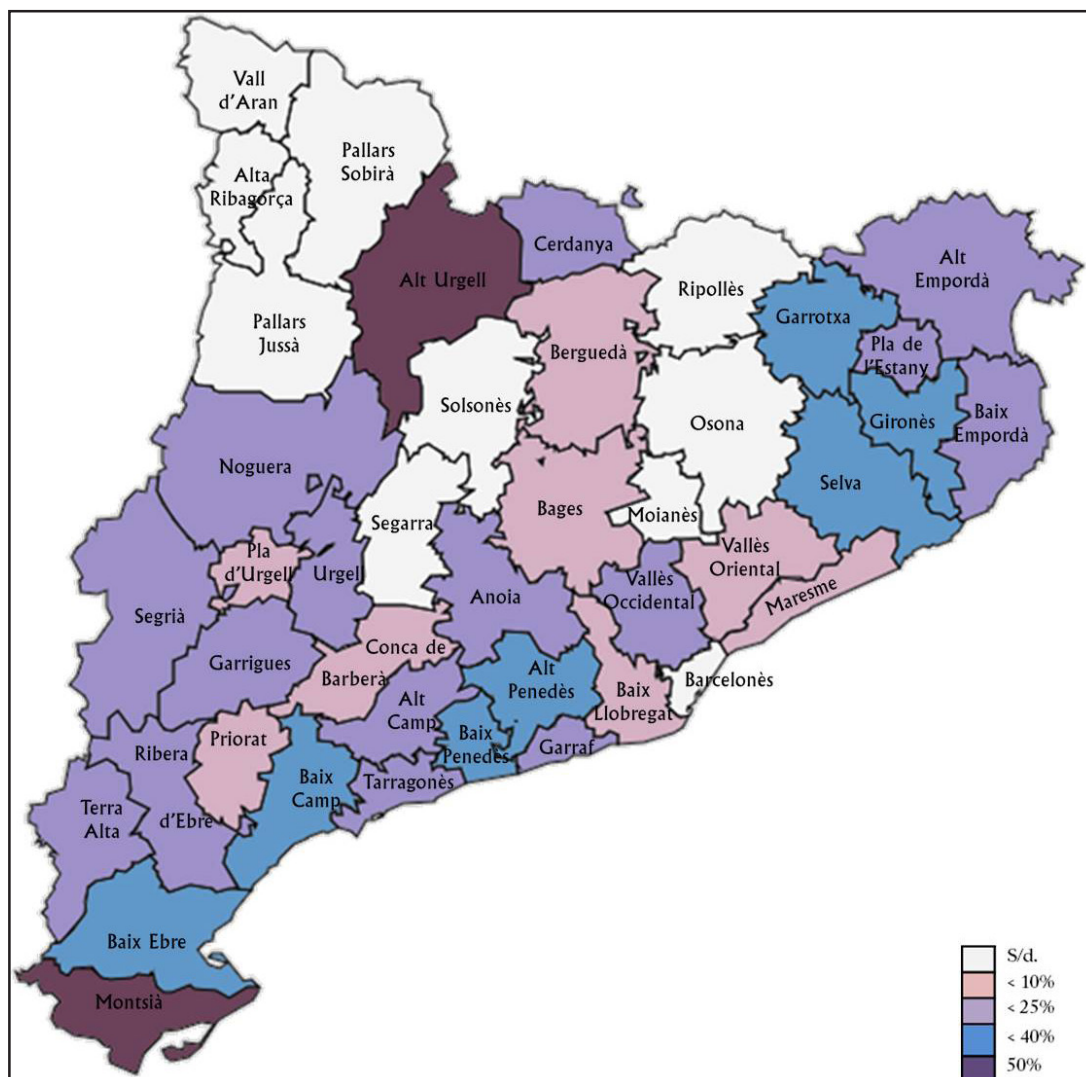
122 Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans...*, p. 104-105; Jaume Barrull: «Classe obrera i catolicisme social a la Lleida de la Restauració...», p. 1316-1330.

123 Jaume Barrull: «El sindicalisme catòlic de Lleida...», p. 130-131.

PRIMERA PART

accedir a la propietat de la terra. Mitjançant un sistema de quotes es creava un dipòsit que permetia comprar finques de manera comuna, les quals es parcel·laven i es sortejava entre els associats. Després de satisfer el lloguer durant un període concret de temps, la propietat de la finca passava íntegrament al soci.

Figura 5: Presència dels sindicats agrícoles catòlics sobre el total de municipis, 1918-1920.¹²⁴

Amb aquesta estratègia es buscava que el sindicat acabés sent el resultat d'una voluntat col·lectiva que s'identifiqués amb el bé comú i «la defensa mútua de la propietat de les coses del camp pertanyents a tots els associats [...] a més de constituir-se cada soci en vigilant dels seus propis bens i dels aliens». Però aquesta voluntat

¹²⁴ Elaboració pròpia a partir de les dades de Josefina Cuesta (1978), Andreu Mayayo (1989) i Jaume Barrull (2004).

col·lectiva no s'expressava només en allò material, sinó també en l'espiritual. La devoció a un patró a través de les misses, més enllà d'una manifestació religiosa, era l'expressió popular de pertinença a un grup.¹²⁵

Malgrat la ràpida expansió, el sindicalisme confessional no va tenir gaire predicament fora de la província de Lleida, on s'havia assentat de manera corporativa amb l'accés al govern de la Cambra Agrària provincial ja el 1919.¹²⁶ Josep M. Rovira donava la raó de la fluïdesa del sindicalisme confessional a les la invasió de les idees socialistes i comunistes que ha tacat la immensa majoria dels homes». Unes «aigües terboles d'una ideologia pertorbadora [...] d'idees equivocades sobre la caritat, justícia, dret, treball, capital, intel·ligència i autoritat que han florit als nostres camps» que, «si [bé] han resistit com a entitats organitzades, no han pogut escapar a llur influència els individus que les componen».¹²⁷ Però malgrat les descortejades paraules de mossen Rovira, el sindicalisme catòlic fou capaç de construir una xarxa entre les esferes del poder polític regional que, tot i no ser prou ampla, tenia aliats prou poderosos com per plantar batalla al sindicalisme obrerista. Una xarxa que es va mantenir fins a la dècada de 1930, quan manifestaren la seva oposició a les reformes governamentals en matèria agrària.

Davant d'aquests grups de pressió, el sindicalisme obrerista va trobar-se amb la necessitat de plantejar la lluita de manera més complexa intentant conquerir una hegemonia més ampla que superés l'espai obrer. Per això l'estiu de 1920, la CNT i la UGT estableixen un nou pacte que es continuava entenent en termes d'unitat de classe, encara que no descartava, deia Seguí, que «el pacto del proletariado, puramente circunstancial y defensivo – de momento- pueda convertirse en unión sagrada para el logro de la integral emancipación de la clase obrera».¹²⁸ Però l'estratègia plantejada pel *Noi del sucre*, aquesta vegada acordada des d'una posició defensiva,

---

125 Josep Sánchez Cervelló i Guillem Puig Vallverdú: *El Sindicat agrícola de la Pobla de Mafumet. Cent anys de cooperació agrària, 1917-2017*, La Pobla de Mafumet, Sindicat Agrícola de la Pobla de Mafumet, 2017.

126 Jaume Barrull: «El sindicalisme catòlic de Lleida...», p. 142-143.

127 *La Llar*, [Barcelona] 15/VIII/1921.

128 Salvador Seguí: «Consideración sobre la alianza circunstancial del proletariado español», *La Internacional*, 21/10/1920.

no triomfà davant la direcció de la CNT, que es trobava en una situació defensiva i de retirada després de diverses detencions dels seus quadres dirigents.

El desmantellament dels sindicats únics havia reduït la capacitat de convocatòria de la confederació a favor d'altres organismes sindicals. A les zones rurals, i en concret al Penedès, les federacions de rabassers que pivotaren la seva activitat entre Martorell i Vilafranca es beneficiaren enormement d'aquest esfondrament. Tant la Federació Comarcal de Societats Obreres Agrícoles del Penedès com la FRC augmentaren significativament els seus efectius entre 1921 i 1922, fins al punt que aquest última aconseguís ampliar les seves bases de 800 a més de 1.000 socis.¹²⁹ Els agents provenien de la mateixa pagesia que havia presentat batalla des del sindicalisme i que aleshores es refugiaven en altres sindicats per defensar-se de l'allau de desnonaments i pressions que estaven vivint. El republicanisme penedesenc d'arrel obrerista, que s'havia integrat al sindicalisme revolucionari el 1918 i que havia deixat de banda la proposta reformista de l'ASA, era el qui encapçalava el moviment sindical que acabà confluint a la Unió de Rabassaires. Al Camp de Tarragona, en canvi, la persecució dels sindicats únics va provocar que el sindicalisme revolucionari no tornés a tenir un espai propi i, malgrat que el moviment rabassaire hi intentà incidir des del primer moment, no fou fins la dècada de 1930 que es constituïren les primeres agrupacions vinculades a la Udr. La majoria dels integrants de l'antiga FNOAE es dissolgueren entre els sindicats agrícoles locals vinculats a l'Acció Social Agrària de les terres gironines (ASA) i, en menor mesura al sindicalisme confessional, des d'on més tard foren capaços d'articular una resposta unitària que basculava entre el catolicisme social i el republicanisme obrerista. Els agents de l'organització sindical, aleshores perseguida, s'atomitzaren en cercles controlats per joves dirigents hereus de Fidel Martí com: Pere Segarra «Anteo» i Josep Piñas per al cas de la comarca de Valls; Joan Arans i Andreu Nin pel Vendrell; i Ramon Porté per a Montblanc.¹³⁰

El declivi del sindicalisme revolucionari al camp té, clarament, nombroses causes. Una d'elles fou la repressió governamental i patronal, que malgrat havia aplacat

---

129 Jordi Pomés: «El sindicalisme rabassaire a Martorell...», p. 23-24.

130 Antoni Gavalrà: *El pensament agrari de l'anarquisme a l'Alt Camp...*, p. 58-77.

la conflictivitat sindical, al camp es mantenien «los síntomas del malestar, que no pueden ocultarse», segons els tècnics del Instituto de Reformas Sociales.¹³¹ Però el que exercí un paper fonamental en la regressió fou l'estratègia adoptada per la direcció sindicalista que semblava allunyar-se cada vegada més de les demandes dels pagesos. La oposició decidida a la parcel·lació de la terra que negava l'accés a la propietat de manera individual, o la imposició del model de sindicats únics aprovat al Congrés de Sants i ratificat al congrés del Teatre de la Comèdia, només en son alguns exemples. En aquest últim cas, alguns autors l'han entès com la subordinació del camp a la ciutat que es constataria amb la dissolució de la FNOAE dins la CNT. Això, han afirmat, deixava els pagesos sense un instrument adient d'organització i ni un portaveu propi amb la desaparició de *La Voz del Campesino*.¹³² En aquest mateix sentit es lamentava «Anteo», el 1928 en un article a *Acció Sindical*. El propagandista de Valls destacava la importància del periòdic dedicat gairebé totalment a qüestions relacionades amb la pagesia «cosa que donava gran versemblança als seus escrits, perquè eren pràctics a la terra i amb la ploma es convertien en teòrics».¹³³

Ara bé, el que es pot assegurar és que el trencament de la política d'aliances i de front ampli va implicar l'aprofundiment d'un canvi estratègic al projecte iniciat anteriorment que es feu evident l'abril de 1923, amb la celebració del Ple Regional Camperol a Barcelona. No era la primera vegada que es celebrava un ple d'aquestes característiques. En el marc de la repressió del 1920-1921, les organitzacions pageses realitzaren alguns congressos i reunions d'àmbit comarcal i regional. El 17 d'octubre de 1920 se celebrà a Girona una assemblea d'agricultors per tal «d'endegar una campanya de propaganda per fomentar la sindicació; fundar sindicats agraris; crear una federació de sindicats de la província per a després fer la gran confederació; organitzar cooperatives agràries i socors mutus per a accidents de bestiar».¹³⁴ Fou a partir de l'abril de 1922, amb la recuperació de les garanties constitucionals i l'alliberament dels principals dirigents cenetistes, que hi hagué una clara voluntat

131 Jordi Pomés: *La Unió de Rabassaires...*, p. 239.

132 Antonio Bar: *La CNT en los años rojos...*, p. 540-543.; Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans...*, p. 103.

133 Antoni Gavalrà: *El pensament agrari de l'anarquisme a l'Alt Camp...*, p. 95.

134 Joan Surós Peraculà: *Població obrera i conflictivitat social a Girona (1914-1923)*, Tesi de llicenciatura [Universitat Autònoma de Barcelona], 1988, p. 196.

«para poner de nuevo en pie la organización campesina de las diferentes zonas del país»¹³⁵ després que el darrer ple celebrat a Barcelona s'hagués convertit «en una reunió de amigos sin más trascendencia que pasar dos o tres días en la ciudad Condal». Ramon Porté, el jove sindicalista de Montblanc, assegurava que «nada práctico salió del pleno para una trayectoria que encuadrase a los agricultores catalanes».¹³⁶ Però malgrat les seves crítiques i si bé els acords del ple camperol de 1923 havien admès dins el sindicat a parcers i rabassaires i s'havia acceptat el comunisme llibertari, es rebutjaren les cooperatives i la creació d'una organització homogènia de camperols dins la CNT. Quelcom que per al líder cenetista vallenc, Pere Segarra, havia estat clau per desatendre les demandes pageses en el moment en que es negà la construcció d'una «nueva federación nacional campesina para enlazar por encima de las regiones a todos los trabajadores del campo».¹³⁷ Les noves bases sobre les que havia d'actuar el sindicalisme revolucionari eren crítiques amb la línia que s'havia seguit fins aleshores. Es reafirmava que, dins la CNT, s'abandonava l'estratègia del front ampli i el pluralisme per retornar a un sindicalisme de quadres i d'acció directa. Com a conseqüència, la CNT perdria la batalla de la sindicació agrària davant de propostes que buscaven en l'acció sindical la millora immediata de les condicions laborals.

Josep Ricart i Rovira, alcalde republicà de Sant Pere de Ribes entre 1922 i 1924, es referiria a «l'estat de crisi social en què han quedat els pobles del Penedès, el Baix Vallès i algun poble de Baix Llobregat després de les lluites socials» del 1918-1920.¹³⁸ La repressió generalitzada contra la mobilització pagesa que es desencadenà a partir de 1920 mantingué una important tensió continguda, fruit de les detencions, les represàlies i els molts incompliments per part dels propietaris dels acords a què s'havia arribat durant la mobilització sindical. Després de la repressió, amb les federacions comarcals desmobilitzades i un sindicalisme revolucionari decapitat, dirigents republicans que havien participat de les mobilitzacions, aprofitaren els

135 Antonio Bar: *La CNT en los años rojos...*, p. 571.

136 Andreu Mayayo: *La destrucció del món rural català (1880-1980): de pagesos a obrers i a ciutadans*, Tesi doctoral [Universitat de Barcelona], 1989, p. 490.

137 «En pro de una Federación Nacional Campesina», *Acción Social Obrera* [Sant Feliu de Guíxols] 6/VII/1929.

138 *La Terra*, [Barcelona] 18/X/1924.

CAPÍTOL 2

comicis electorals de 1921 per iniciar una campanya de recull de greuges entre la pagesia de la comarca de Sabadell. Lluís Companys, que aleshores era a la presó de La Mola de Maó, va rebre el suport de les formacions d'esquerres del districte i l'explícit recolzament de la Comissió de Rabassaires de la Comarca de Sabadell. La societat camperola pretenia que Companys pogués continuar la campanya iniciada Francesc Layret uns anys abans com advocat defensor en plets de propietaris contra pagesos.

El 1921, el líder de la Federació de Rabassers de Catalunya, Francesc Riera, digué de Companys que significava o podia significar el que feia tres anys que buscaven. Després de la mort de Layret el 1920, Companys s'alçava com un nou tribú de la plebs pagesa. L'advocat d'El Tarròs havia acordat amb la Comissió de Rabassaires de Sabadell i Comarca defensar un programa agrari que passés perquè els contractes de conreu per a vinya i olivereres fossin indefinits i el propietari tingués l'obligació de pagar les millores de les finques. En el programa s'hi establí com a objectiu l'abolició de la parceria i, en una crítica a l'obra reformadora i paternalista de la Mancomunitat, primer, i del SASA, després, es deia que «ni ensenyament ni crèdit agrícola no serviran per a res mentre la terra no pertanyi al qui la treballa».¹³⁹ Les demandes que s'expressaven al programa, recollien el testimoni de les reclamacions que havien portat als pagesos a mobilitzar-se durant els tres anys anteriors.

A començaments d'abril de 1922, el conservador José Sánchez Guerra entrava al govern amb una política més conciliadora que la del seu antecessor Antonio Maura. Aquestes bones perspectives polítiques i sindicals col·laboraren a encoratjar especialment els dirigents rabassaires a constituir una central sindical pagesa per forçar el compliment de les promeses de reforma agrària als futurs governants tot mostrant i sensibilitzant a l'opinió pública en general i als governs en particular sobre el malestar econòmic i social profund dels rabassaires. El retorn de les garanties constitucionals i la llibertat d'acció sindical instava als organitzadors de la Federació de Rabassers, encapçalats per Lluís Companys, a emprendre una campanya gairebé frenètica de mítings i conferències que accelerava les que hi havia hagut d'ençà 1920 per tal de conscienciar a la pagesia de la necessitat d'organitzar-se; calia

---

139 *L'Avenir*, [Sabadell] 20/VIII/1921; 3/IX/1921.

«unir els rabassaires i constituir una força, que és l'única manera de triomfar», deia Companys.¹⁴⁰

D'ençà la seva constitució formal l'agost de 1922, la Unió de Rabassaires intentaria esdevenir el portaveu de tots els pagesos catalans a través del cooperativisme. Amb els mítings dominicals intentaven estendre una xarxa de sindicats que s'adherissin a la Unió. Era comú que les convocatòries es fessin a la seu de la societat republicana de la vila, on oradors com Lluís Companys o Amadeu Aragay, posaven blanc sobre negre a les demandes dels pagesos en un ambient festiu. La Unió, que actuava més aviat com un sindicat d'ofici, intentà aconseguir una legislació favorable als interessos rabassaires a través de l'acció sindical i política. El seu objectiu era convertir tots els contractes d'explotació de la terra en censos, és a dir, amb un pagament fix, encara que la producció variés. Segons el jove lletrat i professor d'universitat, Fèlix Duran i Cañameras, n'hi havia prou amb una pensió calculada al 8% sobre el valor de la terra, «i pagadera en diners, sense lluïsme, amb comís en cas de no cultivar-se la terra durant quatre anys i amb responsabilitat hipotecaria per al pago de les pensions», per estabilitzar els ingressos que els rabassaires obtenien del seu treball. Unes condicions semblants que es defensaven per als jornalers, a qui se'ls havia de facilitar l'accés a la terra a través d'aquelles finques incultes, amb una entrada que no excedís el 20% de l'amillament.¹⁴¹ Es tractava, doncs, de facilitar l'accés al treball de la terra i homologar els contractes amb un valor fix, eliminar els contractes verbals i així evitar la càrrega impositiva i els abusos dels propietaris.

En iniciar-se la dictadura, la UdR adoptà una actitud oportunista i moderà el to de la seva propaganda i de la seva tàctica per evitar que el directori militar la desfés, com li havia passat a la CNT, però no se n'escapà. Les mesures repressives que imposà la Dictadura frenaren considerablement l'actuació propagandística rabassaire, i el que per molts fou una actitud mesella vers al Directori Militar, passà factura a la Unió, que en poc més d'un any passava dels 20.000 socis a principis de 1923 als 14.000 el febrer de 1924.¹⁴² Atès que la UdR era una federació de societats locals algunes d'elles

---

140 *L'Avenir*, [Sabadell] 8/IV/1922.

141 *La Terra*, [Barcelona] 30/I/1923; 15/II/1923.

142 Albert Balcells: *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)*, Barcelona, Nova Terra, 1983 [1968], p. 112-114.

van continuar subsistint i va intentar aconseguir tot el que Primo de Rivera semblava disposat a donar-li.¹⁴³ Però el 1927, en veure la seva impotència per impulsar una autèntica reforma agrària, el sindicat pagès va recular en les seves demandes i va dedicar els seus esforços a crear una secció de compres a fi que els seus afiliats es beneficiessin dels preus de majorista en qüestió d'adobs, sulfats i llavors. No poder oferir-se com una solució efectiva als problemes de la pagesia degut als entrebancs que els imposava la dictadura semblava haver d'apostar forçosament per un canvi.

2.3 Les esperances i frustracions republicanes

La tarda del 15 de febrer de 1931, el dirigent constitucionalista José Sánchez Guerra, cap de la conspiració de València del gener de 1929, es presentà a la presó Modelo de Madrid per entrevistar-se amb els signants del Manifiesto del Comité Revolucionario de San Sebastián. Unes hores abans de la visita de Sánchez Guerra al penal, Alfons XIII l'havia citat per encarregar-li la formació d'un nou govern després que Dámaso Berenguer hagués dimitit. El qui havia dirigit l'oposició conservadora a la dictadura de Primo de Rivera acceptà l'encàrrec del rei, però amb la condició de poder escollir a qui ell cregués convenient. Sánchez Guerra havia decidit temptejar la situació amb els dirigents opositors per saber si acceptarien d'acompanyar-lo. Entre els detinguts hi havia Niceto Alcalá-Zamora, Francisco Largo Caballero, Fernando De los Ríos i Miguel Maura. Quan Sánchez Guerra els hi plantejà de col·laborar amb el nou executiu, tant Alcalá-Zamora com De los Ríos desestimaren la invitació, dissertant sobre la crisi política que estava vivint el país. Maura, però, fou més contundent a l'hora de rebutjar la proposta. S'adreçà impetuosament a Sánchez Guerra i li digué: «Nosotros con la monarquía nada tenemos que hacer ni que decir».¹⁴⁴

D'ençà de la caiguda de Miguel Primo de Rivera el gener de 1930, Alfons XIII, que havia lligat la seva sort a la del *Cirurgià de ferro*, buscava desesperadament la

---

143 Raimon Soler-Becerro: *Viticultura, desigualtat i conflicte agrari...*, p. 179-181.

144 Miguel Maura: *Así cayó Alfonso XIII. De una dictadura a otra*, Madrid, Marcial Pons, 2013, p. 215-216.

PRIMERA PART

manera de tornar al constitucionalisme previ a 1923. Però el monarca havia perdut la confiança amb els seus antics aliats, aleshores presos o exiliats per mostrar públicament els seus desacords amb la dictadura. Aquell mateix any, bona part dels antics monàrquics passaren de denunciar la tirania del directori –moment que comptaven amb la col·laboració de membres de la Lliga– a propugnar consignes a favor de la república. Tanmateix, aquest no era del tot el projecte del catalanisme conservador, que Francesc Cambó empenyia cap a estratègies reformadores del constitucionalisme monàrquic.¹⁴⁵ Per altra banda, els republicans i els socialistes no tenien cap mena d'intenció de tornar a acceptar les normes de la restauració borbònica. Havien interpretat la caiguda de Primo de Rivera com l'oportunitat per conquerir el poder i reclamaven al nou govern que convoqués eleccions a Corts Constituents.

Amb molt poques possibilitats de sortir ben parat d'aquell atzucac, el monarca va refer l'executiu amb l'almirall Juan Bautista Aznar, qui amb prou feines va tenir temps de convocar eleccions municipals per al 12 d'abril. Amb aquests comicis s'havia d'iniciar un cicle electoral que hauria de demostrar la pluralitat política del règim, encara que sota la batuta monàrquica, amb l'objectiu de satisfer una part de les exigències dels opositors, els quals podrien accedir gradualment a les institucions en unes eleccions provincials, al maig, i unes de generals, al juny.¹⁴⁶

La convocatòria electoral va agafar a la dreta conservadora i liberal a contrapeu, sense la capacitat de mobilitzar les forces contrarevolucionàries organitzades des del juliol anterior en la Unión Monárquica Nacional, un tapabruts de l'antiga Unión Patriótica de la dictadura. Tanmateix, la situació era diferent al bloc opositor. Després de la marxa del *Cirurgià* el gener de 1930 es generà una onada republicana a tot l'Estat. «*Delenda est monarchia*» era la proclama de José Ortega y Gasset en un moment en que el règim es trobava mancat de suports de manera manifesta en les declaracions públiques que feien els intel·lectuals a través de la premsa.¹⁴⁷

145 Borja de Riquer: «Escrips de conveniència: com Francesc Cambó modificà la seva visió de l'adveniment de la República i la Guerra Civil», a Josep M. Camarasa; Josep Miquel Vidal (coord.): *Correspondència entre científics i història de la ciència*, València, Afers, 2006, vol. 21, núm. 53-54, p. 229-244.

146 Julián Casanova: *Historia de España. República y guerra civil*, Barcelona, Crítica, 2007, p. 4-15.

147 *El Sol*, [Madrid] 15/XI/1930.

CAPÍTOL 2

Durant l'estiu de 1930 el republicanisme passà d'un moviment fragmentat i reclòs en tertúlies de cafès, a confluïr en un ampli moviment que es plasmà amb el pacte de San Sebastián de l'agost, el qual segellava el compromís per canalitzar les demandes autonòmiques catalanes i preparar un moviment contrari a la monarquia per convertir Espanya en una República.

Des de les candidatures republicanes es presentà la convocatòria de les eleccions municipals de l'abril com un plebiscit, l'ocasió perquè el poble es tragués de sobre el llast que significava la monarquia del Borbó i el seu seguici. Durant les setmanes prèvies als comicis, la mobilització republicana s'havia incrementat d'ençà de l'agost anterior i depassava els espais habituals de la política per assolir un inevitable compromís ciutadà, el qual es reflectí en els resultats electorals. Els republicans obtingueren la victòria en 41 de les 50 capitals de província. Una dutxa d'aigua freda per als monàrquics, que pensaven que el control del govern els donaria la victòria. Al dia següent, molts municipis seguiren l'exemple d'Eibar i Barcelona, on els candidats republicans declararen la república. A Madrid, Alcalá-Zamora, l'antic ministre liberal d'Alfons XIII, exigia al monarca que abandonés el país i, abans que acabés la jornada, sortia al balcó del Ministeri de Governació per oficialitzar la república.

L'emoció popular caracteritzà la jornada. Les bandes municipals i les agrupacions filharmòniques sortiren al carrer entremig de l'ambient festiu tot entonant himnes populars, el *de Riego* i *La Marsellesa*. La sensació era d'estar assistint a un episodi singular. La proclamació de la República, el canvi polític i de règim l'abril de 1931, va arribar carregat de promeses i esperances per a la majoria de la població, però també de temors. Les organitzacions obreres, a través de la mobilització i la protesta, aparegueren a l'escenari públic ocupant els carrers i accedint a les institucions amb l'objectiu de liquidar el que quedava de l'antic règim monàrquic. Per a l'esquerra política catalana, el moment no era vist només com un canvi de la forma de govern, sinó l'obertura d'una finestra d'oportunitat per repensar l'Estat i la nació.¹⁴⁸ També per al socialisme, que tot i estar dividit en tres tendències, era la major formació obrerista amb més de 320.000 afiliats.¹⁴⁹ Per a Indalecio Prieto, el líder del socialisme

148 Àngel Duarte: *Història del republicanisme a Catalunya*, Barcelona, Eumo, 2000, p. 195.

149 En aquesta xifra també s'hi contenen els afiliats a la UGT. Santos Juliá: *Los socialistas y la política española, 1879-1982*, Madrid, Taurus, 1997, p. 161-162.

PRIMERA PART

basc que havia assistit a títol personal a San Sebastián, la República havia de ser democràtica, liberal i parlamentària i era tasca indispensable acostar posicions amb els republicans per consolidar la democràcia. Encara que cap dels dirigents del socialisme posava això en dubte, el debat que es generà es centrà en el grau de compromís que calia assumir. Per a dirigents com Largo Caballero, la República no era cap fi, sinó un mitjà que havia de servir per aconseguir un major poder per a la classe treballadora organitzada per avançar cap al socialisme.¹⁵⁰

Tanmateix, per a molts integrants de l'obrerisme donar suport a la República no significava defensar la democràcia liberal. Després de les persecucions de principis de la dècada anterior, els cenetistes celebraven la proclamació del nou règim perquè obria una nova etapa de llibertats. Però malgrat que eren conscient que la República no modificaria l'estructura social dominant, aquesta els hi donava la oportunitat per ocupar l'esfera pública i augmentar la capacitat d'organització. Més reactius es mostraven els comunistes que, seguint les directrius de la Tercera Internacional, es declaraven contraris al que anomenaven la «República burgesa». Per al Partido Comunista de España (PCE), la solució per superar els problemes heretats de la monarquia passava per la instauració d'una república soviètica i la defensa de les tesis del tercer període –el de la crisi– del capitalisme: la confrontació contra el social-feixisme i l'anarquisme petit-burgès en la línia de la lluita de classe contra classe, amb la que s'entenia que qualsevol col·laboració del proletariat amb la burgesia, organitzada a través dels partits republicans, s'allunyava del camí de l'emancipació social. El sectarisme que caracteritzà el PCE durant els primers anys va portar el partit gairebé a l'aïllament, sense representació parlamentària i amb poc menys de 4.900 afiliats, els quals es reduïren durant els anys posteriors fruit de la crisi econòmica que va fer difícil la captació de nous contingents i el manteniment dels militants desocupats.¹⁵¹

---

150 Julio Aróstegui: *Largo Caballero. El tesón y la quimera*, Barcelona, Debate, 2013, p. 211-219.

151 Fernando Hernández Sánchez: *Guerra o revolución. El Partido Comunista de España en la guerra civil*, Barcelona, Crítica, 2010, p. 54-55.

CAPÍTOL 2

Reformes

Els republicans i els socialistes, instal·lats en coalició al govern des del juny, despertaren les pressions de la vella classe dirigent desplaçada del poder pel nou règim republicà que intentà bloquejar de manera contundent una hipotètica revolució. Durant el període de govern provisional ja s'havien presentat algunes temptatives de reforma amb la proposta de llei de Reforma Militar, engegada per Manuel Azaña com a ministre de la Guerra amb l'objectiu de retirar la situació privilegiada de la que gaudia l'exèrcit dins l'estructura de l'Estat, subordinar-lo al poder civil i fer-lo més eficient. El dirigent d'Izquierda Republicana pretenia reorganitzar l'exèrcit internament amb la reforma de les unitats per millorar les expectatives de promoció i reduir el profús nombre de caps i oficials, als qui se'ls obligà a subscriure la seva fidelitat a la República. Una altra reforma, la qual aixecà molta polseguera, fou la de la secularització de l'Estat. Durant el període provisional les declaracions de la jerarquia eclesiàstica sobre la República ajudaren a enverinar les relacions entre el govern i el Vaticà, el qual s'havia mostrat prudent i diplomàtic amb el nou règim. La més notòria d'aquestes declaracions fou la sortida de to del cardenal i primat Pedro Segura amb la pastoral de l'1 de maig, la qual convertí en un elogi a la figura d'Alfons XIII. Després del constrenyiment amb les autoritats, Miguel Maura, com a ministre de governació, exigia l'expulsió del cardenal, la qual cosa s'aprofità per evidenciar una suposada persecució cap a l'església catòlica.

Tanmateix, la proclamació de la República també va obrir el debat sobre la definició de la forma i la organització territorial de l'Estat. Cal recordar que el compromís assolit a San Sebastián entre les forces republicanes era el de canalitzar les demandes d'autonomia que es sol·licitaven des de Catalunya, la qual cosa havia posat de manifest que una part del republicanisme espanyol veia en l'autonomia un camí per a l'entesa amb les esquerres catalanes. Amb tot, no faltaren les discussions, en especial sobre la fórmula en com havia d'encaixar-se Catalunya dins la nova República. Finalment la solució passà per la promulgació d'un Estatut d'Autonomia que atorgava a la Generalitat, nom que adoptà el govern català de l'antiga institució medieval, importants competències d'ordre públic, serveis socials, economia i

cultura, malgrat acompanyades d'un escàs pressupost.¹⁵² Així mateix, la participació dels socialistes en els primers governs es va fer notar amb la modificació de la legislació laboral potenciada per Largo Caballero com a ministre de Treball. A través de la constitució dels jurats mixtes, formats per patrons i treballadors i presidits per un representant ministerial, s'aprovarien els nous contractes de treball i se'n procuraria el seu compliment.

Però la més esperada de totes les reformes era la de la terra. El projecte d'una reforma agrària s'entomà a partir de la imatge d'una Espanya rural sense símptomes de desenvolupament econòmic ni social i atraçada respecte a les agricultures europees occidentals. Una visió que estava en contacte amb els recursos estilístics i conceptuals dels regeneracionistes espanyols de principis de segle que constituïen els marcs de referència dels intel·lectuals, propagandistes i polítics de l'esquerra. Des de progressistes fins a republicans, socialistes i anarquistes la raó de l'endarreriment de l'agricultura s'inscrivía en el desigual repartiment de la terra, el cultiu indirecte i el predomini del latifundi, a més d'una suposada apatia de la burgesia rendista pel que feia a la incorporació de millores a les explotacions.¹⁵³ En aquesta línia es manifestaven les proclames dels dirigents socialistes, que centraven la seva atenció preferent cap al latifundi. Per al Partido Socialista Obrero Español (PSOE), es tractava d'una de les «supervivencias feudales» i la principal raó que generava el problema de la terra.¹⁵⁴ Però si amb la República s'havia apartat la monarquia, i amb ella els seus privilegis, quin sentit tenia mantenir el poder que representava l'Antic Règim? La sortida de l'atzucac per als socialistes en cap cas passava per suprimir la propietat privada sinó per acabar amb les grans propietats i redistribuir les terres per a millorar les condicions de vida dels treballadors agrícoles, especialment les dels jornalers del sud de la península, amb la qual cosa es neutralitzava un important focus d'insurrecció.

---

152 Per una anàlisi complet de l'atorgament de competències a la Generalitat republicana i la seva posada en pràctica cal veure els dos volums dirigits per Francesc Bonamussa (dir.): *Generalitat de Catalunya. Obra de govern, 1931-1939*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2006.

153 Pascual Carrión: *Estudios sobre la agricultura española*, Madrid, Ediciones de la Revista del Trabajo, 1974, p. 132-133.

154 Salvador Cruz Artacho (et al.): «El socialismo español y la cuestión agraria (1879-1923). Luces y sombras en el debate teórico y en la práctica sindical y política», *Ayer*, núm. 54 (2004), p. 148.

CAPÍTOL 2

Aquesta estratègia, compartida amb les forces republicanes liberals, diferia amb la postura que defensava aleshores la CNT. Malgrat que el seu comitè nacional anuncià la predisposició pacífica cap a la República amb la finalitat d'estabilitzar-la, pocs mesos després es mostrà escèptica davant les reformes que es proposaven des del govern de coalició. Al Congrés del Conservatori, celebrat a Madrid el juny de 1931, els cenetistes situaren l'acció directa, l'insurreccionalisme i la instauració del comunisme llibertari com els objectius a assolir. Les aglomeracions urbanes centraren l'atenció dels debats, més que no pas la situació del camp. Per als dirigents cenetistes, que afirmaven que la reforma agrària no solucionava els problemes de la pagesia sense terra, el comunisme reclusià de finals del XIX era la línia a seguir per establir un reequilibri social entre el camp i la ciutat. Un retorn al ruralisme entès, segons Felipe Aláiz, com una pretensió per escapar de la precarització, l'anonimat i el vici que generaven la tecnificació de les grans ciutats.¹⁵⁵ Per això demanaven una actuació que, entenien, era de mínims: l'expropiació sense indemnització de tots els latifundis i l'entrega en usdefruit als sindicats de pagesos per la seva explotació directa i col·lectiva; l'abolició de les contribucions, impostos i càrregues hipotecàries de les petites propietats treballades directament i sense explotació d'altres treballadors pels seus amos; i la supressió de les rendes en diners o espècies pagades pels arrendataris i rabassers. Però per a la CNT això només eren pedaços que no solucionaven el problema real. La qüestió essencial agrària era la preparació revolucionària de les masses pageses que, «no corrompidas por la ciudad[,] sería[n] el crisol de la revolución social».¹⁵⁶

Més enllà de les teoritzacions, que no passaren d'imprecisions programàtiques sense accions immediates, la lògica econòmica dels reformistes republicans apostava per un model de desenvolupament centrat en la difusió de la petita explotació perquè

confiaven amb el potencial de l'agricultura per a contribuir al desenvolupament i a

155 Assumpta Castillo: «Todo es nuevo, como nueva es la idea, como nuevo es el principio, como nueva es la vida. Hacia un estudio del anarquismo como fenómeno de la modernidad», a José Antonio Caballero; Raúl Mínguez y Vega Rodríguez-Parra (coord.): *Culturas políticas en la contemporaneidad. Discursos y prácticas políticas desde los márgenes a las élites*, València, Universitat de València – Asociación de Historia Contemporánea, p. 2013, p. 167-170. La cita de Felipe Aláiz extreta de Xavier Paniagua: *La sociedad libertaria...*, p. 89.

156 Eulàlia Vega: *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològiques en la CNT (1930-1939)*, Barcelona, Curial, 1980, p. 77-80.

PRIMERA PART

la reducció de la pobresa. Però si realment el problema hagués estat el de canviar de mans la propietat, n'hi hagués hagut prou amb l'expropiació d'unes poques desenes de grans terratinents o societats que superaven les 5.000 hectàrees.¹⁵⁷ Però l'explotació de la gran propietat, inclosa la seva gestió, tenia més a veure amb una dominació econòmica, social, cultural i política que es sustentava en una llarga i complexa xarxa d'agents que no pas en una racionalitat econòmica. Al cap i a la fi, la terra havia estat alguna cosa més que un factor de producció i estava envoltada d'una variada gamma de legitimitats construïdes a través de models jurídics i costums no escrites que s'utilitzaven per mantenir el model dominant.¹⁵⁸

Les promeses d'una reforma agrària van alimentar en un inici l'esperança entre els amplis sectors de la pagesia més empobrida per aconseguir una vida digna. La seva participació en la vida política es va produir a través de l'associacionisme sindical i els partits polítics, i tenia per primera vegada la possibilitat de fer realitat el somni tant esperat: accedir a la propietat de la terra per viure'n. La demanda d'una reforma agrària havia estat una de les consignes més reclamades per l'esquerra política i amb l'accés al poder, estava clar que *el problema de la terra* havia deixat de ser una qüestió sociològica benintencionada per convertir-se en un programa realitzable pel govern provisional.

Durant les primeres setmanes de la República, allò políticament correcte fou mostrar-se partidari del canvi agrari, però aquesta postura va durar poc; és més, el republicanisme al que s'havien sumat les classes mitjanes rurals el 1930-1931 va servir per desviar l'impacte de la legislació social sobre els seus interessos en contra de la reforma agrària, expressats a través de la mobilització política i la reacció econòmica. A les poques setmanes passada l'eufòria republicana, es posava en marxa una gran mobilització conservadora que va tenir el seu epicentre a Salamanca, amb la presència de «todos los salmantinos, ricos y pobres, fuertes y débiles», com deia Ernesto Castaño, guia de Gil Robles en l'agrariisme polític. No hi havia cap mena de

---

157 Ricardo Robledo: «El fin de la cuestión agraria en España (1931-1939)»..., p. 117-128

158 Rosa Congost: *Tierras, leyes, historia...*, p. 40-43; Edward P. Thompson: *Costumbre en común*, Barcelona, Crítica, 1995, p.116-212.

CAPÍTOL 2

dubte que l'objectiu era boicotejar qualsevol reforma que afectés a *l'statu quo* de la propietat de la terra.¹⁵⁹

Durant l'hivern de 1931-1932 es van succeir una sèrie de pressions per la resolució definitiva d'una llei de reforma agrària que semblava estar bloquejada. El projecte de llei de bases de la reforma agrària que finalment s'acaba presentant el 14 de març de 1932 era la tercera proposta que es presentava en menys de vuit mesos. Malgrat que els socialistes havien aconseguit imposar el seu criteri a la comissió parlamentària, el projecte era més moderat que el del novembre anterior, degut a les desavinences que s'havien generat entre els socis de govern. Havien augmentat les capitalitzacions de les indemnitzacions, s'acceptà que la noblesa fos indemnitzada per l'expropiació i s'havia suprimit l'impost progressiu sobre les grans finques, la qual cosa obligava al Instituto de Reforma Agrària (IRA) a finançar-se a través de la via pressupostaria. L'IRA havia de ser la institució reguladora de l'aplicació de la llei a través de les juntes provincials i les comunitats de pagesos, però començava amb mal peu si no tenia un fons propi i aquest depenia de la volatilitat de la direcció de l'executiu. El republicà tortosí Marcel·lí Domingo, aleshores ministre d'Agricultura, pensava que aquest seria el projecte definitiu que serviria de cabal per a les discussions parlamentaries. Però contra el pronòstic del ministre, la nova llei no va aconseguir acontentar a l'oposició. Tampoc a cap dels sectors implicats en la seva aplicació, ja que havia nascut com a producte del compromís i de les retallades acordades entre els diferents grups polítics que donaven el suport al govern.¹⁶⁰

Però no podem pensar que la qüestió agrària i la reforma que es presentava per solucionar el *problema de la terra* passava únicament per desballestar el latifundi. Les reformes dels republicans sobre les rendes, els salaris, la propietat i l'explotació de la terra afectaren en major o menor mesura a tot el territori. Al camp català, per exemple, el conflicte no es va generar amb la revisió del latifundi, sinó en les clàusules d'arrendament de les finques. El conflicte que ja havia esclatat el 1916

---

159 Per aquesta reacció cal veure Ricardo Robledo y Luis Enrique Espinoza: «El campo en pie! Política i reforma agraria», a Ricardo Robledo (ed.): *Esta salvaje pesadilla. Salamanca en la Guerra Civil española*, Barcelona, Crítica, 2007, p. 3-33.

160 Javier Tébar: *Reforma, revolución y contrarrevolución agrarias. Conflicto social y lucha política en el campo (1931-1939)*, Barcelona, Flor del Vent, 2006, p. 108.

PRIMERA PART

al voltant de les clàusules abusives dels propietaris no s'havia solucionat, sinó que s'hi havia tirat una capa de terra al damunt amb l'establiment de la dictadura el setembre de 1923. A Catalunya, els decrets del govern republicà de l'estiu de 1931 van permetre revisar els contractes de conreu, la qual cosa va suposar la presentació d'entre 30.000 i 34.000 demandes de revisió, 23.000 de les quals s'entregaren a la província de Barcelona. L'àrea on es registraren més demandes fou el partit judicial de Vilafranca amb més de 9.300 marcava una notable diferència amb les demandes d'altres partits de la zona com el de Manresa (3.084), Terrassa (1.938), Igualada (1.860) o Sabadell (1.677).¹⁶¹ Fora de l'àrea barcelonina, el moviment revisionista també es posà en evidència, malgrat que amb menor intensitat. A la província de Tarragona, la segona en major nombre d'afectats, les demanes del partit judicial del Vendrell, gairebé 3.000, destacaven molt per sobre de la resta. La influència del moviment rabassaire a la zona del Vendrell contrastava amb d'altres territoris com Valls, Montblanc, Reus o Falset, on també predominava el conreu de la vinya, la revisió dels contractes era molt menor. Una menció a part es mereixen les Terres de l'Ebre, en especial l'eix Tortosa-Amposta, on la mobilització pagesa es va veure involucrada en un altre tipus de conflicte. D'ençà de la proclamació de la República, la mobilització pagesa per la demanda de la revisió de la jornada laboral als cultius d'arròs protagonitzà el conflicte a la zona del Delta. Els pagesos reclamaven la reducció de la jornada a 7 hores i regular els salaris a 14 pessetes durant la campanya de cega de l'arròs, i de 6 hores i 8 pessetes la resta de la temporada.¹⁶² L'acord al que arribaren els patrons i els jornalers mobilitzats a mitjans de setembre de 1931, en el qual s'estipulava una jornada de 7 hores i mitja i un salari de 12 pessetes, va consolidar la presència del Sindicato de Campesinos d'Amposta al territori. Des d'aleshores, el sindicat, adherit a la CNT, experimentà un augment de la afiliació que, a finals de 1932 era de més de tres-cents integrants. A través del setmanari *El Explotado*, es consolidà un moviment sindicalista a la zona del Delta favorable a la implantació del comunisme llibertari.¹⁶³ El primer intent d'arribar-hi es produí el

---

161 *Els contractes de conreu a Catalunya. Documents per al seu estudi*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1933, p. 119-154.

162 Josep Sánchez Cervelló: *Conflicte i violència a l'Ebre...*, p. 339.

163 Carme Ferré Pavia: *La CNT al Montsià i Tortosa (1930-1939)*, Tortosa, Dertosa, 1993, p. 26.

gener de 1933, quan des de la organització volgueren declarar la vaga general, però igual que passà a l'altre nucli anarcosindicalista de l'Ebre, Flix, la concentració de la Guàrdia Civil i la sortida del sometent ho impediren.¹⁶⁴

Per altra banda, a Girona, l'organització sindical que articulà les demandes de la pagesia fou ASA. S'havia constituït a Banyoles després que un grup de pagesos del municipi publiqués, l'1 de maig de 1931, una crida al diari local *Gent Nova*. En la crida s'hi proposava la defensa dels interessos generals de l'agricultura, la modernització de les tècniques agrícoles i la culturització de la pagesia, a més de de crear una mútua de treball, un tribunal d'arbitratge i una secció de peritatge per facilitar la resolució dels conflictes derivats de l'explotació agrícola. Es tractava d'una solució de consens dirigida per Baldiri Juscafresa, un petit propietari autodidacte de Banyoles proper a Acció Catalana qui, junt amb la resta dels signants de la crida, havia entrat en contacte amb els sindicats de treballadors de la terra de bona part dels municipis gironins, principalment de la zona de Bellcaire, Albons i Ullà. Des del naixement de l'ASA, la societat es centrà en prestar serveis jurídics als arrendataris que volguessin revisar els seus contractes. En poc més de mig any, Juscafresa, habilitat com a representant dels demandants, tramità fins a 1.577 demandes a la província de Girona., la qual cosa facilità que, el març de 1932, la societat fos capaç d'agrupar fins a 12.000 pagesos.¹⁶⁵

Davant la impossibilitat de que els jutges de primera instància poguessin tramitar l'elevat nombre de demandes, el govern republicà disposà que el Tribunal Suprem nomenés tretze jutges especials per a Catalunya, una tasca reservada al president de l'Audiència de Barcelona i governador civil de la província, Josep Oriol Anguera de Sojo. Durant la instrucció, la majoria dels jutges van consumir la defensa dels propietaris quan desestimaren el 90% de les demandes. A més, un bon nombre d'amos van denunciar els pagesos per estafa, al·legant que no havien presentat demanda de revisió i que havien retingut il·legalment la part corresponent al propietari. No

---

164 *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 28-I-1934, p. 2.

165 Josep Matas: «Aproximació als conflictes agraris a les comarques gironines durant la II República», a DD. AA.: *La II República, 60 anys després. Estudis sobre les comarques gironines*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1991, p. 19-37. Rafael Pujol: «Acció social agrària a les terres gironines», *Revista de Girona*, núm. 81, 1977, p. 305-313.

PRIMERA PART

obstant això, en alguns casos van ser els pagesos que havien presentat demanda de revisió els que van haver d'acabar pagant les multes que acompanyaven les sentències desfavorables o, fins i tot, van ser desnonats. Les expectatives dels treballadors de la terra van quedar defraudades per primer cop i la patronal agrària va mostrar, també per primera vegada, la seva tenacitat per fer front a les reformes republicanes. Les tensions entre parcers i propietaris el 1932 estaven provocant una situació en la que la violència començava a manifestar-se en diferents poblacions catalanes. El mes de juliol de 1932 diversos alcaldes, entre ells Francesc Riera, alcalde de Martorell i president de la UdR, havien sol·licitat al govern que intervingués per evitar més enfrontaments. Per la seva banda, l'IACSI, volent-se representant de la voluntat dels patrons, va exigir el respecte a la legalitat i el manteniment de l'ordre públic. La resposta del ministeri semblava que havia bloquejat temporalment el conflicte amb la creació d'una comissió arbitral sota la seva tutela. Però quan Domingo designà al socialista Manuel Serra i Moret com a delegat, l'IACSI va rebutjar la negociació. Per a la patronal agrària el conseller de la Generalitat no era la persona idònia per intercedir en el conflicte, atès que, com el president Francesc Macià, «[havia] fet declaracions públiques i privades completament a favor dels rabassaires. A més, [de ser] diputat de la Unió Socialista, aliada de l'Esquerra Republicana».¹⁶⁶

---

166 *La Publicitat*, [Barcelona] 3/VIII/1932.

CAPÍTOL 2

Figura 6: Relació del nombre de demandes de revisió de contractes presentades segons el nombre de judicis celebrats a través dels partits judicials.¹⁶⁷

Partit judicial	Nombre de judicis
Província de Barcelona	23.024
Arenys	7
Badalona-Santa Coloma-Sant Adrià	20
Berga	210
Granollers	708
Igualada	1.860
Manresa	3.048
Mataró	229
Sabadell	1.677
Sant Feliu de Llobregat	1.451
Terrassa	1.983
Vic	1.136
Vilafranca	9.334
Vilanova	1.118
Altres	243
Província de Tarragona	4.461
Falset-Gandesa-Reus-Tarragona-Tortosa (jurisdicció especial)	
Falset - Gandesa	s/d.
Reus	25
Tarragona	s/d.
Tortosa	s/d.
Montblanc (el mateix que Valls)	22
Valls	145
Vendrell	2.952
Província de Girona	1.577
Bisbal	446
Figueres	130
Girona	270
Olot	723
Puigcerdà	1
Santa Coloma de Farners	4
Altres	3
Província de Lleida	394
Balaguer	168
Cervera	40
Lleida	186
TOTAL	29.456

167 Elaboració pròpia a partir de les dades de *Els contractes de conreu a Catalunya. Documents per al seu estudi...*, p. 122-131.

PRIMERA PART

Tenint en compte el subterfugi de la patronal, la UdR del Baix Penedès convocà una vaga general de tres dies al camp, secundada per la CNT, que fou capaç de moure fins a sis mil pagesos. Al setembre, l'agitació s'havia estès cap al Vallès, on havia trobat la solidaritat dels treballadors industrials. Amb tot, era la primera vegada que els dirigents republicans actuaven contra els rabassaires en defensa dels propietaris. Però calia aturar-ho com fos i l'11 de setembre de 1932 el govern català tornà a prohibir els desnonaments de pagesos la renta dels quals no superés la marcada l'any anterior. Dins la mateixa estratègia per calmar els ànims, el dia 13, Lluís Companys, aleshores diputat d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i fent ús del seu pas per la presidència del sindicat pagès, va amenaçar d'expulsar de la UdR a tots aquells que protagonitzessin actes violents, al temps que oferia el govern català com a mediador del conflicte. Una setmana més tard, el 21 de setembre, es signava el Pacte de la Generalitat entre l'IACSI i la UdR sota l'atenta mirada del president de la Generalitat, el governador civil de Barcelona i els diputats republicans. L'objectiu de l'acord passava per assentar els bases per revisar els contractes de conreu, malgrat que comportava més concessions per part dels parcers que no pas dels amos.¹⁶⁸

L'única solució per posar fi al plet era fer una llei específica sobre aquest problema, però les sessions parlamentàries no començaren fins al desembre de 1932, després de les eleccions al Parlament. Però ni amb la cambra constituïda es va tractar amb celeritat la problemàtica al voltant dels contractes. De fet, no va ser fins l'abril de 1933 que una comissió jurídica assessora va redactar l'avantprojecte de llei sobre els contractes de conreu, i la seva discussió parlamentària no s'inicià fins gairebé mig any després.¹⁶⁹ Entretant no es solucionava el problema, el govern català va emprendre la seva primera llei en matèria agrària amb la que pretenia resoldre els conflictes derivats dels contractes de conreu. L'anomenada Llei petita, atesa la seva provisionalitat, contemplava la creació d'unes comissions arbitrals formades per membres de la UdR i les organitzacions patronals, a imatge dels jurats mixtes promoguts per la llei de bases de la reforma agrària. Aquestes comissions serien les encarregades de dictar els laudes per als conflictes entre pagesos i propietaris. Ara

---

168 Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans...*, p. 144-146.

169 Josep Sánchez Cervelló: «Agricultura (1931-1939)»..., p. 109-110.

bé, malgrat el caràcter provisional, la llei no rebaixava les millores que suposava per als pagesos, com la reducció del 50% de la renda a pagar al propietari o la impossibilitat de desnonar o rescindir el contracte del cultivador.¹⁷⁰

La patronal considerava aquestes mesures com una autèntica amenaça per als seus interessos i les associacions de patrons es negaren a ocupar la seva representació a les comissions arbitrals fins al punt que el govern les obligà a ser-hi presents per decret. Però tot i que els laudes foren favorables per als pagesos, els seus resultats foren molt minsos, ja que el nombre de demandes presentades el 1933 fou molt menor que les derivades dels decrets d'estiu de 1931. Al partit judicial del Vendrell, la comissió arbitral només va resoldre i tramitar 6 demandes; al de Vilanova i la Geltrú se'n van tramitar 91 i la comissió en va resoldre 85; al de Montblanc se'n presentaren 113; i a Vilafranca, l'alcalde Fèlix Balaguer li comunicà al nou conseller d'Agricultura, Joan Comorera, que el nombre de demandes «derivades de la Llei de juny del 1933 s'han elevat a unes 500».¹⁷¹

Dementre es redactava i es discutia la llei de contractes, l'IACSI va organitzar una campanya de resistència davant de les demandes. En paral·lel i de manera coordinada, la Lliga articulava les demandes dels patrons al Parlament. Semblava que els lligaires no se n'acabarien sortint, però el novembre de 1933 la situació política a l'Estat varià. La victòria de la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA) a les eleccions legislatives de novembre de 1933 va suposar un canvi de rumb en el desenvolupament de la República del 14 d'abril i el principi del fi del projecte republicà-socialista. Amb l'accés del Partit Radical al capdavant de l'executiu s'iniciava la ofensiva contra els pilars del projecte reformador del primer bienni: la legislació i les condicions laborals i socials dels treballadors urbans, la reforma agrària, la política de secularització i la qüestió autonòmica o bé quedaven congelades o derogades. Així es posava de manifest que la reacció patronal, engegada en molts punts de l'Estat immediatament després de la proclamació de la República, s'intensificava i adquiria estatus governamental.

---

170 *BOGC*, [Barcelona] 27/VI/1933, núm. 58

171 Manel López Esteve: *Els fets del 6 d'octubre de 1934*, Barcelona, Editorial Base, 2013, p. 91.

PRIMERA PART

El retrocés en diversos dels aspectes de la reforma agrària va resultar més que contundent. La llei de termes municipals fou derogada, el gener els jurats mixtos havien estat reformats per debilitar el paper de les organitzacions obreres i, entre el febrer i el maig de 1934, diversos decrets van posar fi a la política d'intensificació de cultius, a les expropiacions i van donar més marge de maniobra als propietaris per imposar salaris favorables als seus interessos.

En aquesta nova situació general, Catalunya oferia un marc autònom i particular, però amb diversos punts d'intersecció amb la dinàmica general. Una qüestió de política interna com la llei de contractes de conreu, va passar a ocupar un lloc central en la política espanyola durant la primavera de 1934 quan els llerrouxistes i lligaires van instar al govern perquè plantegés davant del Tribunal de Garanties Constitucionals un recurs per reconèixer la incompetència del Parlament per legislar sobre el tema. La Llei s'havia aprovat l'11 d'abril de 1934 després d'una discussió parlamentària de més de tres mesos. La presentació del recurs formava part de la campanya virulenta que havien coordinat l'IACSI, el Partit Radical i la Lliga per aturar la llei. La conseqüència directa de l'acció dels lligaires, radicals i els *Isidros* fou posar en dubte la legitimitat de l'autonomia catalana i facilitar que la dreta antirepublicana agafés la qüestió catalana com el principal cavall de batalla del desmuntatge de l'obra del primer bienni. Per al diari catòlic de Tarragona, *La Cruz*, la llei de contractes era un atemptat «contra la soberanía de las Cortes de la República [...] al ponerse a legislar sobre asuntos que no son de su competencia, llevando la intranquilidad a los hogares de determinada clase social catalana».¹⁷² Per a les dretes republicanes el conflicte constitucional sobre la llei de contractes resultava especialment útil pel que tenia d'indissociable sobre l'anomenat *problema catalán* i la defensa de la patronal agrària. Durant els mesos següents, el conflicte rabassaire passà a un primer pla de la política estatal esdevenint un enfrontament constitucional entre el govern de la República i la Generalitat.¹⁷³

El 8 de juny de 1934 el tribunal dictaminà la nul·litat de la llei de contractes i, el dia 12, el Parlament la reprovava. Fou aleshores quan els pagesos es van llançar

---

172 *La Cruz*, [Tarragona] 17/04/1934.

173 Josep Sánchez Cervelló: «Agricultura (1931-1939)»..., p. 127-128.

massivament a presentar les seves demandes entre finals de maig i mitjans de juliol del 1934. Semblava que el potencial transformador de la llei havia tornat a entusiasmar a la pagesia rabassaire. Només a Vilafranca entre maig i juliol de 1934 es presentaren 10.079 demandes de revisió; al districte del Vendrell, 3.527; al de Terrassa, 2.531; al de Sant Feliu de Llobregat, 3.640; i al de Tarragona, 911.¹⁷⁴

Però el conflicte constitucional va impossibilitar la seva aplicació, la qual cosa generà una gran frustració entre els demandants. En paral·lel, la patronal agrària temia veure «cruelment arrabassades i esmicolades les seves finques i definitivament trencats tots els vincles de convivència i germanor entre la gran família camperola».¹⁷⁵ Per això es dedicava a enviar telegrams al conseller de Governació per denunciar l'estat d'anarquia que asseguraven estaven vivint. Però del que realment es queixaven era que d'ençà les collites de 1931, els pagesos només havien lliurat el 50% de la renda que els corresponia per contracte, ja fos en metàl·lic o en parts de fruit, fent ús del decret d'octubre de 1931 sobre la revisió de rendes. Amb el boicot patronal la situació s'havia agreujat perquè bona part dels pagesos van optar per continuar abonant el 50% o fins i tot saltar-se el pagament. La manca d'aplicació de la llei, l'ofensiva de la patronal i els atacs de la dreta antirepublicana a l'autonomia i les reivindicacions pageses produí l'estiu de 1934 una agudització del conflicte social a les àrees agrícoles que certificava el fracàs del projecte reformador del govern català.

Octubre

En el relat de la mobilització d'octubre de 1934, les protestes dels miners asturians ocupen un lloc central, atès el seu caràcter revolucionari. Però la mobilització s'escampà com una taca d'oli quan convergiren protestes de diferent naturalesa, la majoria d'elles protagonitzades per la pagesia, en la mobilització en contra de l'accés de la CEDA a l'executiu liderat per Alejandro Lerroux.¹⁷⁶ Per a molts d'ells,

---

174 Manel López Esteve: *Els fets del 6 d'octubre...*, p. 92.

175 *Diari de Reus*, [Reus] 7/04/1934.

176 Marta Bizcarrondo: *Historia de la UGT. Entre la democracia y la revolución, 1931-1936*, Madrid, Siglo XXI, 2008, p. 115-142. Una excel·lent visió de conjunt de l'octubre de 1934 més enllà d'Astúries i Catalunya es pot trobar al tercer capítol de Manel López Esteve: *Els fets del 6 d'octubre...*, p. 111-145.

l'accés del partit conservador que flirtejava amb els feixismes de l'Europa de 1933 i que s'havia mostrat contrari a les reformes republicanes, significava un retrocés en les temptatives de millora projectades durant el bienni anterior.

Lluny de definir-se pel seu caràcter urbà i el paper secundari del món rural, tal i com defensà en el seu moment Albert Balcells,¹⁷⁷ l'acció insurreccional de l'octubre de 1934 a Catalunya va tenir la mobilització col·lectiva dels pagesos com un dels elements centrals. Amb diferents graus d'intensitat, en diversos punts de Catalunya es mostraren un gran nombre de situacions que no arribaren a ser insurreccionals però amb un alt grau de violència. Molts municipis quedaren sota el control de patrulles de pagesos armats quan aquest establiren controls de carreteres i en alguns casos, com Sabadell o Hospitalet, intentaren mobilitzar les patrulles per acudir a Barcelona.¹⁷⁸ Les accions anticlericals, els atacs a la patronal agrària i la dreta política, l'assalt als ajuntaments, els enfrontaments amb les forces de l'Estat i la creació de comitès revolucionaris es produïren en diverses comarques de la mà de pagesos pobres, fossin rabassaires, parcers, mitgers, arrendataris, jornalers o petits propietaris. El que animava la seva acció insurreccional era aconseguir per la força dels fets les oportunitats de millora que preveia la legislació reformadora, anar més enllà i posar fi a les imposicions de la patronal agrària.

Fou en tres de les principals àrees agrícoles d'especialització vinícola on l'agudització de la conflictivitat es va fer més patent al llarg de la dècada de 1930. El Penedès fou la major àrea afectada per la mobilització com a conseqüència de la dels baixos ingressos del sector vinícola, que va significar una reducció substancial de la remuneració del treball per als pagesos i també una reducció de la renda de la terra per als propietaris.¹⁷⁹ Al Camp de Tarragona la pagesia també es mobilitzà, especialment allà on hi havia presència de la UdR i de l'anarcosindicalisme agrari.

Malgrat que la CNT s'havia mantingut aliena a la organització de la vaga d'octubre, 177 Aquesta tesi la defensa Albert Balcells en les nombroses reedicions de: *El problema agrari a Catalunya...*, p. 227-233.

178 Per una visió perifèrica on es revisa el paper de la pagesia en el conflicte d'octubre: Manel López Esteve: *Els fets del 6 d'octubre...*, p. 273-317.

179 Josep Pujol: «Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1892 i el 1935», *Recerques*, núm. 115 (1984), p. 57-78. Per un estudi de cas centrat al Penedès cal veure el treball de Ramon Arnabat: «El 6 d'octubre a l'Alt Penedès: un episodi de la lluita social al camp», *L'Avenç*, núm. 187 (1994) p. 40-43.

CAPÍTOL 2

d'ençà 1933 els sindicalistes revolucionaris de l'Alt Camp i la Conca de Barberà s'organitzaven majoritàriament a través dels Sindicats d'Oposició, l'opció per la que havien optat molts simpatitzants del trentisme després de l'escissió del moviment al congrés regional de Sabadell de 1932. El moviment trentista havia nascut l'agost de 1931 amb la proclama d'un manifest que convidava a la militància a reflexionar sobre l'actitud cada vegada més intransigent de la direcció del sindicats vers el nou règim republicà.¹⁸⁰ Si bé no eren al·ludits directament, grups com la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) o *Los Solidarios* es sentiren interpel·lats pels signants del manifest acusant-los de mantenir una «actitud reprochable e inoportuna [que][...] cuando más necesaria es la unión [...] se ha publicado un manifiesto que ha tenido la virtud de desorientar a la opinión y de sumarse a la actual ofensiva reaccionaria contra el anarquismo organizado».¹⁸¹ El setembre de 1932, el grup *Nosotros* havia desplaçat de forma definitiva als sindicalistes Ángel Pestaña i Joan Perió dels llocs dirigents del sindicat. La nova direcció, més radical que l'anterior, havia optat per la insurrecció contra les reformes republicanes, allunyant-se així de qualsevol opció constructiva amb els dirigents del nou règim. Aquesta estratègia va motivar que els militants trentistes del País Valencià i Catalunya es plantegessin la necessitat d'organitzar-se al marge de la CNT. Per impulsar el procés d'organització interna dels Sindicats d'Oposició a Catalunya va celebrar-se un ple regional a Mataró els dies 13 i 14 d'agost de 1933, on van assistir-hi fins a seixanta delegats representants de 26.000 afiliats. El seu objectiu era recuperar el paper del sindicat després de set anys de repressió i evitar l'allunyament dels militants cap a d'altres sindicats com la UGT o la Udr.¹⁸²

El moviment opositor era majoritari a les zones de Valls, Montblanc i el Vendrell, on agrupava als dirigents pagesos hereus de les mobilitzacions del trienni 1918-1920. A la ciutat de Valls, el seguiment de la vaga general convocada per l'Aliança Obrera¹⁸³ fou molt ampli i es constatà amb una manifestació dels octubristes davant

180 Eulàlia Vega: *El trentisme a Catalunya...*, p. 112-118.

181 *Tierra y Libertad*, [València] 12/XII/1931.

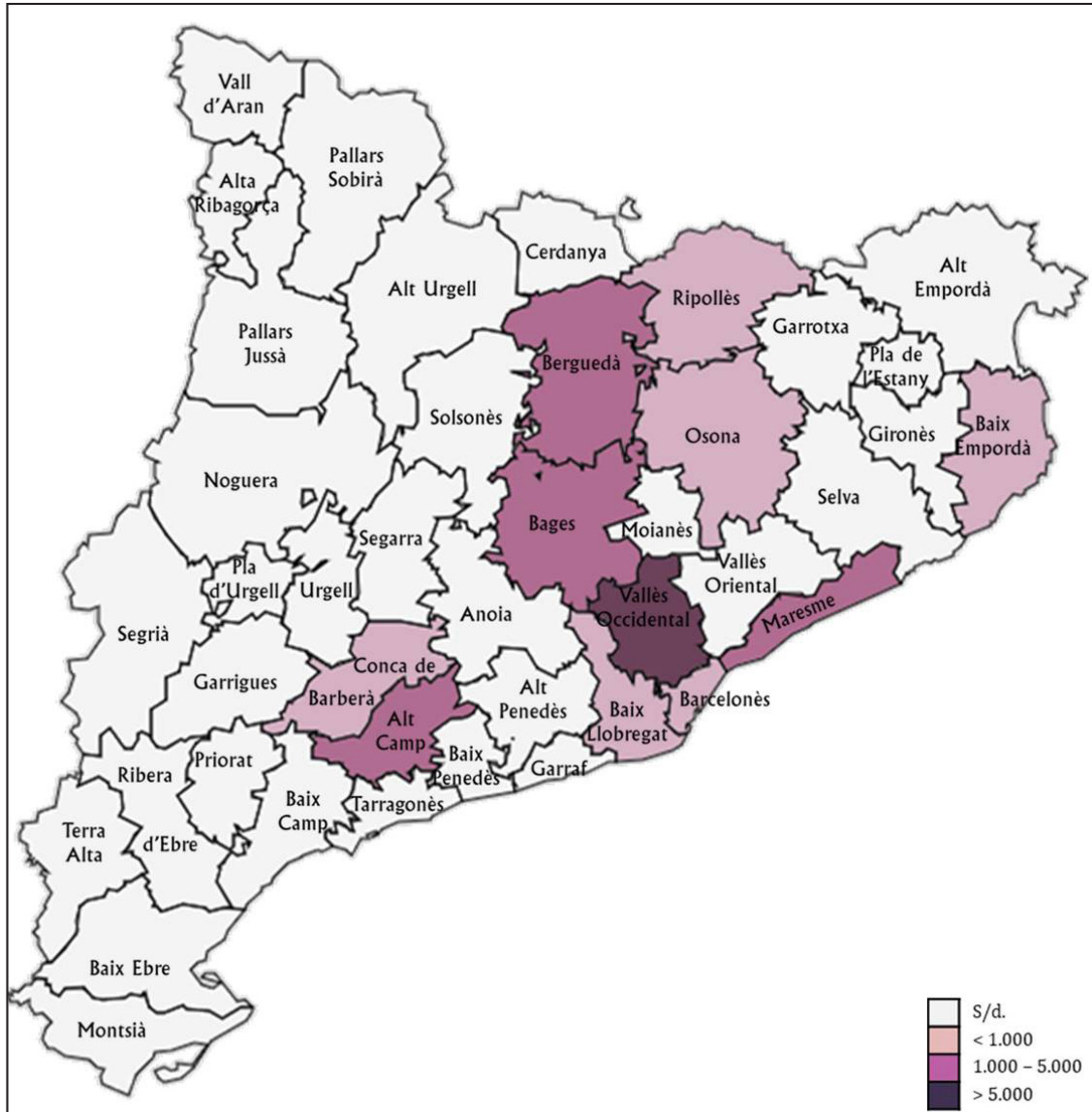
182 Eulàlia Vega: *Entre la revolució i la reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)*, Lleida, Pagès editors, 2004, p. 307-351.

183 L'Aliança Obrera fou el nom que li donaren les organitzacions obreristes catalanes a l'acord d'acció revolucionària contrari a la victòria electoral de la CEDA i el Partit Radical el 1933. Fou una

PRIMERA PART

de l'ajuntament, on els concentrats entregaren les seves demandes a l'alcalde, qui declarà l'Estat Català. El control de la ciutat es va mantenir fins al dia 8, quan els

Figura 7: Distribució comarcal dels afiliats als Sindicats d'Oposició a Catalunya, 1933.¹⁸⁴

militars provinents dels municipis veïns d'El Morell i Vilallonga entraren a Valls i s'enfrontaren a trets amb els octubristes.¹⁸⁵ Per altra banda, al camp lleidatà, el conflicte al voltant de la revisió dels contractes de conreu va tenir menys intensitat.

iniciativa del BOC, a la que s'hi afegiren el PSOE, la UGT, la USC, la UdR i la Izquierda Comunista. Estesa a tot el territori de la República, l'Aliança es consolidà el 1934 i fou un dels motors de la insurrecció d'octubre. Al setembre, el Partit Comunista, que l'havia menyspreada en un inici, decidí de participar-hi, mentre que la CNT se'n mantingué al marge.

¹⁸⁴ Elaboració pròpia a partir dels treballs citats d'Eulàlia Vega (1980 i 2004).

¹⁸⁵ *El Temps*, [Barcelona] 13/X/1934, p. 2.

CAPÍTOL 2

La mobilització col·lectiva es centrà en les zones on l'estiu de 1933 es desenvolupà el conflicte derivat del canal d'Urgell, dirigit per la Unió Provincial Agrària (UPA), l'organització intercomarcal impulsada per pagesos militants al Bloc Obrer i Camperol (BOC). Durant les jornades d'octubre l'assalt al poder local anà acompanyat d'enfrontaments armats entre els pagesos mobilitzats i la Guàrdia civil, intimidacions cap als grans propietaris i la violència exercida cap a l'Església. A Torregrossa, a l'Urgell, els octubristes assaltaren l'església i l'ermita provocant importants desperfectes a més de tirotejar al capellà. Mentre que a Juneda, assaltaren la seu del Foment Junedenc, l'espai de trobada dels propietaris, els quals d'ençà de gener de 1934 controlaven l'ajuntament. En canvi, a Balaguer, com en d'altres municipis com Tàrrrega o Bellpuig, les autoritats locals, majoritàriament d'ERC, col·laboraren amb la insurrecció amb la finalitat de mantenir-ne el control. A la capital de la Noguera la vaga del 5 d'octubre fou absoluta i l'Aliança Obrera controlà totalment el municipi. Amb la proclama de Companys, l'alcalde de la vila, Domènec Carrové (ERC), va donar la notícia que arribava de Barcelona hissant la bandera catalana a l'Ajuntament. A partir d'aquest moment, l'objectiu de les autoritats locals fou la de neutralitzar les possibles iniciatives insurreccionals del Bloc i aconseguir que el 6 d'octubre no anés més enllà d'una estricta proclama.¹⁸⁶

Amb tot, la violència política contra propietaris, els atacs a la dreta política i les accions anticlericals tenien un clar sentit social, polític i cultural amb un elevat grau de racionalitat: en la majoria dels casos, els principals propietaris atacats en els fets d'octubre van ser els que s'havien mostrat més intransigents davant les demandes dels pagesos. La violència contra la dreta política i l'església tenia més a veure amb la relació que s'hi feia com a garants dels interessos de les classes dominants. Com havia passat amb l'estratègia plantejada per l'IACSI, la Lliga i la dreta antirepublicana, el conflicte rabassaire anava associat a la lluita per l'autogovern de Catalunya. Amb la mobilització popular també es combinaven aquests dos factors davant la possibilitat de perdre els tímids avenços del reformisme republicà. Per a importants sectors de la societat catalana, l'amenaça possible i tinguda com a real de la dreta antirepublicana contra l'autonomia catalana significava l'atac frontal al projecte socialment

---

186 Manel López Esteve: *Els fets del 6 d'octubre...*, p. 305-317.

reformador del govern autònom i a totes les expectatives socials i polítiques que pretenien una transformació profunda de la realitat catalana. Per això, a l'entorn de la iniciativa de la Generalitat hi va convergir l'acció de les organitzacions de l'Aliança Obrera i de la pagesia, tant de la organitzada en les societats rabassaires com d'una part rellevant de les bases anarcosindicalistes. En aquest sentit, l'octubre català es pot definir com una resposta col·lectiva amb lògiques diverses posades en moviment per un denominador comú: l'activació de l'atac contra la democràcia republicana, l'autonomia, les reformes socials i el moviment obrer amb la presència de la CEDA al govern de la República.

Una vegada sufocada la insurrecció a Catalunya, l'acció repressiva es dirigí contra els seus perpetradors. Més enllà de la detenció del govern de la Generalitat i la resta de governs locals que donaren suport a la proclamació de l'Estat Català, la repressió es dirigí contra tota una constel·lació d'entitats que les autoritats militars consideraven catalanistes. En matèria laboral, la repressió es va encaminar a liquidar aquelles mesures que havien suposat millores concretes per als treballadors i pagesos. La llei de contractes de conreu no s'escapà de ser derogada i els pagesos que s'hi havia abrigat, obligats a retornar les collites que no havien abonat des de 1931. La supressió de la legislació reformadora, la destitució dels governs municipals i la clausura de les organitzacions pageses van permetre que la patronal agrària imposés les condicions econòmiques i socials que més la beneficiaven. L'acció repressiva havia de servir per mantenir la subordinació dels camperols envers els propietaris sense els obstacles de la legislació reformadora i la mobilització col·lectiva dels pagesos. Al mateix temps, calia imposar una nova disciplina social capaç d'esborrar el suposat desordre i l'autonomia dels pagesos en els poc més de tres anys de República.¹⁸⁷

Ara bé, tot i el fracàs del moviment i els retrets duradors que tindria, l'experiència insurreccional dels que hi participaren fou un dels aspectes constitutius fonamentals de l'antifeixisme i de la gestació i els hàbits dels frontpopulisme.¹⁸⁸ Quelcom que Palmiro Togliatti destacava del moviment rabassaire, del qual deia que tenia unes característiques similars a les d'un partit polític i la mobilització del qual coincidia

187 Manel López Esteve: *Els fets del 6 d'octubre...*, p. 357-417.

188 Ricard Vinyes: *La Catalunya Internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Barcelona, Curial, 1983, p. 98-123.

CAPÍTOL 2

en un espai agrari on, els feixistes, no hi havia tingut una gran influència.¹⁸⁹ Per a les dretes antirepublicanes, la insurrecció havia actuat com a accelerador del seu procés reorganitzador i de rearmament discursiu per acabar amb el que s'havia intentat construir per convertir Espanya en una república democràtica. Per a bona part dels petits i mitjans propietaris, castigats per la conjuntura econòmica nacional i internacional, els efectes provocats per la legislació laboral i la reforma agrària actuaven com a revulsiu cap als governs republicans-socialistes. Com a conseqüència de tot plegat, per a bona part de la pagesia familiar la perspectiva girà gradualment cap a la defensa intuïtiva de les pràctiques tradicionals fins alinear-se amb propostes d'una dreta catòlica anti-socialista i antirepublicana que proposava paraitzar la reforma agrària i abolir la legislació laboral favorable als treballadors. Un procés d'agregació d'un conjunt de mitjans i petits propietaris, arrendataris i parcers que negaven la possibilitat de democratitzar l'Estat i que acabarien esdevenint un bloc històric de tall contrarevolucionari, on el feixisme faria de paraigües de les opcions que el constituïen.

---

189 Palmiro Togliatti: «Sobre las particularidades de la Revolución española», dins a: Palmiro Togliatti: *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona, Crítica, 1980, p. 90. Publicat per primera vegada el 24 d'octubre de 1936 a *Il Grido del Popolo*, I, núm. 32 i, al mateix temps, a la *Correspondance Internationale*, XVI, núm. 47.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT
LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

SEGONA PART

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

CAPÍTOL 3

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

3.1 Un fenomen forani?

Les pàgines precedents que constitueixen el primer apartat d'aquesta recerca doctoral han servit per presentar alguns dels plantejaments així com l'evolució d'algunes propostes teòriques que van acompanyar el moviment pagès a Catalunya durant les dues darreres dècades del segle XIX i el primer terç del XX. En aquest segon apartat que aquí comença, centraré l'atenció a la formació de les col·lectivitats agràries durant la Guerra Civil, el context que va fer possible portar a la pràctica molts dels plantejaments proposats durant les dècades anteriors, entre els quals el cal destacar el col·lectivisme, la que durant el conflicte fou capaç d'arribar més lluny en l'amenaça de l'ordre capitalista.

La formació de les col·lectivitats ha estat un fenomen molt discutit per la historiografia. Els primers en redactar sobre el procés foren testimonis i cronistes vinculats al moviment anarquista, els quals destacaven el caràcter espontani del seu sorgiment. Les anàlisis de les col·lectivitats a partir de la història social donaren una altra perspectiva a la seva formació: l'intent d'experimentar una idea que no tenia perquè deure's a una catarsi, sinó al resultat de l'agència col·lectiva. La majoria d'estudis sobre la col·lectivització a la rereguarda republicana, l'existència de les confiscacions com a elements constitutius de les col·lectivitats. Seria a partir de les ocupacions i confiscacions de terres i articulats a través de sindicats, partits i institucions que es constituïren les col·lectivitats.¹⁹⁰

Ha estat comú pensar que les col·lectivitats catalanes es constituïren als territoris propers a l'Aragó a causa de la influència que exercien les que s'havien establert en aquest territori. Però la seva formació fou un fenomen present en bona part de la Catalunya agrícola. També s'ha dit de la col·lectivització que s'engegà per una qüestió pragmàtica: la necessitat de recollir les collites abandonades pels propietaris per evitar que es fessin malbé i proveir els soldats del front; una obra feta amb preses que tindria encerts i errors. Però convé no confondre col·lectivitzacions amb

---

190 Aurora Bosch: *Ugetistas y libertarios...*; Julián Casanova: *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa...*; Luis Garrido González: *Colectividades agrarias en Andalucía...*; Natividad Rodrigo González: *Las Colectividades agrarias en Castilla-La Mancha*, Toledo, Servicio de Publicaciones de la Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, 1985.

SEGONA PART

confiscacions, ja que d'aquestes últimes no totes es transformaren en col·lectivitat. La confiscació fou una idea àmpliament compartida entre les formacions antifeixistes, com posaven de manifest les proclames de la UdR de Llançà a finals de juliol de 1936 amb la negativa del pagament de la renda, la retenció de les collites i la confiscació de terres i tallers.¹⁹¹ En relació amb això, resulta difícil situar l'origen de les col·lectivitats en un moment concret, especialment perquè és complicat aconseguir-ne la data de fundació i en la majoria d'ocasions només existeixen referències parcials. És evident que no és el mateix que les col·lectivitats nasquessin en les immediateses del moviment revolucionari, que una vegada els comitès ja havien estat dissolts, ni molts menys després dels Fets de Maig de 1937. La correlació de forces i el domini sobre el territori havia variat.

Gràcies als informes elaborats per la Comissió de Responsabilitats de la Generalitat de Catalunya es poden resseguir i apuntar uns valors de mínims sobre la presència del col·lectivisme agrari al territori. Dic de mínims perquè, com la enquesta impulsada per la Generalitat el novembre de 1936, no tots els municipis contestaren les peticions de l'organisme governamental. Tant l'enquesta com les demandes dels comissionats han d'entendre's com la voluntat del govern català de conèixer en quin estat es trobava el territori després del terratrèmol insurreccional, la qual cosa li permetia saber quin era l'abast de cada formació i el manteniment dels ajuntaments o la seva substitució per comitès revolucionaris. Una informació imprescindible per reconstruir el control de la Generalitat sobre el territori. En aquest sentit, cal apuntar que alguns autors han afirmat que la iniciativa era el principi del fracàs de les col·lectivitats, atès que fou un element fonamental per, posteriorment, posar-les sota el control dels sindicats agrícoles. Però convé destacar que, si bé amb la legislació republicana de juliol de 1937 les col·lectivitats perderen l'autonomia, l'element essencial que les distingia com a possibles agents revolucionaris segons els preceptes llibertaris, això no va significar el final del treball cooperatiu. Altrament, si entenguéssim únicament les col·lectivitats com quelcom revolucionari per la seva autonomia, no seria aquesta una visió molt limitada del projecte de canvi radical al camp? On quedaria la abolició de la propietat privada i la seva transformació en

---

191 «Consignes immediates», 30/VII/1936. ACAE, Masarac, Correspondència 1936-1941, sig. top. 9.

CAPÍTOL 3

propietat col·lectiva? Malgrat que perdessin l'autonomia i la seva producció passés a estar controlada pel sindicat agrícola local, no s'havien eliminat igualment les relacions de domini entre propietaris i treballadors del camp? Limitar-nos a definir el projecte d'una formació com autènticament revolucionari no ajuda a formular una visió complexa del procés que va tenir lloc al camp durant la guerra. Penso que per tal d'intentar exposar aquesta complexitat, cal defugir de plantejaments maniqueus, bona part dels quals han estat influenciats per revisions justificadores.

Degut a la manca d'informació es fa difícil afirmar les declaracions mantingudes per bona part del moviment llibertari que, des del principi de la construcció del seu relat històric sobre la guerra, ha defensat la espontaneïtat de la pagesia a l'hora de constituir les col·lectivitats. L'alemany Augustin Souchy Bauer, delegat de la AIT i coneixedor de les col·lectivitats de l'Aragó fou un dels primers en encunyar el caràcter espontani d'aquestes: «La colectivización fue una consecuencia directa de la conquista del poder político y social por la clase obrera, después del aniquilamiento de la sublevación militar».¹⁹² No obstant això, el Comitè Nacional de la CNT assegurava que les col·lectivitats no havien sorgit com una expressió natural d'un context concret, sinó que eren el producte «de un proceso de maduración revolucionario que encuentra en el 19 de julio las condiciones objetivas necesarias para eliminar los obstáculos que se oponen a su desarrollo».¹⁹³ Uns anys més tard, Gaston Leval feia confluïr aquesta idea de la catarsi revolucionària amb la de la espontaneïtat en una sola explicació quan assegurava que:

La revolución social que tuvo lugar no fue consecuencia de una decisión de los organismos de dirección de la CNT o de las consignas lanzadas por los militantes que ocupaban los primeros planos. Se produjo espontánea y naturalmente, no porque -evitemos la demagogia- en su conjunto «el pueblo» se había vuelto de repente capaz de hacer milagros, sino porque, repitámoslo, en el seno de este pueblo y siendo parte integrante suya, existía una minoría potente, activa, dinámica, guiada por un ideal que continuaba a través de la historia la lucha empezada en tiempos de Bakunin y de la Primera Internacional; porque en innumerables sitios y lugares teníamos combatientes que desde decenios perseguían objetivos constructivos concretos, guiados por su iniciativa creadora y un sentido práctico indispensable para amoldarse a la variedad de las situaciones y cuyo espíritu de innovación

---

192 Souchy fou dels primers en relatar els episodis de la col·lectivització en el seu recull de documents: *Collectivisations: l'œuvre constructive de la révolution espagnole (1936-1939)*, Toulouse, CNT, 1965. La cita és de: «La revolución agraria en España. Transformaciones económicas y políticas», *Timón*, [Barcelona] agost de 1938.

193 *De julio a julio*, p. 9. Citat a: Julian Casanova: *Anarquismo y revolución...*, p. 121

SEGONA PART

constituía un poderoso fermento capaz de aportar -en el momento decisivo- las orientaciones necesarias.¹⁹⁴

En resum, segons la interpretació anarquista, l'actuació dels quadres dirigits, la lluita continua dels militants i la experiència insurreccional de la *gimnàstica revolucionària* durant els anys republicans, havien confluït en una conjuntura idònia que havia permès l'esclat revolucionari. Un esclat espontani al que hi havien contribuït la presència de les milícies i gràcies a les quals, aleshores, es vivia en plena harmonia. Una visió bondadosa i glorificadora del paper de la CNT que estudis com els de Julian Casanova han procurat de desmentir.

En aquest sentit, pren un pes destacable el pas de les columnes milicianes que marxaven cap al front. No obstant això, vull aturar-me un moment a analitzar per parts aquesta afirmació. Doncs alguns autors han arribat a declarar que en aquest binomi milicians-col·lectivitats hi existia un element exogen a la cultura obrera de Catalunya. L'argumentació comença amb una afirmació sobre les col·lectivitats com uns illots dins un model productiu agrícola basat en la petita propietat. Entesa aquesta com allò propi i natural, la qual està estesa per tot el territori, malgrat un cert desequilibri cap al sud, on la propietat és més extensa. Aleshores, l'èxit relatiu de les col·lectivitats sobre aquest model assentat (i tolerat) es devia a la capacitat coaccionadora dels milicians. Una agència exògena que havia estat capaç d'eclipsar a una altra de pròpia, més propera al cooperativisme i a l'entesa. Una agència exògena pròpia d'un anarquisme violent que habitava en les perifèries barcelonines acollidores de migrants provinents de la resta de la Península. Res més lluny de la veritat, com ja se'n va encarregar de desmentir Chris Ealham, a l'hora de posar blanc sobre negre a la política excloent d'Esquerra Republicana cap als migrants¹⁹⁵

---

194 Gaston Leval: *Colectividades libertarias en España*, Madrid, Aguilera, 1977, p. 90.

195 Utilitzo el terme migrants i no migrants perquè un migrant no és una persona forastera que viu entre els autoanomenats autòctons, sinó algú que es mou entre dos punts per canviar de residència, sigui de forma temporal o permanent. Així les coses els migrants serien els nous, un flux d'individus recent, i els migrants serien els qui han quedat després que el moviment s'aturés. Reflexions d'aquest tipus sòlidament argumentades es poden trobar en l'estudi de Manuel Delgado: *Diversitat i integració: lògica i dinàmica de les identitats a Catalunya*, Barcelona: Empúries, 1998; i en el treball col·lectiu dirigit per Martí Marín (dir.): *Memòries del viatge, 1940-1975*, Sant Adrià, MIHC i Ajuntament de Sant Adrià, 2009, p. 14-15.

CAPÍTOL 3

en la formació de la ciutat republicana durant la dècada de 1930. Una política que estereotipava a la població treballadora de la perifèria com a *murcianos*, amb la qual va ajudar aixecar una frontera entre Barcelona i el barri de Collblanc de l'Hospitalet, per exemple, on la població era menyspreada per les autoritats, els sectors nacionalistes i les associacions patronals amb missatges com: «Cataluña termina aquí! Aquí empieza Murcia!». Tanmateix, la CNT, a diferència de moltes formacions nacionalistes, va estar oberta als obrers sense importar el seu lloc d'origen. El discurs llibertari no era un tema de migrants del sud peninsular, a pesar que aquests fossin un gruix important dels seus integrants. Més si tenim en compte la imatge matisada d'una Catalunya receptora de persones migrades atès que existí una àmplia Catalunya expulsora de persones que passà per experiències molt més similars a les de Múrcia, Almeria, Màlaga o Granada, que no pas a les de l'entorn de Barcelona o altres nuclis industrials del país, com hem vist en els casos dels partits judicials de Falset o Lleida.¹⁹⁶ Si s'hi sumaren no era perquè fossin individus marginats o solitaris, com suggerien les autoritats, sinó perquè formaven part d'una xarxa de solidaritat i suport mutu que mobilitzava i protegia davant les amenaces externes. Al cap i a la fi, l'anarcosindicalisme respon tant com el republicanisme o qualsevol altre doctrina a la tradició política, constantment en evolució, de la complexa i porosa societat on es desenvolupa.¹⁹⁷

Amb tot, el paper dels dirigents va ser principal per al desenvolupament de les col·lectivitats, doncs la seva activitat no es pot separar de les condicions en que es formaren; però tampoc es pot oblidar que la col·lectivització es va poder fer efectiva per l'expropiació de terres a elements insurgents o acusats de feixistes i per tant, l'origen de les col·lectivitats només es possible explicar-lo a partir de les circumstàncies excepcionals que generà la guerra.¹⁹⁸

---

196 Martí Marín: «Fluxos, stocks, periodicitat i orígens», dins a: Martí Marín (dir.): *Memòries del viatge, 1940-1975...*, p. 22-23.

197 Chris Ealham: *La Lucha por Barcelona: clase, cultura y conflicto, 1898-1937*, Madrid, Alianza, 2005, p. 204-205.

198 Julian Casanova: *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa...*, pp, 121-127.

3.2 Multiplicitat de sobiranes: el comitè de milícies i la Generalitat

La CNT havia convocat un ple a Barcelona la tarda del 21 de juliol de 1936 per valorar les darreres jornades després de la insurrecció militar. Marià Rodríguez Vázquez, més conegut com *Marianet*, fou l'encarregat d'iniciar la sessió. El jove secretari de la confederació començà informant dels resultats dels enfrontaments entre els comitès de defensa i les forces rebels i exposà la decisió del Comitè Regional d'acceptar la proposta que els havia fet Lluís Companys el dia abans al Palau de la Generalitat. A la reunió a Palau hi havien assistit Bonaventura Durruti, Joan Garcia Oliver, Aurelio Fernández, Josep Asens i Diego Abad de Santillán. Companys els proposà de constituir «un organismo de combate, que podría ser un Comité de Milicias Antifascistas, [que] asumiese la dirección de la lucha en Cataluña». A la crida del president també hi havien respost Joan Comorera, de la Unió Socialista de Catalunya (USC); Rafael Vidiella, de la Federació Catalana del PSOE; Ventura Gassol, d'Esquerra Republicana; Ramon Peypoch, d'Acció Catalana; Andreu Nin i Josep Rovira, del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), i Josep Calvet, de la UdR, que aleshores eren en una sala annexa esperant que acabés el torn dels confederals.¹⁹⁹

La proposta del president aixecà cert enrenou al ple de la CNT. Segons les memòries de Garcia Oliver, fou el delegat del Baix Llobregat qui es posicionà en contra de la proposta de Companys i animà a la formació a implantar el comunisme llibertari. Una proposició amb la que Garcia Oliver, segons ell mateix, es sentia alliberat perquè «a partir del llamamiento del presidente [...] lo que en realidad habíamos hecho todos era taponar la marcha de la revolución social»,²⁰⁰ la qual cosa sorprengué a la resta de companys del comitè, amb qui havia compartit les sessions prèvies per tractar la proposta. Finalitzat el debat, i de manera gairebé unànime, el ple regional

---

199 Els membres de la reunió varien en les versions exposades per Joan Garcia Oliver i José Luis Martín Ramos. Com apunta aquest darrer, atès que no existeix cap versió oficial, és complicat assegurar qui eren els presents i com es va desenvolupar la reunió més enllà dels fets exposats pel líder cenetista i altres contemporanis que també van reclamar la seva presència a la reunió. Cf. Joan Garcia Oliver: *El eco de los pasos*, Barcelona, Ruedo Ibérico, 1978, p. 255; José Luis Martín Ramos: *La rereguarda en guerra. Catalunya, 1936-1937*, Barcelona, L'Avenç, 2012.

200 Joan Garcia Oliver: *El eco de los pasos...*, p. 185

CAPÍTOL 3

va descartar la proclamació del comunisme llibertari i donà suport a l'ofertament de la Generalitat, la qual cosa concedia a la CNT una posició política sense precedents.

L'oferta del pacte polític a les diferents formacions havia donat la iniciativa a Companys, però el temps i els fets corrien en contra seva. Mentre el president esperava la resposta dels cenetistes, el carrer seguia ocupat pels ciutadans. La posició dirigent al capdavant de la mobilització popular i l'hegemonia en certs àmbits que podien posar en perill l'estabilitat institucional, feien de la CNT una formació imprescindible. Sens dubte, aquestes condicions ajudaren als cenetistes a fer prevaldre les seves disposicions quan donaren el vistiplau a Companys per constituir el comitè de milícies. El president, que ja havia designat els membres de la direcció del que anomenaren Milícies Ciutadanes, accedí a modificar el comitè per facilitar el pacte amb la CNT, que procurà configurar el nou organisme al detall. Amb la incorporació dels nous membres, les responsabilitats de Transport, Guerra i Seguretat Interior quedaren en mans de Durruti, Garcia Oliver i Aurelio Fernández, respectivament. D'aquesta manera es posava de manifest que, si ve la proposta iniciàtica no havia estat dels cenetistes, aquests havien estat capaços de situar-se en una posició privilegiada degut a una conjuntura favorable propiciada per la mobilització al carrer i un govern que estava experimentant moments de feblesa.

El Comitè Central de Milícies Antifeixistes (CCMA) començà a funcionar de manera autònoma a la Generalitat i el seu exemple es reproduí per arreu de Catalunya poques setmanes després que el 21 de juliol, el diputat a Corts d'Acció Catalana Republicana (ACR), Claudi Ametlla, anunciés per ràdio la constitució de les milícies i instés a la creació de comitès de defensa. En la majoria de municipis catalans sorgiren organismes que es coordinaren per aturar l'aixecament dels rebels, anar-los a combatre allà on havien triomfat i controlar l'ordre públic a partir de patrulles de milicians que assumien les funcions similars a la dels cossos policials. Començà a existir aleshores el que Agustí Guillamón ha definit com una duplicitat de poders entre el Govern i el comitès de milícies, i no una dualitat com havien apuntat en el seu moment els hispanistes Broué i Témimé.²⁰¹ Cal destacar el debat

---

201 Agustí Guillamón: *Els comitès de Defensa de la CNT, 1933-1938. Dels Quadres de Defensa als Comitès Revolucionaris de barriada, les Patrulles de Control i les Milícies Populars*, Barcelona, Edicions

SEGONA PART

entre aquest dos termes perquè ens permeten tenir una perspectiva diferent del que succeí les setmanes en que Catalunya es convertí en un territori de rereguarda. Doncs si bé la dualitat implica una lluita entre dos contraris, la duplicitat explicita la complementarietat d'algunes conselleries amb les comissions que s'havien organitzat des del comitè. Ara bé, si aquesta pot ser una visió encertada per referir-se a la relació entre el Govern i el CCMA, potser hauríem de parlar d'una multiplicitat de sobiranes si tenim en compte els diferents poders que es crearen arreu del territori més o menys vinculats, però no supeditats, a la centralitat dels organismes de la capital catalana. La autonomia de les seves funcions no s'ha d'entendre com una competència amb l'autoritat governativa, sinó com una suplantació i organització de la vida pública allà on el govern ja no era capaç de transmetre la seva autoritat.

A més d'organitzar les columnes milicianes que marxaven cap al front, el CCMA procurà formar diverses comissions com la de l'Escola Nova Unificada, la d'Indústries de Guerra, les Patrulles de Control i el Consell d'Economia. Però el predomini polític del comitè no va arribar a generar mai una estructura global alternativa al govern, ni tampoc, com pretenia, a exercir d'organisme central de la resta del territori. A pesar dels intents per crear estructures intermèdies d'àmbit comarcal i intercomarcal, no es consolidà cap xarxa coordinada, ni molt menys jerarquitzada, entre els diversos organismes revolucionaris. Més enllà de que la multitud de comitès que s'havien creat fos un entrebanc, cada un d'ells es declaraven sobirans de l'espai que controlaven, la qual cosa posava de manifest el seu desgrat per crear un poder centralitzat. Així doncs, si bé el govern no havia pogut recuperar el control de l'espai públic, la CNT, a través del CCMA, tampoc estava en condicions de traduir la seva presència al carrer i als espais de treball en l'ocupació del poder.

Malgrat la impossibilitat d'engegar un procés revolucionari, l'organització obrera controlava «la raíz del poder». Segons Joaquín Ascaso, qui fou president del Consejo de Defensa de Aragón, el control econòmic que s'exercia des dels comitès amb la confiscació de finques i fàbriques, si era administrat degudament, portaria als cenetistes «al mando político del mañana».²⁰² En aquell moment el comunisme Malapècora, 2016, p. 73. Sobre les tesis dels hispanistes Pierre Broué i Émile Témime: *La Revolución y la Guerra de España*, México, Fondo de Cultura Económica, 1962.

202 José Luis Martín Ramos, *La rereguarda en guerra...*, p. 27-32.

CAPÍTOL 3

llibertari hauria d'esperar i els confederals haurien de donar-se per satisfets en mantenir les posicions conquerides. Més enllà de la traducció automàtica que feia Ascaso entre el control dels mitjans de producció i el control polític, els cenetistes dominaven les posicions principals. A través dels comitès, els obrers havien aconseguit controlar bona part de la producció, sobretot a Barcelona, però també en altres ciutats amb un teixit industrial important. Els treballadors de Reus, organitzats en comitès de fàbrica, havien creat una xarxa comuna de cooperació industrial depenent de les necessitats de cada taller. Als centres de treball s'apartaren als propietaris de la seva posició de domini i, tot i que alguns d'ells havien fugit o s'havien emboscat temorosos del que els pogués passar, n'hi va haver que seguiren treballant al taller en tasques d'administració.²⁰³ Les finques agrícoles també van ser confiscades, en especial les dels principals propietaris i les d'aquells que havien participat de manera destacada en els episodis repressius de la Dictadura de Primo de Rivera i durant el bienni de 1934 a 1935. Les terres que havien quedat sota control del comitè tingueren diferents finalitats: si bé en alguns municipis com Barberà de la Conca foren distribuïdes entre les famílies pageses en forma d'arrendament, en d'altres, com a Navarcles, al Bages, les finques eren treballades col·lectivament per diferents pagesos que constituïen una entitat autònoma.²⁰⁴ Aquesta diferència, malgrat les raons presentades en alguns estudis, no podem vincular-les exclusivament a una idiosincràsia pròpia d'algunes zones de Catalunya, ja que es donaren de manera fortuïta en tot el territori. En tot cas, ambdues formes d'explotació eren la mostra del control dels treballadors sobre la producció i, per tant, del proveïment al front i a la rereguarda.

La constitució del CCMA havia estat una iniciativa de Companys per sortir de l'impàs generat pel cop d'Estat. Però tot i que l'havia hagut de negociar amb la CNT, la seva fundació havia suposat un bombona d'oxigen per al govern, que treballava de

---

203 Exemples d'indústries col·lectivitzades se'n poden trobar a: Albert Pérez Baró: *Trenta mesos de col·lectivisme a Catalunya...*

204 Relació de les finques confiscades pel Sindicat d'Arts i Oficis Varis de la UGT, 4/VI/1937. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats de la Conca de Barberà, reg. 6748.; «Al comitè d'apropiacions de la Generalitat de Catalunya», 25/XI/1936. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats del Bages, reg. 6808.

SEGONA PART

manera interna per avaluar els seus forces i mantenir-se en flotació. Només quatre dies després de l'establiment del CCMA, el dia 25 de juliol, Joan Casanovas, conseller primer de la Generalitat des del febrer de 1936, es pronunciava públicament a favor d'implantar els postulats del frontpopulisme, al temps que criticava les confiscacions i la violència desencadenada a la rereguarda. Certament, la repressió posterior als Fets d'Octubre de 1934 havia implementat l'estratègia del front popular que tingué uns resultats favorables a les eleccions de febrer de 1936. Però la situació de l'estiu era diferent a la de principis d'any. La violència extrema i la fallida de l'aparell estatal feien que el govern català fos incapaç de mantenir la situació sota control. Sis dies més tard de les declaracions del conseller primer, el 31 de juliol era assassinat Desideri Trilles. El membre del comitè regional del PSOE no era l'única víctima d'aquells dies, però la seva posició destacada a la cúpula de la UGT catalana podia suposar una resposta violenta la qual es preferia evitar. El CCMA s'afanyà a condemnar l'homicidi i cridà a la calma.

La mort de Trilles coincidí amb el dia en que Companys anunciava la necessitat de formar un nou govern. L'encàrrec a Casanovas tenia com a principals col·laboradors a la recent constituïda formació liderada per Joan Comorera: el Partit Socialista Unificat de Catalunya. El PSUC era el resultat de la fusió de la USC, la Federació Socialista Catalana, que estava integrada al PSOE, el Partit Comunista de Catalunya i el Partit Català Proletari²⁰⁵ El govern que en resultà estava format pels signants de la coalició electoral del Front d'Esquerres que s'havia presentat als comicis de febrer, i tenia com a objectiu seguir amb els postulats del frontpopulisme. A més d'Esquerra i Acció Catalana, el govern comptava amb el suport del PSUC, que seguia garantint el compromís de la USC i la resta formacions dissoltes dins el partit unificat. També comptava amb el suport de la UGT, que havia vingut de bracet dels socialistes, i la presència dels rabassaires, que ratificaren i ampliaren el compromís amb el nou govern per fer efectiva la llei de contractes de conreu de 1934. Tanmateix, el POUM, que havia signat el pacte de febrer, no es comprometé en aquesta ocasió perquè,

---

205 Sobre la formació del partit antifeixista cal veure els treballs de José Luis Martín Ramos: «Un partido de clases trabajadoras y popular», dins a: Josep Puigsech i Gaiame Pala (ed.): *Les mans del PSUC. Militància. (Documents del Memorial Democràtic, núm. 7)*, Barcelona, Memorial Democràtic, 2017, p. 22-40.

CAPÍTOL 3

segons Nin, «la pequeña burguesía creía que las elecciones del 16 de febrero lo habían resuelto todo. La experiencia de estos días ha demostrado que no era así,[...] la revolución ha de seguir su camino, porque no se fía de las promesas, pues ya no tienen ningún valor. Lo único que tiene valor es aquello que hace, que realice la clase trabajadora; por eso hay que consolidar lo que estos días se ha conquistado».²⁰⁶

La CNT també es va mantenir fora del govern. Però des de l'executiu es buscà l'entesa amb el sindicat seguint el plantejament estratègic de la unitat de les forces republicanes que també lluitaven contra el feixisme. Les mostres de simpatia del govern s'expressaren amb el respecte cap a la duplicitat de funcions amb el CCMA i, per tant, amb seguir deixant en mans dels cenetistes les qüestions relacionades amb la guerra i la seguretat interior. També, i malgrat les declaracions del conseller Casanovas del dia 25, amb el respecte cap a les confiscacions, que el govern va dotar de legalitat amb l'aprovació del decret del dia 5 d'agost, on s'estipulava la confiscació de bens a aquells que havien donat suport al cop d'Estat.²⁰⁷ Les propietats d'algunes formacions que havien participat al Front Català d'Ordre²⁰⁸, així com les de l'Església i els bens comunals, havien de passar a mans dels ajuntaments, que podien cedir-les a les organitzacions polítiques i sindicals. Ara bé, tot i que podria semblar que el govern Casanovas estigués incoent en la seva praxis les iniciatives revolucionaries dels comitès, penso que és més probable que les mesures que havia pres anessin encaminades a buscar una certa estabilitat a la rereguarda al temps que es feien les primeres temptatives d'acció de govern.

En aquesta línia el nou Conseller d'Economia i Serveis Públics, Josep Tarradellas, va començar a intervenir en la producció industrial donant suport legal als Comitès de Control Obrer. A principis d'agost, d'acord amb aquests, Tarradellas va nomenar delegats de la Generalitat a les empreses per cobrir les funcions d'inspectors.²⁰⁹ Tarradellas era l'home fort d'Esquerra al govern i l'enllaç al CCMA, on va buscar

---

206 *La Vanguardia*, [Barcelona] 2/VIII/1936.

207 «Decret establint la destinació a donar als bens de les persones que hagin participat o contribuït directament en el moviment sediciós». *DOGC*, 7/VIII/1936 [5/VIII/1936].

208 El Front Català d'Ordre fou la coalició electoral que organitzà la Lliga Catalana per enfrontar-se al Front d'Esquerres. Hi participaren la Dreta de Catalunya; Acció Popular Catalana; el Partit Republicà Radical; la Comunió Tradicionalista i la Renovación Española.

209 Nomenament de delegats de la Generalitat a empreses, *DOGC*, 12/VIII/1936.

sempre el pacte amb les organitzacions sindicals, particularment amb la CNT, amb la finalitat d'executar les disposicions contemplades des de la conselleria. Malgrat que no va arribar a generalitzar-la, la tasca desenvolupada per Tarradellas va introduir la presència del govern per primera vegada en l'organització que controlava el nou ordre productiu. La intervenció va tenir un èxit relatiu, ja que, malgrat que només va afectar a unes setanta empreses, fou capaç d'arribar a alguns sectors puntuals de l'àrea propera a la ciutat de Barcelona. La resta del territori va seguir autogestionant-se.²¹⁰ Tot i que insignificants, els progressos de Tarradellas es veien com un gran avenç per al govern, que tenia un balanç innocu en la resta de la seva gestió. Clar que amb les condicions de debilitat en les que es trobava no podia ser d'una altra manera. Entre els dirigents republicans existia un sentiment de frustració que xocava amb l'eufòria popular que es mantenia al carrer davant d'una guerra llunyana que semblava no anar massa malament.

A finals d'agost, en canvi, es projectava l'escenari d'una guerra llarga que no es contemplava el 21 de juliol. Calia, doncs, renovar el pacte polític perquè fos més ampli i, en la mesura que fos possible, més executiu. Tant el govern Casanovas com el CCMA havien quedat obsolets. El primer per la incapacitat d'executar les seves disposicions i el segon perquè no havia pogut arribar a imposar la centralitat que pretenia degut a les dinàmiques locals que es desenvoluparen fora de la seva autoritat. En paral·lel, a Madrid, el govern republicà de José Giral queia a conseqüència de la manca de suport i a la falta d'empenta per accelerar la mobilització social davant l'ofensiva rebel, que el 4 de setembre havia estat capaç de passar el gruix del seu exèrcit des del nord del Marroc a la península.

La implicació cada vegada més descarada de les forces de l'Eix a favor del bàndol rebel, i el silenci del Consell de No-Intervenció de Londres a la operació de l'aliança feixista, va portar als comunistes espanyols a plantejar la necessitat de refer un govern de defensa nacional on hi intervinguessin totes les forces antifeixistes. Malgrat ser una força minoritària, per als dirigents del PCE, l'home indicat per presidir el nou govern era el socialista Francisco Largo Caballero. Però el PSOE no

---

210 Josep M. Bricall: *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, vol. 1, Barcelona, Edicions 62, 1970, p. 272-285.

CAPÍTOL 3

estava convençut que el líder socialista estigués capacitat per dirigir el govern i el seu president, Indalecio Prieto, assegurava que Largo Caballero com a cap de govern seria un desastre. Tampoc el Buró Polític del Partit Comunista de la Unió Soviètica ho veia clar. Ja havia advertit als comunistes espanyols que una intervenció del PCE al govern podia donar a entendre als signants del Consell de Londres un apropament de la República a la Unió Soviètica, la qual cosa s'havia d'evitar si no es volien alimentar els recels del govern britànic.

La iniciativa plantejada pels comunistes espanyols excedia les directrius que s'havien enviat des de Moscou. Les conclusions del VII Congrés de la Internacional Comunista (IC) de 1935 explicitaven que els partits comunistes havien de promoure els fronts populars, donar-los suports per aconseguir la victòria i ajudar-los a constituir un govern. Però formar-ne part era vist com un problema que havia de discutir-se exclusivament depenent de cada situació concreta.²¹¹ Malgrat tot, la situació bèl·lica forçava valorar la proposta de reformulació d'un govern incapaç d'aturar les tropes rebels. Després de la reunió del Comitè Executiu de la IC, els dies 3 i 4 de setembre, Gueorgui Dimitrov enviava un missatge al secretari general del PCE, José Díaz, especificant quin tipus de govern seria convenient per a la República espanyola segons el criteri de Moscou. Preferien un executiu dirigit per Giral amb la participació majoritària dels republicans, però també amb la intervenció de representants catalans i bascos, dos representants socialistes i uns altres dos de comunistes, amb l'objectiu de facilitar «un gobierno comprometido con la defensa de la República democrática que subordine todas las tareas al aplastamiento de la revuelta». Però la proposta de Moscou no va convèncer als membres del PCE, i el mateix dia 4 remetien un telegrama a Dimitrov assegurant que, tot i haver fet l'impossible per evitar un executiu presidit per Largo Caballero, «todos insisten enérgicamente en que los comunistas participen en el gobierno; esto sería imposible de evitar sin crear una grave situación». Els comunistes havien donat el pas per

---

211 Gueorgui Dimitrov: *La ofensiva del fascismo y las tareas de la internacional comunista en la lucha por la unidad de la clase obrera contra el fascismo (Informe ante el VII Congreso de la IC. 2 de agosto de 1935)*, Madrid, Emiliano Escola Editor, 1977, p. 104.

entrar al govern i això suposava que, des de que havia començat la guerra, era la primera vegada que actuaven de manera distinta als preceptes de Moscou.²¹²

El *Gobierno de la Victoria*, entès com una aliança antifeixista, estava presidit per Largo Caballero i comptava amb el suport dels republicans, els comunistes, Esquerra i els nacionalistes bascos, tots ells amb representació al govern. Tanmateix, els cenetistes no hi van entrar, però tampoc s'hi van oposar. Al seu lloc van proposar una alternativa amb la formació del Consejo Nacional de Defensa, que s'hauria d'encarregar d'organitzar la defensa i assentar el poder polític i econòmic antifeixista. La proposta no va prosperar atès que Largo Caballero ja havia format l'executiu. Però en tot moment va estar obert a l'entrada dels confederals.

El canvi de govern a la capital de la república accelerà els moviments de les formacions catalanes. El PSUC fou de les primeres en reaccionar quan afirmà que, amb el govern de Largo Caballero, «[havia] triomfat el sentit comú» i expressava la necessitat de refer el pacte polític també a Barcelona.²¹³ Joan Comorera inicià una ronda de consultes amb la resta de les organitzacions per plantejar la iniciativa del PSUC, però tant Esquerra com la CNT li demanaren temps. Ambdues volien conèixer quina era la impressió dels seus delegats a Madrid sobre la formació del nou govern. Malgrat que Comorera es va haver d'esperar, el líder socialista va continuar insistint. A Catalunya, l'estabilitat del front d'Aragó no exercia la mateixa pressió que la caiguda de Talavera ho havia fet sobre el govern de Madrid i, per tant, les formacions antifeixistes catalanes podien relativitzar les decisions. El dia 10 de setembre, el PSUC i la UGT publicaven un manifest conjunt a favor del nou pacte polític on s'hi incloïa el programa de govern dels socialistes unificats: nacionalització i municipalització del serveis públics; control obrer de la producció; respecte a la petita burgesia; col·lectivització de les grans propietats agràries i industrials; sindicació obligatòria; i organització cooperativa del comerç.²¹⁴ En definitiva, el PSUC havia pres la iniciativa i això li donava un avantatge important: era un partit amb un escàs més i mig de vida i, a pesar de ser el resultat de la confluència de dues formacions amb una minsa

---

212 Fernando Hernández Sánchez: *Guerra o revolución. El Partido Comunista...*, p. 108-110.

213 *Treball*, [Barcelona] 5/IX/1936.

214 *Treball*, [Barcelona] 10/IX/1936.

CAPÍTOL 3

experiència de govern, no comptaven amb el pes institucional d'Esquerra ni tampoc amb l'hegemonia dels cenetistes entre la mobilització popular.

El 18 de setembre, una vegada havien retornat els delegats de Madrid, el govern Casanovas estava liquidat i el dia següent s'iniciaven les negociacions entre les diferents formacions. Amb els delegats també havia tornat Tarradellas, persona imprescindible per dur a terme els tractes, ja que la relació del flamant conseller d'economia amb la CNT forjada al CCMA, el convertia en la persona indicada per convèncer els cenetistes d'entrar al govern. Els confederals ja havien demostrat la seva predisposició d'entrar a formar part d'un govern amb la proposta del Consejo Nacional de Defensa a Madrid. Al mateix temps, els líders cenetistes eren conscients que la mobilització al carrer havia afluïxat durant les darreres setmanes i, si volien seguir sent influents, calia que es moguessin. El dia 22 de setembre, el CCMA informava que l'allistament per al front d'Aragó quedava tancat fins a nou avís i la CNT anunciava la celebració d'un ple conjunt de sindicats, comitès de barri i membres de la FAI per al dia 24 amb l'objectiu de valorar la proposta de govern.

El dia 26 de setembre es va fer públic el nou Consell de la Generalitat amb Tarradellas com a conseller primer. Els republicans ocuparen la meitat de les conselleries, mentre que la resta se les repartiren entre la CNT (3), el PSUC (2) i el POUM (1). Per tal d'argumentar l'entrada dels cenetistes al govern, *Solidaridad Obrera* obria la portada del rotatiu del dia 29 justificant la decisió com una acte de responsabilitat atès que «no era posible para por el bien de la revolución y por el mismo porvenir de la clase trabajadora que persistiese una dualidad de atribuciones. [...] Ya no se podía sostener un Consejo pequeñoburgués, ni un conglomerado izquierda-socialista. No había otra solución que nosotros ocupásemos el lugar que nos corresponde por la importancia que poseemos en la calle».²¹⁵

El nou govern català constituït el 26 de setembre representava la continuïtat de l'esperit frontpopulista, aleshores, adaptat a les condicions de guerra. Es tractava d'un govern semblant al que s'havia format a Madrid a principis de setembre i el seu programa buscava establir l'aliança de la classe treballadora amb la petita i mitjana burgesia sota la bandera de l'antifeixisme. Per tal d'assegurar-ne l'èxit, s'organitzà

---

215 *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 29/IX/1936.

SEGONA PART

un viatge oficial a les capitals de província per convèncer a les autoritats municipals de seguir l'exemple que s'havia desenvolupat a Barcelona. La delegació estava integrada per Josep Tarradellas, Andreu Nin, Joan Comorera, el socialista Miquel Valdés i els cenetistes Josep J. Domènech i Josep P. Fàbregas. La comitiva havia de valorar en quin estat es trobava el conjunt de l'aparell polític i administratiu del govern a comarques²¹⁶ després d'haver constatat, al llarg de l'estiu, les dificultats d'executar les disposicions governamentals a la resta del territori.

El 30 de setembre la delegació va visitar la ciutat de Tarragona, on va reunir-se amb el comissari governatiu. El pretext de l'audiència era aclarir com es desenvolupava l'activitat agrícola al Camp de Tarragona i com havia de subministrar aliments al front. Però tot i que la Generalitat havia seguit de prop l'evolució de la política municipal des del principi del conflicte, l'objectiu de la visita n'era un altre: reafirmar l'autoritat barcelonina. A Tarragona, durant els primers dies de la mobilització, l'edifici consistorial de la plaça de la Font havia estat ocupat per milicians que

seien a terra, als escons dels diputats i dels regidors, damunt la taula de presidència, en bancs, esperant ordres, alguns amb fusell, escopetes de caça, d'altres sense cap mena d'arma. Els matalassos i roba de tota mena que els anaven transportant procedents dels pisos abandonats pels feixistes o dels convents, servien per dormir o descansar en aquelles nits d'alerta. Es dormia o es descansava fins als patis, a cel obert, en aquelles nits caloroses d'estiu.²¹⁷

A pesar de la mobilització dels civils que donaren suport a la revolta, que el regiment Almansa, aquarterat a la ciutat, es mantingués fidel a la legalitat republicana, provocà que els rebels concentrats al Camp de Mart s'acabessin dissolent. Això, sens dubte, facilità que l'ordre a la ciutat no s'alterés el més mínim. Tanmateix, el dia 21 de juliol, Companys designà a Lluís Mestres com a nou comissari de la Generalitat. El president volia tenir una línia segura amb qui mantenir el contacte i estar informat de les negociacions amb les formacions antifeixistes tarragonines i la supervisió de l'evolució política de la ciutat.²¹⁸

---

216 Utilitzo aquest terme perquè és el contemporani a l'època per a referir-se als territoris situats més enllà de la zona periurbana de Barcelona.

217 Josep P. Virgili Sanromà: *Tarragona i la seva premsa, vol. 2*, Tarragona, Hemeroteca de la Caixa d'Estalvis Provincial de Tarragona, 1980, p. 18.

218 Josep Piqué Padró: *La crisi de la rereguarda: revolució i guerra civil a Tarragona, 1936-1939*. Barcelona-Tarragona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Diputació de Tarragona, 1998, p. 48-49.

CAPÍTOL 3

A la visita a Tarragona, però, no hi va poder assistir el líder del PSUC, Joan Comorera, que havia patit un contratemps amb el cotxe després que la delegació visités Lleida. La capital de ponent havia estat el principal objectiu del viatge, ja que les institucions republicanes havien quedat condicionades per l'organisme revolucionari que havia constituït el POUM. El partit dels comunistes heterodoxos, a través de l'Assemblea General de Juntes Directives, havia canalitzat la mobilització popular contra l'entramat civil i militar que s'havia rebel·lat més enllà dels límits de la ciutat. Aquesta institució coordinava l'activitat del Comitè de Salut Pública, que era com es coneixia el comitè local de Lleida, i el Tribunal Popular, que imposava la llei de talió a la ciutat i als pobles circumdants i que tingué la seva primera seu a l'edifici de la Paeria. Tomàs Larroca, *el Manco*, era qui el presidia. Sota la seva direcció, el tribunal havia estat capaç de desfermar una repressió particularment intensa. Només del 22 d'agost al 28 d'octubre es processaren a 259 persones, de les quals 128 foren condemnades a mort i executades de manera immediata.²¹⁹

L'arribada de la delegació governativa a Lleida es va fer de manera sumptuosa. La va rebre una comitiva a uns quants quilòmetres de la ciutat, on va entrar acompanyada per «quinze cotxes i una gran escorta de motoristes que feien sonar les sirenes i els xiulets».²²⁰ En arribar a la seu del comissariat a Lleida, Tarradellas quedà dempeus a la porta i esperà que, qui presidia la reunió com a comissari, s'aixequés per saludar-lo. Una vegada dins, el conseller primer es dirigí a ocupar la cadira del delegat i passà a presidir la sessió. Tot seguit, i davant la sorpresa de tothom, destituí el comissari del govern.²²¹ Calia donar una nova imatge i la visita de la delegació a la ciutat del Segre es va fer pensant perquè tingués un efecte polític destacat. La delegació governativa havia demostrat ser capaç de prendre el control del territori amb «un cop de força i de teatre ben pensats per Tarradellas com qui vol a les primeres de canvi, impactar a l'opinió pública i oferir una imatge indubtable de qui té el poder».²²²

219 Jaume Barrull: *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*, Lleida, Pagès, 1995, p. 64.

220 Jaume Barrull: *El Bloc Obrer i Camperol (Lleida, 1919-1937)*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1980, p. 107.

221 Pep Martí Vallverdú: *Josep Tarradellas, 1899-1988*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2010, p. 28.

222 Miquel Caminal i Badia: *Joan Comorera. Vol. 2*, Barcelona, Empúries, 1984, p. 41.

SEGONA PART

La darrera capital catalana, Girona, no va rebre la visita dels delegats del govern aquells dies, sinó que va haver d'esperar el seu torn a mitjans d'octubre. Lluny de la «apacible Gerona» que explicava la propaganda franquista,²²³ l'alçament del batalló de muntanya Asia el 19 de juliol comptà amb el suport d'un ampli entramat civil, on no hi faltaren falangistes i carlins i que, junt amb la guarnició, patrullaven armats pels carrers de la ciutat. A pesar de no poder fer-los front, els obrers, expectants, no se n'estigueren de reaccionar. Però l'èxit dels rebels gironins va ser tant senzill com efímer. Quan arribaren les primeres notícies del fracàs de la revolta militar a Barcelona, s'inicià el replegament de les tropes i els oficials s'excusaren davant del comissari del govern, Eduard Layret.²²⁴ La formació del poder antifeixista a Girona no va ser menys complexa que a les altres tres capitals. L'1 d'agost, Joaquim de Camps, d'Esquerra Republicana, prenia possessió com alcalde amb la legitimitat emparada per «una democràcia autèntica emanada de poder legítim i recolzada pel Comitè Executiu Antifeixista», i amb un discurs carregat d'intencions per fer front als «tres problemes fonamentals de caire revolucionari, transformador de la ciutat [...] ni un sol obrer sense feina, ni un sol infant sense escola, i vivendes sanes [sic.]».²²⁵

L'endemà de les vistes a les capitals de ponent, es dissolia per decret el CCMA i semblava que el camí cap a la recomposició de l'Estat estigués lliure d'obstacles. El 9 d'octubre el Govern de la Generalitat determinà per decret la composició dels nous consells municipals. Ho va fer a partir d'una proporcionalitat fixa i no com demanaven els cenetistes, que volien que cada municipi es negociés la representativitat. Tal i com s'anuncià oficialment, les disposicions del decret tenien com a objectiu adequar els ajuntaments a la nova realitat política fruit de la formació del Govern d'unitat antifeixista.²²⁶ Els nous ajuntaments havien d'acomodar el nombre dels seus

---

223 Joaquín Arrarás: *Historia de la cruzada española*, vol. 5, tom 22, Madrid, Ediciones Españolas, 1942, p. 261.

224 Josep Clara Resplandis: «Consipració militar contra la Segona república. Com es va gestar i desenvolupar a Girona i Figueres», dins a: Oriol Dueñas Iturbe i Josep Lluís Martín i Berbois (ed.): *La Guerra Civil al territori: Lleida, Tarragona i Girona*, Barcelona, Departament d'Afers i Relacions Institucionals i Exteriors i Transparència, Memorial Democràtic, 2017, p. 425-428.

225 Joaquim Nadal i Farreras: «Girona, de la rereguarda a front terminal. Aspectes d'una ciutat en temps de guerra», dins a: Oriol Dueñas Iturbe i Josep Lluís Martín i Berbois (ed.): *La Guerra Civil al territori...*, p. 448-449.

226 Normes per a la constitució i el funcionament dels ajuntaments. *DOG*, 11/X/1936.

components al nombre d'habitants de cada municipi prenent d'exemple la proporció que integraven al govern de la Generalitat.

Ara bé, promoure el canvi en la correlació de forces a partir del decret sense tenir en compte les dinàmiques locals va generar moltes polèmiques. A Calella, al Maresme, a pesar que el propi comitè havia estat qui havia proposat reorganitzar el consell municipal, el paper que cada una de les formacions havien jugat durant les jornades de juliol fou el centre de la disputa i els retrets. El cenetista Josep Esgleas, que parlava en nom del comitè de Calella, assegurà que el problema radicava en el fet que «uns van donar la cara d'ençà els primers moments i els altres no ho feren així, establint-se una incompatibilitat revolucionària entre ells» i que per aquesta raó, temien que «aquest esperit que ell titlla d'antirevolucionari persisteix al formar l'Ajuntament».²²⁷ Per al govern català no es tractava de calibrar la força de cada organització, sinó d'instituir a escala local el model antifeixista. Es volia així responsabilitzar a tothom de les decisions que prenia el govern i assegurar-se que els seus dictàmens arribaven fins a l'últim poble de Catalunya.

Les queixes d'algunes federacions cenetistes a la situació que es volia implantar van ser complicades de gestionar pel comitè regional de la CNT, que intentava relativitzar l'acord. Amb les seves respostes asseguraven que acceptar la proporcionalitat fixa els havia afavorit als municipis on, fins aleshores, no havien tingut presència.²²⁸ Però el replantejament de la correlació de forces, fins aleshores favorable a les federacions cenetistes, començà a preocupar a les seccions locals sobretot per l'obra que s'havia fet des les jornades de juliol. En aquest sentit ho expressava la federació de La Masó, a l'Alt Camp, davant el ple de federacions locals i comarcals del 5 de novembre. El delegat masonenc afirmava que «nosotros solo deseamos que la obra revolucionaria que hemos hecho juntos, este nuevo Consejo no la entorpezca y anule, sino todo lo contrario».²²⁹

La interrelació entre els problemes derivats de la lluita per la terra i la lluita per establir una correlació de forces propícia a l'àmbit local es va fer evident en molts

---

227 Calella, s/d. ANC, Generalitat, Direcció General d'Administració Local, Maresme, reg. 6122.

228 Josep Antoni Pozo González.: *La Catalunya antifeixista. El govern Tarradellas enfront de la crisi política i el conflicte social, setembre de 1936-abril de 1937*, Barcelona, DAU, 2012, p. 20.

229 *Acció Sindical*, [Valls] 22/X/1936.

SEGONA PART

municipis d'arreu de Catalunya. N'és l'exemple més clar el municipi de Montgat, al Maresme, on el 7 de desembre rabassaires i socialistes denunciaven davant la Junta de Seguretat Interior la col·lectivització forçosa de les terres de petits propietaris. A la queixa s'hi sumava la negativa de l'ajuntament, controlat per la CNT i ERC, perquè la UdR i el PSUC entressin a formar part del consistori. Amb la denúncia, ambdues formacions pretenien articular políticament la campanya que havien engegat els propietaris forçats a entrar a la col·lectivitat i demanaven que s'ordenés «la col·lectivització forçosa de les propietats mal conreades o abandonades, però que mai s'obligui a la col·lectivització als que treballant personalment llurs terres, aporten el seu treball màxim a l'economia i producció catalana».²³⁰ Els petits propietaris de Montgat, que es declaraven clars opositors a la col·lectivitat, asseguraven que el projecte col·lectivista estava destinat al fracàs atès el caràcter especial de l'agricultura catalana. Aquest tipus de justificacions van ser esgrimides en diverses ocasions en les denúncies de confiscacions a la JSIC amb la finalitat, no només de recuperar les propietats, sinó de desqualificar les experiències col·lectives i assenyalar el caràcter utòpic de les mateixes.

La JSIC, que s'havia creat a principis d'octubre de 1936, tenia per objectiu restaurar els mecanismes i restablir l'acció governamental sobre tot el territori. El nou organisme havia d'assumir les competències d'ordre públic que havia adquirit el CCMA durant les jornades de juliol i en el seu govern hi intervenien totes les forces polítiques del Front d'Esquerres i les organitzacions sindicals antifeixistes. Però amb la constitució de la Junta s'havia produït un canvi significatiu: la JSIC no era sobirana com ho havia estat el CCMA, sinó que estava a les ordres del conseller Artemi Aiguader i, per tant, de la Generalitat i hauria de vetllar per complir les seves disposicions.²³¹

La seva funció era restituir el poder efectiu de la Generalitat en una rereguarda complexa no només políticament, sinó també territorialment. Més enllà de la represa simbòlica amb la constitució del govern Tarradellas, al govern encara li quedava molt camí per recorre si volia recuperar l'autoritat i la potestat a tot Catalunya.

230 Petició dels pagesos de Montgat adherits a la UdR, 7/XII/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Maresme, reg. 6183.

231 Josep Antoni Pozo González: *La Catalunya antifeixista...*, p. 23-29.

Malgrat el que han apuntat alguns estudis, a la Generalitat no li va resultar més senzill de recuperar el poder al territori degut a la falta d'un poder centralitzat amb el CCMA, sinó més aviat al contrari. Havia de recuperar el poder poble a poble. Els acords entre la JSIC i les formacions polítiques no es feren amb grans pactes entre la institució i les cúpules de les formacions, sinó que s'hagueren de pactar localment i en els millors dels casos, entre delegacions comarcals.

Les denúncies sobre l'incompliment del decret de constitució d'ajuntaments arribaven constantment a la seu de la JSIC. L'11 de novembre de 1936, el Centre Republicà Català de Bellvís, a la Noguera, donava a conèixer al conseller de seguretat interior que l'ajuntament de la localitat no estava complint amb el decret del 9 d'octubre. L'organisme municipal, que seguia constituït com a comitè antifeixista, estava en mans del POUM i la UGT i, tot i que en formaven part totes les forces del Front d'Esquerres, els republicans estaven en minoria. L'aplicació del decret hagués catapultat ERC com a força dominant a l'ajuntament i per això havia intentat negociar amb la resta de forces antifeixistes del municipi per fer efectiu el decret. Però no se n'havia sortit. Era un fet que l'Esquerra de Bellvís no despertava moltes simpaties entre els seus convilatans.

L'històric dirigent socialista Vicenç Ximenis recordava en les seves memòries que a Bellvís «l'Esquerra representava tots els cacics benestants del poble».²³² Amb aquesta afirmació, Ximenis tenia present en la memòria la connivència de la formació republicana amb la companyia del canal d'Urgell quan el 1933 esclatà el conflicte de la *novena*, del qual n'havia estat testimoni. Com ja he explicat en el capítol anterior, atès el paper que havien jugat durant el conflicte del canal, l'Esquerra de Bellvís ho tenia complicat si volia trobar suports entre la pagesia. Apartar el POUM del poder seria una tasca complicada tenint en compte el seu paper dirigent en el conflicte de 1933. Tanmateix la llei del 9 d'octubre de 1936 els avalava i no volien deixar passar la oportunitat. L'únic inconvenient residia en haver de compartir el poder amb els tres regidors de la CNT tal i com estipulava el decret, però els confederals s'havien constituït el 10 d'octubre i la seva implantació a la vila era mínima.

---

232 Paquita Sanvicén (ed.): *Vicenç Ximenis i Carulla. Demòcrata i socialista. Memòries de setanta anys de lluita política apassionada*, Lleida, Pagès Editors, 1998, p. 69.

SEGONA PART

Sense ser capaços de sortir de l'atzucac, els republicans de Bellvís van posar-se en contacte amb la JSIC per forçar la recomposició de forces al govern del municipi.²³³ A la reunió entre l'organisme governamental i les diferents formacions municipals, calia que el POUM cedís la seva posició de domini com havia fet a l'ajuntament de Lleida a principis de l'octubre anterior.²³⁴ Els comunistes lleidatans havien acceptat les disposicions del decret del govern referent a la composició dels poders municipals perquè entenien que, si bé a les terres de ponent eren una força majoritària, sobretot entre la pagesia, no passava el mateix a la Generalitat i a la resta del territori català. Els poumistes veien com una necessitat «no presentar conflictes en l'hora present, però manifestem ben clarament que [...] aquesta disposició ens resta forces i ens priva d'un dret que ningú no ens pot negar».²³⁵ Amb tot, els republicans de Bellvís havien sabut aprofitar el moment. Després que el POUM hagués perdut el govern de la ciutat i haguessin optat per oferir els seus serveis a la CNT en reconeixement a la seva debilitat, seria senzill prendre'ls el poder a Bellvís.²³⁶

A la reunió del 19 de novembre amb els delegats de la conselleria de seguretat interior, s'evidenciava quina era la posició de les dues formacions bellvisenques que havien de dirigir el municipi. Esquerra es mostrà recelosa de l'obra feta pel comitè. Tot i haver-ne format part, no acceptava que s'haguessin confiscat i municipalitzat terres i molins per després repartir-los entre els pagesos. Les terres confiscades ocupaven prop de 178 hectàrees,²³⁷ la majoria d'elles de regadiu, i en algunes d'elles s'hi havien constituït col·lectivitats, com l'anomenada «Família Maurín», on hi treballaven entre vuitanta i cent famílies de pagesos.²³⁸ Al negar-se a mantenir l'obra del comitè, els delegats de la conselleria preguntaren als republicans si preferien municipalitzar les terres, al que van respondre: «el partit voldrà la municipalització quan ho indiquin les normes del Govern». Tanmateix afegien que estaven disposats a «respectar

---

233 Denúncia del Centre Republicà Català de Bellvís, 11/XI/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Noguera, reg. 6185.

234 Jaume Barrull: *El Bloc Obrer...*, p. 107-109.

235 *Combat*, [Lleida] 12/X/1936.

236 Miquel Caminal i Badia: *Joan Comorera...*, p. 10.

237 Reclamacions de Bellvís, 10/XI/1937. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats de la Noguera, reg. 6756.

238 Paquita Sanvicén (ed.): *Vicenç Ximenis...*, p. 69.

l'ordre revolucionari del poble per no crear nous problemes».²³⁹ La decisió estava presa. Atès que la CNT no havia posat cap pega a com estava organitzat el municipi i Esquerra havia permès mantenir la col·lectivització mentre les disposicions de la Generalitat ho toleressin, el poder del POUM s'esvaïa i passava a mans d'una CNT sense implantació i una Esquerra que abrigava en el seu si la majoria de propietaris a qui se'ls havia confiscat els bens.

Però Lleida no era l'únic punt calent on a la Generalitat li costà recuperar el control de l'ordre públic. Malgrat que a la capital tarragonina semblava estar sota domini, no passava el mateix a l'interior de la província. La nit del 8 de desembre de 1936 els delegats dels sindicats únics de la CNT de les comarques del Priorat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta es reunien a Móra d'Ebre per acordar quina postura mantindrien a la reunió del proper dia 10. Els havia convocat la Junta de Seguretat Interior de Catalunya a Móra La Nova a conseqüència de les morts del dia 3 de desembre. Els tres veïns de Garcia assassinats feien créixer el llistat d'execucions al sud de Catalunya iniciades a finals d'agost a Tivissa amb la mort de l'uguetista Josep Manero.²⁴⁰ Unes morts que s'havien estès per totes les terres de l'Ebre: des de la Sènia, passant per Ginestar i fins Ascó; i on entre les víctimes hi destacaven dirigents ugetistes, rabassaires i republicans. Malgrat que es desconeixen els mòbils dels assassinats, en ocasions s'ha assenyalat el desacord i la desaprovació que manifestaren alguns antifeixistes a com es constituïen les col·lectivitats. Tampoc es fa difícil pensar que els motius de les matances seguien la dinàmica encetada el juliol i tenien la violència com l'element fundador de l'ordre i com a sinònim de la lluita política.²⁴¹

No obstant això, els recels cap a la constitució de les col·lectivitats existiren entre els antifeixistes de l'Ebre. Ho posava de manifest Genar Mani, cap local de la UdR de Garcia i un dels darrers en ser executat. Mani no dubtà en advertir a les autoritats del que passava a l'Ebre en una carta dirigida a la JSIC el 17 de novembre de 1936. Informava que, quan els parcera es negaven a integrar-se a la col·lectivitat, se'ls treia «de les propietats sense cap requisit i en la forma més violenta que hom

---

239 «Bellvís», 19/XI/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Noguera, reg. 6185.

240 «Ayuntamiento de la Torre del Español». AHN, Causa General, Lligall 1444, exp. 16, p. 3.

241 José Luis Ledesma: «Qué violencia para qué retaguardia...», p. 88.

SEGONA PART

pugui figurar-se, amb l'amenaça constant de les armes en cas de resistència».²⁴² La mateixa setmana arribava a les oficines de la Junta de Seguretat la denúncia d'Horta de Sant Joan signada per membres del PSUC, la UGT i la Udr. Es queixaven de com la CNT havia engegat la col·lectivitat al municipi, apropiant-se, no només de les terres dels feixistes, sinó també de les terres d'alguns pagesos que durant «molts anys han derramat la seva suor sobre ella». A l'escrit que enviaren a la JSIC, els signants afirmaven estar disposats a presentar la dimissió del consell municipal si no es solucionava la situació entre els membres de la col·lectivitat i els parcers, «doncs no es possible conviure amb companys que no acaten al Govern legalment constituït i legítim».²⁴³

Davant d'aquesta situació, l'objectiu de la reunió del dia 10 de desembre era «tallar en sec aquests vesànics atemptats»²⁴⁴ i acordar un pacte de mínims de com s'hauria d'actuar en la constitució del nou ordre social i econòmic al camp. Però el manteniment de postures intransigents entre els convocats preveia una reunió amb tibantors. Per la seva banda, els delegats dels sindicats únics havien acordat anar a la reunió de la JSIC «con la convicción de defender el espíritu ácrata». No estaven disposats a cedir ni un pam a com s'havien organitzat després de l'esfondrament de l'aparell estatal. Pensaven que la situació dels mitgers que seguien treballant les terres confiscades s'hagués hagut de solucionar durant les primeres setmanes del conflicte. Una situació, deien, de la que se n'estaven aprofitant algunes organitzacions antifeixistes per emplenar les seves files. Per als confederals, de la mateixa manera que s'havia fet amb les confiscacions, les col·lectivitats havien de fer-se «con el arma en la mano, [...] con esta forma no será posible el que nos las arrebate nadie».²⁴⁵

Malgrat tot, alguns sindicats únics, com el del Molar, al Priorat, havien acordat amb la resta de formacions del municipi la partició a parts iguals de les finques confiscades. Així, mentre una part integraven la col·lectivitat, la resta eren administrades per l'ajuntament. En altres municipis, com Bellmunt del Priorat, s'optà per no constituir

---

242 «Al company Rebull», 17/XI/1936. ANC, Junta de Seguretat Interior, Ribera d'Ebre, reg. 6190.

243 Queixa del PSUC, la JSU, la UGT i la Udr d'Horta de Sant Joan, 16/XI/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Terra Alta, reg. 6196.

244 *Llibertat*, [Tarragona] 4/XII/1936, p. 3.

245 «Pleno Intercomarcal de Sindicatos», 8/XII/1936. ACP, Porrera, sig. 219.2.

CAPÍTOL 3

la col·lectivitat a pesar de la presència destacada de confederals al municipi i el control d'aquests sobre les terres confiscades. A diferència dels pobles veïns, els de Bellmunt havien decidit que els mitgers seguissin treballant les terres com fins aleshores, però sense aclarir on haurien de portar els fruits o bé si haurien de passar comptes amb les autoritats municipals, ja que no tenien cap patró a qui satisfer la part estipulada del contracte. Les diferències entre els municipis es manifestaren amb la recerca de solucions per superar la situació dels mitgers, les quals no estigueren exemptes de crítiques i retrets a la reunió plenària del 10 de desembre.

D'entrada, a la reunió, el delegat ugetista de Flix condemnà la mort dels pagesos assassinats a Garcia i Ascó, i mostrà la seva discrepància en forçar els parcers a integrar-se a la col·lectivitat. Una demanda que el delegat cenetista de Gandesa va respondre tot assenyalant que havia de desterrar-se l'esperit de venjança que havia caracteritzat les setmanes anteriors amb la finalitat d'evitar noves víctimes.²⁴⁶ Amb tot, no fou fins l'endemà que arribaren els primers pactes. Per un costat s'acordà que la qüestió de l'ordre públic fos únicament competència de la Conselleria de Seguretat Interior, la qual estava treballant amb la constitució d'unes patrulles que es dedicarien a mantenir l'ordre a les comarques. Mentrestant no s'haguessin format, es proposava de crear un comitè comarcal que servís d'enllaç entre les diferents organitzacions antifeixistes amb l'objectiu de reduir la tensió i reduir les asprors entre les formacions.

Per l'altra, la resta dels acords es centraren en com podien actuar els col·lectivistes envers les terres confiscades i els arrendataris que hi treballaven. Es partia de la base que no hi podia haver assalariats al camp, per tal d'evitar «la explotación del hombre por el hombre». Però era quelcom que només s'aplicava a les terres confiscades, ja que fou diferent en aquelles on s'havia respectat la propietat. Mentre que en les primeres, els mitgers i arrendataris havien d'integrar-se a la col·lectivitat, en les segones podien mantenir-se al marge si, a més, els pagesos havien pres part activa del moviment revolucionari. Una condició similar fou la que reberen els rabassaires, que podien mantenir el seu contracte emfitèutic malgrat les finques que conreaven haguessin estat confiscades. Ara bé, totes aquelles que no poguessin treballar per

---

246 Josep Sánchez Cervelló: *Conflicte i violència...*, p. 394.

ells mateixos havien de passar, o bé a la col·lectivitat, o bé al comitè de control local, que se n'encarregaria d'administrar-les com cregués més convenient.²⁴⁷

Al capdavall els confederals podien sortir contents de la reunió. Les terres confiscades s'integraven a les col·lectivitats i amb elles els pagesos que les treballaven, a pesar que havien de respectar als rabassaires i als mitgers que havien pres part activa en contra l'aixecament. Els acords de Móra La Nova, que s'haurien de mantenir mentrestant les formacions antifeixistes estructurassin un nou model econòmic i social al camp, asseguraven una situació privilegiada per als arrendataris antifeixistes i els rabassaires. Uns avantatges que no només s'han d'entendre per la defensa que en feren els delegats sindicals a la reunió, sinó també a la confiança dels confederals cap al projecte col·lectivista. En els acords es preveia que les col·lectivitats seguirien creixent, tant en producció com en treballadors, els quals s'hi integrarien de manera voluntària. Per als confederals, tot i la mentalitat egoista i petit burgesa del pagès català, seria a través de l'exemple del treball col·lectiu, una major producció i un menor esforç amb la utilització de noves tècniques de cultiu que els pagesos se n'adonarien dels beneficis de la col·lectivitat. Aleshores trencarien amb les velles relacions de domini i es sumarien al projecte revolucionari.²⁴⁸

Ara bé, com apuntaven els representants d'Esquerra, la UGT i la UdR de Gandesa en una carta que enviaren a la JSIC, el dictamen acordat a Móra La Nova no solucionava el problema dels mitgers. Encara que aquests haguessin pres part activa de la revolució, si la terra havia estat confiscada, havien d'integrar-se igualment a la col·lectivitat.²⁴⁹ I es que val a dir que no sempre la resolució d'un problema per la JSIC garantia la pacificació de la situació. En ocasions, els acords realitzats en presència dels delegats de la conselleria tenien una duració més aviat efímera. Una conseqüència fruit d'una situació molt comuna que era haver arribat a l'entesa d'una manera forçada, o fruit de la presència intimidatòria d'alguns dirigents. Els acords presos a Móra La Nova en són un exemple. Una assemblea en la que la majoria dels

---

247 «Acuerdos tomados por la ponencia de todas las organizaciones de las tres comarcas reunidas», 11/XII/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Ribera d'Ebre, reg. 9260.

248 «El magno pleno regional de campesinos». *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 8/IX/1936, p. 10.

249 «Protesta d'ERC, UGT i Unió de Rabassaires sobre la interpretació que la CNT ha fet d'un dels punts dels acords de la Ponència», 11-31/XII/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Ribera d'Ebre, reg. 9367.

seus integrants eren de la CNT i que, en el decurs de la mateixa, algunes delegacions socialistes i rabassaires l'abandonaren.

Després dels acords de Móra La Nova cessaren els assassinats a la zona, però les tensions entre les formacions persistiren. Al poble de Ginestar, a la Ribera d'Ebre, els ugetistes convocaren un míting a mitjans de desembre, on es criticà durament la intenció dels anarquistes de voler implantar una col·lectivitat al municipi. Però el que podia semblar una crítica assumible pels confederals, fou entès com una amenaça quan a l'acte hi aparegueren uns ugetistes armats provinents de Tarragona. Fou aleshores quan des de l'ajuntament es cridà a les patrulles de control assentades a Móra d'Ebre. Tot i que no es va haver de lamentar cap incident, la decisió de l'alcalde no agradà gens als ugetistes, que no dubtaren en donar l'avís a la JSIC, no només perquè es sentiren coaccionats per les patrulles, sinó pel que entenien que era un abús de poder per part de l'alcalde cenetista.²⁵⁰

La situació a la comarca ebrenca era molt tensa. Si bé l'afer de Ginestar no sobrepassà d'un senzill aclariment de l'alcalde a la junta de seguretat, al municipi veí d'Ascó les denúncies arribaren un parell de dies més tard, quan integrants de la FAI es presentaren armats davant d'una finca treballada per rabassaires, als quals amenaçaren de mort si no els entregaven la collita. Segons el delegat de la UdR «els hi prengueren més d'una quartera d'olives [...] perquè ho volien per la col·lectivitat».²⁵¹ Dies després, arribava una denúncia similar des de la capital de la Ribera d'Ebre. Els rabassaires es queixaven que, tot i complir els acords de Móra La Nova on es prohibia l'explotació, estaven sent coaccionats per les patrulles de control. Els pagesos de Móra d'Ebre havien intentat trobar la manera de seguir treballant les terres sense incomplir els acords, i això passava per treballar-les conjuntament sense entrar a la col·lectivitat. Però els pactes de desembre no havien deixat res clar sobre aquest aspecte. Si bé deien que aquelles terres que els rabassaires no fossin capaços de treballar per ells mateixos havien de passar a mans de la col·lectivitat, també afirmaven que s'havien de garantir els contractes emfitèutics, encara que fossin

---

250 Denúncia de Ginestar, 24/XII/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Ribera d'Ebre, reg. 6190.

251 «Sindicat Agrícola U.R.», 23/XII/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Ribera d'Ebre, reg. 6190.

una expressió de l'explotació que es volia abolir. Aprofitant aquesta ambigüitat, el consell municipal de Móra d'Ebre, controlat per la CNT, mirava amb recel l'actitud dels rabassaires amb una clara voluntat d'integrar-los a la col·lectivitat.

No tardaren en corre els rumors pel poble sobre que els confederals volien desfer la feina feta pels rabassaires: confiscar-los els vagons de llavors de patates i empobrir-los amb el cobrament de quotes, de les quals estarien exempts els col·lectivistes. Com a mostra de mal govern del consell, els rabassaires posaven l'exemple d'un pagès, «arrendador d'unes terres des de feia 10 anys, [...] [que] al moment d'entrar-hi era completament inculta, i ara gràcies al seu treball i el dels seus fills es productiva. [...] [Quan] el comitè s'incautà de la finca perquè era propietat d'una facciosa [...] fou llençat de la terra, i li han dit que sols li deixarien treballar si entrés a la col·lectivitat».²⁵²

Després d'aquesta queixa, l'ajuntament de Móra d'Ebre va rebre l'avís del Govern perquè complís amb el reglament sobre la constitució dels ajuntaments. Si bé la normativa estipulava que els consells havien de representar les formacions antifeixistes que integraven el Consell de la Generalitat, a Móra d'Ebre, dels onze consellers decretats, només deu formaven l'ajuntament: quatre de la CNT, quatre més d'ERC i dos de la UGT. Els rabassaires s'havien quedat fora. Després de nombroses advertències de la Generalitat, el 26 de febrer de 1937 els rabassaires entraven al consell malgrat l'actitud desfiant de l'alcalde cenetista Joaquim Arbó. El nou consistori estava format per tres membres de la CNT, dos del PSUC-UGT, tres d'ERC i un de la UdR.²⁵³

Constituir una relació de forces favorables també fou motiu de disputa a la ciutat d'Amposta. El 12 de gener de 1937 el president de la UdR local s'adreçava a la JSIC per comunicar-li que l'ajuntament estava constituït per onze representants de la CNT i onze més de la UGT, i que a la seva organització li negaven els llocs. A més, es queixaven que el govern de la vila havia emprès la col·lectivització de les terres del terme municipal, decomissant la meitat de les collites dels rabassaires i amenaçant-

---

252 «Denúncia referent al poble de Móra d'Ebre», 29/XII/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Ribera d'Ebre, reg. 6190.

253 Acord de constitució de l'Ajuntament de Móra d'Ebre, 20/II/1937. ANC, Generalitat, Direcció General d'Administració Local, Ribera d'Ebre, reg. 6063.

CAPÍTOL 3

los de la confiscació total de les mateixes.²⁵⁴ Des de la secció de comarques de la JSIC es posaren ràpidament en contacte amb el jutjat municipal d'Amposta perquè els informés sobre la situació al consell i poder constatar si l'afirmació dels rabassaires ampostins era certa. Però la resposta del jutge fou sorprenent. Agustí Tomàs, que exercia el càrrec de manera accidental, no trobà en cap dels registres municipals com s'havia constituït l'ajuntament, però sí un ofici del director general d'administració local del 17 d'octubre que certificava l'acta de constitució del consell «sense que dita Direcció fes la més petita observació de il·legalitat».²⁵⁵ No obstant, afirmava que el consell estava format únicament per membres de la CNT i la UGT. Però sembla que això no fos cap inconvenient per seguir endavant. Tampoc per la JSIC, que no obligà el consell a reorganitzar-se segons el decret del dia 9 d'octubre.

Assabentats de la denúncia, l'Ajuntament d'Amposta respongué amb un ban dirigit als veïns on es reafirmava i assegurava que estava «dispuesto a cumplir el programa que tienen pactado las sindicales de la CNT y la UGT y que nadie logrará romper por mucho que se lo proponga». A més, afegien que «la Revolución la defenderemos fomentando y apoyando la socialización de toda la riqueza de nuestro término», i feien una crida a tots els ampostins perquè passessin per les oficines del consell a sol·licitar la terra que necessitaven per a treballar. Fins i tot entre aquelles famílies que volguessin treballar la terra de manera individual. Ara bé, asseguraven que «no consentiremos que vuelva a resurgir la explotación del hombre por el hombre: el capitalismo murió para siempre el 19 de julio pasado».²⁵⁶

A la Fatarella, com en la majoria dels municipis catalans, el comitè antifeixista local havia confiscat les cases i les finques dels principals propietaris per a destinar-les al servei municipal i al treball col·lectiu, respectivament. A més, havien ocupat l'església, convertint-la en magatzem, i el convent de les monges, situat a les afores, l'havien destinat a escola per als més joves del poble. La seu de l'agrupació catòlica

---

254 Queixa dels rabassaires d'Amposta, 12/I/1937. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Montsià, reg. 6184.

255 Resposta del jutge municipal d'Amposta a la Junta de seguretat Interior, 15/XII/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Montsià, reg. 6184.

256 «El consejo municipal de Amposta, a la opinión pública», s/d. ANC, Junta de Seguretat Interior, Montsià, reg. 6184.

del carrer Suñé, la transformaren en el local social dels anarquistes, i l'antic sindicat agrícola, conegut com el Casal del Poble, en la seu d'Esquerra Republicana.²⁵⁷

Però, encara que el cas de la Fatarella pogués assemblar-se molt al de la majoria dels pobles catalans, la situació al municipi tarragoní era tensa. Per a molts dels seus veïns havia quedat com un record inesborrable la repressió de les milícies al poble veí de Villalba dels Arcs. El 21 de juliol de 1936, els grups de dretes, entre ells el rector de la parròquia i el capitost carlista de la comarca, dispararen als milicians, abatent-ne un al moment que els anaven a detenir. La resposta dels milicians no va ser menys violenta, provocant fins a setze morts a l'acte.²⁵⁸ En la zona baixa de l'Ebre i la Matarranya, la violència havia servit durant els primers dies posteriors al cop d'Estat d'instrument per a fer-se amb el control de la zona.²⁵⁹ La pugna va acabar el 25 de juliol de 1936 amb la victòria miliciana a la batalla de Calaceit, a la comarca del Matarranya.²⁶⁰

Davant d'aquesta situació, alguns dels veïns de la Fatarella s'aproparen a las agrupacions locals d'ERC i la UGT, formacions que ja existien al municipi abans de l'inici del conflicte, però que suposaven un contrapès a la força insurreccionalista. Segons Rosa Ardèvol, en cap cas ho feren «per aprofitar-se de la reforma agrària, sinó per enfrontar-se d'alguna manera al desmanes de la FAI». Però a la Rosa no li dolia tant «la destrucció de tot lo religiós» que havia caracteritzat els primers dies de violència, com «veure ca'l Conte tot esbatanat i les robes íntimes de la senyora Dolores, usades, i malportades, i fetes servir de parrac, feria els sentiments, car entorn d'aquestes cases hi havia una mena de veneració, que la gent d'ara no poden entendre». Els antifeixistes, a més d'haver desposseït de les seves propietats a Dolors Balcebre i haver-les posat al servei dels veïns, li faltaven al respecte a la veneració que existia al voltant de la seva casa, la qual cosa evidenciava que no només s'havia qüestionat la propietat de la terra, és a dir, la dominació a nivell material, sinó també haver-la disputat en el pla cultural. Ambdós plans s'entremesclaven i es

257 Registre de confiscacions de la Fatarella, 3/XII/1936. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns de la Terra Alta, reg. 6770.

258 Els milicians detingueren fins a una vintena més de persones que foren executades durant les setmanes posteriors. Cf. Josep Sánchez Cervelló: *Conflicte i violència a l'Ebre...*, p. 365-371.

259 José Luis Ledesma: «Qué violencia...», p. 100.

260 Encarnita Simoni i Renato Simoni: *Queretes...* p. 154-160.

complementaven en l'acceptació d'una reciprocitat desigual entre Rosa Ardèvol i Dolors Balcebre.

Aquests codis no escrits de la comunitat s'havien assimilat al voltant de la propietat absoluta de la terra i es manifestaven en els testimonis que entenien les col·lectivitats com quelcom extern a la comunitat. Una singularitat que es reafirmava quan Rosa Ardèvol assenyalava que ja no calia repartir les finques perquè «al nostre poble la reforma agrària estava feta per la forma que es treballaven les terres. Gairebé tota la terra es treballava a mitges; cadascú tenia la terra que podia treballar. Punt. No hi havia res a discutir». Així, allò que importava era que treballessin i tenir el mínim per viure. Era igual qui tingués la propietat absoluta de la terra. Per la Rosa, quedava lluny la consigna del moviment camperol de *la terra per a qui la treballa*. Ella mateixa reconeixia que a la Fatarella aquestes prèdiques no s'escoltaven, «al contrari, esveraven».²⁶¹

Aleshores, era la propietat de la terra quelcom que no es qüestionava, o bé no s'havia de qüestionar? Dir «això no es toca» i vincular l'ordre de les coses al respecte de la propietat en una relació objectiva entre els agents i les coses, era fruit d'un procés secular de desposseïció dels treballadors del camp dels mitjans de producció agraris. Una pràctica a la que se li sumà un discurs polític, assentat durant el segle XIX, que havia abstret la propietat per a convertir-la en un nou deu. Sacralitzar la propietat i convertir en profanadores a aquelles persones que s'atrevien a qüestionar-la, significava la voluntat de poder d'una minoria que contraposava els seus interessos als d'altres. Tenint això en compte, es necessari abandonar la noció abstracta de la propietat, visualitzar el seu caràcter mutable i deixar de marginar-la dels individus per a dotar de contingut específic les actituds dels diferents grups socials.²⁶² Però si només tinguéssim en compte la capacitat del poder d'imposar la seva voluntat, estaríem obviant l'agència col·lectiva dels individus per construir-se a si mateixos. Rebutjar els suports i les resistències que poguessin existir entre els habitants del camp ens tornaria a la visió d'una actitud apàtica i submissa que es va tenir del món rural. Una perspectiva discutida, i en certa manera ja superada,

²⁶¹ Josep Termes: *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella del gener de 1937*, Barcelona, Afers, 2008, p. 86-87. La darrera cita és de la pàgina 21.

²⁶² Rosa Congost: *Tierras, leyes, historia...*, p. 140-144.

SEGONA PART

durant l'última dècada per la historiografia, que entén el camp com un espai complex, desigual i en disputa. Per això, la jerarquització consentida expressada per la Rosa Ardèvol ha d'entendre's com un contracte social tàcit, tolerat sempre i quan es respectin ambdues aspiracions: la de la primacia social expressada pel respecte cap al manteniment de la propietat de la terra, per un costat, i el de treballar-la per sobreviure, per l'altre.²⁶³ Un consentiment que també es posà de manifest en el pla cultural, concretament el religiós, quan alguns veïns havien optat per amagar als tres capellans de la vila en cases de camp durant els dies posteriors al 19 de juliol.²⁶⁴ La violència clerical havia servit de recurs simbòlic als comitès per donar el tret de sortida a la revolució. Una violència que, no obstant, fou desigual a la zona republicana amb clares diferències locals i regionals, com han cuidat de demostrar diversos estudis microhistòrics. Una violència que no tractava tant de destruir el poder sagrat a través dels símbols religiosos i els ministres de l'Església, com de mostrar la seva pèrdua de poder i la seva vulnerabilitat terrenal en un context d'ensorrament dels emblemes del passat.²⁶⁵

Quan les pràctiques de la comunitat s'alteraren al llarg de l'estiu i la tardor de 1936, la situació al poble de la Fatarella es posà tensa. El vespre del dia 22 de gener de 1937, un grup de veïns es reuniren d'amagat. Els convocats hi anaven com a representants de la UGT, la UdR i Esquerra Republicana. En aquell espai social organitzat de manera improvisada es posà en comú un discurs ocult compartit entre alguns dels veïns del municipi preocupats pel que havia passat uns dies abans. Els cenetistes de la vila havien engegat una campanya d'ampliació de la col·lectivitat, formada unes setmanes abans amb les propietats confiscades als facciosos. Per complir el seu objectiu, els cenetistes havien forçat alguns dels veïns a integrar-se en contra de la seva voluntat. En el discurs ocult compartit entre els assistents s'hi manifestava una oposició a la col·lectivitat o, si més no, a la manera de posar-la en pràctica i una clara animadversió cap als dos *forasters* que havien arribat a la vila

---

263 Ana Cabana i Miguel Cabo: «James C. Scott y el estudio de los dominados: su aplicación a la historia contemporánea», *Historia Social*, núm. 77 (2013), p. 76-77.

264 Josep Termes: *Misèria contra pobresa...*, p. 90.

265 Àngel Luis López Villaverde: *El Gorro frigio y la mitra frente a frente: construcción y diversidad territorial del conflicto político-religioso en la España republicana*, Barcelona, Rubeo, 2008.

feia pocs dies. Eren Josep Mola i Nicolás Santamaría, dos sindicalistes que el comitè provincial de la CNT havia enviat a petició dels col·lectivistes perquè els ajudessin a tirar endavant el seu projecte. Els reunits sortiren de la sessió amb l'acord que «el siguiente día, sábado, no fuera a trabajar ninguno de los afiliados a tales partidos [...] y se establecieran guardias con gente armada en evitación de posibles acontecimientos».

La documentació i els testimonis no aclareixen que va passar el dia 23, però es coneix que l'endemà, el diumenge 24, es reuní el consell municipal, controlat per la CNT amb l'objectiu d'integrar Nicolás Santamaría al govern de la vila. A mitja sessió, quan va córrer la veu del que estava succeint a l'ajuntament, «empezaron a oírse gritos de *fuera los forasteros y a matarlos*». Eren un grup de veïns que protestaven i que anaven direcció a l'ajuntament amb l'objectiu de detenir a Mola i Santamaría. Una vegada fets presos, els amotinats els carregaren a un camió per portar-los fins al poble veí d'Ascó, on els lliuraren als dirigents cenetistes de la vila. Aquella mateixa tarda, els veïns de la Fatarella assaltaren els edificis que pertanyien a la col·lectivitat i confiscaren diferents tipus d'armament per tal de defensar-se de qualsevol conseqüència de la seva acció temerària.²⁶⁶

La CNT s'havia pres l'expulsió dels seus dirigents i l'assalt a la col·lectivitat com una prova de força del que consideraven l'aixecament de *la quinta columna* i demanaren suport per combatre-la. A la matinada del dia següent, s'havien organitzat els voluntaris al voltant de les patrulles de control i es dirigiren cap a la Fatarella amb la finalitat de recuperar el municipi. Una vegada dins del poble, després d'haver superat els troncs d'arbres que tallaven de carretera d'accés, es sentiren els primers trets i resultà mort un dels milicians. Fou aleshores quan s'inicià un tiroteig entre els veïns i les patrulles que només s'aturà momentàniament quan aparegué Tomàs Fàbregas, el delegat de la JSIC, que baixà del cotxe «fent treure del mateix la bandera catalana [que] volia mostrar mentre m'encaminava al poble». En apropar-s'hi, els amotinats seguiren mostrant-se hostils «i, aleshores, exhibint la bandera i fent altaveu amb les mans, cridant vaig requerir-los-hi que deposessin la seva actitud, ja que anava en

---

266 «Informe relativo a los sucesos ocurridos en la Fatarella los días 25 y 26 de Enero último», 24/II/1937. AMTM, Guerra Civil, Ordre Públic, Problemes Municipals, reg. GC-36.

SEGONA PART

representació de la Junta Interior, a parlar amb el Consell Municipal, dient-los-hi al mateix temps que jo era element d'Esquerra, a quina cosa contestaren amb un foc granejat que ens privà ni de donar un pas, ja que tiraven de tot arreu»²⁶⁷. La mort d'un segon milicià provocà que les patrulles es retiessin del poble per encerclar-lo des de lluny i evitar que fugissin els amotinats.

Ressituades les posicions, Fàbregas es dirigí cap a l'ermita de la Misericòrdia, situada a les afores al costat del cementiri, i que els patrullers havien convertit en el centre d'operacions. Allà hi havia encara de cos present vuit cadàvers, havien estat afusellats a les parets del cementiri moments abans que arribessin les autoritats a la vila. Dins l'ermita les patrulles hi tenien reclosos gairebé a mig centenar de veïns, als quals Fàbregas intentà interrogar sobre el que estava succeint. Però no ho va poder fer a fons perquè fou interromput bruscament pels patrullers i l'Aracil, l'enviat de Dionís Eroles, cap de Serveis de la Comissaria General d'Ordre Públic. Tot plegat semblava apuntar que l'arribada inesperada dels representants de la JSIC i la comissaria d'Ordre Públic va interrompre els afusellaments i va salvar la vida als detinguts, però alhora, l'actitud de l'Aracil semblava voler tirar terra sobre dels assassinats, de la mateixa manera que més tard, Fàbregas, assegurava en els seus informes que havien estat víctimes d'uns *forasters*.

A la Fatarella, en el decurs del dia 25 arribaren reforços de tot tipus. Entre ells alguns escamots de voluntaris provinents d'El Poblenou de Barcelona que se n'havien assabentat de la mort d'un dels seus veïns en l'intent d'assaltar la vila.²⁶⁸ També hi arribaren diferents dirigents, entre ells el president de la UGT de Tarragona, Josep Pascual, que, segons Fàbregas, li va assegurar que el que estava passant al poble «no eren qüestions sindicals de cap mena, ja que ell creia, per les referències que de dita població tenia, que era un assumpte completament facciós». El comissari d'ordre públic de Tarragona, Joan Rodríguez, també s'atansà al municipi acompanyat de dues camionetes de guàrdies d'assalt, el cap de serveis i el secretari general de les patrulles de control, Josep Asens i González Batlle, respectivament, i Martí Rouret, que era el sotssecretari de la Presidència. Per últim, hi va fer cap Aurelio Fernández,

²⁶⁷ Informe de Tomàs Fàbregas referent als fets de la Fatarella, 27/I/1937. AMTM, Guerra Civil, Ordre Públic, Problemes Municipals, reg. GC-36.

²⁶⁸ «Todos los comités responsables de la Organización», 27/I/1937. FAL-IIGS, rotlle 232.

secretari general de la Junta de Seguretat Interior. L'arribada dels reforços de la guàrdia d'assalt ajudà a les patrulles a controlar el municipi, el qual havien intentat assaltar diverses vegades sense èxit. Una vegada reforçat el setge, barrejant les patrulles amb els guàrdies, era moment d'esperar el torn per entrar al poble. Prop de les 4 de la matinada del dia 26, dos membres de l'escorta informaven a Fàbregas que els guàrdies i les patrulles havien entrat ja al municipi i havien ocupat l'Ajuntament. La revolta es donava per controlada.

El que semblava que no havia de passar d'una alteració de l'ordre públic, va sumar un balanç de fins a trenta-quatre civils morts i una quarantena de detinguts, els quals foren traslladats a la presó Model de Barcelona. Els assassinats no provocaren cap tipus de responsabilitat, atès que l'informe de Tomàs Fàbregas, en qualitat de delegat de la JSIC, anà dirigit en acusar de la responsabilitat dels fets als veïns amotinats. Les mitges veritats i les omissions en l'informe alimentaren el discurs de l'aixecament d'un poble reaccionari on «els ex-cacics, disfressats de revolucionaris d'aquest o d'aquell color, per servir els seus mòbils egoistes, no han tingut cap escrúpol de provocar els fets sagnants [...] aprofitant-se dels conflicte que plantejava el Decret de col·lectivitzacions»²⁶⁹.

Però aquesta sembla més una excusa que no pas una anàlisi seriosa dels fets, ja que, per una banda, no eren pocs els pobles que havien mostrat el seu descontentament en la manera com els col·lectivistes havien ampliat el seu projecte; i per l'altra, perquè era una visió vinculada a la idea estesa d'una guerra civil dins el camp republicà. Una neurosis assenyalada per *La Humanitat* a principis de gener que semblaven confirmar *els fets de la Fatarella* i que, a partir d'aleshores la premsa es dedicà a esbombar.²⁷⁰ La repressió desmesurada, justificada pels informes policials i els diaris cenetistes, posava de manifest com la violència contra els civils seguia utilitzant-se com un valor estratègic. Doncs malgrat que la zona estava sota control republicà des de feia mig any, l'ús de la força tenia per objectiu conservar les posicions obtingudes durant les primeres setmanes del conflicte. El degoteig d'incidents durant les

---

269 «Impressió personal», 27/I/1937. AMTM, Guerra Civil, Ordre Públic, Problemes Municipals, reg. GC-36.

270 «Els tràgics fets de La Fatarella», *La Humanitat*, [Barcelona] 28/I/1937; «Lo ocurrido en la Fatarella y la 5ª columna con carnet», *Solidaridad Obrera*, 28/I/1937.

setmanes posteriors a l'episodi de la Fatarella va alimentar el fantasma d'un enemic intern que les autoritats republicanes estaven disposades a depurar. Aquell que pertorbés el «trabajo para ganar la guerra y la revolución», deia el comissari d'ordre públic de Tarragona, demostraria ser «un fascista emboscado con carné, ya sea de la CNT, UGT, Esquerra o POUM, y como tales los trataremos» a través dels consellers de seguretat interior de cada municipi.²⁷¹ D'aquesta manera el poder classificava la protesta amb la perillosa etiqueta de faccions per així silenciar l'oposició i eliminar l'espai social que no estava controlat per les formacions antifeixistes que dominaven el territori.

Després dels nombrosos incidents que s'havien estat produint a tot el territori català des de l'estiu anterior, els fets de la Fatarella posaven de manifest que el control de l'ordre públic i el de la producció eren posicions en disputa entre les diferents forces antifeixistes. I en aquest cas, la protesta dels fatarellencs fou la oportunitat perquè els cenetistes de l'Ebre reafirmessin la seva posició de domini en un territori on semblava difícil estendre la col·lectivització i dominar-lo per complet lluny de les disposicions de la Generalitat. Josep Termes, en el compendi de testimonis que presentà sobre els fets de la Fatarella, relatava l'episodi de gener com una conseqüència directa de la col·lectivització forçosa impulsada pels cenetistes de la vila amb el suport de la federació provincial. Per a Termes quedava allunyada la idea de que els fatarellencs s'alcessin contra els col·lectivistes amb l'objectiu de provocar un moviment favorable al bàndol insurrecte, això és, la quinta columna. En canvi, l'alçament es deuria a la continuació de l'oposició a la col·lectivització que s'havia expressat durant els mesos anteriors al llarg del curs baix del riu Ebre.

Potser seria convenient seguir per aquesta línia i desvincular l'episodi de la Fatarella del relat polític posterior de la quinta columna i recuperar part de la impressió que tenia el president de la UGT de Tarragona sobre la causa dels fets. És a dir, no es tractava de cap qüestió sindical, però tampoc de la reacció d'un poble faccions, sinó més aviat com la conseqüència de la percepció de l'amenaça del trencament de pautes de conducta i pràctiques comunitàries que es van veure

---

271 «Hay que sostener y asegurar la vida tranquila y modesta en los pueblos», *La Vanguardia*, 26/II/1937.

CAPÍTOL 3

trasbalsades pel context revolucionari. En aquest sentit, és il·lustratiu el testimoni d'un dels antics parcers de Dolors Balcebre, que assegurava haver arribat a un acord a magatons amb la mestressa perquè, «si la sinyora Dolors del Conte me donà lo Freginal, no li faria despreci. Ara, ¿que me ho donon aquells que no es seu? Totes eixes històries que mos conten no'm fan cap gràcia. [...] que tots ham de ser iguals, una ambusteria; a la mà tenim cinc dits i cap d'igual, així ha sigut i així serà. Io no vull re més que, treballant, donà un bocí de pa a la família [sic.]».²⁷² La protesta del parcer, possiblement, constituïa un lloc comú de pensaments i passions compartit amb la resta de pagesos que s'oposaven a la col·lectivitat derivades de preocupacions polítiques al voltant del destí de la família, les creences i la comunitat. En aquest sentit, l'oposició podia respondre a qüestions molt similars a les causes de la resistència d'una part de la pagesia russa a la col·lectivització forçosa de l'hivern de 1930. La *febre de març*, l'onada de disturbis massius que s'iniciaren a finals dels anys vint durant les campanyes de requisada de grans i que tingueren el seu punt culminant durant el març d'aquell any, no s'oposava al *kolkhoz*, segons Lynne Viola, sinó als intents de control de l'Estat sobre l'organització al camp. A través de reunions clandestines, es teixí un discurs ocult contrari a la pressió estatal que tenia per objectiu desarticular una cultura pagesa que representava un espai autònom.²⁷³

El testimoni no deixa de mostrar una actitud submissa, podria dir-se subalterna a la posició amb la mestressa. Però també demostra la seva capacitat d'actuar quan es posicionà en contra de la col·lectivitat i decidí mantenir el tracte amb la mestressa d'amagatons. Això permet indicar que, a pesar de que el testimoni pogués copsar la relació de desigualtat entre ell i la mestressa com un factor natural, aquest no era immutable, doncs existia la possibilitat de ser modificades, encara que lleugerament, les posicions en cas de que no es respectessin les pautes de conducta tàcites.

---

272 Josep Termes: *Misèria contra pobresa...*, p. 87.

273 Lynne Viola: «Muzhiks y Babas. Confrontaciones con el poder soviético en el torbellino de la colectivización», *Historia Social*, núm. 77 (2013), p. 135-146.

3.3 Geografies d'una revolució

La Col·lectivitat Agrícola “La Vendrella” pertanyent a la CNT i en la seva representació al sotassignat Joaquim Quiles, com a representant de la mateixa i en la forma que millor procedeixi dic:[...] Que arran del moviment del 19 de juliol del 1936; l'entitat que represento es va incautar [sic.] dels bens del terme municipal de Cabrera de Mataró [Cabrera de Mar] que a continuació passem a detallar: Una finca rústica de terra de regadiu situada en el paratge denominat “Pla de Bona” d'una extensió superficial aproximada de 7 hectàrees 13 àrees i 20 centiàrees amb una barraca i pou complementari [...] Una peça rústica de terra de secà anomenada Pla de Santa Margarita d'una extensió superficial de 78 àrees 40 centiàrees [...] Els bens esmentats en el paràgraf anterior eren propietat de Ignasi De Puig i De Pallejà [...] [que] va desaparèixer arran dels fets del 19 de juliol del 1936 per la qual cosa la Col·lectivitat s'aproprià d'aquestes terres que estaven abandonades per esser treballades amb règim d'administració. En compliment del paràgraf (c) de l'article primer del Decret del 12 de gener d'enguany, fem constar que necessitem els bens esmentats, i ens son els mateixos imprescindibles ja que els tenim destinats al servei de la Col·lectivitat pel sosteniment de les famílies que la componen.²⁷⁴

El 9 de gener de 1937 començava a caminar la Comissió de Responsabilitats de la Generalitat de Catalunya en substitució de la Comissió d'Apropiacions, la qual havia estat l'encarregada de recollir les denúncies d'alguns propietaris als quals les formacions antifeixistes havien confiscat els seus bens. La nova comissió havia de fer un pas més enllà de la seva antecessora, havia de deixar de ser un simple dipòsit de queixes per passar a determinar les responsabilitats sobre els embargaments preventius i definitius de propietats als acusats de ser partidaris dels rebels. Unes confiscacions que, lluny de ser escollides arbitràriament, havien seguit criteris específics, la majoria de vegades vinculades al paper que havien jugat els propietaris durant el període dictatorial i el republicà i la seva posició vers la Llei de Contractes de Conreu. La Comissió presidida per Gaietà Rahola Escofet reclamà a tots els municipis catalans que facilitessin el llistat de les propietats urbanes i rústiques intervingudes després del 19 de juliol de 1936. El llistat havia de contenir el nom de l'antic propietari, la ubicació i extensió de la finca i la justificació dels motius perquè l'havien confiscat. A més, la propietat, aleshores en mans o bé de formacions polítiques o de l'ajuntament, havia de complir una funció social. La intervenció

274 Carta de la col·lectivitat de Cabrera de Mar, 23/VIII/1936. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats al Maresme, reg. 6840. (23 d'agost de 1936).

CAPÍTOL 3

havia d'estar motivada per l'ús que aquella propietat podia exercir per al bé comú. L'exemple citat de Cabrera de Mar es situa en aquest procés de seguiment, el qual facilitava a la Generalitat una informació valuosíssima sobre quina era la situació a la rereguarda després del sotrac del cop d'Estat que els havia desconnectat parcialment del territori. Malgrat el que pogués semblar, el volum de feina de la Comissió no s'ubicà en els primers mesos del conflicte, sinó durant el 1937 i, especialment, el 1938. El procediment legal que es volia construir fou molt lent per diverses raons: en primer lloc per l'adequació al temps excepcional que es vivia i els condicionants que suposaven les pugnes per situar les visions de cadascuna de les formacions al resultat final. En segon lloc, perquè els responsables de les ocupacions efectuades durant l'estiu de 1936 no tenien massa interès en una legalització i retingueren tant com pogueren les seves respostes. Respondre a la Comissió implicava la revisió i discussió sobre la pertinença o no de les confiscacions i, a més, situava sota el control estatal la seva actuació. Al cap i a la fi, amb el llistat a la mà, era la Comissió qui determinava si la confiscació podia mantenir-se o bé s'havia de retornar al seu antic propietari.²⁷⁵

Si ens fixem amb la documentació generada per la Comissió de Responsabilitats de la Generalitat, s'hi pot observar que els representants dels sindicats i formacions que rubricaven els informes feien constar la data de les confiscacions en els dies posteriors al inici de la revolució, però no la constitució de la col·lectivitat. Els estudis com els de Casanova ens indiquen que en primer lloc el que hi hagué fou la confiscació de la terra, i després, a partir d'aquesta, la formació de les col·lectivitats, encara que no de manera immediata. Potser sí en aquells indrets on hi havia una majoria de convençuts, o allà o no hi havia oposició possible per la destacada presència de les milícies, però son molt pocs els testimonis que n'han quedat. Per exemple a Queretes, a La Matarranya, la col·lectivitat es creà la primera quinzena d'agost. Es convocà la població a una assemblea a la plaça on un representant del Comitè comarcal i alguns militants cenetistes locals explicaren a la gentada en que consistia la nova comunitat i els seus avantatges. Un bon nombre de famílies pageses que anaven a jornal i

---

275 Pere Gabriel: *Historia de la UGT. Un sindicalismo de guerra, 1936-1939*, vol. 4, Madrid, Siglo XXI, 2011, p. 247.

SEGONA PART

també petits propietaris s'hi inscrivieren voluntàriament. D'altres, com les famílies partidàries dels rebels a qui se'ls havien confiscat les propietats, foren obligades a associar-s'hi. La majoria dels que hi entraren ho feren per necessitat, atès que o bé no en tenien o bé no els quedaven mitjans per subsistir, d'altres segurament per por i altres per convenciment. Tots plegats van engrandir la col·lectivitat que agrupà prop de dos terços dels habitants del municipi matarranyenc. La tercera part restant de la població estava formada per famílies modestes, la majoria de les quals eren de tradició republicana. Se'n van fer enrere quan constataren que es tractava d'aportar els béns en comptes de participar de la distribució de terres.²⁷⁶

Cal destacar la complexitat per posar una data concreta d'inici de la col·lectivització de la terra, especialment quan la majoria de referències apareixen de manera explícita a partir del desembre de 1936 per referir-se a aquelles col·lectivitats que ja havien estat creades a l'agost. Si establim una periodització a partir de quatre moments concrets que van significar punts d'inflexió en el decurs de la guerra i les col·lectivitats, podem veure tendències diferenciades en les quatre províncies catalanes. El primer període, des del 19 de juliol fins a finals de setembre, amb la constitució del govern Tarradellas; el segon, des de principis d'octubre fins als Fets de La Fatarella del 24 i 25 de gener de 1937; el tercer, fins als Fets de Maig; i el quart i últim, a partir de les conseqüències de maig de 1937 fins a les darreres dades abans de l'ofensiva sobre l'Ebre.

En la figura 8 es pot observar com durant el primer període els territoris barcelonins es on es constitueixen més col·lectivitats, mentre que en el segon període hi destaca la província de Tarragona, seguida de la Girona i Lleida. Després dels fets de La Fatarella, moment de més tensió entre les forces antifeixistes, la constitució de col·lectivitats es reduí dràsticament, fins al punt que a Lleida no se'n constituí cap. I finalment, en el quart període, el de la regulació de les col·lectivitats per la Generalitat, quan es constituïren noves col·lectivitats a Tarragona, Lleida i Girona, però molt per darrere dels volums de la tardor de 1936. La violència desencadenada durant el segon període, especialment als territoris tarragonins, potser és una de les causes perquè se'n constituïssin. Però també és fàcil pensar que amb la convocatòria

---

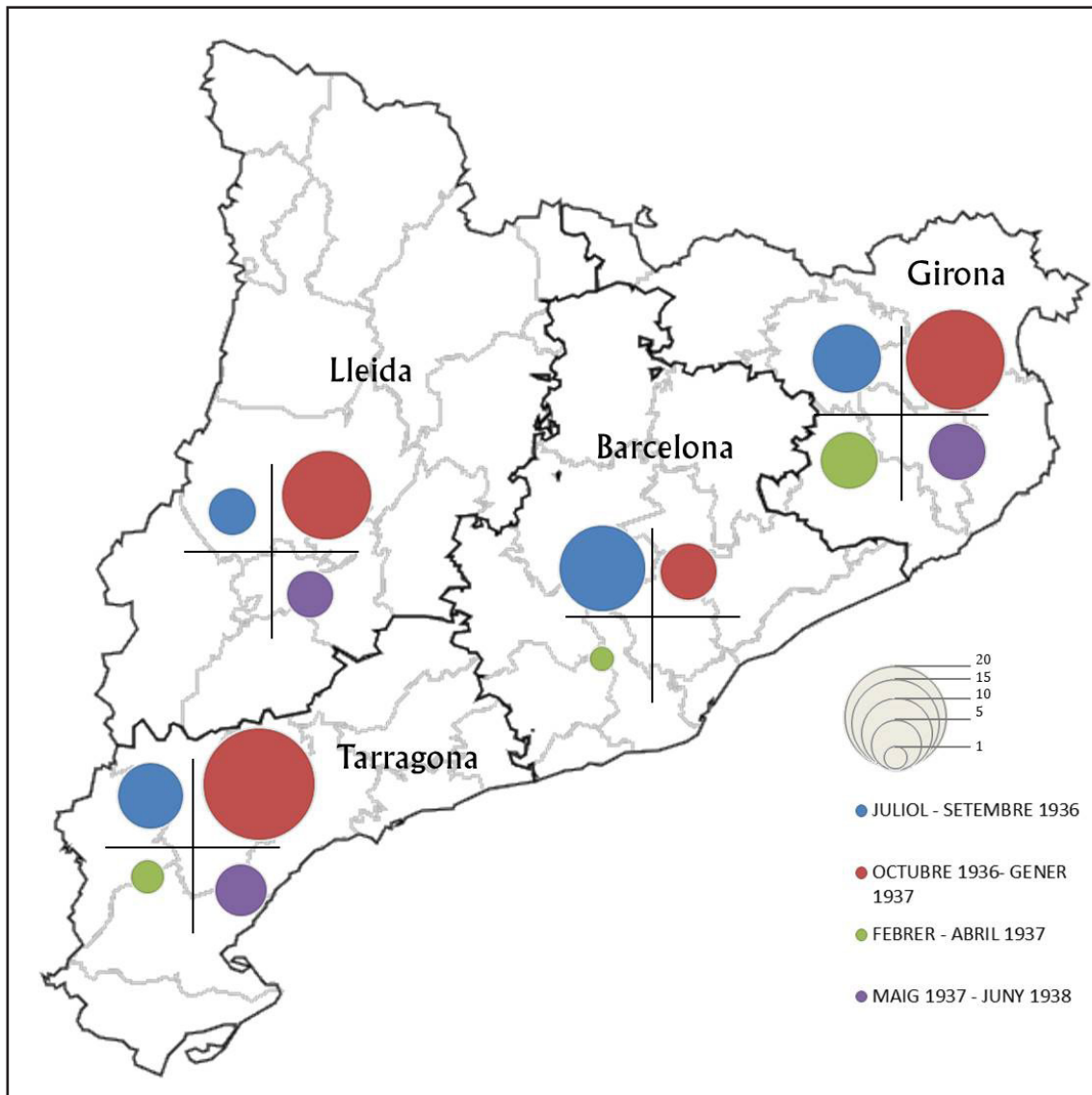
276 Encarnita i Renato Simoni: *Queretes...*, p. 170

del Ple Regional de Camperols de la CNT a principis de setembre, una majoria de seccions locals cenetistes decidissin constituir la col·lectivitat, influïdes per les consignes del ple. En aquest sentit es imprescindible tenir en compte el paper que haurien tingut les patrulles de control en l'expansió de les consignes i el seu compliment, en especial pel component coercitiu de les mateixes.

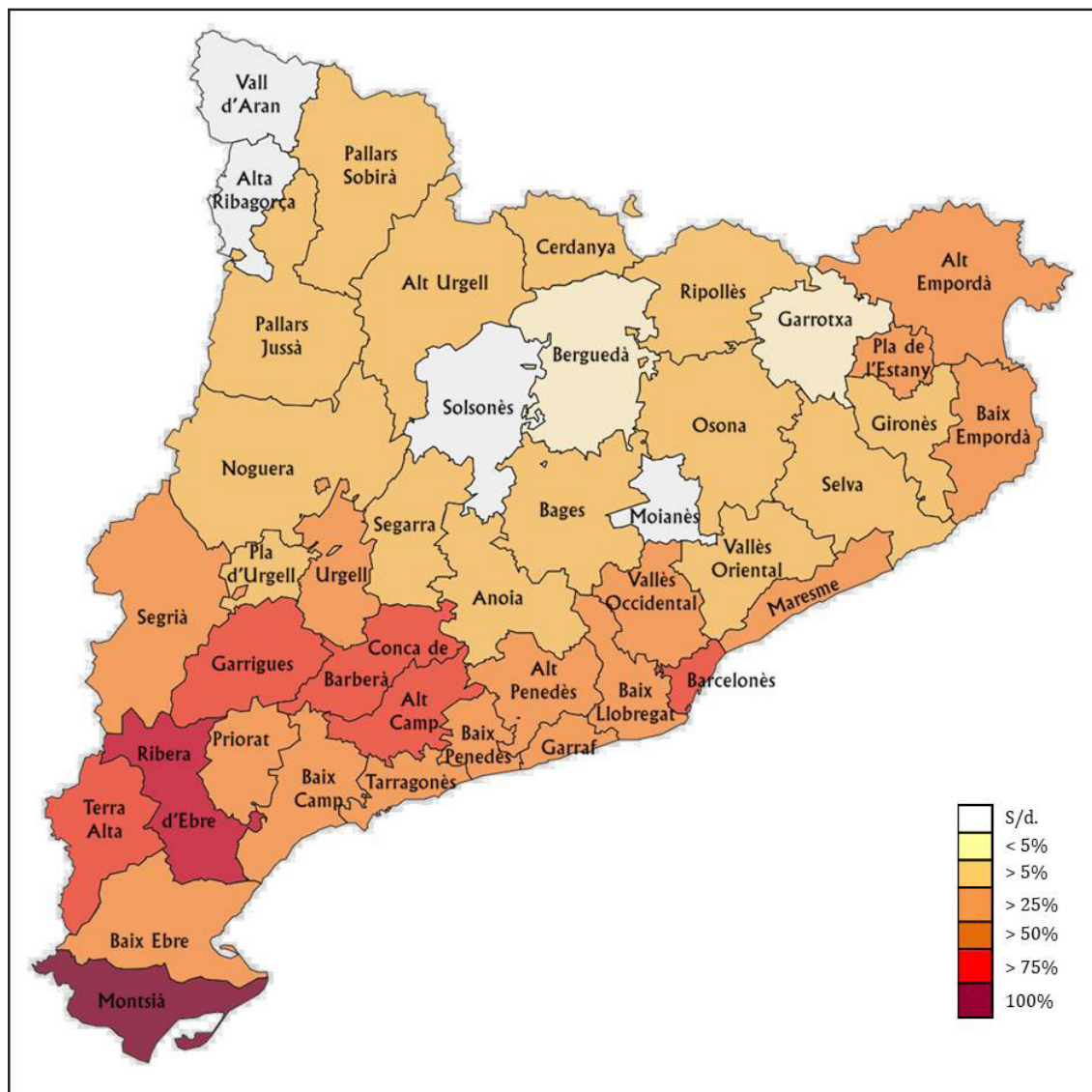
Una part de la historiografia ha apuntat que l'establiment de les col·lectivitats venia donat pel pas de les columnes milicianes que marxaven cap al front. Així doncs, en una obra gairebé apostòlica, la col·lectivització hauria sortit de Barcelona dins els

Figura 8: Volum de formació de col·lectivitats per períodes a nivell provincial²⁷⁷

²⁷⁷ Elaboració pròpia a partir del fons de confiscacions de l'ANC, el setmanari *Campo* i diversos arxius comarcals.

SEGONA PART

Figura 9: Percentatge de municipis amb col·lectivitats per comarques.²⁷⁸

farcells dels milicians que l'haurien estès per la resta del país camí de l'Aragó. Però aquest plantejament, que pretén emfatitzar el pes dels milicians en l'extensió de la revolució, no ajuda a entendre la presència de col·lectivitats en d'altres territoris que no fossin els que quedaven al marge de les vies que duïen al front. Si aquesta era la raó perquè la col·lectivització de la terra tenia una forta presència a la comarca de Valls o els territoris fronterers amb l'Aragó, com s'expliquen les que s'haurien constituït a les comarques de Girona, al Pirineu o al Delta del Llobregat? O per altra banda, perquè no se n'haurien constituït en d'altres indrets de pas com

²⁷⁸ Elaboració pròpia a partir del fons de confiscacions de l'ANC, el setmanari *Campo* i diversos arxius comarcals.

CAPÍTOL 3

el Penedès o la Segarra? O bé aquí si que hi tenen a veure, més enllà de la presència des milicians, les dinàmiques locals i l'experiència del moviment rabassaire? Al cap i a la fi, cal tenir en compte les tradicions polítiques diferents que existeixen en els diferents territoris del conjunt de Catalunya. A través de les dades emeses per la Comissió de Responsabilitats, es pot assegurar que a Catalunya hi hagué al voltant de dos-cents trenta-vuit municipis on, en algun moment del conflicte, s'hi constituí una col·lectivitat. La seva presència estigué concentrada, especialment, als territoris agrícoles, però també, encara que de manera molt menor, en territoris rurals del Pirineu i el Prepirineu. Les zones on el fenomen col·lectivista tingué una major presència foren les del litoral, entre les quals convé destacar les Terres de l'Ebre i el Camp de Tarragona, que comptaren amb més municipis amb terres col·lectivitzades, o les del delta del Llobregat, per la seva proximitat amb la capital. Al terç sud de Catalunya fou on s'acumularen més col·lectivitats, especialment a la Ribera d'Ebre, on més del 70% dels municipis riberencs va comptar amb explotacions col·lectives al llarg de la guerra. Ascó, Flix, Garcia, Móra la Nova, Serra d'Almos o la Torre de l'Espanyol foren de les més importants. Però potser el territori més singular que es veié afectat per la col·lectivització fou el Delta de l'Ebre.

Terres de l'Ebre

El 1940, el Instituto Nacional de la Colonización comptabilitzava amb més de 3.900 hectàrees l'arròs que es conreava a la ciutat d'Amposta. El conreu d'aquesta gramínia representava el 52% dels terrenys cultivats, seguits per les oliveres (28%), els garrofers, l'horta i la garriga, amb el 6% cadascun, i la vinya, els fruiters i les pastures, amb menys d'l'1%.²⁷⁹ El 1936, el comitè antifeixista de la ciutat d'Amposta controlava bona part dels terrenys de la ribera dreta del Delta de l'Ebre i confiscà fins a 670_{ha} entre arrossars i terres de secà.²⁸⁰ L'extensió d'aquestes propietats era

---

279 Emeteri Fabregat i Antoni López: *El Poble Nou, la darrera colonització del delta de l'Ebre*, Benicarló, Onada Edicions, 2008 p. 56-57.

280 Segons l'estudi de Walther L. Bernecker, la col·lectivitat d'Amposta hagués pogut controlar entre 5.000 i 16.000_{ha}. No obstant això, les 670_{ha} són la suma de les dades extretes de l'expedient d'Amposta al fons de confiscacions dipositat a l'ANC. Unes extensions de terreny indicades en jornals, l'equivalència dels quals és d'1jornal≈0,21_{ha} per a la zona Tortosa, segons les mides agronòmiques

SEGONA PART

molt variada. Les inferiors a una hectàrea representaven el 0,9%, però si li sumem aquelles que no superaven les quatre hectàrees i mitja, és a dir, el que es considera petita propietat,²⁸¹ representaven el 18,6%. Una proporció molt petita al costat del 48,4% provinent de la mitjana propietat i un 32,92% de gran propietat, entre les que convé destacar la Finca dels Prats, de Vicenç Cercós Navarro. La propietat de qui havia estat membre de la Lliga Catalana i segon alcalde d'Amposta durant la dictadura de Primo de Rivera ocupava fins a 82_{ha} de cultius d'arròs que passaren a formar part de la col·lectivitat constituïda el novembre de 1936.

Figura 10: Relació de les finques confiscades i col·lectivitzades a Amposta per superfície de procedència i la seva presència dins la col·lectivitat.²⁸²

Extensió de la terra	Superfície (Ha.)	Percentatge respecte la col·lectivitat
De menys d'1 _{ha}	6,6	0,98
1 a 1,99 _{ha}	16,6	2,47
2 a 2,99 _{ha}	15	2,23
3 a 4,99 _{ha}	86,6	12,92
5 a 9,99 _{ha}	87	12,98
10 a 19,99 _{ha}	237,5	35,44
20 a 49,99 _{ha}	85	12,68
50 a 99,99 _{ha}	135,8	20,6
Total	670,1	100

Un cas similar al d'Amposta fou el del nucli veí d'Enveja, aleshores pedania de la ciutat de Tortosa. El poble situat al bell mig del Delta, entre els arrossars i la ribera del riu, comptà amb una de les col·lectivitats més grans de tot Catalunya. El comitè d'Enveja confiscà la totalitat del municipi actual i una part de les terres pertanyents

---

acordades per l'Agrupació d'Arquitectes Experts Pericials, Forenses i Mediadors del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

281 Per distingir les distribucions asèptiques, però, des del punt de vista estadístic, correctes s'ha cregut oportú seguir el criteri exposat per l'estudi col·lectiu de Rafael Aracil et al. « L'estructura de la propietat de la terra a la Catalunya rural: les comarques de Barcelona i Girona (1850-1930)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 13 (1999), p. 183-199. Així, sense renunciar a la distribució basada en intervals múltiples de l'hectàrea, que permeti, si es donés el cas, de distingir entre petita, mitjana i gran propietat, s'ha optat per operar amb decils. Com ja se sap, el sistema de decils és el que utilitza el Instituto Nacional de Estadística per a presentar la distribució percentual de la renda familiar disponible.

282 Elaboració pròpia a partir del fons de confiscacions de l'ANC.

CAPÍTOL 3

a d'altres entitats de població limítrofes. Únicament amb set finques confiscades, comptà amb més de 4.370_{ha}. La més important, de fins a 4.130_{ha} de superfície, fou la del Mas de la Illa de Rius, de Josep Romero, a qui s'acusava de donar suport als rebels després d'haver desaparegut durant les setmanes de juliol. Les altres quatre propietats eren molt menors: la finca dels germans Borès, a la Illa de Buda, ocupava 140,83_{ha}; la finca de Josep Ravanals, 77_{ha}; i les quatre restants, dels germans Guillem i Josep Porres i Carceller, situades a les partides dels Comuns (7,04_{ha}); del Tamarit (5,94_{ha}); l'Horta (6,6_{ha}); i la dels Marrecos (2,31_{ha}). Excepte els germans Borès, a qui se'ls havia confiscat la finca per tindre-la abandonada, la resta eren acusats, com Josep Romero, d'haver participat amb la rebel·lió militar i haver desaparegut d'Enveja quan havia començat el conflicte.²⁸³

La particularitat d'Amposta, i amb ella tot el Delta, era conseqüència del seu model productiu i l'experiència d'un grup dirigent pagès partidari de postures maximalistes. Des d'inicis del segle XX, el cultiu de l'arròs al Delta estava en procés de mecanització i seguia una lògica plenament industrial. Dominats per grans propietaris que controlaven diferents parcel·les de terra, els arrossars els treballaven mà d'obra jornalera durant set hores diàries. Unes condicions laborals modificades per contracte verbal el 1926 com a resultat de la mobilització pagesa dirigida per la CNT, i a pesar de la resistència patronal partidària de mantenir la *jornada de sol a sol*.²⁸⁴ La producció de l'arròs anava destinada a la exportació per diferents mercats distribuïts per tota la península, com ja havia apuntat el 1902 el prevere Fernando Miralles Meseguer.²⁸⁵ Una lògica que arrastrava a la minoria de petits propietaris a integrar-se a la dinàmica exportadora controlada per la Cambra Arrossera des de 1927.

Plantejar mesures que transformessin aquesta situació, que milloressin les condicions de treball dels jornalers i repartissin la riquesa, havia estat la preocupació

---

283 Sant Jaume d'Enveja, 3/VIII-24/IX/1936. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats del Baix Ebre, reg. 6820.

284 Carme Ferré Pavia: *La CNT al Montsià i Tortosa (1930-1939)*, Tortosa, Institut d'Estudis Dertosenses, p. 19-20,

285 Fernando Miralles Meseguer: *Guía del Obispado de Tortosa. Geografía, historia y estadística o descripción detallada de cada uno de los pueblos que componen dicho obispado*, Tortosa, Imprenta de Arturo Voltes Ribot, 1902, p. 139.

fonamental del principal líder pagès del Delta. Després de retornar de l'exili a França, Joan Reverter i Nolla, conegut com *lo Canareu* per haver nascut al poble veí d'Alcanar, havia estat representant del Sindicat de Pagesos d'Amposta al Ple Regional de la CNT de l'agost de 1931. Reverter, que el juliol de 1936 s'apuntà a la columna Sud-Ebre que marxà a conquerir Saragossa, participà en la batalla de Muniesa a principis d'agost de 1936 i en la conquesta republicana de Belchite el setembre següent. En aquest darrer enfrontament fou ferit i, com a conseqüència, retornat a Amposta, on assumí la presidència del consell municipal de la ciutat quan es dissolgué el comitè antifeixista.²⁸⁶ *Lo Canareu* participà en la constitució de la col·lectivitat i en redactà els estatuts, donant forma a un projecte col·lectivista destacat per la seva capacitat d'aglutinar altres formacions obreristes. El manteniment d'una postura conciliadora amb la resta de les forces sindicals possiblement fos conseqüència de les experiències comunes de cenetistes, ugetistes i rabassaires en les demandes de consecució formal de la jornada de set hores i la revisió dels jornals en els contractes de sega el 1931, les quals havien donat resultats satisfactoris a pesar de que la patronal ampostina es negués a augmentar de 10 a 14 pessetes els jornals durant la sega.²⁸⁷

El domini de la CNT a la zona era fruit de la conjuntura revolucionària, sí, però la influència del nucli de Reverter en el moviment pagès era el resultat del treball constant des del setmanari *El Explotado*, que dirigí ell mateix entre 1932 i 1933, i que es publicà intermitentment fins el 1935 com a conseqüència de diversos segrests judicials.²⁸⁸ En les seves planes, Reverter i altres companys com Josep Tomàs, futur secretari de la col·lectivitat ampostina, difongueren el col·lectivisme agrari i la necessitat de generalitzar el conreu de l'arròs. Una proposta que no és quedà només sobre el paper i que el 1933 tingué el seu primer experiment en una petita porció de terra de 4,5_{ha} dins la finca de La Casota, al Delta. El projecte, a cavall del col·lectivisme i el cooperativisme, passà perquè només un dels associats treballés la terra, el qual rebria l'ajuda necessària de la resta en les feines de plantada i sega

286 Joan Reverter: «Como nació la colectividad de Amposta», *Espoir*, [Tolosa] 4/VIII/1963.

287 La revisió de contractes passava per la rebaixa de la jornada laboral i el pagament de sobresous per desplaçament i com a compensació dels problemes de salut pública derivades del treball a les zones pantanoses. Carme Ferré Pavia: *La CNT al Montsià...*, p. 20-21.

288 Jordi Valls Clua: «Història de la premsa de les Terres de l'Ebre (1808-2001)», *Recerca*, núm. 15, 2013, p. 181.

de l'arròs i en allò que hagués de menester. La collita i els beneficis es repartien en proporció al que cada associat hagués aportat.²⁸⁹ D'aquesta manera en unes poques terres d'Amposta s'experimentava una de les primers temptatives col·lectivistes perquè, a través de la *propaganda pel fet*, la CNT l'adoptés com l'estratègia a seguir en cas que volgués transformar la vida al camp, quelcom que esdevingué motiu de disputa entre els dirigents agraris de la confederació. Unes discrepàncies que es posaren de manifest en discussions públiques entre Pere Segarra i Joan Reverter en el marc de la divergència del trentisme amb els integrants de la FAI el 1933.

L'1 de març d'aquell any, el líder cenetista vallenc Pere Segarra posava de manifest els moments baixos que estava vivint el moviment pagès a Catalunya. La crisi d'hegemonia republicana donava la oportunitat als cenetistes d'esdevenir dirigents, però per això calia avançar-se a una possible aplicació de les disposicions de la Reforma Agrària a Catalunya, la qual cosa donaria la iniciativa de l'acció pagesa al govern. Per evitar aquest seguidisme, deia Segarra, calia que la pagesia s'unís en una sola organització federada per comarques, a través de les cooperatives i els sindicats agrícoles existents.²⁹⁰ El que intentava Segarra era justificar la incitava que havien pres els dirigents agraris cenetistes a l'assemblea de setembre de 1932 celebrada a Vilafranca del Penedès. Els integrants havien proposat la constitució d'una nova federació pagesa, la qual havia de sumar esforços amb els diferents sindicats de camperols de tota la regió.²⁹¹ No obstant això, la federació havia d'aprovar-se al ple de sindicats del març i el dia 5, quan s'obrien les portes del Ple Regional, Segarra tornava a escriure a la premsa. Calia aprofitar la oportunitat del ple per reunir a tots els delegats i enfortir la organització: «es hora», deia, «de ensanchar nuestro horizonte, de no empequeñecer el actual movimiento social y político que vivimos desentendiéndonos de las luchas y problemas que nos afectan».²⁹² Malgrat la defensa de Segarra, des de la premsa, i de Ramon Porté, com a delegat de Montblanc al ple, els membres del plenari no aprovaren la federació pagesa proposada pels

---

289 Joan Salvadó Arrufat: *Perfils de la història d'Amposta, volum II*, Amposta, Ajuntament d'Amposta, 2006, p. 145-151.

290 Pere Segarra: «Es necesario emprender la acción», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 1/III/1933.

291 Antoni Gavaldà Torrents: *El pensament agrari de l'anarquisme a l'Alt Camp...*, p. 141.

292 Pere Segarra: «Nuestro Secretariado», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 5/III/1933.

SEGONA PART

trentistes. Diferents delegats, entre ells el propi Joan Reverter, però també el de Mataró, el de Vilafranca i el del Vendrell s'oposaren a la proposta, assegurant que «la Federación no está en consonancia con los principios de la Confederación, y en algunos casos, tampoco son los acuerdos de la asamblea de Vilafranca». El delegat ampostí afirmava haver recomanat als seus companys abandonar les terres abans de negociar la millora dels contractes. No li valien solucions intermèdies, deia, sinó la revolució social.²⁹³

Les discussions, que s'allargaren tota la sessió, sobrepassaren els límits del congrés per acabar omplint les planes de la premsa cenetista. Uns dies més tard, Segarra contestà als membres del ple, que l'havien assenyalat com a reformista i els reclamava perquè no es podia debatre sobre cooperativisme als plens cenetistes.²⁹⁴ En el creuament de cartes, l'ampostí afirmava que «en la comarca de Tortosa, y sobre todo los pueblos en que se cultiva el arroz, tienen otra característica que la comarca de Valls. A nosotros no nos interesa la revisión de los contratos de arriendo, porque en Amposta, a parte de algunos trabajadores que llevan en arriendo dos o tres jornales de tierra arrozal, los demás son gente avaras que acaparan la tierra, y no se conforman por llevar la que ellos pueden cultivar, sino que acaparan toda la que pueden y luego explotan hasta el extremo a sus obreros. Además, los trabajadores de Amposta saben que, aunque les rebajen el arriendo nada solucionan; pues lo que ganan por una parte, lo pierden por otra, y siempre tienen que morir a manos de los capitalistas; para que les presten dinero, para que les fíen el abono, para que les compren el arroz, etc.» Per a Reverter, les diferències en l'explotació del cultiu i una menor presència de petits propietaris, feia que «los campesinos de Amposta, la Cava y otros pueblos, podrían tener una cooperativa de producción y de consumo, ya se ha intentado, y hasta cierto punto ya funciona», referint-se al projecte de la Casota «y nada resuelven», doncs tot i els guanys, havien de seguir exportant l'arròs a través de la Camara Arrossera controlada pels patrons.

Més enllà de les condicions materials, hi havia les diferències estratègiques. Reverter, mantenint una postura ortodoxa, no albirava «la posibilidad de llevar [el

---

293 «Pleno Regional de Sindicatos», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 14/III/1933.

294 Pere Segarra: «Actitud incomprensible», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 26/III/1933.

CAPÍTOL 3

cooperativisme] a la pràctica con buen resultado mientras subsista el régimen capitalista». La construcció d'un projecte de majories que aglutinés el moviment pagès català de la dècada de 1930 sota la direcció de la CNT, tal i com plantejava Segarra, no li interessava a l'ampostí, que creia que la pagesia catalana seria un obstacle per a la revolució. En la mateixa carta, Reverter afirmava que «los *rabassaires*, a mi entender, serán un obstáculo para la próxima revolución: los que le darán un empuje formidable que culminará con el triunfo serán los campesinos [...] en apropiarse de la tierra y cultivarla en común, y en negarse rotundamente a pagar la contribución y toda clase de impuestos, y mientras no sea así, es preferible que la cultiven los *amos* por su cuenta y riesgo».²⁹⁵

De la mateixa manera que les postures dels delegats del Vendrell, Vilafranca o Mataró al Ple Regional de Sindicats, la posició de màxims del dirigent cenetista d'Amposta cal situar-la en el marc de l'hegemonia del republicanisme al territori. No és estrany que els delegats que s'hi oposaren fossin aquells que representaven federacions comarcals on la Unió de Rabassaires i el republicanisme eren hegemònics entre la pagesia. Per al cas de l'Ebre ho era el marcel·linisme, que dominà la zona de Tortosa des de la constitució de la República i que només es posà en dubte quan Marcel·lí Domingo s'apartà d'Esquerra Republicana per presentar-se pel Partit Republicà Radical Socialista. Que molts dels seus seguidors es sentissin partidaris d'ambdues formacions, a més del descrèdit del dirigent tortosí com a ministre d'Agricultura en el seu intent de gestionar la reforma agrària, foren alguns dels motius que propiciaren la crisi d'hegemonia del marcel·linisme, la qual es constatà amb la dispersió del vot i la manca de representació parlamentària en les eleccions de 1932 i 1933 al Parlament de Catalunya i a les Corts republicanes, respectivament.²⁹⁶ Els cenetistes de l'Ebre, propers a la FAI, foren incapaços d'ocupar el buit del centre polític que havia deixat el marcel·linisme com a conseqüència de la crisi d'hegemonia i només tingueren una posició dominant després dels escenaris violents que caracteritzaren les jornades posteriors al cop d'Estat de 1936.

---

295 Joan Reverter: «Para Anteo: Contestación obligada», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 5/VII/1933.

296 Josep Sancho Sancho: *El marcel·linisme a les terres de l'Ebre (1914-1939)*, Tesi doctoral, UAB, 2014, p. 318-363.

SEGONA PART

Durant el procés revolucionari d'aquell any, la ciutat d'Amposta exercí de nucli irradiador a la resta de la comarca. A partir de novembre es constituïren col·lectivitats en gairebé tots els municipis del Montsià. La majoria estaven controlades per la CNT, però algunes d'elles, com Mas de Barberans, les Planes del Montsià o Ulldecona, seguiren l'exemple de la capital i també hi participà la UGT. A diferència d'Amposta, però, la majoria de terres confiscades que constituïren aquestes col·lectivitats eren de secà, amb una producció destinada als fruits secs, a l'oli i, en menor mesura, a la vinya. La tinença de la terra, les lògiques de producció i comercialització i la tipologia del cultiu determinaren que les seves extensions no fossin tant grans com les de la capital del Delta de l'Ebre, les quals oscil·laren entre les 90_{ha} i les 280_{ha} de terreny.²⁹⁷ No obstant això, i a pesar que la d'Enveja era sis vegades més gran, la d'Amposta fou una de les col·lectivitats més importants del sud de Catalunya, com anys més tard posava de manifest una nota publicada a la premsa tolosana de la dècada de 1960. Joan Reverter, aleshores exiliat a la *ville rose*, recordava que la col·lectivitat del Delta de l'Ebre produïa més de quatre milions de quilos d'arròs i comptava amb una vaqueria amb més de vuitanta animals capaços de proveir de llet i de carn vermella variada (porcina, vacuna i ovina) en quantitats sobradament suficients per a tots els col·lectivistes. A més, havien format una granja avícola anomenada *Roja y Negra*, la qual comptava amb més de dos mil ponedores i dotze incubadores que produïen «más de 3.000 huevos diarios entre la granja y las masías de que disponía la Colectividad».²⁹⁸ Una producció que semblava situar-se dins les demandes del *Pla de Desenrotllament de la Producció Avícola Catalana, 1936-1940* acordat entre la Conselleria d'Agricultura i el Sindicat d'Avicultors de Catalunya el novembre de 1936, en un intent de superar els perills que suposava el tancament de les línies de proveïment d'altres territoris de l'Estat, aleshores controlats pels rebels. Amb l'acord s'havia creat la Oficina de l'Ou, la qual tenia per objectiu controlar i difondre la necessitat de criar gallines de qualitat que produïssin dels vuitanta als cent quaranta ous anuals cada una. A través de la campanya publicitària coneguda com *La Batalla de l'Ou*, es buscava subministrar pollets, gallines i incubadores a totes les

297 ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats del Montsià, regs. 6848; 6849; i 6850.

298 Joan Reverter: «Como nació la colectividad de Amposta», *Espoir*, [Tolosa] 4/VIII/1963.

CAPÍTOL 3

llars; calia passar de 2 a 6,5 milions la població d'aviram a Catalunya per garantir l'abastament d'aquest producte a tota la població.²⁹⁹

Un altre dels nuclis de l'Ebre on destacà la col·lectivització fou la comarca de la Ribera d'Ebre, lloc de pas de les columnes milicianes i amb uns vincles fermes amb els territoris de La Matarranya i el Baix-Aragó fruit de la navegació fluvial i el transport de carbó i minerals. D'aquesta comarca cal diferenciar-ne dos nuclis, el de la cubeta de Móra, que dominà el centre i el sud de la comarca, i el septentrional, amb Flix i Ascó al capdavant. La col·lectivització de la terra a la Ribera s'estengué per tots els municipis, però malgrat la documentació no és fàcil situar-les cronològicament. De les que tenim notícia són la de la Torre de l'Espanyol, el 22 d'agost, i la de la Serra d'Almos, al sud de la comarca. En aquest municipi la CNT havia constituït una col·lectivitat abans del desembre de 1936 de la qual se'n desconeix l'extensió. Un fet, per altra banda, prou comú en la resta de col·lectivitats riberenques a excepció de la de Móra La Nova, que ocupà fins a 925,8_{ha}, el 58% del municipi. A la zona de la cubeta de Móra, les serres de Cavalls i Tivissa, així com el Baix Priorat, que ressegueix la carretera que comunica Móra d'Ebre amb Falset i Reus, fou un territori que protagonitzà alguns dels escenaris més violents durant el segon semestre de 1936. Els acords de Móra de desembre d'aquell mateix any, amb els quals s'intentà rebaixar la tensió que es vivia a la zona tot regulant la col·lectivització, no foren complerts per cap dels seus signants. No obstant això, l'intent de regulació és indicador de la constitució prèvia de col·lectivitats al territori. La característica de les col·lectivitats riberenques residia en que únicament la CNT era qui les dirigia. Només en els casos de Móra La Nova i Benissanet la col·lectivitat va estar controlada per l'Ajuntament, dirigit, també, per la Confederació, però integrat per altres formacions polítiques i sindicals. La presència de les patrulles milicianes exercia de revulsiu cap aquells que s'hi resistien.³⁰⁰

Al nord de la comarca, l'històric vaguístic dels obrers de la Societat Electro-Química de Flix fou la principal influència de la col·lectivitat agrícola del municipi. El moviment obrer flixanco estava determinat per la indústria química fundada el 1897

299 Josep Sánchez Cervelló: «Agricultura (1931-1939)»..., p. 149-150.

300 ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats de la Ribera d'Ebre, regs. 6759- 6762; 6708.

SEGONA PART

per diferents grups financers alemanys com: *Ehinger & Co.*, de Basilea, i especialitzada en la construcció de maquinaria industrial; i la *Schuckert & Co.*, de Nuremberg, i *Elektron* de Frankfurt, que fabricaven sosa mitjançant el mètode electrolític. Els inversors, que utilitzaven un sistema aplicat industrialment des de 1890 encara inexistent a l'Estat espanyol, entraren en contacte amb lobby encapçalat pel comte de Romanones i Josep Mansana Terrés, director de la fàbrica de gas de Barcelona.³⁰¹

Des de que inicià la seva producció el 1900, i durant tot el primer terç del segle XX, la Electroquímica de Flix encavalcà demandes obreres vinculades a la millora dels salaris i les condicions laborals, en especial en allò referent a la higiene de la fàbrica. En aquest historial de vagues convé destacar la de 1919 per la consecució de la jornada de vuit hores, moment en que es constituí l'Agrupació Obrera, de la fusió de la Unió i l'Ateneu Obrer, i la seva incorporació dins la CNT. La presència dels faistes a Flix es deixà notar durant la vaga de 1933, quan s'enfrontaren a la fàbrica des de postures maximalistes. Tomàs Lazcano Garriga i Victoriano Pérez eren els dirigents del moviment malgrat les diferències estratègiques. Si bé Lazcano mantenia una postura més pragmàtica davant la capacitat de resistència de l'empresa, Victoriano Pérez, un dels signants de la «Carta abierta a los camaradas anarquistas» el 1925,³⁰² entenia el conflicte com una peça clau per la proclamació definitiva del comunisme llibertari a la zona, quelcom compartit entre alguns membres de l'Agrupació Obrera.³⁰³ Malgrat la derrota cenetista a la vaga i el tancament de l'Obrera per ordre governativa, tres anys més tard, el 1936, els del col·lectiu cenetista contemplaren la possibilitat d'experimentar amb el comunisme llibertari. L'assemblea per constituir la col·lectivitat de Flix es va celebrar a la seu de l'Agrupació Obrera, on un dels impulsors va animar als assistents, majoritàriament petit propietaris, perquè s'adherissin al projecte. Els digué que d'aquesta manera obtindrien majors beneficis que treballant individualment, atès que ara comptaven amb els terres confiscades als denunciats com a partidaris dels rebels. Segons testimonis, després

---

301 *Historia de la Electro-química de Flix, 1897-1965*, Flix, E.Q.F.-SA, 1966, p. 9-13.

302 La carta s'ha considerat un dels documents constitutius de la FAI. Cf. Maria Teresa Martínez de Sas i Pelai Pagès (coords.): *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 1053-1054.

303 Josep Sánchez Cervelló: *Flix. Del passat carlí a la repressió franquista*, (en premsa).

CAPÍTOL 3

d'una animada discussió els reunits van accedir dient en veu alta cadascun el nom i l'extensió de la seva propietat en jornals de conreu. La col·lectivitat comptaria amb les finques que els seus propietaris havien aportat a més de les més de cinquanta finques confiscades als suposats rebels.³⁰⁴

Junt amb Flix, el municipi veí d'Ascó fou un altre nucli referent de la col·lectivització a la zona. La seva col·lectivitat, però, a diferència de la de Flix, es constituïa amb diferències destacades, doncs l'establiment del comunisme llibertari fou un dels objectius principals dels seus integrants. D'aquest darrer aspecte en deixà testimoni uns anys mes tard Josep Llop en una entrevista concedida a la revista *Noir et Rouge*. Llop, malgrat deixar-ne testimoni, no havia participat de manera activa en la col·lectivitat d'Ascó, senzillament hi estava de pas. Llop havia tornat a la seva vila nadiua amb l'objectiu de reposar i recuperar-se dels trastorns nerviosos que li havien provocat la seva estada al front de guerra. A Ascó, deia Llop, «se vivía en carácter de comunismo libertario, todo el mundo que estaba en posibilidad, trabajaba, luego no cobraba jornal alguno y se iba a buscar lo necesario para vivir él y su familia en el almacén de la colectividad [...] cuando había posibilidad de ir a buscar de algo se apresuraba todo el mundo sobre todo las mujeres. ¿Comprendes? Es decir que la economía no habría bastado a satisfacer». Llop, en un exercici de revisió després de tres dècades, defensava que la col·lectivitat d'Ascó tenia les seves dificultats per seguir amb el model que s'havia implantat. La manca de formació dels seus dirigents, o l'absència d'un jornal que remunerés el treball eren, per llop, les principals raons per les quals bona part dels veïns d'Ascó no mostraren interès per la col·lectivitat. No obstant això, cal apuntar les coaccions dels milicians de la FAI es presentaren armats davant d'una finca treballada per rabassaires, als quals amenaçaren de mort si no els entregaven la collita.³⁰⁵ I és que a diferència de Flix, més enllà de la percepció o no d'un salari, l'assentament d'un moviment obrer radical estava absent a la vila, al que Llop es referia amb que «es que Ascó estaba en minoría como en compañeros como en hombres de ideas».

---

304 Entrevista a Pere Llop Pasqual citada a: Josep Sánchez Cervelló: *Conflicte i violència a l'Ebre...*, p. 383.

305 «Sindicat Agrícola U.R.», 23/XII/1936. ANC, Generalitat, Junta de Seguretat Interior, Ribera d'Ebre, reg. 6190.

Unes denúncies que motivaren el pas de la Columna Líster pel municipi i la dissolució de la col·lectivitat.³⁰⁶

Una de les confiscacions més destacades dels pobles de la Ribera d'Ebre fou la de la Torre de l'Espanyol, al nord de la comarca.³⁰⁷ Al municipi de la serra del Tormo s'hi van requisar fins a vint propietats a qui havia sigut Comte de Montagut, Rafael de Montagut i Rabanals, vinculat al Requetè segons els registres de Responsabilitats de la Generalitat. Però no va ser l'únic hisendat del municipi a qui se li van confiscar el major nombre de béns. Ramona Roigé Vilà, a qui es considerava una dona molt propera a l'Església, i que segons els informes havia practicat actes per obstruir les iniciatives antifeixistes, se li van confiscar fins a trenta-dues finques, a més de diverses cases i un molí d'oli situat dins el municipi.³⁰⁸

En aquesta mateixa col·lectivitat s'hi van agrupar fins a setanta-un pagesos, registrats el 22 d'agost de 1936. En una relació posterior, van sumar-s'hi més d'una trentena que, tot i algunes baixes, superava el centenar de socis. Gràcies als registres de l'estat de comptes generats a partir del gener de 1937, es pot deduir que la col·lectivitat torredana mantenia una activitat força diligent amb un saldo positiu de més de 30.000 pessetes a finals de gener de 1937. A més, el contacte amb d'altres col·lectivitats va ser una pràctica habitual que es corroborà amb la compra-venta de bens de primera necessitat, com les teles per fer les peces de roba d'ús diari, el vi, la llet, l'arròs o l'oli. Els registres interns que va deixar la col·lectivitat de la Torre de l'Espanyol posen sobre la taula el contacte que es mantenia amb la col·lectivitat de la Cava, al Baix Ebre, amb l'intercanvi d'arròs per oli. També els forts lligams establerts amb la col·lectivitat de Vilanova i la Geltrú, al Garraf, de la que es proveïa, sobretot, de peix i nitrat. Les relacions entre ambdues es van mantenir fins que la Generalitat va declarar il·legal la col·lectivitat torredana al no adaptar-se a la nova normativa

de juliol de 1937 referent a l'apropiació de bens confiscats per la Generalitat. Però

306 Entrevista a José Llop, *Noir et Rouge*, [París] núm. 30/31-32, 1965-66. Citat a: Frank Mintz: *Autogestión y anarcosindicalismo en la España revolucionaria*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2006, p. 224-234.

307 Una perspectiva completa de la comarca la podeu trobar a: Guillem Puig Vallverdú: «Les col·lectivitats agràries a la Ribera d'Ebre durant la Guerra Civil (1936-1938)», *Miscel·lània del CERE*, núm. 26 (2016), p. 153-168.

308 «Relació de propietats confiscades a l'Ex-comte de Montagut», 30/VII/1937. ANC. Generalitat, Comitè d'Apropiacions, Expedient de la Torre de l'Espanyol, reg. 6761.

potser caldria destacar que la col·lectivitat de la Torre de l'Espanyol va anar més enllà de la producció agrícola i ramadera, atès que va incentivar l'arribada de la línia telefònica al municipi. El cost de tota la instal·lació va anar a càrrec de la col·lectivitat i es van adquirir els pals de la nova línia telefònica a la col·lectivitat de l'Arbolí, situada a cavall de la vall del Siurana i els costers meridionals de la serra de la Mussara.³⁰⁹

Camp de Tarragona

Al Camp de Tarragona les col·lectivitats tingueren una presència notòria, malgrat que concentrada en alguns nuclis concrets a la zona d'influència de la comarcal Valls-Montblanc, i en menor mesura, al Priorat. Es podria pensar que en aquesta comarca, atès ser un territori amb una estructura de la terra molt atomitzada degut a les desamortitzacions del vuit-cents i a la posterior expansió del conreu de la vinya, hauria d'haver passat quelcom similar a les dinàmiques que s'havien desenvolupat al Penedès, on bona part de la terra havia quedat sota el control dels sindicats agrícoles locals. Però si bé les condicions materials són importants, l'experiència de l'agència col·lectiva també és determinant. La presència de les col·lectivitats al Priorat es concentrà especialment al sud, al seu pas per l'eix de comunicacions –la carretera i el ferrocarril– que unien Móra d'Ebre amb la ciutat de Reus, i l'eix sud-nord, al llarg de la vall del riu Siurana.

Per entendre el que passà al Priorat més enllà de la influència que pogueren exercir les columnes milicianes per aquests eixos de comunicació, cal tenir en compte com es desenvolupava l'economia del Priorat. Majoritàriament determinada pel conreu de la vinya dins la dinàmica econòmica del sud de Catalunya, la comarca del Priorat fou des de la dècada de 1880 un territori que expulsava població. Entre 1887 i 1897 va passar de tenir 27.758 a poc més de 24.000 habitants. La migració estava intrínsecament lligada a la reducció del conreu de la vinya després de la plaga de la fil·loxera als municipis de l'interior. Un moviment poblacional que es dirigia, o bé fora de la comarca, o bé a les mines del Molar i Bellmunt. El descens de població

---

309 «Documentació relativa a la col·lectivitat de treballadors de la Torre de l'Espanyol», 22/VIII/1936. ACRE. Fons de l'Ajuntament de la Torre de l'Espanyol, reg. 1409.

SEGONA PART

fou prolongat i generalitzat a tota la comarca al llarg del primer terç del segle XX, a excepció d'aquests dos municipis, que es sumaren a la reducció de la població fins quan les mines de galena entraren en crisi el 1919 i s'havien finalitzat les obres de millora de la xarxa de camins a la zona de Marçà i Capçanes.³¹⁰ No fou fins a la dècada de 1930, després d'un fort descens durant els deu anys anteriors, que el moviment poblacional s'estancà i fins i tot recuperà, amb la perspectiva de millora de les condicions de vida dels més desfavorits. La promesa d'una reforma agrària i la regulació del mercat de treball amb la llei de termes municipals, la qual obligava als patrons a contractar els veïns de la pròpia població per evitar la competència i la rebaixa de salaris, significava un fre al moviment poblacional.³¹¹ En esclatà el moviment revolucionari el 1936, el Priorat comptava amb poc més de 18.000 habitants i en bona part dels pobles es confiscaren terres i immobles a propietaris la majoria dels quals eren absentistes.³¹² Però no en tots els municipis la col·lectivització fou una opció. En alguns casos, com Els Guiamets, la prioritat de la CNT passà per mantenir als pagesos en les seves terres arrendades, mentre que en d'altres com El Masroig o Torroja del Priorat, les terres confiscades es col·lectivitzaren a través del sindicat únic.³¹³

Però si aquesta era la situació en la que es trobava la comarca vinyatera, a la resta de la demarcació històrica del Camp només vint-i-tres dels cinquanta-set municipis

---

310 Pere Audí Ferrer: *Cooperativistes, anarquistes i capellans al Priorat (1910-1923)*, Torroja del Priorat, Centre Cultural i Recreatiu La Unió de Torroja del Priorat i Arxiu Comarcal del Priorat, 2010 p. 62-65.

311 Aquest fou un fenomen que es donà a tot l'Estat, especialment als territoris que havien expulsat població des del darrer terç del segle XIX. Cf. Angelina Puig Valls: «La Guerra Civil espanyola, una causa de l'emigració andalusa en la de cada deis anys cinquanta?», *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 31 (1995), p. 66; Martí Marín: «Franquismo e inmigración interior: El caso de Sabadell (1939-1960)», *Historia Social*, núm. 56 (2006), p. 143.

312 A inicis del segle XIX, l'Església era propietària de més de 3.000_{ha} de terra a la comarca, dividides entre diversos municipis. Amb el procés desamortitzador, una part de les terres va passar a mans privades de les quals només una petita part s'explotaven, mentre que la resta eren boscos i terra erma. Entre el 1840 i el 1857 es va produir una rompuda de terres i la vinya fou un dels conreus que més es van impulsar. Els propietaris, bona part d'ells assentats a Reus, feien de burgesia extractiva. És a dir, explotaven les finques, la majoria amb treball jornalero o arrendatari, en feien transformar el producte als cellers cooperatius i n'exportaven la producció a través del ferrocarril direcció a Reus i cap al port de Salou. Audí Ferrer: *Cooperativistes, anarquistes i capellans al Priorat...*

313 ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats del Priorat, reg. 6856-6860.

CAPÍTOL 3

van tenir col·lectivitats, les quals representaven el 43,4% de l'Alt Camp, el 34,7% del Baix Camp i el 21,7% del Tarragonès. A la comarca del Baix Camp el fenomen col·lectivista als municipis agrícoles fou minso. Només nou dels vint-i-vuit poblacions comptaven amb col·lectivitats, entre les que destacaven la de Prades, al massís, o la d'Alforja i Montbrió, al pla, les quals no superaven el centenar d'hectàrees.³¹⁴ Contra tot pronòstic, on el col·lectivisme va tenir una presència molt destacada fou a la mateixa ciutat de Reus.³¹⁵ La ciutat industrial del sud de Catalunya i capital de la IV vegueria va tenir la col·lectivitat més gran del Camp de Tarragona que es pugui comptabilitzar. La seva extensió de més de 762_{ha} la situava en la tercera més gran de tota la província per darrere de Sant Jaume d'Enveja i Móra La Nova. La col·lectivitat agrícola reusenca es va bastir de les finques contigües als límits de la ciutat, la majoria organitzades prèviament per un sistema de masos. El Mas Florida, el Mas Iglésias, el de la Condesa o d'en Valls, de poc més de 25_{ha} cada un d'ells, constituïen el gruix de la col·lectivitat amb el 54% de la terra d'aquesta. També d'altres finques més grans, com el Mas de Bofarull, el de Carlos Roig o el de Tarrats que superaven les 40_{ha} de terreny cadascuna. Però les més ressenyables foren les de Jaume Massó, amb 64_{ha} o les propietats d'Antònia Ventosa Pascual al Mas Ixart i al Mas de Barberà de Baix, amb 38_{ha} de terra cada una. Un conjunt de propietats que, si bé constituïen els terrenys de la col·lectivitat, no formaven una unitat compacta, ja que estaven repartides pel terme.³¹⁶ Les grans propietats superiors a les 25_{ha} representaven el 74,9% de la col·lectivitat, les mitjanes, entre les 5_{ha} i les 19_{ha} el 20,69% i les inferiors a 5_{ha}, el 4,41%. Però si bé aquestes són les dades que ens proporciona la Comissió de Responsabilitats de la Generalitat emeses l'agost de 1937, un informe de l'alcalde i el secretari de la ciutat, posterior al febrer d'aquell mateix any, ens indica que les terres

---

314 ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats del Baix Camp, regs. 6812; 6813; 6818.

315 A Reus les primeres accions de la Junta Municipal Agrària es documenten a partir del febrer de 1938 i amb el decret de la Generalitat es retornen les terres aquells que denunciïn. Però els informes no s'emeten fins a l'agost i s'estipula que les finques no es podran restaurar als antics parcers fins que la col·lectivitat no hagi aixecat la collita. L'avenç del front i la conquesta del territori per les tropes rebels alterarà l'aplicació de les deliberacions. ACBC, Fons de Reus, Serveis Agropecuaris, Junta Municipal Agrària, 1938.

316 Reus, agost de 1937. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats del Baix Camp, reg. 6817.

SEGONA PART

col·lectivitzades ocupaven al voltant de 1.140_{ha}. En el mateix informe les autoritats municipals exposaven com havia evolucionat el plet que s'havia generat dins la col·lectivitat des de l'agost de 1936 al febrer de 1937, quan en un inici un grup de vint pagesos dels quatre-cents que la integraven se'n volien separar. El procés implicà la creació d'una comissió mixta formada per representants del sindicat agrícola, dels mateixos pagesos dimissionaris i del Departament d'Agricultura de la Generalitat.³¹⁷

Figura 11: Relació de les finques confiscades i col·lectivitzades a Reus per superfície de procedència i la seva presència dins la col·lectivitat.³¹⁸

Extensió de la terra	Superfície (Ha.)	Percentatge respecte la col·lectivitat
De menys d'1ha	-	-
1 a 1,99 ha	5,52	0,72
2 a 2,99 ha	10,29	1,35
3 a 4,99 ha	17,73	2,34
5 a 9,99 ha	28,74	3,77
10 a 19,99 ha	128,98	16,92
20 a 49,99 ha	419,09	54,98
50 a 99,99 ha	151,85	19,92
Total	570,94	100

Les finques de la col·lectivitat proveïen als veïns a través d'una xarxa centralitzada en un dels edificis més imponents de la ciutat. Amb el permís del comitè,³¹⁹ la col·lectivitat agrícola havia ubicat la seva seu a la que fins aleshores havia estat la Prioral de Sant Pere, on després del saqueig i la dessacralització s'hi havia instal·lat un mercat per proveir la població. Però si l'antiga església era el principal lloc de distribució, els productes s'emmagatzemaven a l'antic convent de monges clarisses

317 Archivo Histórico Nacional, Causa General, reg. 1447.1. Citat a: Antoni Gavaldà: *La col·lectivització agrària a l'Alt Camp...*, p. 150.

318 Elaboració pròpia a partir del fons de confiscacions de l'ANC.

319 El comitè antifeixista de Reus, constituït el 28 de juliol, estava format per un ampli ventall de formacions obreristes (PSUC, JSU, ERC, UGT, FAI, CNT i POUM). La constitució del nou ajuntament el 15 d'octubre, però, canvià la correlació de forces al govern de la ciutat, que quedà integrat per nou regidors d'Esquerra i nou més de la CNT, els quals substituïren al republicà Josep Borràs en la presidència a pesar de ser una força minoritària a la població. La resta de forces que el componien eren els tres representants del POUM, els tres de la UdR, un d'Acció Catalana Republicana i els sis del PSUC. Una excepcionalitat que indicava el pes dels socialistes entre el moviment obrer de la ciutat. Cf. Josep Antoni Pozo González: *La Catalunya antifeixista...*, p. 252.

CAPÍTOL 3

del carrer de Sant Pancraç. D'allà en sortien els productes que anaven en direcció a les dos comunals de distribució d'aliments i altres articles que havia obert la col·lectivitat. Una mena de botigues que, malgrat no s'especifiqui la seva ubicació, buscaven facilitar el proveïment regulat de comestibles als veïns de la ciutat a preus assequibles.³²⁰ El proveïment havia estat una prioritat per la col·lectivitat reusenca que, en una iniciativa conjunta coordinada pels comitès locals de Tarragona i Reus, havia instal·lat un magatzem a la Puebla de Híjar, a Terol, per subministrar aliments, roba i munició als milicians tarragonins que combatien al front.³²¹

La documentació relativa a la col·lectivitat de Reus és minsa i només permet reconstruir parcialment la seva activitat, per altra banda quelcom comú en la documentació relativa al fenomen col·lectivista. Però en ubicar-se en una ciutat de 27.417 habitants, les dinàmiques que s'hi generaren foren complexes i hom es pot imaginar una visió de conjunt a través d'altres experiències. La col·lectivitat agrícola de Reus mantenia relacions amb d'altres sectors de producció que també havien posat en comú els seus treballs, com els ebenistes i els carreters. Les seus d'aquestes dues col·lectivitats també estaven situades en dos antics edificis religiosos de la ciutat: els ebenistes, a la inacabada església de Sant Joan; i els carreters en un edifici annex a la que havia estat la comunitat de les Hermanas de la Sagrada Família del carrer de Frederic Soler. Aquest darrer edifici de religioses s'havia ensorrat després d'haver-lo incendiat el juliol de 1936 i havia deixat un solar on més tard s'hi aixecaren els estables, on els carreters hi guardaven els animals de la col·lectivitat.³²² Però fou en les principals indústries de la ciutat on el fenomen col·lectivista es deixà notar més. La casa de vermuts E. Yzaguirre i la Fàbrica Bertran foren dirigides per un comitè de treballadors sota la protecció del comitè. Els serveis de perruqueria i barberia foren socialitzats per la Cooperativa Associació Única de Barbers i Perruquers de la UGT-CNT, i els de transports per la Col·lectivitat de Transport Mecànic UGT-CNT.

L'empresa d'olis Gasull del carrer Sant Joan, la fàbrica sedera Vídua Wiechers i la

320 Carta de la col·lectivitat agrícola a l'alcalde, 16/VI/1937. ACBC, Reus, Hisenda, Incautacions (1936-1938), reg. 1123.

321 Joan Navais i Icart: *Una ciutat en ebullició. Petites històries de Reus i de més enllà*, Reus, Centre de Lectura, 2017, p. 127.

322 Informe de l'alcalde al jutge popular de Reus, 18/XII/1937. ACBC, Reus, ACBC, Reus, Hisenda, Incautacions (1936-1938), reg. 1123.

Confiteria Padreny, també foren col·lectivitzades, i la fàbrica de farina i pastes de sopa La Isabela, municipalitzada. Fins i tot en l'àmbit de l'espectacle la socialització va deixar testimoni. Els «elements músics, còmics i empleats d'Espectacles Públics de Reus i Comarca» afiliats a la CNT administraven de manera cooperativa els espais de lleure tant destacats de la ciutat com El Kursaal, la Sala Reus, el Teatre Bartrina o el cinema Monumental.³²³

L'altra capital del Camp de Tarragona de la que tenim dades parcials és la ciutat de Valls, on es donà una dinàmica de conjunt de tota la població similar a la de Reus. Antoni Gavaldà se n'ha encarregat en nombroses ocasions de posar blanc sobre negre al fenomen col·lectivista a l'Alt Camp i a destacar la importància de l'anarcosindicalisme en l'estructuració del moviment pagès al territori. No es per tant aquesta una tasca que convingui reeditar en aquestes ínies. Tanmateix, cal destacar que els dirigents vallencs, com Pere Segarra, serviren de referent per al sindicalisme revolucionari al camp i entre el moviment pagès radical peninsular. Malgrat la presència de l'anarcosindicalisme, les col·lectivitats de la comarca de Valls costen de quantificar per la manca de documentació que ens han llegat. Si bé sabem per la Comissió de Responsabilitats que en una dotzena de municipis s'hi va constituir una col·lectivitat, o fins i tot dos com en el cas de Valls i Fontscaldes, són molts pocs els casos on s'hi apunta la superfície que ocupaven. No obstant això, en estudis precedents com els de Gavaldà, s'hi comptabilitzen disset municipis amb col·lectivitats,³²⁴ mentre que Bernecker n'assenyala únicament set, però apunta algunes dades de la superfície col·lectivitzada a la comarca. En aquest darrer hi destaca la de Pla de Cabra, la qual podria haver arribat a comptar amb 5.000_{ha},³²⁵ molt per davant de les 185_{ha} de Vila-rodona o les 178_{ha} d'Alcover.³²⁶

Les poques mostres que ens deixen intuir la superfície de les col·lectivitats a la comarca de Valls, indiquen que aquestes es van nodrir de petites propietats

323 Joan Navais i Icart: *Una ciutat en ebullició ...*, p. 138-139.

324 Antoni Gavaldà: *La col·lectivització agrària a l'Alt Camp...*, p. 152-153.

325 Walther L. Bernecker: *Colectividades y revolución social...*, pàgines del llistat sense enumerar.

326 ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats de l'Alt Camp, regs. 6774, 6777 i 6779; i «Amillament municipal» circa 1937-1938. Arxiu Municipal d'Alcover, Hisenda, Fiscalitat. Malgrat el registre d'amillament, en un altre relació de finques controlades per la col·lectivitat conservada al mateix arxiu municipal, s'indica que la col·lectivitat conreava fins a 75_{ha} de secà, un conreu majoritari al terme.

CAPÍTOL 3

confiscades, però també d'un gruix important d'aportacions voluntàries, especialment de pagesos arrendataris que, en desaparèixer l'amo i assumir la consigna de no satisfer el pagament anual, havien aportat les terres que treballaven al col·lectiu. Les col·lectivitats de la comarca de Valls van ser reduïdes però se'n pot intuir la seva dimensió si tenim en compte els membres inscrits, que oscil·laren entre el 18 i el 25% del total de la població, comptant socis i membres de les famílies. En canvi, en pobles de la zona dominats per pocs propietats amb grans finques, com van ser el cas del Rourell i el de Santes Creus, dins d'Aiguamúrcia, els pagesos optaren per no activar la col·lectivització.³²⁷ Al Rourell, confiscaren les terres de la marquesa de Vallgornera, Maria del Pilar Nouvila, que comptava amb poc més de 95_{ha} i a Santes Creus feren el mateix amb les propietaris de qui havia estat comte de Mora, Alexandre de Mora. Segons Antoni Gavaldà, l'absència de la col·lectivització vingué motivada tant per l'extensió de les terres arrendades com perquè els municipis comptaven amb terra de regadiu plantada d'avellaners i de verdura, uns productes amb sortida al mercat que permetia als pagesos guanyar-se un bon jornal encara que fos com a mitgers o arrendataris. Tanmateix, i complementari de l'argument mercantilista, doncs com hem vist al Delta de l'Ebre aquest fou un element fonamental, potser també caldria apuntar a la debilitat dels dirigents sindicals del Camp de Tarragona per estendre el fenomen col·lectivista. En aquets mateix territori trobem altres col·lectivitats dirigides per la UGT, com les de Nulles, Vilabella i Vila-rodona, o el POUM, com en el cas de Bràfim, la qual cosa demostra que l'experiment col·lectivista era quelcom estès més enllà de les files cenetistes, tal i com exposaré més endavant. La CNT de l'Alt Camp no havia cicatritzat les ferides obertes entre sindicalistes i faistes, quelcom que posaven de manifest els informes interns del Comitè Regional (CR) de la CNT el març 1937. Fidel Miró, en qualitat de delegat del CR en una visita d'inspecció a la marxa del moviment anarquista a Tarragona, Reus i Valls, escrivia a Valeri Mas, secretari del CR, per constatar la nul·la sintonia entre els diferents nuclis dirigents locals de l'Alt Camp.³²⁸

---

327 El Rourell, 20 d'agost de 1936. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions, Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats de l'Alt Camp, reg. 6777.

328 Antoni Gavaldà: *La col·lectivització agrària a l'Alt Camp...*, p. 73.

Malgrat que la conjuntura situava als cenetistes en una posició hegemònica, la manca de consens dins el moviment vallenc anul·lava la seva capacitat dirigent a la comarca. A nivell local era diferent, doncs al Pla de Cabra, dominat per agents propers a la FAI, la col·lectivitat fou prolífica i com hem vist, segons Bernecker, de les més grans de la rereguarda catalana. Tanmateix, fou incapaç d'actuar com a nucli irradiador a la resta del territori. També d'alguns pobles de la Conca, com Sarral, Conesa o Montblanc, que seguiren el model de Valls.³²⁹ En canvi, una de les col·lectivitats més extenses de la comarca montblanquina fou la de Barberà, on es col·lectivitzaren fins a 76,88_{ha}, la qual fou un exemple singular dins la dinàmica col·lectivista de la resta dels pobles veïns.³³⁰ Per als seus integrants, segons Andreu Mayayo, la col·lectivitat era un pas més de la Societat pagesa d'ençà havia començat la seva activitat el 1894 en plena crisi agrària.³³¹ El decàleg diferenciat de la col·lectivitat de Barberà posava de manifest el pes de la dinàmica cooperativista allunyada de l'hegemonia anarcosindicalista.³³²

Potser a partir de l'exemple de Barberà es possible entendre una mica millor perquè la col·lectivització fou tant feble en un territori on l'anarcosindicalisme trentista estava tant arrelat. L'aposta del nucli vallenc amb Pere Segarra al capdavant havia estat la d'utilitzar la xarxa de sindicats agrícoles locals per articular les demandes de la pagesia i així esdevenir dirigents del moviment camperol. En els seus estudis Gavaldà ho diu clarament: a la zona de Valls, la majoria dels col·lectivistes acceptaren el rol regulador de la Federació de Sindicats de Catalunya.³³³ A diferència del que defensaven d'altres dirigents com *Lo Canareu*, d'Amposta, que eren partidaris d'integrar als pagesos dins la CNT com una secció més dels sindicat únic. Potser la presència de societats pageses a la comarca de Valls-Montblanc actuà de revulsió perquè molts pagesos no contemplant la col·lectivització com una solució. Potser

329 A la Conca de Barberà hi ha registres de vuit municipis més amb col·lectivitat: Barberà de la Conca, Blancafort, Guimerà, L'Espluga de Francolí, Solivella, Vallfogona, Vilanova de Prades, Vimbodí.

330 ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats de Barberà de la Conca, regs. 6748.

331 Joan Fuguet Sans i Andreu Mayayo Artal: *El Primer celler cooperatiu de Catalunya: centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994.

332 Andreu Mayayo Artal: *La Conca de Barberà, 1890-1939: de la crisi agrària a la Guerra Civil*, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1994, p. 433-460.

333 Antoni Gavaldà: *Fam de pa i de terra...*, p. 184.

CAPÍTOL 3

la majoria no ho entengueren com a Barberà i no contemplaren la col·lectivització com un pas endavant en la dinàmica igualadora de les societats pageses. A Valls, per exemple, el sindicat agrícola acollí les col·lectivitats en l'activitat transformadora, ja fos al celler, al trull o al batre i com a canal per comercialitzar els seus productes a través del magatzem de la entitat agrícola. Quina necessitat tindrien aleshores rabassaires i arrendataris vallencs d'incorporar-se a la col·lectivitat si no era per convenciment ideològic?

Ponent

El 10 d'octubre de 1936, l'editorial d'*Acràcia*, el setmanari anarquista de Lleida, feia públiques unes declaracions implacables sobre quines havien de ser les línies a seguir per realitzar la revolució al camp lleidatà. Es posicionava totalment en contra de la distribució de les finques confiscades, que considerava quelcom «inmoral y a todas luces contrarrevolucionario».³³⁴ Des de principis d'octubre la situació política de Lleida havia variat respecte a l'estiu. El 30 de setembre la comissió de la Generalitat presidida per Tarradellas havia visitat la ciutat amb l'objectiu d'intentar recuperar-ne el control per al govern, canalitzar el nou ordre revolucionari i aturar el reguer de sang que havia impartit el comitè de Salut Pública i el Tribunal Popular. Pocs dies abans de la presència del conseller, fins i tot de constituir-se el govern Tarradellas, el 24 de setembre de 1936, la junta del sindicat únic de camperols de la ciutat de Lleida havia acordat confiscar les finques rústiques dels propietaris considerats facciosos, amb el vistiplau del comitè de Salut Pública. Es comptava amb poc més de 1.220_{ha} repartides per diferents finques, conegudes com a *torres*, i un gran nombre d'habitatges escampats per tota la ciutat. Unes confiscacions que es volien vigilar des de la direcció provincial de la CNT i que comptà amb quatre delegats per controlar les requisites que es feien als propietaris lleidatans.³³⁵

Del miler d'hectàrees confiscades, el sindicat únic de camperols de Lleida constituí una col·lectivitat anomenada *Adelante*, la qual estava formada per 484,6_{ha} repartides

---

334 «Colectivización, si; repartidor, no», *Acràcia*, [Lleida] 10/X/1936.

335 Lleida, 27/IV/1937. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns del Segrià i Pla d'Urgell, reg. 6866.

en diferents punts a les afores de la ciutat. La Torre de Sarroca, la del Baró o la d'Argelet eren algunes de les finques que els cenetistes estaven disposats a treballar, la més gran de les quals era la Torre de Rivera, amb 258_{ha} i que representava el 53,2% de la col·lectivitat. Per gestionar una explotació tant dispersa, es van nomenar delegats en cada una de les finques, els quals se n'encarregava de disposar els treballs diaris, els horaris, vetllar per l'economia, el control de compres i d'aplicar els acords adoptats per la comissió tècnica, integrada pel delegat i dos treballadors més. Una estructura que es centralitzà en una junta tècnica superior formada pels delegats els quals controlaven el funcionament de la col·lectivitat.

La ciutat de Lleida, igual que Amposta, feia de nucli articulador d'allò que passava al territori que l'envoltava, com havia posat de manifest l'Assemblea General de Juntes Directives, dirigida el POUM i que havia canalitzat la mobilització popular contra els revoltats, o el Tribunal Popular, dirigit per Tomàs Larroca que imposava la llei de talió a la ciutat i als pobles circumdants. Una cosa similar passà amb les col·lectivitats, l'actuació sobre les quals es podria dividir en tres zones d'influència: la del Canal Aragó-Catalunya; la del Canal d'Urgell i la de les Garrigues.

La construcció del Canal Aragó-Catalunya durant la primera dècada de 1900 a l'altiplà de la Cerdera, al sud-oest de la ciutat, havia modificat radicalment el territori. El 1914 l'empresari agrícola de Sant Sadurní d'Anoia, Manel Raventós, comprà fins a 3.000_{ha} de terreny amb l'objectiu de construir-hi la colònia agrícola dedicada a l'elaboració de vi situada als peus del castell de Raïmat. No era la primera que s'instal·lava al territori. Al Castell de Penelles, aleshores a la Noguera, al bell mig de les terres regades pel Canal d'Urgell, Ignasi Girona Vilanova havia incrementat el valor de la finca familiar de 400_{ha} dedicant-ne noranta al conreu de la vinya. El propietari de Codorniu, Raventós, coneixia perfectament l'obra colonitzadora de Girona, atès que compartien interessos més enllà dels estrictament empresarials. Ambdós eren assidus als cercles conservadors de Barcelona i el 1907 Raventós succeí a Girona en la presidència del Sindicat Agrícola Català de Sant Isidre. A les eleccions d'aquell mateix any, ambdós sortien escollits com a candidats per La Lliga dins la candidatura de Solidaritat Catalana; Girona per Granollers i Raventós per Montblanc-Valls. No obstant això, Raventós va ocupar la direcció del Serveis Tècnics

CAPÍTOL 3

de l'Escola Superior d'Agricultura de la Diputació de Barcelona des de 1911 i cultivar les relacions dins els cercles de l'IACSI i La Lliga, la qual cosa el feien coneixedor dels diferents projectes agrícoles que concebien la producció agrària des d'un model industrial, com per exemple la Colònia Agrícola de Graugés, dins la Colònia Rosal, al municipi bergadà d'Avià. Quan Manel Raventós la va visitar el 1897, tenia una superfície de 400_{ha}, de les quals una meitat estava ocupada per boscos i l'altra per cultius de regadiu. La major part dels treballadors residia en un petit nucli, en el qual estava situada casalt residencial de la família Rosal, els edificis de caràcter productiu de la colònia (granges, estables, etc.), tres carrers separats amb edificis de pisos on vivien els treballadors, la casa del capellà i l'escola. El capellà feia de mestre i les seves classes eren obligatòries per a tots els nens menors de dotze anys. Les nenes anaven, per la seva banda, a una escola específica per a elles, situada a la colònia tèxtil Rosal, sota la tutela d'una comunitat de monges.³³⁶ L'organització social vigent en la Colònia Agrícola de Graugés estava inspirada en la doctrina social de l'Església establerta pel papa Lleó XIII i l'escassa conflictivitat laboral, així com el rígid ordre social imperants en la colònia, van ser elements que no passaren desapercebuts per a Manel Raventós. Impresionat pel model de societat amb el que experimentava la Colònia Rosal, Raventós va escriure: «nunca hubo huelga alguna en dicha fábrica, ni se registran escándalos, pues cualquiera blasfemia o inmoralidad o introducción de malos periódicos es castigada con el despido del culpable [...] este cariño con el que los fabricantes miran el interés material y moral de sus dependientes es el mejor preservativo contra la enfermedad social que nos amenaza».³³⁷

La construcció d'aquest nou model productiu a l'altiplà la Cerdera implicava un canvi en la seva ecologia humana, en la manera d'organitzar el treball dels pagesos i la seva relació amb la terra. L'impacte demogràfic que suposà la construcció de la colònia implicava un revés demogràfic important. Des de finals del segle XIX el territori havia protagonitzat un dels focus més importants d'emigració de la zona de Lleida, però amb la construcció de la colònia, la població de Raïmat passà de set

---

336 Josep Noguera Canal: «Noticia històrica de l'agricultura al Bergadà i de la Colònia Agrícola de Graugés», a: Col·lectiu Bergadà de Ciències Naturals: *La vida als estanys de Graugés*, Edicions L'Albi, Berga, 1988, p. 36.

337 Manel Raventós i Domènech: «Visita a la colònia Rosal», *Diario de Barcelona*, 23/VII/1897.

habitants el 1888 a seixanta-sis el 1920. El 1930, quan es donaren per finalitzades les obres i la colònia començà a funcionar, la colònia lleidatana comptava al voltant de nou-centes persones. En menys d'una dècada havia augmentat més del 13% de la població. El disseny de la colònia es donà a l'arquitecte modernista Joan Rubió i Bellver. El deixeble de Gaudí i autor de la casa Golferichs i el pont neogòtic del carrer del Bisbe de Barcelona, es va inspirar en el moviment urbanístic sorgit a Anglaterra a principi de segle XX de les ciutats-jardí, i en les colònies agràries planificades per la Garden City Town Planing Association, que tenien una forma octogonal i s'organitzaven entorn d'una gran plaça central a partir de la qual sortien els vuit eixos de la població.³³⁸

La colònia agrícola de Raïmat només portava sis anyades quan, en esclatà el moviment revolucionari, la finca de Raventós quedà confiscada i col·lectivitzada pels treballadors. Similar al que passà a les propietats de la família a Sant Sadurn d'Anoia, on els treballadors es feren càrrec de l'empresa Codorniu. Quan la colònia lleidatana quedà col·lectivitzada sota la direcció del POUM, la producció seguí la dinàmica habitual fins aleshores, exceptuant les condicions dels treballadors, que a pesar de millorar mínimament els salaris, havien vist com se'ls reduïa a la meitat el preu del lloguer i les despeses d'aigua i llum. També es modificà l'administració de l'empresa, que, com la col·lectivitat *Adelante* de Lleida, s'estructurava per delegacions que regulaven el treball i es coordinaven entre elles en un comitè executiu. El que també canvià, almenys durant els primers mesos de col·lectivitat, fou la relació extractiva de Codorniu sobre Raïmat. Les dues instal·lacions, més enllà d'estar connectades pel mateix propietari, tenien un vincle concret. El vi que s'elaborava a Raïmat no es comercialitzava a les immediateses de la colònia lleidatana, sinó que, almenys una part, es carregava als vagons del ferrocarril a l'estació de la pròpia plantació i direcció Lleida i després Barcelona, feien parada a Sant Sadurní, on es descarregaven i es preparaven per elaborar-ne vi escumós.³³⁹ Així ho posava de manifest el tècnic

338 Jordi Martí-Henneberg i Francesc Nadal Piqué: «Cambio agrario y paisaje vitivinícola en la Cataluña occidental durante el primer tercio del siglo XX: la creación moderna del poblado de Raimat», *Ería: Revista cuatrimestral de geografía*, p. 173-178.

339 Dos elements determinants que influïren en al decisió de Manel Raventós per instal·lar la colònia agrícola als peus de l'antic castell de Raïmat foren el canal Aragó-Catalunya, que la creuava de nord-est a sud-oest, i la línia del ferrocarril Saragossa-Barcelona, de nord-oest a sud-est. En la petita estació

CAPÍTOL 3

lleidatà encarregat de la direcció en la preparació del most i l'elaboració del vi, Josep Déu, en la crònica de la visita que els militants del POUM feren a la colònia el setembre de 1936. Davant l'expectació dels visitants al veure les tines carregades de vi, preguntaren al tècnic quins eren els problemes que se'ls presentaven com a nous gestors de la finca. Déu respongué que «enguany s'acumularà ací de moment el vi que abans s'enviava a les caves de Sant Sadurní per a la fabricació del champany. [...] [Però] són els productes transformats els que garantitzen la vida dels treballadors d'ací; si només poguéssim contar amb el valor dels fruits de la terra en brut, els jornals tornarien à ser miserables. Així... sols una cosa pot enriquir de moment als agricultors; és la transformació racional dels productes del camp». I un comerç a petita escala, com quan «el Comitè de Proveïments de Lleida ha vingut a cercar diversos productes, especialment vi».³⁴⁰

Ala zona del canal d'Urgell, a pesar de tenir constància de la col·lectivització de la colònia del Castell de Penelles, manca la informació suficient com per poder-ne reconstruir un història, fins i tot, parcial. No obstant això, el fenomen col·lectivista s'estengué més enllà de les colònies agràries a Lleida i va tenir presència en més d'una quarantena de municipis dels territoris de la VIII vegueria (Segrià, Noguera, Urgell, Segarra i Les Garrigues). A pesar de ser una zona d'influència del POUM, arrel del conflicte del Canal d'Urgell el 1933, la direcció de les col·lectivitats urgellenques quedà en diverses mans sense destacar cap formació dominant sobre les altres. La majoria de vegades es tractava d'una direcció coral entre diferents formacions, com en el cas de Verdú, on el POUM la CNT i la Unió de Rabassaires s'encarregà d'administrar fins a 200_{ha}; o les 297_{ha} de Castellserà que englobaven a una col·lectivitat amb una estreta relació amb el sindicat agrícola. Només a Albesa, a la Noguera, un nucli de la FAI controlava una col·lectivitat de poc més de 100ha; similar a les 98_{ha} de Peramola, entre la riba del Segre i els primers contraforts de

---

situada a l'interior de la finca, paraven tots els trens en virtut de l'hàbil acord al qual havia arribat l'antic propietari de la finca i la Compañía de Hierros del Norte de España. Unes infraestructures que es complementaven amb la carretera de Lleida a Osca les quals accentuaven el valor de la propietat. Cf. Jordi Martí-Henneberg i Francesc Nadal Piqué: «El proyecto colonizador de Raimat: la formación de un viñedo (1914- 1948)», *Historia agraria*, núm. 22 (2000), p. 167.

340 «Una visita al gran celler de Raïmat», *Combat*, [Lleida] 11/IX/1936.

les serralades prepirinenques de l'Alt Urgell, les qual estaven controlades per una col·lectivitat dirigida per rabassaires i membres del PSUC, segons Bernecker.

A la resta del Pirineu lleidatà les col·lectivitats foren un testimoni residual, de les quals se'n poden anomenar les de Figuerola d'Orcau i la de Isona, a la clotada de Tremp, la pròpia de la capital de la comarca, així com les del nucli pallarès de Soriguera o la de la Josa, a la falda de la Serra del Cadí.³⁴¹ A la plana de les Garrigues, al sud de la província, la situació era similar a la resta de la de plana lleidatana. Fins a catorze pobles van tenir col·lectivitats d'una extensió entre 50_{ha} i 250_{ha} i es distingien de la resta de la plana de Lleida per tenir un presència molt més destacada de dirigents cenetistes al seu capdavant. La més gran de les quals fou la de Cervià, amb 252_{ha} col·lectivitzades, bona part d'elles provinents de mitjanes propietats de 20_{ha} i 50_{ha} de cabuda. No obstant això, altres estudis com els de Bernecker i els de Josep Rubió, han apuntat que el nombre de superfície col·lectivitzada era molt més elevat, fet que la de la Cervià quedaria molt per darrere de les de Pobla de Cèrvoles amb 322_{ha} o la de Vinaixa amb 800_{ha}.³⁴² Tanmateix, son dades que s'han d'analitzar amb molta cura, doncs, si bé Bernecker proposava l'existència d'una col·lectivitat al terme de Juncosa de gairebé 600_{ha} i dirigida per la Unió de Rabassaires i el Partit Socialista Unificat de Catalunya, als registres de la Comissió de Responsabilitats, on es detalla que les finques, si bé en un primer moment controlades pel comitè, passaren a ser administrades per l'ajuntament quan aquest es reestructurar a partir del decret del 9 d'octubre.³⁴³

Comarques gironines

Però si això passava a ponent, a les comarques gironines la dinàmica va anar de manera diferent. El 22 d'agost de 1936, una vegada constituïdes les col·lectivitats

341 Excepte Peramola, la resta de dades sobre les finques col·lectivitzades de la província de Lleida les he extret dels expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats de les comarques d'El Segrià, l'Urgell, la Segarra, la Noguera, el Pallars Jussà i el Sobirà, la Vall d'Aran, l'Alta Ribagorça, el Solsonès i l'Alt Urgell. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions.

342 Josep Rubió Sobreperre: «La revolució al camp. Les col·lectivitats agrícoles a Les Garrigues (1936-39)», *Plecs d'història local*, núm. 114 (desembre de 2004), p. 1801-1803.

343 Juncosa, 28/XI/1936. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats de Les Garrigues, reg. 6799. Per al decret: «Normes per a la constitució i funcionament dels Ajuntaments», *DOGC*, [Barcelona] 11/X/1936.

CAPÍTOL 3

de l'Escala, Castelló d'Empúries, Orriols (Bàscara) i Torroella de Montgrí, es va convocar a les afores de Figueres una assemblea de pagesos. La recent estrenada Casa del Poble, instal·lada al que havia estat la sala d'espectacles del Patronat de la Catequística des de 1935, va servir per acollir l'assemblea «amb un falaguer èxit d'assistència de la majoria dels pobles de la comarca». L'objectiu del ple, deia l'*Empordà Federal*, era «endegar el problema del camp de la comarca empordanesa». El punt més important que s'hi va debatre fou el de la orientació que havia de seguir el camp en el procés revolucionari. S'hi plantejaren diverses opinions: «unes es manifestaren pel col·lectivisme, altres tan sols per un repartiment de terrenys més just i equitatiu, tots però, sota l'orientació de sindicats locals que hauran d'esser la cèl·lula vital del nou organisme que cal crear». L'assemblea arribà a un punt en comú quan acordà l'abolició de la propietat privada i traspasar tota la terra a mans dels sindicats perquè en fessin la distribució que consideressin oportuna. En cas de que no hi existís cap sindicat agrícola, havia de ser el comitè qui se n'encarregués de fer el repartiment.

El ple camperol de Figueres assumia la sindicació obligatòria a les estructures agrícoles el cap de setmana abans que la Generalitat la decretés.³⁴⁴ No es tractava d'una demanda del moviment camperol, sinó el resultat de l'habilitat d'algunes formacions de posar aquesta qüestió al centre del debat del ple. La sindicació era la primera baula d'una nova estructura que havia d'organitzar la vida al camp. El següent pas era la creació de cinc subcomarques per a un major control i enllaç dels sindicats locals, la qual cosa ajudava a coordinar millor tota la activitat que es donava a la zona. Ara bé, això implicava que qui ocupés els llocs dirigents en les institucions locals, tindria més facilitat per controlar la producció i el proveïment a la zona.³⁴⁵ El ple de Figueres serví, en efecte, per regular com s'havia d'organitzar la producció a les zones agrícoles gironines, però, també, per definir quines eren els línies vermelles que els antifeixistes no havien de superar. Que els cenetistes hi haguessin participat, els situava en una posició compromesa amb la resta de

---

344 «Decret de Sindicació Obligatòria dels Conreadors de la Terra». *DOG*, [Barcelona] 27/VIII/1936.

345 «Assamblea agària», *Empordà federal*, [Figueres] 29/VIII/1936.

formacions antifeixistes, doncs els partidaris del repartiment havien aconseguit parar els peus a una possible col·lectivització total de les terres.

Els acords del ple assumien la col·lectivització de la terra com quelcom que no els corresponia disposar a ells, i en derivaven la decisió als sindicats agrícoles locals. D'aquesta manera no en normalitzaven la situació a la comarca i deixaven que el projecte es fes fonedís entre les dinàmiques locals. El tacte de colzes s'hauria de donar poble a poble, amb l'avantatge per als partidaris de la distribució que s'havien situat al capdamunt del nou ordenament territorial i havien col·locat el seu model revolucionari com la opció majoritària entre la pagesia. Per contra, els col·lectivistes no comptaven amb la direcció de cap estructura supracomarcal que els facilités la tasca. Del parapet aixecat davant d'una possible col·lectivització àmplia i dirigida per la CNT, se n'enorgullia el secretari agrari del PSUC a Figueres, Pere Canadell, en un informe publicat a l'*Empordà Federal* el 17 novembre. Canadell afirmava que «en els primers moments de vida de la revolució, semblava tenia un gran predomini arreu de les comarques empordaneses la total col·lectivització de les terres; però el Partit Socialista Unificat de Catalunya vist el perill que representava pels treballadors de camp aquesta mena de sacrifici [...] hem tingut ocasió de poguer veure amb tota claredat, que els companys camperols el que desitgen i anhelan és l'àmplia llibertat del treball individual. [...] Trencar els seus costums de treball seria anar contra la llibertat de nosaltres mateixos i contra la revolució i la llibertat d'acció, ço que tant havíem vingut repudiant». L'informe de Canadell, més que un document intern del partit, era un instrument de propaganda que anava dirigit a justificar la necessitat de destinar la producció a l'esforç bèl·lic i situar la col·lectivització de la terra com un projecte de futur. Ja arribaria el dia, ara per ara, però, calia «treballar-la i sembrar-la tota, per la llibertat i per guanyar la guerra».³⁴⁶

La presència destacada de membres del POUM en la majoria de sindicats agrícoles locals del Baix Empordà pot ser indicatiu dels acords assumits al ple de Figueres. Els comunistes dissidents mantenien la línia marcada pel BOC en quan a la seva estratègia de conquesta d'espais per canalitzar les demandes dels treballadors i, al

---

346 «Treballar la terra i sembrar-la tota. Informe del secretari agrari del PSUC (radi Figueres)», *Empordà federal*, [Figueres] 17/XI/1936.

CAPÍTOL 3

Baix Empordà, això es traduïa en una xarxa de sindicats agrícoles, la base dels quals eren els sindicats de Treballadors i Arrendataris de la Terra, en moltes ocasions l'única societat obrera existent als pobles. A partir de juliol, aquests sindicats havien estat l'origen d'alguns comitès de la zona i, exceptuant casos com el de Palau-sator, la CNT els va controlar íntegrament.³⁴⁷ Fins aleshores la CNT havia tingut dificultats per establir-se a les comarques gironines, en especial després de les mobilitzacions de 1932 i 1933. La presència d'Acció Social Agrària (ASA) dirigida des de Banyoles per Juscafresa, havia conquerit espai als sindicats únics de Girona en les demandes pageses durant els primers mesos de República. Un cas clar el trobem a Castelló d'Empúries, que al juny de 1932, amb el vot en contra de tres membres de la junta, el sindicat abandonava la CNT i s'adheria a l'ASA. Una disputa pel territori que la CNT no es deixà perdre i que, amb Ramon Porté al capdavant, maldava per reivindicar la feina feta des de la confederació en les millores per les condicions de la pagesia arrendatària, com era el cas de Sant Pere Pescador, on el sindicat únic havia sostret als propietaris la rebaixa al 33% el pagament de la collita.³⁴⁸

Aquesta dificultat per mantenir la presència dels cenetistes potser podria ser una de els raons perquè el moviment col·lectivista a les comarques de Girona es localitzés principalment entre les riberes dels rius Fluvià i Ter i, en menor mesura, al Cap de Creus. Si ho distribuïssim seguint els traçats de les comarques actuals, es podria observar que a l'Alt Empordà, vint-i-quatre dels seixanta-vuit municipis visqueren una experiència col·lectivista durant la guerra, malgrat que amb diferent grau d'intensitat. A L'Escala, per exemple, es col·lectivitzaren fins a 612_{ha}, seguides del municipi veí de Sant Pere Pescador, aleshores conegut amb el nom d'Empori. En aquest altre municipi del delta del Fluvià, les 529,91_{ha} s'explotaven des de l'Empresa de Concentració d'Indústries Agrícoles Col·lectivitzades, junt amb les fàbriques de transformació alimentària del municipi. A la resta de l'Alt Empordà, les col·lectivitats com la de Pau, la de Garrigàs i Arenys d'Empordà o la de Cadaqués, foren les úniques que superaren les 400_{ha} de superfície. Amb algunes excepcions, la vintena del Baix Empordà i la resta de la província no superaven les dues-centes. Les dades de les

347 Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña...*, p. 75.

348 AMCE, *Llibre d'actes del SOAOV 1932*. Citat a: Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña...*, p. 50.

col·lectivitats de l'Empordà són molts escasses. Tanmateix, els estudis de Marciano Cárdbaba, el qual va realitzar una tasca extraordinària de recerca per diferents arxius locals i comarcals, permeten constatar que les col·lectivitats a la regió de Girona es poden separar en tres àmbits territorials: les de la plana, les de les zones pantanoses i les de muntanya.

De les primeres, bona part dels seu gruix estava format per masos, és a dir, per finques articulades des d'una casa de pagès, com eren les torres a Lleida o els masos del voltant de Reus. Aquestes finques constituïen unitats d'explotació familiar ben definides malgrat estar afectades per la disgregació d'algunes parcel·les. En algunes d'aquestes explotacions, depenent de la seva localització, la ramaderia havia adquirit una importància fonamental i contribuït a l'expansió dels conreus de farratges en detriment dels cereals. Aquests últims masos eren els que, lògicament, millor mantenien les seves àmplies extensions, que podien arribar fins a les 200_{ha}, encara que només un terç de les mateixes es dediqués al conreu.³⁴⁹ Malgrat que la tipologia de la finca no variava gaire d'altres tipus d'organització de l'explotació agrícola de la resta de Catalunya, la característica de la col·lectivització dels masos a Girona residia en el trencament que s'havia donat en les relacions contractuals. El contracte de masoveria estava força estès a les comarques orientals de Catalunya, on els pagesos treballaven grans extensions arrendades a propietaris absentistes.³⁵⁰ Malgrat que els masovers no controlaven la totalitat del domini, l'extensió d'aquest els atorgava la capacitat de contractar una quantitat significativa de jornalers per al seu cultiu. Aquesta condició els situava en un espai diferent a les relacions entre propietaris i pagesos arrendataris i jornalers, al mateix temps que no es possible situar-los en una situació similar a la de la pagesia més precària per la seva condició d'arrendataris.³⁵¹

---

349 Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña...*, p. 84-85

350 Llorenç Ferrer Alos: «Estructura agraria, familia troncal, mercado de trabajo y redes sociales en el mundo rural, Cataluña siglos XVIII-XIX», *Mundo Agrario*, vol. 19, núm. 40 (2018), e079; Enric Saguer Hom: «Les transformacions de la masoveria gironina en el segle XX», *Revista d'etnologia de Catalunya*, núm. 33 (2008), p. 150-156.

351 Ramon Garrabou; Jordi Panas; Enric Saguer i Enric Vicedo: «Propiedad de la tierra y desigualdad social en el mundo rural catalán de mediados del siglo XIX», *Historia Agraria*, núm. 63 (agost 2014), p. 47-82.

CAPÍTOL 3

Des de Calonge fins a Llançà, amb l'excepció d'alguns municipis, la costa de l'Empordà tingué testimonis de col·lectivitats amb diferents graus d'intensitat. El nucli de la col·lectivització es concentrà a les zones pantanoses dels deltes dels rius Ter i Fluvià. D'aquest territori, la zona amb més presència fou la que comprenia, de sud a nord, Pals, Torroella de Montgrí, l'Escala i Empori. Ara bé, que la col·lectivitat de L'Escala fos de les més destacades de la zona no era casualitat. El conreu de l'arròs, com al Delta de l'Ebre, havia generat tota una bossa de temporers que, durant bona part de l'any, maldaven per sobreviure de qualsevol jornal. Un treball, a més, no massa ben considerat, ateses les malalties que derivaven del conreu en aigües estancades. Entre finals del segle XVIII i principis del XIX, havien estat nombroses les queixes dels veïns per protestar per les pèssimes condicions de treball als arrossars. El 1797, per exemple, un avalot dirigit per una tal Gaietana, del poble d'Albons, va alçar-se per rebutjar la represa del conreu de l'arròs a la zona després que el govern n'hagués decretat la seva prohibició per la presència dels soldats que lluitaven en la Guerra Gran contra la França Revolucionaria. Els riscos que corrien els que hi treballaven es posaren de manifest quan, entre l'agost de 1836 i el gener de 1837, una epidèmia de malària va acabar amb la vida de més de quatre-centes persones.

Les aturades i repeses del conreu de l'arròs a l'Empordà foren constants al llarg del XIX, i el seu establiment definitiu arribà el 1909, sis anys després que Pere Coll, l'indià retornat de Cuba el 1896, aconseguís l'autorització definitiva per cultivar l'arròs a la seva finca de Pals. Coll havia obtingut el permís, segons Josep Pla, «seguint els tràmits que marca la llei i amb tots els informes a favor seu. [Però] Com s'ho havia fet? El simple fet que la pregunta es pogués formular indica el grau d'abjecció cívica en què es trobava el país». Pla destaca que, si Coll va rebre tantes crítiques, fou perquè «era inconcebible que un ciutadà qualsevol, amb al llei a la mà, situat al marge de la petita *coterie*³⁵² que tenia vara alta a la província, pogués tenir qualsevol consideració, pogués aspirar a res».³⁵³ És a dir, si Coll havia despertat tanta animadversió, era, principalment, perquè havia estat capaç de ser el model d'indià

---

352 D'origen francès, serveix per descriure un petit grup de persones vinculades per interessos o idees comunes i que s'apoderen d'aquelles que estan fora d'aquest grup.

353 Josep Pla: «Pere Coll i Rigau i la història de l'arròs de Pals (1853-1918)», dins *Homenots. Segona sèrie*, Barcelona, Destino, 1981, p. 393.

SEGONA PART

idealitzat. De família humil en la seva terra d'origen i com a resultat de les seves virtuts, havia sabut fer fortuna en una *terra d'oportunitats* com era la colònia cubana després de la primera postguerra. Seria doncs la gelosia de que «un qualsevol [...] pogués aspirar a res més», un qualsevol que, com a Cuba, estava disposat a passar per sobre de la resta del seus antics veïns i replantar el delta del Ter d'arròs a pesar de que això pogués significar el retorn del paludisme entre aquells que l'haguessin de treballar. Des dels seus primeres intents el 1900, les protestes dels veïns i l'oposició de consistoris com el de Torroella de Montgrí protagonitzaren la vida diària dels empordanesos. El rumor de la concessió real el 1900 va excitar notablement els ànims i va provocar una crisi política de dimensions considerables al municipi. Malgrat que la ordre havia obligat a conrear les gramínies on hi hagués corrents d'aigua per evitar els malalties, els veïns de la zona protestaren quan se n'assabentaren de que el conreu de l'arròs podia tornar al territori i, amb ell, el paludisme.³⁵⁴ Quelcom que no passà desapercebut per la premsa, que es feia ressò de la protesta que «va tomando caracteres de gravedad el conflicto originado en Torroella de Montgrí, por la Real Orden autorizando el cultivo de arroz. Los pueblos de Ullà, Verges, Albons, Bellcaire, Gualta y La Escala se unen a la protesta».³⁵⁵ Un acte de resistència a un problema de salut pública.

La col·lectivitat de L'Escala es va fomentar des del comitè antifeixista, integrat majoritàriament per cenetistes i es va nodrir de les terres confiscades als principals masos de la població. Les finques col·lectivitzades seguiren agrupant als que fins aleshores les havien treballat, així com als seus administradors, els masovers, que «hacían producir las tierras por medio de jornaleros, en tanto que ellos se iban tranquilamente de paseo a los mercados comarcanos donde andaban de francachelas y se daban buena vida. Afortunadamente han ido comprendiendo, haciéndose cargo de la realidad y adaptándose a la vida de la Colectividad».³⁵⁶ Però no totes les terres de l'Escala entraren a formar part de la col·lectivitat, ja que alguns petits propietaris

---

354 Pere Bosch i Cuenca: *La guerra de l'arròs. Conflictivitat agrària i lluita política al Baix Empordà (1899-1909)*, Alguaire, Ajuntament d'Alguaire i Patronat Municipal Josep Lladonosa, 2013, p. 57-70.

355 *Diario de Gerona*, [Girona] 8/VI/1900. Citat a: Lurdes Boix: «El conreu de l'arròs a Empúries i a l'Escala», *Revista de Girona*, núm. 297, p. 45-49.

356 «La Escala», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 17/II/1937.

CAPÍTOL 3

se'n quedaren al marge. De tot l'Empordà, només a Orriols s'hi visqué una experiència d'aquest tipus i, en tot cas, a Empori, malgrat que la col·lectivització no fou total però sí d'una gran importància dins la població. Semblava que al municipi empordanès es fessin realitat les paraules amb les que el 1842 Abdó Terrades havia encoratjat als obrers per seguir en la lluita per la llibertat, aquella «cuchilla niveladora de la democràcia», que al toc de *La campana* feia que «la cort y la noblesa, l'orgull de la riquesa, caigan de un cop fins al nostre nivell!». ³⁵⁷ Al municipi del delta del Fluvià una part de les terres confiscades foren cedides a pagesos, els quals les treballaren per compte propi. També als antics propietaris a qui se'ls havien confiscat les finques, als que se'ls permeté conservar-ne una part per al seu ús.

Els dirigents d'Empori van plantejar un nou projecte de municipi amb la redacció d'una nova carta on s'estructurava la vida al poble segons la relació «espontània, lliure i natural; la unió comunal i col·lectiva d'unes persones i d'unes coses que es troben reunides per realitzar el forjament d'una nova societat i produir per aquesta, tot el que li sigui necessari». En aquest projecte de carta municipal, els dirigents d'Empori contemplaven que tots els béns: les terres, les indústries i demés, quedessin municipalitzats. Però no es feia amb la finalitat de buscar cap «explotació monopolitzadora per l'organisme dirigent de la Municipalitat, sinó que es persegueix crear una col·lectivitat comunal, amb un sentit profundament socialitzant i que tendeixi intensament a ajudar als germans treballadors d'arreu, a fomentar la nova estructuració econòmica que deurà reemplaçar el sistema tradicional del capitalisme que s'està destruint». La carta municipal contemplava que les gestions de les finques i la fàbrica farinera confiscades a l'estiu continuessin sent responsabilitat dels treballadors de manera col·lectiva, ara bé, amb el nou ordenament quedaven sota el control que hi havia d'exercir «l'Organisme dirigent de la Municipalitat». ³⁵⁸

No obstant això, al març de 1937, el govern invalidà el projecte de carta municipal atesos els informes desfavorables del delegat provincial de la Generalitat. Per al

³⁵⁷ El biògraf d'Abdó Terrades, Jaume Guillaumet, té la primera evidència de la seva publicació al diari *El Constitucional* el 23 de juny de 1842. La versió publicada per l'historiador Víctor Balaguer unes dècades més tard es pot trobar al treball de Raül Aguilar Cestero: *Abdó Terrades i la revolució (1812-1856)*, Barcelona, Universitat Progressista d'Estiu de Catalunya, p. 70-73.

³⁵⁸ «Projecte de Carta municipal de l'Ajuntament d'Empori», 1/XII/1936. Arxiu Històric de Girona, Fons de la Comissaria Delegada de la Generalitat, Sant Pere Pescador, sig. top. 4.199.

comissari de Girona, la carta era un «cúmulo de despropósitos porque prejuizaba el ordenamiento legal, sancionaba a todos los agricultores e impedía la realización de la legislación oportuna. Además, calificaba de pueril la clasificación de los ciudadanos en el censo de habitantes y manifestaba que, con la excepción del artículo dedicado al secretario, todos los demás eran inaceptables».³⁵⁹ Als dirigents d'Empori no els hi quedà cap altre que adaptar-se a les demandes de la legalitat republicana, que no quedà exempta de noves tensions entre les formacions antifeixistes del municipi. Amb la constitució dels nous organismes que havien de regir la població d'Empori, va ser necessària la intervenció de l'alcalde de Llançà, Pere Purcallas, que actuava com a delegat del Servei de Cooperació Agrícola de la Generalitat a Girona. Purcallas va haver d'intervenir davant la manca d'entesa dels d'Empori per a configurar la junta del sindicat agrícola. Finalment, l'acord arribava el 9 de juny de 1937, amb una junta composta per vuit membres, quatre representants de la col·lectivitat i quatre de pagesos a compte propi. Els primers conservaren la presidència amb el que fins aleshores havia estat alcalde, Narcís Martí, i els segons van accedir a la secretaria. Més complicat fou, però, arribar a una acord per constituir el nou ajuntament. Després de quatre mesos de la suspensió de la carta, no va ser fins el 6 de juliol que Esquerra i el PSUC decidiren constituir-lo sense comptar amb la CNT, la qual no tornà a participar del consistori fins a finals d'agost de 1937.³⁶⁰

A Orriols també hi va haver un intent de projecte municipalista similar al d'Empori. Contemplava que totes les terres i habitatges llogats passessin a ser patrimoni del poble i on es limitava la propietat en funció de la capacitat de treball familiar. Però el projecte d'Orriols també es quedà en un no-res quan l'1 de febrer de 1937, tot i que amb molt de retràs, la CNT cedia el govern municipal a Esquerra amb l'objectiu d'aplicar el decret de constitució d'ajuntaments de l'11 d'octubre després de diversos requeriments. En arribar al consistori, Esquerra va aprovar la gestió econòmica que s'havia fet fins aleshores, però va descartar tots els acords municipals que havia pres la CNT, en especial el de reordenament municipal.

---

359 Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña...*, p. 164.

360 Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña...*, p. 220.

CAPÍTOL 3

Però si com hem vist, la presència de les col·lectivitats fou més notòria a les zones deltaïques del Ter i el Fluvià, a les muntanyes de Girona no es donà amb la mateixa intensitat. Cárdua apunta que l'existència prèvia d'un sindicat anarcosindicalista o d'un grup d'afinitat confederal va ser un factor decisiu per a la implantació del col·lectivisme agrari, a pesar que no sempre els cenetistes aconseguiren els seus objectius. Per al mateix autor, que a l'octubre de 1936, amb la formació dels primers consells municipals, una part dels representants d'ERC comencés a introduir diferents matisacions sobre els objectius de la revolució fou un fet que ajudà a descavalcar el projecte col·lectivista. Tanmateix, cal tenir en compte que al ple de Figueres del 22 d'agost ja havia marcat el camí a seguir i quina era la voluntat de a majoria de dirigents agraris de les comarques de Girona. Els assistents foren molt curiosos a l'hora de destriar quin era el model a seguir en la producció agrícola i quin a la producció industrial. En el mateix ple s'acordà la incautació de fàbriques que elaboressin articles procedents de productes del camp, com el cas del suro de les zones boscoses de la Selva i la Garrotxa. Al tractar-se d'empreses, però, a partir del 10 d'octubre quedaren sotmeses al decret de col·lectivitzacions de la conselleria d'economia.³⁶¹

Als municipis de la Selva i la Garrotxa fou habitual trobar-hi diferent tipus de serveis col·lectivitzats, com el dels carboners a Santa Coloma de Farners o els barbers i els paletes a Blanes. A la Garrotxa, la modalitat revolucionària foren les agrupacions d'oficis col·lectivitzades, com en el ram de la construcció, la dels pintors, electricistes, fusters, lampistes, o en els aliments els forners, i el ram de la llet.³⁶² El poble que més enllà arribà en aquesta qüestió fou Sant Joan les Fonts, on s'aconseguí la col·lectivització de tot el comerç del poble.³⁶³ Però on la col·lectivització d'empreses va tenir un pes més destacar fou a la capital provincial. A Girona, les empreses com

361 «Decret de col·lectivització de les empreses industrials i comercials», *DOGC*, [Barcelona] 24/X/1936.

362 Les granges productores de llet eren d'interès prioritari per al govern, atès que bona part de la seva producció anava destinada al front. Les de la Garrotxa, però, no eren les úniques, la col·lectivitat de l'Escala i les granges de Figueres, o la Cooperativa del Cadí i Lleteries de la Seu d'Urgell SA., també van veure com bona part de la producció làctia se n'anava al front.

363 Un bon resum de les empreses col·lectivitzades a les comarques de Girona es pot trobar a: Alex Caro Franco: *Comitès Locals a les comarques gironines durant la Guerra Civil Espanyola*, Treball de Final de Grau, Universitat de Girona, 2014, p. 38-40.

la Grober, la Hispano Olivetti o la Casa Adroher Germans foren col·lectivitzades i quedaren controlades per un comitè d'obrers. Una de les concrecions d'aquesta socialització es pogué apreciar en la unificació del salari, en que tant un oficial com un peó perceberen la mateixa quantitat econòmica.³⁶⁴

Aquesta divergència entre territoris tant propers ens podria portar a pensar que les terres de conreu condicionaren el sorgiment de les col·lectivitats. És a dir, atès que les comarques interiors es caracteritzen per ser terres altes on hi dominen els boscos d'alzines, el fenomen no tingué o bé tant d'interès o bé la possibilitat d'establir-se. A diferència del que sí passà a la plana, on les extensions de terra cultivada i la producció mecanitzada facilitaven l'establiment de col·lectivitats. Però pautes com aquestes es donaren per tota la reraguarda, tal i com hem vist, més enllà de la tipologia el cultiu o l'extensió de les propietats. Es per això que, tot i que un plantejament d'aquest tipus hagués pogut influenciar d'alguna manera, penso que existeixen altres raons més rellevants que van determinar la constitució de col·lectivitats més enllà del paisatge. Doncs si bé l'estructura de la propietat i les condicions dels treballadors foren elements clau per la implantació del col·lectivisme al camp, també ho fou, i sobretot, la capacitat de domini dels seus abanderats a l'hora d'establir el model, ja fos a través d'acords amb la resta de formacions antifeixistes, l'exercici de la violència o les inexorables dinàmiques locals.

Barcelona

«Cuando Barcelona duerme, o se divierte», deia *Campo*, «en un radio de cuarenta kilómetros, los hortelanos están cargando los carros y camiones que unas horas después, llenarán los mercados de la capital», convertint-se en la «despensa de la gran urbe».³⁶⁵ Les col·lectivitats agrícoles del Baix Llobregat i el nord del barcelonès eren les primeres de fer arribar els seus productes diàriament als mercats de la capital. La majoria cultivaven horta i en menor mesura cereals i fruites i fins i tot les més petites, que superaven el centenar d'hectàrees, tenien la capacitat de proveir

---

364 Josep Maymí: *La Girona convulsa: Entre la il·lusió i el desencís (1923-1939)*, Girona, Ajuntament de Girona, 2004, p.

365 «Viladecans. Colectividad campesina», *Campo*, [Barcelona] 1/1/1938.

CAPÍTOL 3

diàriament verdures per un valor de 30.000 pessetes, com era el cas de Viladecans. Tanmateix, aquest cadena de proveïment no era fruit de la conjuntura, com tampoc ho era la coordinació dels integrants de les col·lectivitats. Qui marcava el compàs a la zona sud de la capital catalana era el comitè de l'Hospitalet, on hi havia la seu de la federació comarcal de sindicats únics del Baix Llobregat. A l'Hospitalet, el comitè es constituí dies després de l'aixecament militar i fou qui dirigí l'ordre municipal malgrat l'existència de l'ajuntament, que es dedicava sancionar totes les actuacions.³⁶⁶

Però a què es devia el pes de l'Hospitalet en aquesta nova dinàmica? Durant la dècada de 1920 va aparèixer a la ciutat de Barcelona un segon cinturó de barris proletaris més enllà dels que fins a principis de segle XX havien protagonitzat els pobles industrials i limítrofes de Sants i Gràcia. Al sud, el principal era l'Hospitalet, i al nord, Santa Coloma, Sant Andreu i Sant Adrià de Besòs. En aquestes zones perifèriques van obrir-se barris nous amb molta rapidesa. Per exemple, en els districtes limítrofs a La Torrassa i Collblanc, els dos nuclis més septentrionals de l'Hospitalet, la població va créixer un 456% en la dècada de 1920. L'expansió massiva de nuclis proletaris de cases barates, especialment en aquests dos barris, eren la destinació principal de les famílies que havien arribat per treballar en la remodelació de la ciutat per a l'Exposició Internacional prevista per 1929. Convé destacar, però, que, malgrat ser majoritaris, aquests barris no estaven únicament i en exclusiva poblats per obrers, sinó que hi coexistien diverses classes socials, com posaven de manifest les nombroses denúncies per robatoris a mà armada als burgesos pels carrers de l'Hospitalet.³⁶⁷ Un situació diferent era la que es vivia a les faldes de la muntanya de Montjuïc, a la línia de la platja del Somorrostro de Barcelona fins gairebé el delta del Besòs, o en alguns descampats de les illes de l'Eixample. En aquests indrets, des de finals de segle XIX i durant els darrers trenta anys es configurà el barraquisme que posava en evidència l'elevat preu dels lloguers i la inutilitat de les polítiques d'habitatge dels governs que construïen a un ritme lent, incapaç d'atendre la demanda que s'agreujava amb l'afluència de migrants. Una dificultat

366 Carles Santacana: «La col·lectivització a l'Hospitalet de Llobregat», dins a: Carles Santacana (coord.): *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat...*, p. 496.

367 Chris Ealham: *La Lucha por Barcelona...*, p. 64 i 136.

per accedir a l'habitatge dels que vivien a les barraques o en cases d'autoconstrucció que es sumava als riscos potencials que implicava la nul·la existència d'urbanisme i d'equipaments.³⁶⁸

La ciutat de l'Hospitalet havia estat protagonista de canvis molt importants. A inicis de segle XX el municipi amb prou feines comptava amb 5.000 habitants, però l'augment de les fàbriques l'havia fet créixer fins als 12.000 el 1920 i fins a 37.000 a inicis de 1930. L'ampliació de tallers i petites indústries, especialment del tèxtil, la ceràmica i les bòbiles, assentaven un teixit industrial on hi destacaven les indústries metal·lúrgiques com els Alts Forns de Catalunya. Ara bé, el tancament d'empreses a partir de 1929 es va traduir en un augment de l'atur, que passà de 500 a 4.000 persones entre 1931 i 1936. En la majoria d'aquests tallers i entre els treballadors aturats, la CNT era el sindicat hegemònic i la seva secció local tenia un pes important dins la confederació, com quedà demostrat en els diferents congressos celebrats des de 1931 o, a l'inici del període republicà, en la vaga de llogaters, la qual va prendre especial força als barris meridionals de Barcelona. Al barri veí de Can Tunis, l'acció col·lectiva va jugar un paper fonamental en la resistència dels vaguistes que s'amotinaren davant l'amenaça dels desnonaments i la presència intimidatòria de la Guàrdia Civil, mentre *Solidaridad Obrera* servia com a suport als vaguistes publicant els noms i les adreces d'aquells que s'oposaven a la rebaixa dels preus dels lloguers.³⁶⁹

No obstant això, la presència de la CNT entre els pagesos de la ciutat era menor. Clar que, ja aleshores, l'agricultura no tenia un pes rellevant dins l'economia hospitalenca, atès que donava feina al 10% de la població activa de la ciutat. Tot i així ocupava prop de 1.500_{ha} de conreu, les quals estaven dominades per un petit grup de propietaris. L'organització de la pagesia havia estat objecte de l'actuació dels cenetistes d'ençà de 1931, però malgrat els diversos intents perquè els pagesos de l'Hospitalet es sumessin al sindicat únic, no n'havia prosperat cap. El darrer havia estat al juny de 1936, en plena primavera frontpopulista, quan un full volant de la CNT presentava set punts on s'exposaven les demandes per millorar els condicions de la pagesia. La regulació de la jornada laboral de set hores o la prohibició del

368 Amador Ferrer i Carme Ruiz: «Creixement urbà i planificació urbanística», dins a Martí Marín (dir.): *Memòries del viatge, 1940-1975...*, p. 119.

369 *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 11/VI i 3/IX/1931.

CAPÍTOL 3

treball a preu fet i les hores extraordinàries mentre hi hagués camperols aturats, eren algunes d'elles.³⁷⁰

Entre el 19 i el 24 de juliol de 1936, al barri de La Marina de l'Hospitalet, grups de gent es dirigiren en massa cap a les plantacions d'horta per proveir-se d'aliments. No era la primera vegada que passava, doncs el 1931, segons la Sociedad de Patronos Cultivadores de El Hospitalet, els pagesos havien de vigilar les collites durant tot el dia davant de l'alt risc de robatoris. Després d'haver-se celebrat l'Exposició, Barcelona era una ciutat amb un elevat índex d'atur que expulsava aquells en una situació més vulnerable. Als barris perifèrics, els parats s'organitzaven per confiscar aliments a les granges malgrat l'elevat risc de ser enxampats, com posaven de manifest nombroses denúncies en les quals els aturats estaven preparats per justificar les seves accions com una forma de supervivència. Furts que no van desaparèixer durant el període republicà i que foren freqüents amb els assalts a finques properes a l'Hospitalet i a Santa Coloma.³⁷¹

El que canvià les jornades posteriors al 19 de juliol fou l'actitud davant d'aquesta necessitat de la població. El 24 d juliol els cenetistes de l'Hospitalet dirigits per Josep Roigé prengueren la iniciativa i decidiren formar una comissió per organitzar als que s'havien assentat a les finques. La proposta passava per col·lectivitzar les terres ocupades i organitzar-ne la producció. Els propietaris, en assabentar-se de la iniciativa, decidiren negociar amb els sindicalistes i així no quedar al marge de la nova dinàmica. Per a Roigé, la col·lectivització havia de servir per organitzar el caos que havia suposat l'allau de gent que havia ocupat La Marina. Articular aquella demanda que s'havia posat de manifest no només serviria per situar-se en una posició dirigent, ja que els propietaris hi entraren a formar part com a assessors tècnics, sinó també com un revulsiu per aquells escamots que volguessin emprendre accions violentes al municipi.³⁷²

---

370 Full volant, juny de 1936. Arxiu Històric de l'Hospitalet. Citat a: Carles Santacana: «La col·lectivització a l'Hospitalet de Llobregat»..., p. 506.

371 «Cartas a La Sociedad de Patronos Cultivadores al Alcalde de El Hospitalet», Arxiu Històric de l'Hospitalet, 30/X i 12/XI/1931. Citat a: Chris Ealham: *La lucha por Barcelona...*, p. 175.

372 Carles Santacana: «La col·lectivització a l'Hospitalet de Llobregat»..., p. 507.

SEGONA PART

Aquest model de col·lectivitzacions, pactat amb els antics propietaris, havia estat motiu de crítica al setmanari llibertari *Ideas*, editat al mateix Hospitalet i dirigit, segons Carles Santacana, pels anarquistes més *purs*. Un contrast en la praxis de les idees anarquistes i anarcosindicalistes que es posà de manifest segons el mateix autor, en la definició d'una línia divisòria entre aquells afiliats a la CNT, *moderats*, que sovint estaven fortament arrelats dins el moviment obrer, i els anarquistes, que tenien més influència entre els mestres racionalistes i els dirigents del sindicat. Una dualitat que es traduí en una dedicació preferent dels anarcosindicalistes a les col·lectivitats, mentre que els teòrics es dedicaren a les tasques dirigents als comitès i els ajuntaments.³⁷³ Santacana plantejava la necessitat d'ampliar aquesta perspectiva sobre les col·lectivitats en d'altres espais per veure si aquestes actituds que ell havia trobat de manera similar en diferents municipis del Baix Llobregat sobre els posicionaments d'una o altra tendència eren una categoria general per a tota la rereguarda. Després de la recerca, penso que es fa difícil assegurar que allò que Santacana diu que passava a les direccions dels nous organismes revolucionaris del Baix Llobregat, es donés de manera homònima en el conjunt del territori. La presència de faistes i trentistes al capdavant d'un o altre organisme es donà de manera indiferent, responent més aviat a les dinàmiques locals o en la manera com s'havien constituït els organismes revolucionaris amb la presència de patrulles, que no pas a un interès per una o altra espai dependent de la tendència cenetista.

La constitució de l'Agrícola Col·lectiva de l'Hospitalet l'agost de 1936 serví de referent d'altres col·lectivitats de la zona, com la de Castelldefels, Viladecans, Sant Boi, Sant Vicenç dels Horts, Molins, Sant Feliu, Cornellà, Sant Joan Despí o el Prat de Llobregat. En aquesta darrera, si bé totes les terres no es van col·lectivitzar de manera immediata, hi va haver una ampliació progressiva que arribà fins a les 1.500_{ha}. Però la que tingué un pes rellevant a la zona fou la de la mateixa ciutat de Barcelona:

Preguntadle a cualquier que os hable de Barcelona, y tened la seguridad que en un 99 por ciento de los casos, os detallarán todo cuanto existe en la gran capital, pero nada os dirán de los campesinos. Para una mayoría de barceloneses, los campesinos no existen. Se ignora, por completo, su existencia. Hablar del campo, en Barcelona, es poner la vista más allá del

373 Carles Santacana: «Introducció», dins a: Carles Santacana (coord.): *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat...*, p. 29-30.

CAPÍTOL 3

Llobregat o del Besós, Dentro el perímetro de estos ríos, sólo se conoce el carpintero, el mecánico, el oficinista, el vago, el político, o cualquier otra manera de vivir, menos trabajando, de campesino. Esto, son cosas de fuera. No' obstante, los hay también a dentro, y no pocos.³⁷⁴

L'organització camperola de Barcelona estava vinculada majoritàriament a la CNT i en particular a la secció d'Indústries Agrícoles, Pesca i Alimentació del sindicat. En el *Congrés Regional de Sindicats de Catalunya*, celebrat el mes de febrer de 1937 a Barcelona, la CNT va decidir passar d'estructurar-se sobre la base del Sindicat Únic de Ram, a fer-ho sobre la base del Sindicat d'Indústria, que es fonamentava en la indústria bàsica, al voltant de la qual s'agrupaven les complementàries.³⁷⁵ Al juny de 1937, la secció comptava amb més de dos mil inscrits segons *Campo*, els mateixos que integraven les col·lectivitats de Barcelona. Les col·lectivitats es formaren a partir de les finques confiscades a destacats propietaris de la ciutat, com les de Pau Ganduxer, a Sarrià, o les del comte Joan Antoni Güell, a Pedralbes. Al Marquès de Comillas, que havia estat l'alcalde de la ciutat entre 1930 i 1931, també se li confiscà la colònia industrial de Santa Coloma de Cervelló, on els treballadors, a través d'un comitè, se n'encarregaren autònomament de la producció.³⁷⁶ La majoria de finques confiscades que constituïen el gruix de la col·lectivitat barcelonina provenien dels convents del districte de Sarrià: el de Sant Pere, els de Descalços, el del Loreto, els de les Reparadores o el dels Jerònims; així com el de les Oblates de la Bonanova. No obstant això, segons afirmen els reportatges de *Campo*, per una banda, una part important de les terres de la col·lectivitat provenien de petits propietaris, als quals se'ls havia confiscat la terra per haver simpatitzat amb la rebel·lió i que «estaban arrendadas a campesinos que no dudaron en incorporarse a nuestro movimiento liberador y constructivo».³⁷⁷ Per l'altra, n'hi havia que, segons diuen, van optar per sumar-se al projecte col·lectiu de manera voluntària, de manera que la col·lectivitat va arribar a comptar amb 1.255_{ha}. Aquesta superfície estava repartida entre les

---

374 «La sección de campesinos del S de I.A.P. y A., de Barcelona, tiene también su Colectividad Agrícola», *Campo*, [Barcelona] 12/VI/1937.

375 Antoni Castells Duran: *Les col·lectivitzacions a Barcelona...*, p. 93.

376 Josep Padró i Margó: «La Colònia Güell, els anys de la col·lectivització», dins a: Carles Santacana (coord.): *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 1989, p. 309-357.

377 «Colectividad Agrícola de Barcelona y su Radio», *Campo*, [Barcelona] 6/XI/1937.

diferents barriades de la ciutat. La de Sants, per exemple, era la més gran, amb prop de 625_{ha}, i representava gairebé la meitat de la col·lectivitat, seguida de la de Sant Martí de Provençals, amb 384_{ha}. La coordinació de la col·lectivitat de Barcelona seguia el model de les que s'havien constituït a la resta de ciutats catalanes. Un organisme centralitzat era el qui se n'encarregava de coordinar la producció i la distribució dels productes, el qual estava format per delegats escollits en les respectives assemblees de barri. Un magatzem situat a la que havia estat l'església de Santa Andreu del Palomar centralitzava els productes per distribuir-los pels diferents mercats de la ciutat.

Al nord del Barcelonès, Santa Coloma i Sant Adrià tancaven l'anella col·lectivitzada que existia al voltant de la capital catalana amb 55_{ha} i 181_{ha}, respectivament. A Sant Adrià, les propietats que formaren la col·lectivitat provenien de la confiscació de petites finques, les més grans de les quals mesuraven entre les 15_{ha} i les 19_{ha} de terreny. La majoria eren propietaris que vivien dels ingressos que els donava el comerç i la indústria de la ciutat i moltes de les terres estaven incultes. D'altres, una minoria, eren pagesos que havien aportat la terra voluntàriament. A partir de l'estiu de 1936 amb l'ocupació d'aquestes finques s'ampliaren les terres de conreu aprofitant la seva situació a la llera del riu amb l'objectiu de sufragar l'atur forçós de molt veïns de la ciutat. Aquest fou el cas de les finques adjacents a la central elèctrica del Besòs. Les 15_{ha} que comprenien la propietat de La Catalana de Gas i Electricitat, administrades per Antoni Boada, foren confiscades i dedicades al cultiu d'horta.³⁷⁸

Maresme, *Vallesos* i Comarques centrals

Des de Badalona, si seguim la línia de la costa cap al nord-est fins al riu La Tordera, hi trobem una estreta faixa de terra entre el mar i la Serralada Litoral dedicada, sobretot, al conreu i exportació de productes d'horta i tubercles, entre els que destaca la patata. La comarca del Maresme fou un altre territori on les col·lectivitats hi tingueren certa presència. Situades en dos nuclis concrets que comprenien diferents municipis al voltant de Mataró i el poble de Tordera, la seva superfície no fou molt extensa, a

---

378 La Catalana de Gas i Electricitat, 15/IV/1937. ANC. Generalitat, Comitè d'Apropiacions, Expedient de Sant Adrià del Besòs, reg. 6831.

CAPÍTOL 3

excepció de la de Dosrius, a les faldes del Montnegre, que comptà amb gairebé 650_{ha}. El domini de la CNT fou indiscutible en aquest territori, on només la de Teià comptava amb membres de la UGT, un exemple, segons *Campo*, per aquells que «continúan empeñados en crear incompatibilidades entre los trabajadores del campo».³⁷⁹ També a la ja anomenada col·lectivitat de Dosrius i la de Canet de Mar es trencava la dinàmica dominant dels cenetistes amb direccions corals de les col·lectivitats des de l'ajuntament i des del sindicat agrícola, respectivament. Tanmateix el territori no restà exempt de conflictes entre les formacions antifeixistes, com fou el cas de Calella, on Josep Esgleas actuava com a cap del comitè i denunciava que el problema radicava en el fet que «uns van donar la cara d'ençà els primers moments i els altres no ho feren així, establint-se una incompatibilitat revolucionària entre ells» i que per aquesta raó, temia que «aquest esperit que es titlla d'antirevolucionari, persisteix al formar l'Ajuntament».³⁸⁰

Tanmateix, les dades d'aquet territori són escasses, almenys en comparació amb la resta de Catalunya. Un fet que es repeteix en bona part de la província de Barcelona, i en especial a les comarques centrals, els vallesos i la resta de la comarca rabassaire integrada pel Penedès històric. Sobre la província de Barcelona, hi ha diversos estudis locals i sectorials que posen de manifest la importància de la col·lectivització industrial al territori, amb exemples a les colònies tèxtils de la llera del Llobregat, com la Colònia Güell o la Colònia Sedó, o en d'altres a la zona del Bages, com la química Brom de Súria i Cardona o la farga Lacambra, a Masies de Voltregà, a Manlleu.³⁸¹ En aquest darrer cas, la col·lectivització de la indústria es va traduir en una col·lectivització de la terra, dirigida per la CNT i d'una extensió de 111_{ha}. No obstant això, aquesta translació de col·lectivització industrial a agrària no fou una pauta que es repetís a la resta de les comarques centrals amb una major presència

industrial. A la comarca de Berga, per exemple, només he aconseguit dades sobre el 379 «Teià. Colectividad agraria C.N.T.-U.G.T.», *Campo*, [Barcelona] 14/VIII/1937.

380 Calella, s/d. ANC, Generalitat, Direcció General d'Administració Local, Maresme, reg. 6122.

381 Sobre la col·lectivització de les colònies industrials del Baix Llobregat cal veure els diferents capítols dedicats a Molins, Esparraguera i la Colònia Güell a: Carles Santacana (coord.): *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, 1989. Sobre el cas concret de Barcelona: Antoni Castells: *Les col·lectivitzacions a Barcelona...* Un dels primers treballs que es publicaren sobre aquest objecte d'estudi fou el d'Albert Pérez Baró: *Trenta mesos de col·lectivisme a Catalunya...*

municipi de Gironella. Unes dades insuficients que, únicament apunten l'existència de la col·lectivitat, però ni la seva filiació ni tampoc la seva extensió. Pot ser indicatiu aquesta manca de presència del col·lectivisme a les comarques centrals per la posició de les federacions locals dins el debat cenetista, les quals s'havien distingit per ser més properes a les tesis trentistes.³⁸²

Ara bé, en el territori que es conegué com la comarca rabassaire,³⁸³ es distingeix de la resta de la rereguarda per una major presència de la UdR al capdavant de les col·lectivitats. N'he pogut comptabilitzar fins a una vuitena, però en cap d'elles n'he aconseguit l'extensió i, per tant, es complicat determinar-ne quina influència tenia sobre el municipi. Cal apuntar que aquestes col·lectivitats rabassaires també es distingien de les cenetistes de la zona per no formar un conglomerat de municipis, com per exemple passava a l'eix Bellvei-Vilafranca, que destacava per un fort component cenetista. Les de la UdR, en canvi, estaven repartides per la comarca vinyatera, sense, aparentment, un nexa comú singular. Potser de la que se'n pot aportar més informació és la de Vilanova i La Geltrú, que va mantenir correspondència amb d'altres col·lectivitats, com la de la Torre de l'Espanyol fins ben entrat el 1938.³⁸⁴ Així mateix, el reportatge que en va fer *Campo*, permet dibuixar un esbós de com podia funcionar la col·lectivitat vilanovina i quina presència tenia sobre els seus veïns i veïnes. A l'hora de presentar-la, els redactors de *Campo* destacaven que «el orden profesional tiene poca importancia en la organización a que pertenecen los campesinos de cualquier Colectividad. Pero en el orden político, sí que la tiene, porqué demuestra que el espíritu colectivista no es cosa privativa de cuatro *locos* de la C.N.T., ni de media docena de *descamisados* de la F.A.I.», i seguien amb una sorna: «No sabemos si fue por influencia de la Luna, o de otro astro celeste, el caso es que la mayoría de las colectividades campesinas, se constituyeron desde últimos de agosto a primeros de octubre». Segons afirmen els reporters, la constitució de la col·lectivitat de Vilanova es va fer a partir de les aportacions de trenta finques de

---

382 Per una perspectiva actualitzada de la presència llibertària a la zona cal veure: Miguel Gómez Gómez: *Teixint la història en roig i negre*, Barcelona, Descontrol editorial, 2019.

383 Raimon Soler-Becerro: *Viticultura, desigualtat i conflicte agrari...*, p. 18.

384 «Documentació relativa a la col·lectivitat de treballadors de la Torre de l'Espanyol», 5/VII/1937. ACRE. Fons de l'Ajuntament de la Torre de l'Espanyol, reg. 1409.

CAPÍTOL 3

manera voluntària i de trenta-set de confiscades que feien un total de 725_{ha}. Les integraven finques de vinya, horta i secà, però també un conjunt de masies i casalots modernistes entre els que hi havia les denominades de Piolats, Xicarró, Cabanyes, Perellada i Solicrup, les quals s'organitzaven a través de nuclis de producció.³⁸⁵

En darrer lloc, cal apuntar que un espai on el fenomen col·lectivista hi va tenir presència i certa rellevància política fou a les planes de la Cerdanya. Municipis com Puigcerdà, Fontanals, Guils o Isòvol veieren com una part de les seves terres passaven a mans dels col·lectivistes, en algunes ocasions influenciats per la presència de les patrulles cenetistes procedents de la zona de Fígols i la Pobla de l'Illet. La rellevància de les col·lectivitats cerdanes no es devia tant a la seva extensió, ja que amb prou feines passaven de les 20_{ha}, sinó al paper que jugaren en els enfrontaments amb el govern quan els cenetistes d'Antonio Martín, El Cojo de Málaga, intentaren forçar als pagesos de Bellver a col·lectivitzar les terres. La mort de Martín durant l'assalt al municipi de Bellver el 27 d'abril de 1937 i l'arribada de milicians de la Seu d'Urgell i de Vic a les ordres de Miquel Arenas i de Francesc Freixenet, respectivament, forçà la intervenció del el Delegat d'Ordre Públic de Lleida, Francesc Viadiu, i el Delegat Especial de Governació, Bru Jardí, que entenien perfectament la situació estratègica de la vall com a principal accés de la frontera francesa, i la necessitat de que la Generalitat en tingués assegurat el control públic.³⁸⁶

Després dels fets de Bellver, s'iniciarien una sèrie de canvis al conjunt de la Cerdanya els quals s'intensificaren a partir dels Fets de Maig. El dia 28 de maig es formava un nou ajuntament a la capital cerdana amb participació de la CNT, i s'acordava restaurar la plantilla de treballadors municipals que durant els set mesos anteriors havien funcionat de manera irregular a conseqüència de les «anormals circumstàncies esdevingudes en aquesta vila».³⁸⁷ La presència governamental al territori va augmentar i, en el cas de la capital, va actuar en detriment del projecte col·lectivista. A partir del gener de 1938 la Conselleria d'Agricultura va voler

385 «Col·lectivitat Agrícola Vilanovesa, afecta a la Unió de Rabassaires», *Campo*, [Barcelona] 19/VI/1937.

386 Francesc Viadu i Vendrell: *Delegat d'ordre públic a «Lleida La Roja»*, Barcelona, Rafael Dalmau Editors, 1979, p. 104-125.

387 Josep M. Solé i Sabaté i Joan Pous i Porta: *Anarquia i República a la Cerdanya (1936-1938). El «Cojo de Málaga» i els Fets de Bellver*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, 1988, p. 189.

SEGONA PART

instal·lar els Serveis Tècnics Comarcals d'Agricultura al Mas Rigolisa de Puigcerdà. Era la segona delegació que obria la Conselleria, la primera havia estat al Baix Ebre amb l'objectiu «d'apropar aquella comarca difícil als centres oficials de Catalunya, vencent l'aïllament en que estava i que va ésser precisament un dels motius pels quals es va crear en primer terme». Els encarregats de redactar el projecte afirmaven que l'objectiu d'establir els serveis tècnics a la Cerdanya era per treballar en comarques amb característiques ecològiques oposades a les de la zona de l'Ebre: pel seu clima fred i de muntanya. També, però, perquè era una comarca «individualista i aïllada i allí podríem a la vegada, realitzar el nostre treball tècnic i col·laborar patriòticament a vincular-la al sentit renovador econòmic i social del moviment agrícola català». Els Serveis Tècnics d'Agricultura i l'administrador de la col·lectivitat, que havia estat l'enginyer agrícola de la finca abans de ser confiscada, acordaren instal·lar-hi la seu dels serveis comarcals de la Cerdanya i l'Alt Urgell i fer «una intervenció tècnica a totes les terres que porta la col·lectivitat».³⁸⁸ Amb tot, l'objectiu dels Serveis Tècnics era potenciar el model econòmic de la Conselleria en un territori aparentment abandonat del poder central de Barcelona, d'importància estratègica per la seva situació fronterera, i que havia estat víctima de forts enfrontaments entre les forces governamentals i les patrulles milicianes.

En conjunt, si fem una comparativa amb les dades aportades per l'enquesta de la Conselleria d'Agricultura del novembre de 1936, les aportades per Bernecker i les que s'han pogut recollir al llarg d'aquest estudi podem veure una tendència a l'alça en el nombre de col·lectivitats, atès que s'han pogut aportar noves dades que no es facilitaren al moment de l'enquesta. Tanmateix, si comparem les dades de l'enquesta amb les extretes, majoritàriament de la documentació generada per la Comissió de Responsabilitats, es pot dibuixar una difusa línia temporal que posa de manifest la importància que tingueren les col·lectivitats en la crisi de l'antifeixisme. Dic això perquè a l'enquesta, per exemple, s'hi pot observar una presència molt més coral en la direcció de les col·lectivitats, quelcom que contrasta amb la documentació de la Comissió, generada posteriorment. El gruix de dades estan aportades a partir de 388 «Expedient relatiu a la creació dels Serveis Agrícoles comarcals de la Cerdanya i Alt Urgell, com a secció dependent dels Serveis Tècnics d'Agricultura», 14/I/1938. ANC, Departament d'Agricultura, Organització administrativa, reg. ANC1-1-T-1400.

CAPÍTOL 3

desembre de 1936 i al llarg de 1937 i hi destaca la presència en solitari de la CNT al capdavant de les col·lectivitats, més del 250% respecte les dades aportades per l'enquesta governamental.

A la publicació del Butlletí d'Agricultura, en canvi, s'hi pot observar una presència més notòria de rabassaires i socialistes unificats que no pas a les dades aportades per la Comissió. En conseqüència m'atreviria a afirmar que en el procés de reconstrucció del poder governamental i amb la voluntat de reforçar el projecte propi del frontpopulisme, rabassaires i socialistes unificats, així mateix com a membres d'ERC, abandonaren esglaonadament les direccions compartides de les col·lectivitats, en ocasions també amb la CNT, amb l'objectiu de potenciar el projecte socialitzador emprès per la Conselleria d'Agricultura. Un fet que, sens dubte, acabaria evidenciant l'aïllament cada vegada més pronunciat en que es trobaven els cenetistes.³⁸⁹

Si es recull tot el que s'ha dit, es fa difícil afirmar que les col·lectivitats agrícoles a Catalunya sorgissin únicament influenciades per aquelles que es constituïren a la franja aragonesa controlada pel Consejo de Aragón. La influència d'aquestes ens podria servir per definir alguns aspectes de les col·lectivitat més properes als territoris de l'Ebre, com va afirmar Josep Llop en l'entrevista de 1963. Però es fa difícil extrapolar-ho a la resta de col·lectivitats de la rereguarda. Com ja hem apuntat, els vincles del nord de la Ribera d'Ebre amb el Baix Aragó havien estat constants pels avantatges que ofería el transport fluvial. Però tot i així hem vist com les col·lectivitats que es creen a les riberes de l'Ebre, o entre les del Segre i el Cinca, no funcionaren de la mateixa manera. En canvi, en d'altres territoris allunyats de l'epicentre aragonès com el Pla de Cabra, a l'Alt Camp, o l'Hospitalet de Llobregat, la supressió de la moneda i del salari també hi foren presents. Aleshores, potser, el que caldria plantejar és si el fenomen col·lectivista no fou quelcom més polimorf. Més mutable i autònom. Influenciat més aviat per l'agència humana que no pas per un poder centralitzat capaç de generar esferes d'influència totalitzadores.

És per això que penso que cal tenir en compte el paper dels milicians, també la violència que exerciren i la seva capacitat d'influència a l'hora de condicionar la nova estructura revolucionària al territori durant les setmanes posteriors a la revolta

³⁸⁹ La taula comparativa amb les diferents dades sobre col·lectivitats es pot consultar a l'annex 1, p. 393.

i durant el procés en que la Generalitat va intentar restablir el control de l'ordre públic. Ara bé, se'm fa difícil de pensar que la clau de volta únicament es trobi dins els farcells dels voluntaris. Construir de manera coaccionadora un projecte no es viable a llarg termini, atès que la capacitat de resistència dels qui reben la violència té un límit. I d'això en tenim moltes mostres, com les ja citades a la cubeta de Mora, Ascó, Lleida, o la del cas de la Cerdanya. Per això penso que, a més de la coacció, en cap cas es poden deixar de banda les complicitats i consentiments dels habitants del lloc per entendre la continuïtat de la majoria de les col·lectivitats. Ni molt menys menysprear la iniciativa que, com en el cas de l'Hospitalet, van prendre els anarcosindicalistes dirigits per Josep Roigé. En algunes de les zones on les col·lectivitats tingueren més presència també convé destacar el paper de dirigents en el moviment obrer i pagès durant els anys previs, com Joan Reverter a Amposta, Tomàs Lazcano a Flix o Ramon Porté i Pere Segarra a Montblanc i Valls, doncs la seva activitat prèvia, o la gestió de les circumstàncies en la que es veieren abocats després de la revolta, no es poden separar de les condicions en que es formaren les col·lectivitats.

3.4 La conquesta d'un somni igualitari?

«Davant del trasbals que hi hagué a Vilalba, la gent s'avingué a cremar els sants i deixar fer mentres no maton a ningú. Es formà la UGT i gombolà gairebé tota la gent del poble, ja que dintre la disbauxa que hi havia, s'avenia més la idiosincràsia de la nostra gent. Els anarquistes eren pocs. Aviat començaren a enfrontar-se les dues tendències. A meitat de setembre hi hagueren aldarulls a la plaça, en contra de la FAI, que s'acabaren en l'arribada d'unes camionetes de milicians d'aquella formació, i la gent deixà d'escriu i fugí. Per què aquest enfrontament, si feia just dos mesos la gent s'avenia a tot con tal no maton a ningú? Després de les reglamentàries incautacions, enderrocs i incendis, s'havia de formar la Col·lectivitat: tot de tots; tots treballar junts; tots els fruits en un munt, en un sol lloc i donar a cadascú segons les seves necessitats [sic.]»³⁹⁰

La Rosa era filla de La Fatarella i la coneixien com la Rosa del Franxo. En el recull de testimonis de la guerra transcrit per Josep Termes, la Rosa hi escrivia una nota autobiogràfica en la qual hi abocava els records d'aquells temps, dels quals n'he escollit aquest fragment. En el testimoni de la Rosa s'hi poden entreveure diverses

---

390 Josep Termes: *Misèria contra pobresa...*, p. 86

qüestions. Entre elles algunes de molt evidents com són la por que visqueren la gent comuna quan se n'assabentaren de la violència que havia generat la revolta militar. Una violència que semblava més ambivalent que no pas dirigida i selectiva segons la Rosa, però que en tot cas s'utilitzà per construir i mantenir un nou ordre. Com ja hem vist anteriorment, la constitució de les col·lectivitats no es pot concebre sense tenir en compte la confiscació i les ocupacions prèvies. Tampoc sense el context de violència en el que es desenvolupen i prenent aquesta com element constitutiu del nou ordre revolucionari. És per això que el testimoni de la Rosa del Franxo esdevé una immillorable instantània del moment. Si el combinem amb el testimoni de Queretes, la imatge s'amplia quan aquest explica que una vegada arribats els milicians a la plaça principal, es convocà la població a una assemblea, on un representant del comitè comarcal i alguns militants cenetistes locals explicaren a la gentada en que consistia la nova comunitat i els seus avantatges.³⁹¹

Així doncs, en què consistia? Com s'estructurava? Quines havien de ser les noves relacions? Atesa la manca de documentació i la diversitat del projecte és complicat presentar un model que serveixi d'exemple paradigmàtic per a totes i cada una de les col·lectivitats que es van crear. Però si que voldria presentar certs particularisme que es repeteixen en els diferents exemples estudiats, malgrat m'obligui a traçar un model fictici, però potencialment proper a com s'organitzaren aquestes noves comunitats. En aquest apartat, focalitzaré l'anàlisi en les dinàmiques internes de les col·lectivitats, més enllà del seu paper en la política antifeixista i les aliances sindicals amb l'objectiu de posar de manifest les formes de l'agència humana i explorar les experiències en la quotidianitat col·lectivista.

Una nova comunitat

El pregonero se ha presentado en la plaza pública, en las partes más frecuentadas de las calles del pueblo. Ha tocado por tres veces una trompetita [...] ha leído, cortando y entrecortando las palabras y las frases, el contenido de un pedazo de papel en el que está escrito que la Comisión de la colectividad convoca a los miembros de la misma por la noche, a las 21 horas. [...] A las 21:30 horas, la sala del cine está a medio llenar de campesinos cuyas conversaciones forman un rumorero en el cual sobresalen a veces las voces de los chicuelos, venidos como a un espectáculo.

---

391 Encarnita i Renato Simoni: *Queretes...*, p. 170

SEGONA PART

El testimoni transcrit per Gaston Leval en una mena de memòria sobre la que, diu, va ser la seva experiència durant la revolució a Tamarit de Llitera, a Osca, pot servir com a mostra de com s'organitzaven moltes col·lectivitats. L'autor s'ajudava del terme Democràcia Llibertària per anomenar les experiències assembleàries que sorgiren en bona part de la rereguarda republicana durant la guerra. No obstant això, cal estar alerta i ser conscients que Leval escrivia aquestes memòries durant la dècada de 1970 i, a pesar que exposava les virtuts i algunes possibles mancances de l'experiència, la confrontava amb les tesis de Marx prenent com a exemple d'aquestes les Democràcies Populars de la segona postguerra mundial. Per a Leval, la Democràcia Llibertària de l'Espanya en guerra era com una estructura que anava de la base al cim, «como corresponde al verdadero federalismo y a la verdadera democracia», afirmava. L'assemblea era l'organisme regulador de la col·lectivitat i aspirava a emparar els drets i els deures dels seus membres, fos quina fos la seva condició econòmica. Les assemblees eren públiques i estaven obertes a tots els habitants, així com a les objeccions i a les proposicions, les quals eren debatudes i votades. Però malgrat poguessin participar tots els membres de la comunitat, fossin o no integrants de la col·lectivitat, els anomenats individualistes, és a dir, aquells que havien decidit quedar-se al marge de la iniciativa, no podien votar.

En la sessió de l'assemblea de Tamarit de Llitera el testimoni de Leval relatava que una vegada iniciada la sessió, i atesa la remor que hi havia, un dels assistents va intervenir amb una observació i una sentència paulina:

Hay, dice, varios individualistas en la sala. Los individualistas son enemigos de la colectividad, no tienen nada que hacer en esta reunión, debemos expulsarlos. Además, es necesario que las mujeres se callen, sino habrá que expulsarlas también.

Bona part del públic semblava estar d'acord amb les dues proposicions, però tenint en compte que no es posicionava ningú, el secretari prengué la paraula:

Los individualistas pueden también asistir a los debates, e incluso intervenir. Nada tenemos que esconder y es al ver como obramos, a cara descubierta, como acabarán por convencerse. En cuanto a las mujeres que hablan demasiado, [estoy] seguro de que no será necesario emplear tales procedimientos.³⁹²

Després de la votació, els individualistes van poder seguir assistint a l'acte; igual que les dones, malgrat que per a elles no va caler votació. Potser no tant perquè els

---

392 Gaston Leval: *Colectividades libertarias en España*, Buenos Aires, Proyección, 1972, p. 240-241.

CAPÍTOL 3

homes de la col·lectivitat assumissin que tenien el mateix dret que ells en assistir a l'assemblea, sinó, i potser m'inclino més per aquest segona opció, pel menyspreu cap a elles a l'esfera pública. La divisió d'esferes, i el paper de la dona reclosa exclusivament en la privada, estava tan assumida que ni tan sols es regulava la negativa a que les dones poguessin participar d'aquests espais. Per tant, i en tot cas, el silenci cal entendre'l com el resultat d'un exercici d'invisibilització de la feminitat en els espais de sociabilitat en general i de la col·lectivitat, en concret.

En les assemblees es decidia quines eren les tasques que s'havien de portar a terme, també qui eren els que ocupaven les responsabilitats, ja fos com a treballadors manuals o en les delegacions tècniques, encarregades de planificar la producció. En aquest sentit, hi havia diverses maneres d'organitzar el treball, determinades segons si la col·lectivitat formava una unitat territorial o bé estava repartida entre diferents finques. A l'Hospitalet de Llobregat, per exemple, es feia a través de brigades de treballadors, els quals es desplaçaven per les diferents terres dividides per sectors, supervisades per un capatàs escollit entre els pagesos. La majoria dels membres d'aquestes brigades havien estat jornalers, i en el cas de les perifèries urbanes, també s'hi podien comptar treballadors desocupats dels tallers que havien vist en la confiscació de finques i la col·lectivització posterior una oportunitat per tenir garantides les necessitats bàsiques. En canvi, entre els tècnics hi acostumava a haver els dirigents sindicals i, en ocasions, especialistes formats en escoles superiors d'agricultura. Clar que es podien donar casos excepcionals, com apuntava Carles Santacana per al cas de l'Hospitalet, on els pagesos es trobaren als antics patrons entre els delegats tècnics.³⁹³ Però aquesta situació, excepcional, era més fruit de les circumstàncies en les que es van col·lectivitzar les terres de La Marina, que no pas un fet paradigmàtic del procés col·lectivitzador. En tot cas, l'exemple de l'Hospitalet posa sobre la taula les dificultats i contradiccions amb les que es trobaren aquells qui plantejaren la col·lectivització com un nou model de les relacions de producció a l'hora de dur-lo a la pràctica.

En canvi, a la col·lectivitat lleidatana Adelante s'escollia un delegat entre els col·lectivistes per dirigir cada *torre* i cada grup de petites finques agrupades. Aquesta

---

393 Carles Santacana: «La col·lectivització a l'Hospitalet de Llobregat»..., p. 509.

SEGONA PART

persona era l'encarregada de disposar els treballs a fer cada dia, d'establir els horaris, de vetllar per l'economia de la finca, de controlar les compres i de portar a terme els acords adoptats per la Comissió Tècnica de Conreu de cada finca. Aquesta comissió estava integrada pel delegat i per dos treballadors, la qual, de manera regular, consultava a la resta de membres de la comunitat les necessitats de la finca. A Lleida també es formà una comissió tècnica de nivell superior, encarregada de supervisar l'estat dels conreus en el conjunt de la col·lectivitat. Posteriorment es transformà en una junta de la terra, de la qual en formaven part els set delegats escollits a les finques, amb l'objectiu de planificar el treball setmanal, que es completava amb les gestions de la junta administrativa.³⁹⁴ En tot cas, l'accés als càrrecs de responsabilitat es feia de manera exclusiva. Doncs sembla ser que estessin reservats, o bé als més destacats membres de la comunitat, o bé als sindicalistes que havien promocionat la col·lectivitat. Amb tot, l'accés de les dones en aquets càrrecs era inusual.

L'organització interna de la col·lectivitat lleidatana no va estar exempta de conflictes, especialment d'aquells derivats del paper que les col·lectivistes havien de tenir en la nova comunitat. L'espai de treball seguí masculinitzat i es continuà recloent a les pageses a l'espai privat de la casa i les seves cures. Un exemple d'aquesta sexualització de l'espai el trobem en el moment d'organitzar la cooperativa de consum de la col·lectivitat. A través d'un sistema d'avals que prioritzava la constitució d'un circuit intern entre les diferents finques, els integrants podien consumir els aliments i els productes diaris sense la necessitat d'abandonar la comunitat. No obstant això els abusos eren quelcom que es volia evitar i un del delegats, a l'assemblea del 14 de març de 1937, proposà que fossin els col·lectivistes els qui se n'encarreguessin de proveir les famílies, una tasca que en un inici s'havia reservat a les integrants de la comunitat. La proposta es desestimà per tal de no crear desconfiança entre els integrants i perquè «supondría un error el que los compañeros fueran a por los comestibles a la cooperativa, pues la mujer sabe mejor que nadie lo que necesita durante el día o por la semana». L'accés de les col·lectivistes al treball al camp no es regulà fins més endavant, quan les necessitats de la guerra demanaven una major

---

394 Joan Sagués San José: *Lleida en la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, Tesi doctoral, Universitat de Lleida, 2001, p. 304-303.

CAPÍTOL 3

producció. Fou aleshores quan es constituí la figura d'una delegada de dones, que tenia les mateixes funcions que la resta de delegats però en un batalló constituït per treballadores.³⁹⁵

En el seu estudi principal sobre la col·lectivització a l'Aragó, Julian Casanova posava en evidència que darrere les proclames teòriques de la emancipació que suposava el nou ordre revolucionari, la pràctica era ben diferent. En especial en allò referent al paper que la dona havia de tenir en la societat transitòria del capitalisme cap a una societat sense classes. Un dels exemples que utilitza per il·lustrar aquestes contradiccions entre teoria i pràctica és el testimoni de Pilar Vivancos, de Beseit, qui, en una entrevista amb Ronald Fraser afirmava:

Los hombres se hallaban entregados necesariamente a proseguir la revolución, pero no comprendían que la revolución había que hacerla en profundidad, a todos los niveles. La revolución tiene que empezar en casa. A decir verdad, el asunto de la liberación de la mujer no se planteaba como parte del proceso revolucionario.

Després de descriure les mancances de la revolució, Vivancos feia una reflexió: «A lo mejor las cosas eran distintas en Cataluña, pero en Aragón el lugar de la mujer estaba en la cocina o trabajando la tierra».³⁹⁶ La cuina, com un espai de reproducció i cura, i el treball de la terra, el de les tasques més feixugues, eren els espais destinats a les dones. En qualsevol cas, ambdós dins l'esfera privada. La situació a Catalunya, però, no era pas tant diferent del que afirmava Vivancos per l'Aragó. El paper de la dona dins la revolució no era com a protagonista, sinó com acompanyant i així es posava de manifest des de la premsa cenetista de Barcelona:

La revolución penetra en todas partes, lo abarca todo. La mujer no puede ser una excepción. No lo sería aunque ella se lo propusiera. Como todo, como todas las cosas, la mujer se encuentra en el dilema de acompañar a la revolución en su proceso constructivo y liberador, o ser arrastrada por la misma. Tú, mujer campesina, debes optar por lo primero. Tú, que sabes los dolores y penalidades que has pasado para criar a tus hijos, debes estar más interesada que los hombres en que este grandioso movimiento emancipado que tantos sacrificios cuesta, no se malogre por falta de colaboración. Medítalo bien. El pasado ya sabes lo que puede dar de sí. En cambio, el triunfo de la revolución representa un feliz porvenir para tus hijos.³⁹⁷

---

395 Llibres d'actes de la col·lectivitat, 15/VIII/1936 – 2/XI/1937. Citat a: Joan Sagués San José: *Lleida en la Guerra Civil espanyola...*, p. 308.

396 Entrevista a Pilar Vivancos. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Fons Ronald Fraser – Testimonis orals de la Guerra Civil, sig.: AHCB3-311/5D.86/A1E. Citat a: Julian Casanova: *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa...*, p. 108-109.

397 «Mujer», *Campo*, [Barcelona] 3/IV/1937.

La dona, i en concret la dona pagesa, s'havia de sumar a la revolució, però no havia d'aportar les seves demandes d'emancipació, sinó empènyer per aconseguir les que es plantejaven des del moviment. Al cap i a la fi, abans i durant la revolució el paper de la dona era el de cuidadora i reproductora i, en tot cas, ocupar el lloc dels homes mobilitzats. Per bona part del moviment anarquista no existia un problema específicament femení sinó que, com afirmava Federica Montseny, «una cosa anava lligada amb l'altra; que quan s'alliberarà l'home s'alliberaria, també, la dona».³⁹⁸ Això no vol dir, clar, que no hi hagués dones que acceptessin l'anarquisme com a model revolucionari i pensaven que existia una contradicció d'idees i pràctica entre els seus militants en referència a l'emancipació femenina. Per a Mujeres Libres, el grup de dones anarquistes constituït per Lucía Sánchez Saornil, Mercedes Camposada i Amparo Poch, la dona havia de participar en la lluita en un doble àmbit: combinant la lluita per la supressió de les estructures capitalistes i la construcció d'una nova societat sense classes, i l'oposició a l'explotació, fos quina fos, per aconseguir al seva pròpia emancipació.³⁹⁹

Amb la formació de Mujeres Libres, els debats sobre l'emancipació femenina agafaren un major ressò entre la premsa cenetista. Un exemple n'és l'obertura de la «Tribuna femenina» a *Campo*, que tenia per objectiu anivellar el paper de l'home i la dona en la lluita per la constitució de la societat futura. Des de la columna es desenvolupà, setmana darrere setmana, «todos los temas que pueden conducirnos a la creación de una nueva mentalidad en todas nuestras compañeras, que, al reflejarse más tarde sobre los hijos, nos proporcionará la humanidad por la que todos luchamos».⁴⁰⁰ El 12 de juny de 1937, Ignacia Luloaga escrivia a *Tribuna femenina* un text en el qual animava a les dones a deixar d'ocupar únicament el espais de cures o com a auxiliars de les tasques masculines per seguir

en el camino emprendido y procuremos entender el funcionamiento de nuestros sindicatos, acudiendo a sus asambleas y reuniones de militantes, donde se tratan los asuntos económicos que a veces, y sin comprenderlos, barajamos en la calle, dando rienda suelta a nuestras lenguas. Demostremos que la mujer sabe algo más que hablar y que no le hace falta más que ejercitar su entendimiento con entera libertad sin que desde niña, y por el hecho de ser mujer,

398 Agustí Pons: *Converses amb Federica Montseny. Federica Montseny, sindicalisme i acràcia*, Barcelona, Laia, 1977, p. 19.

399 Mary Nash: *Mujeres libres: España, 1936-1939*, Barcelona, Tusquets, 1977.

400 «Superando el pasado», *Campo*, [Barcelona] 29/V/1937.

CAPÍTOL 3

se le pongan obstáculos para hacer uso de sus pensamientos, exponerlos en voz alta como lo hace el hombre, y' admitirle la controversia. Leamos escogidamente y no desmayemos, si en principio se nos escapan muchas cosas, ya que ni el hombre ni nadie comprendió todos los asuntos inmediatamente. La recompensa viene por si sola y es alentador cuando se observa que hemos adquirido personalidad y se respeta nuestro pensamiento, se nos consulta porque saben que compartirnos sus sentimientos e inquietudes y desaparece aquel menosprecio en tratar asuntos sociales ante nosotras.⁴⁰¹

Certament, el paper de les dones a les col·lectivitats i dins el sindicat havia quedat totalment invisibilitzat. Són molt pocs els exemples que es coneixen de dones col·lectivistes en càrrecs de responsabilitat o directors. A la província de Girona, per exemple, Teresa Coll era l'única dona en un càrrec dirigent com a secretaria del Sindicat Únic d'Ullà.⁴⁰² O per al cas d'Amposta, l'exemple de Calamanda Huarch, supervisora de la granja avícola Roja y Negra de la ciutat de l'Ebre. Huarch jugava un paper fonamental a la granja avícola ampostina. La col·lectivitat l'havia enviat durant tres mesos a la Granja Paraíso d'Arenys de Mar perquè es formés en tot allò referent a la incubació dels ous i la cria d'aus. No obstant això, malgrat el seu càrrec com a tècnica i, en tot cas, com la millor formada al capdavant de la granja, els qui es posicionaven com a promotors eren tres dels dirigents de la col·lectivitat: Reverter, Barberà i Agustí Lleixà.⁴⁰³ No es pot passar per alt que el motiu pel qual es posés l'èmfasi sobre Calamanda Huarch, la seva trajectòria i la seva importància dins la granja col·lectivitzada, fos perquè el reportatge d'*Umbral* havia anat a càrrec de Lucía Sánchez Saornil, la telefonista i poetessa cofundadora de Mujeres Libres.

L'exercici de Sánchez Saornil no era debades, doncs les granges avícoles eren un espai feminitzat, com evidenciava un reportatge sobre la col·lectivitat de Castellví de la Marca, en el qual s'afirmava que «hasta ahora el corral había sido un entretenimiento para las mujeres, sin que ninguno, o muy pocos, contaran con el corral para sus necesidades. Han sido las Colectividades las que han revalorizado la avicultura, dándole toda la importancia que tiene».⁴⁰⁴ La cria d'aviram havia estat quelcom principal a l'espai privat. Una cria més vinculada a l'economia de subsistència que no pas a una producció destinada al mercat. Clar que existien

---

401 «La verdadera compañera del hombre», *Campo*, [Barcelona] 12/VI/1937.

402 Marciano Cárdena: *Campesinos y revolución en Cataluña...*, p. 160-161.

403 «Lo que es una colectividad», *Umbral*, [València] 17/VII/1937.

404 *Campo*, [Barcelona] 31/VII/1937.

granges avícoles, però l'accés a la proteïna per moltes persones es feia a través de l'economia domèstica i, en tot cas, comunitària a través del intercanvi. La cria de l'aviram, així com la de la majoria d'animals de corral, estava reservada a les dones, com al resta de tasques productives dins l'espai domèstic. La construcció de granges avícoles, especialment arran de la campanya de La Batalla de l'Ou, va ampliar la producció amb l'objectiu de substituir la producció de subsistència per una altre de consum més ampli amb la finalitat de millorar la nutrició del conjunt de la població. Malgrat que es mantenia l'economia domèstica, l'objectiu era substituir-la. Però hi va haver quelcom que no va canviar, almenys a les granges col·lectives i es que els tasques que s'hi realitzaven van seguir reservades a les dones. D'aquesta manera ho justificava Conchita Luz des de la columna dedicada a avicultura a *Campo*:

El pequeño gallinero casero y el rural, son dirigidos y cuidados por el ama de la casa o la esposa del campesino, generalmente sin orden ni concierto. Los reproductores los emparejan arbitrariamente y con deficientísima alimentación. En estas condiciones es escasa la producción [...] Por otro lado, el gallinero industrial, moderno, casi siempre está controlado por el hombre, que efectúa hasta los más nimios trabajos de la granja, la mayoría de los cuales, serían mejor y ates realizados por la mujer, dado el carácter delicadísimo de ellos y la predisposición temperamental de aquella, tan adecuada para los mismos. Nadie negará que una mujer prodiga más cuidados y con mayor cariño a un ave delicada o a un pollo que acaba de nacer, que un hombre. El control de la puesta con ponederos registrados, la vacunación, el miraje y volteo de los huevos y otras labores las he realizado yo siempre, con más esmero que mi compañero. En cambio, él efectuaba otros trabajos con muchísima más rapidez y mejor que yo. Pues bien, si la mujer viene ya con una predisposición natural para realizar determinadas labores con más acierto que el hombre y viceversa, ¿por qué eternizar añejas y arcaicas costumbres, con grave perjuicio para la Avicultura y para nuestros intereses? La mujer ha de ser moderna, armonizándose con los nuevos tiempos compartiendo con su media naranja, con el hombre, las labores más adecuadas para cada uno; empero, conservando nítida, sin mácula, su alma de mujer y de madre.⁴⁰⁵

Un plantejament molt allunyat dels citats anteriorment i publicats per les seves companyes, membres de Mujeres Libres, a les pàgines del mateix diari.

Les granges avícoles, però, no foren els únics espais reservats a les dones en les col·lectivitats agrícoles. La distribució d'aliments i d'articles generats per la col·lectivitat seguia a càrrec de les mateixes mans, doncs, com afirmava el dirigent de la col·lectivitat lleidatana: «supondría un error el que los compañeros fueran a por los comestibles a la cooperativa, pues la mujer sabe mejor que nadie lo que

---

405 «Apuntes de una avicultora campesina», *Campo*, [Barcelona] 27/II/1937.

CAPÍTOL 3

necesita durante el día o por la semana».⁴⁰⁶ Les tasques de cura i reproducció seguien destinades en mans femenines, com posava de manifest la col·lectivitat de Vilanova i la Geltrú, la qual havia destinat la Masia Xicarró a cobrir les necessitats d'una residència per a criatures i dones refugiades provinents de Madrid. Vint-i-vuit infants i cinc dones vivien a la masia gestionada per una altra refugiada, Felisa Puerta, que hi vivia des del gener de 1937.⁴⁰⁷

Malgrat que la majoria de reportatges i dades que ens han llegat situen a la dona en una suposada posició auxiliar dels treballs de la col·lectivitat, cal tenir en compte que la seva presència en el conjunt de la col·lectivitat també era una realitat. Cal tenir en compte que la presència femenina consistia en un percentatge al voltant del 21% i 55% del total de col·lectivistes dependent del municipi. Si en la documentació no hi surten de manera explícita, es perquè existeix un biaix que les ha invisibilitzat i, en resum, és indicatiu de com s'estructuren les col·lectivitats des d'un biaix masculinitzat i conseqüentment una invisibilització de les potencialitats de les dones. Com hem pogut observar, acostumen a ser les mateixes militants les que visibilitzen les seves companyes, malgrat sigui per empoderar-les, com o per enquadrar-les en esquemes orgànics i masculinitzats, com en el cas de Conchita Luz.

Amb tot, hi ha hagut bona part de la historiografia sobre les col·lectivitats que ha mantingut la visió dels testimonis sobre la presència de les dones en el projecte revolucionari. Una visió que les presentava únicament i en exclusiva com a substituïdores del treball masculí mobilitzat al front. Un plantejament similar al de la incorporació de la dona a les fàbriques de municions durant la Gran Guerra i que era compartit per la majoria de les forces antifeixistes. El seu paper havia de ser com a productores a la rereguarda, com evidenciava Carme Julià, secretària general de la organització femenina del Comitè Central del PSUC, en una retransmissió de ràdio l'11 de setembre de 1936:

Les dones de la nostra terra –diu– han de situar-se a la rereguarda del moviment antifeixista i contribuir al triomf dels ideals del poble. [...] A tots els pobles hi ha dones valentes; aquestes son les que han de formar els comitès contra el feixisme: dones que dintre el camí de la

---

406 Llibres d'actes de la col·lectivitat, 15/VIII/1936 – 2/XI/1937. Citat a: Joan Sagués San José: *Lleida en la Guerra Civil espanyola...*, p. 308.

407 «Colectividad Agrícola Vilanovesa, afecta a la Unió de Rabassaires», *Campo*, [Barcelona] 19/VI/1937.

SEGONA PART

llibertat seguiu diversos camins, heu de reunir-vos i juntes treballar per ofegar per sempre més la veu regressiva que ofega el progrés del poble. En els pobles eminentment pagesos, companyes, mobilitzeu les àvies perquè treballin fent jerseis per als ostres milicians, els quals ben aviat tindran un altre enemic: el fred. I si arriba el cas, els nostres homes seran cridats pel deure d'humanitat, que es la veu de la consciència, i aniran al front. Vosaltres, dones camperoles, us haureu de preocupar de la collita, fent que les collites es tripliquin per ajudar també als pobles d'enllà de la nostra terra catalana, on tot està arrasat per la metralla enemiga.⁴⁰⁸

Amb la demanda de que les dones abandonessin el front i s'incorporessin a la producció, la imatge que es presentà a la premsa a partir d'aquest moment fou, precisament, la de productora. El 17 d'abril de 1937, la mestra de Maials, promotora de la Llar d'Infants de Lleida i membre del PSUC, Teresa Vilasetrú assegurava que la dona treballadora del camp sabia treure un magnífic profit de la guerra a l'hora de dedicar la producció agrícola a la producció de guerra, malgrat prescindir de la presència dels seus companys, tant necessaris a les línies del front. Vilasetrú, nascuda al vell mig de la plana de les Garrigues es donava per convençuda del paper que les pageses tenien en el treball al camp, al costat de l'home en aquelles tasques feixugues després d'haver «tingut ocasió de passar llargues temporades al camp i en diferents pobles rurals, de conviure entre camperols, de lligar gavelles amb ells i de llaurar la terra amb tractor (realitzava aquestes tasques potser un xic desitjosa de voler-me assemblar a aquelles laborioses camperoles russes que tan be contribuïen al desenvolupament del Pla quinquennal)». El símil amb les *kolkosianes*, gens innocent, intentava emfatitzar l'esforç del treball de les col·lectivitats implementat com a esforç de guerra, sense caler que això significués servir militarment al front.

Però malgrat ser tant capaces com els seus companys, la asimetria de les relacions de gènere també es posaven de manifest en la percepció del salari en les col·lectivitats que el regularen. Si resseguim les dades, es pot observar que, malgrat les dones participessin del projecte col·lectivista, no eren tractades com a iguals al costat dels seus companys masculins. Quelcom que es pot observar, no només en els exemples citats sobre la segregació en el treball, sinó també en la seva remuneració. En la majoria de les col·lectivitats, el salari estava regulat i unificat, indiferentment del càrrec que s'ocupava dins de la organització. Si bé la divisió no es feia segons

408 «La nostra camarada Carme Julià s'adreça, per mitjà de la ràdio, a les dones de Catalunya», *Treball*, [Barcelona] 11/IX/1936.

CAPÍTOL 3

l'especialització de cada treballador, sinó de les persones que la col·lectivista tenia al seu càrrec. És una mostra el reglament de la col·lectivitat de Vallmoll, a la comarca tarragonina de l'Alt Camp, que estipulava una escala de retribucions per als treballadors depenent si eren homes solters o casats. Els del primer grup percebien 25 pessetes setmanals, també aquells que estaven casats, però no tenien fills al seu càrrec. D'altra banda, els matrimonis amb un sol fill percebien 30 pessetes, mentre que els que tinguessin més d'un cobrarien 35 pessetes setmanals. Finalment, les famílies que tinguessin més d'un membre en edat de treballar es repartirien la paga de la següent manera: el pare de família cobraria 25 pessetes i els membres restants percebrien 15 pessetes per setmana.⁴⁰⁹ En aquest últim cas, ja que no es detalla, és molt possible que s'estiguessin referint als fills homes en edat de treballar que seguien dins de la unitat familiar i en cap cas a les dones, la qual cosa reafirmava la seva dependència del marit o el fill sota la figura del salari familiar.

Una cosa semblant passava al municipi gironí d'Ullà, on s'establia un salari familiar que es pagava exclusivament als pares de família per una quantitat de 20 pessetes setmanals. No obstant això, en aquesta col·lectivitat es distingia entre aquells membres solters fossin homes, a qui se'ls donava 15 pessetes a la setmana, o dones, que percebien 10 pessetes. En aquest cas, encara que es visualitzava part del treball exercit per les dones en les feines del camp, persistia l'exclusió de les mares de família com a subjectes productors, quan en molts casos eren companyes de treball de les seves parelles en les tasques del camp. A més, existia una bretxa salarial basada en el sexe, que en les col·lectivitats de Girona representava entre el 50 i el 65% de diferència, alhora que elles representaven la meitat dels components de les col·lectivitats del nord-est català.⁴¹⁰

On no existia aquesta bretxa salarial era en aquelles col·lectivitats on s'havia abolit el salari. Un dels casos més coneguts és el d'Ascó, descrit per Josep Llop en una entrevista el 1964:

Eran a base de la aportación voluntaria del individuo, sin coacción, y después el individuo o la familia podía retirar todo lo que necesitaba del conjunto. Lo que diferenciaba unas colectividades de las otras, en la realidad de cada día era [el jornal]: mientras que en unas no

409 «Normes de la secció col·lectiva de Vallmoll», 15/X/1936. ACAC, Fons de la Impremta Castells, Sobre 91.

410 Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña...*, p. 161.

SEGONA PART

había moneda y había una caja central [...]; las otras tenían carácter de economía familiar, les pagaban a la semana lo estipulado.⁴¹¹

A Ascó, segons diu, els que treballaven per al comú, anaven a buscar al magatzem de la col·lectivitat allò que necessitaven; el metge, la farmàcia o l'escola per als més petits estaven al servei de tots els col·lectivistes. Sempre podia sorgir algun imprevist i algun dels membres de la comunitat havia de desplaçar-se fora del municipi. En aquests casos, segons ens explica Josep Llop, el col·lectivista havia de passar pel comitè que li lliurava el necessari per moure's. L'abolició dels diners es va entendre com la «expresión y símbolo de la injusticia social histórica», segons un opuscle anònim dedicat a les col·lectivitats i publicat el 1977.⁴¹² Però són escassos els exemples que es coneixen de col·lectivitats on s'implantà el comunisme llibertari de manera total.

Tanmateix, que s'hagués abolit la moneda i el salari, no implicava que les dones continuessin tenint assignades les tasques de cura, producció i reproducció, o, senzillament, que se'ls reconegués i remunerés les tasques que feien a favor de la comunitat. Van ser poques les col·lectivitats agrícoles que ho visualitzaren. A la província de Tarragona tan sols disposem de la documentació de la col·lectivitat de Pinell de Brai i la de Figuerola del Camp on es deia específicament que «en los trabajos complementarios de la tierra, las mujeres cobrarán cuatro pesetas diarias».⁴¹³ És difícil esbrinar a quin tipus de treball es referien els redactors dels estatuts. Bé podria entendre per a les tasques de reproducció i cures —encara que poc probable— o a tasques com la reparació d'eines, la selecció de fruits, l'elaboració de conserves o les cures del bestiar, especialment a les granges avícoles. No obstant això, no és difícil d'imaginar que les col·lectivistes, com la resta de les camperoles, no només es dedicaven a aquest tipus de treballs, sinó que a més prenen part activa en el gruix de les tasques agrícoles com per exemple en la sembra i collita de l'arròs i d'altres productes del camp a la col·lectivitat d'Amposta, com posen de manifest

---

411 Entrevista a Josep Llop, *Noir et Rouge*, Vauhalla, 1964-65. Citada a Frank Mintz:, *Autogestión y anarcosindicalismo en la España revolucionaria...*, p. 224-225.

412 *Colectividades campesinas, 1936-1939*, Barcelona, Tusquets, 1977, p. 124-135.

413 «Normes de la col·lectivitat de Cabra del Camp», IX/1937. ACAC, Fondo de la Impremta Castells. Sobre 93.

CAPÍTOL 3

els reportatges fotogràfics de l'il·lustre Pérez de Rozas el 1937;⁴¹⁴ al cultiu de l'horta a la de Sant Pere Pescador o a La Sanchís, de Sant Coloma de Gramenet. Aquesta última col·lectivitat barcelonina tenia unes escasses 54_{ha} i estava conreada per centonze treballadors, de les quals quaranta-vuit eren dones. I encara que tots dos sexes realitzaran tasques similars, les dones tan sols percebien 58 pessetes setmanals enfront de les 100 pessetes dels seus companys.⁴¹⁵

En algunes col·lectivitats existir un sistema mixt, és a dir, la combinació d'una remuneració salarial, però també en espècies. Per exemple, a la col·lectivitat d'Orriols, al municipi empordanès de Bàscara, es destacava que les despeses de «orden particular deberían ser atendidos por la caja común de la colectividad para que los colectivistas pudieran disfrutar libremente de otros bienes y servicios». Per a això s'assignaven 5 pessetes als homes i 3 pessetes a les dones.⁴¹⁶ Una cosa semblant es manifestava en la resposta de la col·lectivitat barcelonina de Molins de Llobregat (actual Molins de Rei) a l'enquesta emesa per la Generalitat de Catalunya. En aquest municipi hi havia una retribució monetària que consistia en 10 pessetes diàries de jornal que es pagaven els dissabtes.⁴¹⁷ Segons els estudis que han analitzat sobre el fenomen col·lectivista a Molins, homes i dones cobraven per igual, però els mateixos informants apuntaven que aquesta norma moltes vegades no es complia. Al costat d'aquest salari monetari, pagats a diners de curs legal de la República i no amb bons com feien altres col·lectivitats per fomentar el consum intern, també existia una remuneració en espècies que es repartia proporcionalment entre els membres de cada família. Així, per exemple, quan es matava un porc, es racionava una porció d'un quilo de carn per persona.⁴¹⁸ Aquestes mesures es van generalitzar sobretot quan va avançar la carestia de productes a conseqüència de la guerra i de prioritzar l'enviament de menjar als fronts de combat. Llop apuntava alguna cosa similar per a la col·lectivitat de Flix, on no escassejava la llet, ja que tenien una granja de fins a

---

414 AMB-AFB, Fons Nissaga Pérez de Rozas.

415 «Una autonomía de vía estrecha», *Campo*, 13/XI/1937.

416 Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña. ...*, p. 161.

417 *Butlletí del Departament d'Agricultura*, [Barcelona] desembre de 1936.

418 Remei Cases, «La col·lectivització a Molins de Llobregat», dins a: Carles Santacana (coord.): *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*, p. 205-206.

seixanta vaques. No passava el mateix amb altres productes de primera necessitat, com l'oli o els llegums, que es repartien segons les necessitats de cada família.⁴¹⁹

En la comparació amb les pageses *kolkosinaes*, Teresa Vilasetrú, afirmava que havien de ser «les treballadores del camp les que han d'esforçar-se a produir cada dia més i millor, a no deixar ni un pam de terra sense conrear. Això vol dir, intensificar seriosament la producció agrícola. [...] Doncs, companyes camperoles: La manera de contribuir, no ja amb gran esforç, sinó amb facilitat i amb gran eficàcia, en la lluita contra el feixisme que estem sostenint, és doblant o triplicant la cria dels vostres animalons casolans. D'aquesta manera fareu que s'omplin els nostres mercats i que no s'hagi de trobar a mancar la carn i d'altres subsistències».⁴²⁰ Ara bé, i com ja es va posar de manifest en altres estudis sobre la col·lectivització agrària, és una feina vana pretendre jutjar l'experiència col·lectivista pels índex únicament econòmics o intentar quantificar-ne els seus resultats. En particular tenint en compte la conjuntura bèl·lica i els escassos balanços de comptes als que hom pot accedir i amb els que poder fer un estudi comparatiu.

No obstant això, si ampliem la panoràmica, es pot constatar que els problemes de proveïment eren una realitat des de feia temps per a la rereguarda republicana. Això es demostrava amb la correspondència entre les col·lectivitats de la Torre de l'Espanyol i el municipi aragonès de Sesa, a la comarca de la Foia d'Osca. El 3 de juliol de 1937, la col·lectivitat de Sesa va oferir als torredans un intercanvi de blat per vi o oli, però van haver de respondre que els era «imposible de hacer intercambio alguno a causa de la conselleria comarcal de abastos. Tenemos ya hace 15 días un bagon-cuba en la Estación de Ascó con 11 barriles de vino dentro y teníamos que llenarla hasta 28 barriles que iban destinados al Consejo de Aragón y nos los han incautado, así se nos priva hasta de adquirir harina y despojos que tan necesarios nos son (sic.)».⁴²¹ Aquesta situació que a Catalunya s'agreuja a partir del març de 1938 amb la pèrdua dels territoris aragonesos a mans dels rebels. En aquesta conjuntura, les col·lectivitats no quedaren al marge de la delicada situació de

---

419 Frank Mintz: *Autogestión y anarcosindicalismo en la España revolucionaria...*, p. 228.

420 «La dona al camp pot realitzar també tasca de guerra», *Treball*, [Barcelona] 17/IV/1937.

421 «Documentació relativa a la col·lectivitat de treballadors de la Torre de l'Espanyol», juliol-agost de 1937. ACRE, Fons de l'Ajuntament de la Torre de l'Espanyol, reg. 1409.

CAPÍTOL 3

l'economia republicana. Al cap i a la fi, i malgrat el que alguns han volgut afirmar, les col·lectivitats agrícoles en cap cas eren realitats aïllades ni políticament, ni social ni econòmica. Com posen de manifest algunes particularitats com foren, en primer lloc, la seva presència arreu del territori que actuà de condicionant en la regulació de la producció agrària i l'estructuració de les noves relacions socials dissenyades des del govern. En aquest sentit, la resistència en formar part de l'estructura federal dels sindicats agrícoles hi jugà un paper fonamental. Per altra banda, la seva expansió havia generat enfrontaments amb diferents graus de violència els quals afectaren no només les vides dels qui els protagonitzaren, sinó també ajudaren a construir un imaginari col·lectiu vinculat a la contrarevolució interior i el quintacolumnisme. La seva capacitat d'autogovern, despertava expectació i malfiança entre els veïns que no hi participaven directament, com posava de manifest el testimoni de Leval. I, en darrer terme, perquè els problemes de proveïment com a conseqüència de l'encariment dels bens de consum, el descens dels salaris reals o l'aparició brusca del mercat negre afectaren a la rereguarda en general.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

CAPÍTOL 4

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

4.1 El pagès imaginat: representacions de la pagesia

De totes les classes que avui s'oposen a la burgesia, només el proletariat és una classe autènticament revolucionària. Les altres classes decauen i s'extingeixen amb la gran indústria; el proletariat, en canvi, n'és el producte més genuí. Els estaments mitjans, el petit industrial, el petit comerciant, l'artesà, el pagès, tots, combaten la burgesia per tal de salvar de la ruïna la pròpia existència com a classe mitjana. No són, doncs, revolucionaris, sinó conservadors. Més encara, són reaccionaris que miren de fer girar enrere la roda de la història. Si són revolucionaris ho són només en vista al seu pas imminent cap al proletariat, i no defensen els seus interessos actuals sinó els futurs, i renuncien als punts de vista propis per acceptar els del proletariat.

En els seus treballs inicials, Karl Marx i Friedrich Engels identificaren al proletariat com la classe revolucionària per excel·lència, la qual era víctima d'unes condicions d'explotació ocasionades pel capitalisme que l'havien de portar a revelar-se contra l'Estat burgès; a la pagesia, en canvi, li corresponia un paper reaccionari. Un recurs recurrent en els treballs de Marx, influenciat pels suports de la pagesia al bonapartisme de la dècada de 1850, que evidenciaven les dificultats de l'intel·lectual alemany a l'hora d'integrar la pagesia dins la dialèctica del materialisme històric una vegada superat el feudalisme. Un obstacle que va contribuir a que bona part del moviment obrer heretés la visió dels treballadors agrícoles com el residu d'un mode de producció decadent i símbol del retràs material i espiritual del món rural. Ara bé, quedar-nos només amb aquesta visió parcial del pensament de Marx ens allunya d'entendre la seva complexitat. En una crítica al llibre de Mikhaïl Bakunin *Estatisme i Anarquisme*, de 1873, Marx apuntava que, una vegada el proletariat hagués accedit al poder, hauria d'assegurar-se de millorar la situació de la pagesia per garantir el pas de la propietat privada a la comunal, un pensament que desenvolupà amb més detall en la seva anàlisi sobre la comuna russa. Que Marx deixés de percebre a la pagesia com un enemic del socialisme, implicava un canvi de paradigma en el seu pensament respecte al contingut del *Manifest* i un pas important en la formulació de l'aliança entre obrers i pagesos.⁴²²

---

422 La primera cita és de Karl Marx i Friedrich Engels: *El Manifest Comunista*. La referència als suports del bonapartisme: *El dieciocho brumario de Luis Bonaparte*, Madrid, Alianza, 2003. La crítica a Bakunin: *Acotaciones al libro de Bakunin: El Estado y la Anarquía*, 1875; i sobre la comuna russa: *Proyecto de respuesta a la carta de V. I. Zasluchich*, 16/II/1881; tots dos a: Karl Marx i Friedrich Engels: *Obras Escogidas*, Editorial Progreso, Moscou, 1974.

El marxisme, malgrat ser un dels primers, no fou l'únic corrent de pensament i d'acció en analitzar el paper de la pagesia en la formació de la societat industrial. Des del segle XIX han existit diverses perspectives per definir la pagesia com agent en la societat de masses, des de les que n'han destacat el seu paper reaccionari i que han alimentat així el mite de la passivitat i la docilitat del món rural, fins a les que, fascinats per la distorsió de l'ideal mil·lenarista i els ocasionals moviments d'ocupació de terres, n'han sobredimensionat el potencial progressista i revolucionari. Ambdues, imatges parcials de les societats pageses. Com apuntava Michael Mann, la pagesia s'ha adherit a les propostes que, alternativament, ha considerat més beneficioses per als seus interessos en funció de les formes polítiques estatals existents o les aliances establertes entre els diferents grups socials.⁴²³ De ben poc ens serveix amagar la creixent integració política i la capacitat de formular respostes pròpies de la pagesia davant les tensions generades per l'agricultura cada vegada més incerta als circuits mercantils i cada vegada més dependent dels mercats urbans o industrials. Com la classe obrera, la pagesia va estar present en la seva pròpia formació, amb una capacitat cultural autònoma, dinàmica i compartida amb les classes populars urbanes.⁴²⁴

Fou en aquesta integració política de la pagesia als estats liberal-parlamentaris de principis del segle XX, quan els discursos amb els que es representaven les diverses imatges sobre les realitats camperoles s'utilitzaren com arguments per l'enfrontament a l'esfera pública. Les organitzacions polítiques van tenir un paper fonamental en la construcció d'aquests discursos i, encara que segurament no en una aplicació coherent de les doctrines, els agents les adoptaren per orientar-se en les seves accions quotidianes, fusionades amb les experiències individuals i col·lectives de cada un d'ells.⁴²⁵ Així doncs, les imatges definitòries del món rural i la pagesia construïdes a través de la dialèctica establiren els atributs essencials dels subjectes

---

423 Michael Mann: *Las fuentes del poder social*, vol. 2...

424 Josep Fontana: «Los campesinos en la historia...», p. 9.

425 Javier Tébar: «El obrero *imaginado*. Representaciones sociales, culturas políticas y movilización social», a: Julián Sanz, José Babiano y Francisco Erice (eds.): *E. P. Thompson. Marxismo e Historia social*, Madrid, Siglo XXI, 2016, p. 260.

col·lectius, encara que condicionades, també, per l'ampli ventall d'experiències dels individus que hi participaven.⁴²⁶

Estudiar la cultura política requereix analitzar-la tant des dels grups dirigents i militants que la transmeten, com a partir dels resultats que tenen en aquells altres àmbits on la reben i que, al mateix temps, la reel·laboren i difonen entre els seus cercles relacionals.⁴²⁷ Per això, si analitzem la pagesia com un subjecte polític hem de tenir en compte que el moviment que genera no és únicament el resultat d'oportunitats polítiques i disponibilitats organitzatives sinó que, en molts casos, ho és també de significats compartits on hi entraren en joc els llenguatges.⁴²⁸ És a dir, les manifestacions que influeixen en les pràctiques organitzatives, els gestos rituals, las tradicions locals i una àmplia gamma d'accions que van des de la manifestació de la violència social fins a la solidaritat i que permeten aproximar-se a la construcció de la identitat col·lectiva.⁴²⁹ La rellevància de l'anàlisi dels discursos del primer terç del segle XX permeten observar les maneres de veure la pagesia i de construir el llenguatge per a invocar-la i mobilitzar-la políticament; formular ideologies i programes per a l'acció, amb els que contribuir als processos de canvi o de continuïtat de la societat en el seu conjunt. La circulació d'imatges sobre la pagesia encunyades durant aquells anys poden oferir-nos algunes pistes sobre la multiplicitat i varietat de representacions socials que van coexistir a la societat espanyola.

En el primer congrés d'Acció Catòlica celebrat el 1930, Alejo Eleta Larumbe, canonge de la catedral de Pamplona i col·laborador de la revista *Acción Social Navarra*, afirmava que

el ambiente del campo es ambiente adecuado y abierto totalmente a nuestras actuaciones. Los agricultores son espíritus pacíficos, tranquilos, tradicionales refractarios a cualquier innovación; no están todavía contaminados por la lucha de clases ni contagiados de los crueles odios que engendran las injusticias de la organización social [...] No debe olvidarse que, además, los agricultores forman la mayoría de los españoles [...] En los regímenes

426 Manuel Pérez Ledesma: «La formación de la clase obrera: una creación cultural», Manuel Pérez Ledesma y Rafael Cruz (eds.), *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 1997, p. 201-203.

427 Manuel Pérez Ledesma: «Historia social e Historia cultural», *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. 30, 2008, p. 227-248.

428 Ángel Barrio: «Historia obrera en los noventa: tradición y modernidad», *Historia Social*, núm. 37, 2000, p. 143-145.

429 Clara E. Lida: «Los discursos de la clandestinidad en el anarquismo del XIX», *Historia Social*, núm. 17, 1993, p. 63-70.

SEGONA PART

democráticos predominantes en la hora presente no es difícil apoderarse del timón de los pueblos cuando previamente se ha podido organizar la mayoría [...] Finalmente, las masas campesinas son reservas últimas del orden social, el dique más firme contra toda tentativa de revolución. Ninguna revolución social ha podido triunfar definitivamente, si antes no ha contado con la adhesión y la colaboración del campo.⁴³⁰

Des del catolicisme no es dubtà en dibuixar una imatge del camp a partir d'una perspectiva orgànica, entesa des d'una desigualtat assumida i natural. Un espai bucòlic absent de violència i garant de l'ordre establert. Una imatge que el marxisme ja hem vist que, en certa manera, havia assumit en el context de les lluites contra el bonapartisme a França i que feu de l'estereotip de l'endarreriment un vector que jugà un paper fonamental a l'hora de descriure la ruralitat en la política marxista al camp, també a Catalunya i a la resta de l'Estat.

D'ençà de la seva fundació el 1919, les expressions i connotacions negatives sobre el pagès i el món rural havien estat un lloc comú per a la Unió Socialista de Catalunya. En aquesta línia s'expressava el 1924 Joan Forment en un article a la *Justícia Social*, on afirmava que tant se'n donava «de l'obra d'avantguarda que realitzen les ciutats i tota l'activitat que despleguin els homes abnegats, [ja que] pot ésser anul·lada per la força negativa de les ruralies tràgiques on la passivitat, la mala fe i la manca de sentit comú converteixen als homes, en titelles inconscients capaços d'ésser per un putxinel·li audaç».⁴³¹

També la literatura modernista havia aportat visions idealitzades de la pagesia, sobretot a través del naturalisme que, com evidenciava el pòrtic d'*Els herois*, convertia el camp en un espai divinitzat on «els homes que s'han criat en el seu si, enmig de la seva impassibilitat material, tenen dret a la nostra reverència».⁴³² L'obra de Prudenci Bertrana és una bona mostra d'aquesta idealització, en especial *Josafat*, que en plena crisi del naturalisme contraposa la vida rural a la vida urbana a través de les obsessions sexuals i les inseguretats del seu protagonista. La Pepona, l'amor de joventut en el seu poble d'origen relacionada amb la puresa de la ruralia, amb la Fineta, la prostituta que Josafat assassina al campanar d'una idealitzada catedral

430 *Crónica del Primer Congreso Nacional de Acción Católica de España*, Madrid, 1930, p. 172-176, a: Manuel Tuñón de Lara: *Tres claves de la Segunda República: la cuestión agraria, los aparatos del estado, Frente Popular*, Madrid, Alianza, 1985, p. 30.

431 «La tragèdia dels pobles rurals», *La Justícia Social*, [Barcelona] 11/XI/1924.

432 Prudenci Bertrana: *Els herois*, Barcelona, Editorial Catalana, 1920.

CAPÍTOL 4

de Girona, i que representa la perversió i l'artifici de la ciutat mercantilitzada.⁴³³

Un altra exemple no tant violent ni misogin, almenys per al cas que ens ocupa, és *El cercle màgic*. En l'obra de Joan Puig i Ferrer la diatriba d'allò rural i allò urbà hi té un paper principal i es palesa quan descriu la ironia d'una escena quotidiana protagonitzada per un jornalер convertit en petit propietari:

Alguns d'aquests pagesos que tot tenint terres de vegades més bones i gairebé tan nombroses com els senyors rurals, seguien treballant-les ells mateixos amb llurs fills, eren els únics del poble que tenien diner comptant, de vegades una o dues collites arraconades, i mai no havien de demanar préstecs als comerciants de fruits del país. Al contrari, molts d'ells tenien diner prestat en pagarés i escriptures als mateixos senyors, de manera que sovint l'home que passava dalt del carro brut de pols, amb les mans terroses d'haver llaurat tot el dia i saludava respectuós al senyor Joan i a d'altres com ell, dels quals anys enrere potser havia estat mosso o jornalер, aquell home, havia passat, pel seu esforç personal, a tenir una posició material superior la del seu antic amo, i en la seva salutació respectuosa hi havia tal vegada una mica d'ironia, de rialleta per sota el nas, car, per raó dels diners que tenia prestats al seu antic senyor, el pagès es feia la idea de tenir-lo ara una mica sota els seus peus, això és sota servitud.⁴³⁴

La imatge del pagès fet a si mateix, que gaudeix d'una petita propietat de la qual pot viure ell i la seva família amb el producte del seu propi esforç, va ser una imatge escampada pel republicanisme la qual havia fet seva d'un fil del naturalisme ben arrelat i popular que assumia la validesa de les lleis de la natura per damunt de les injustes lleis de l'home i que va reflectir en el programa polític i econòmic amb un model concret de reforma agrària. En molts casos, la lògica de l'enfrontament social o la lluita de classes conscient no va ser fàcil d'extrapolar al món rural. Tanmateix la competència política per l'adquisició i el reconeixement de poder durant la dècada de 1930 va ajudar a nodrir d'exemples la premsa rabassaire de l'època, on no era estrany trobar reflexions que plantejaven una lluita de classes que implicava la disputa pels significats que s'assignaven a la realitat i la mobilització de símbols, rituals i identitats enfrontades.⁴³⁵ Una lluita que per al cas català s'entremesclava, segons Ramon Mas i Colomer, amb una pugna pel reconeixement de les llibertats polítiques del poble català:

---

433 Jordi Castellanos: «Josafat, novel·la modernista», *Els Marges: revista de llengua i literatura*, núm. extra., 2013, p. 265-291.

434 Joan Puig i Ferrer: *El cercle màgic, vol. I*, Badalona, Proa, 1929, p. 304-305.

435 Rafael Cruz: *En el nombre del pueblo: Rebelión y guerra en la España de 1936*, Madrid, Siglo XXI, 2006, p. 342.

SEGONA PART

Els que som fills del camp català, no vivim del “folklore” de les sardanes al peu de l’església en les festes majors, i els diversos ballets i cerimònies que vivint-los i veient-los, distreuen els quefers de lo nostre jovent i porten dolços records dins l’ànima dels vells. Nosaltres, els rabassaires, encara que respectem les velles costums dels nostres passats, de la mateixa manera que hem tingut la paciència i comprensió de respectar els seus pactes, l’experiència del temps, les noves exigències de la vida, la crisi, la depreciació dels nostres fruits i les lluites socials dels obrers de la ciutat, han fet desvetllar dintre els nostre pensament i a nostra consciència, la il·lusió d’una nova Catalunya amb una distribució més justa dels fruits producte dels nostres esforços. D’aquí nasqué la nostra Associació. Arreu haveu sentit contar que l’agricultor, “es sosté a camp perquè no compta”: paraules aquestes que demostren la seva psicologia, la manca d’esperit societari, al mateix temps que un conformisme inconscient en la nostra manera de viure. Però ara s’ha fet el miracle: “el rabassaire ha comptat”. I ha vist amb horror que tot li era robat. [...] Li havien dit que Catalunya era rica i plena i així l’hem vista, però rica de negrers i plena d’esclaus. A l’esclavatge encadenat de les escriptures, seguí l’esclavatge oral i material de fruits, esforços i consciència davant de l’amo. ¿Contra qui lluiten els pagesos d’Extremadura, de Llevant d’Andalusia, de Castella, de Galícia, de Biscaia, d’Aragó i de totes les altres comarques i regions d’Espanya? Contra els enemics, que igualment són els nostres. Els explotadors de totes les contrades.[...] El nostre problema és a Catalunya i l’hem de resoldre’l nosaltres, i ajudar els altres treballadors d’Espanya, igual com ho feren ells amb els isidres que anaren a Madrid a prepara l’ofensiva contra nosaltres. Cirera i Cambó, els capitosts del negrerisme català, no tenen altra divergència que mentre que l’un volia emprar les tropes d’ocupació contra els rabassaires, l’altra els volia pelar a ales oficines de la policia indígena. Tots van al mateix; per això van junts, com junts anem nosaltres contra d’ells. D’aquest front nostre ha nascut la nova Catalunya. La Catalunya que té més dret a entonar “Els Segadors”. Però la música sola, perquè la lletra l’hem de canviar. No ens satisfà i ens pot satisfer allò que diu: *Catalunya, comtat gran/Tornarà a ésser rica i plena...* Nosaltres en tot cas, ho canviarem així: *Catalunya, ciutat gran/Et farem d’ésser rica i plena...* Perquè nosaltres no concebem ni volem una Catalunya de comtats, i d’arxiducs, ni privilegiats. Volem una Catalunya que sigui casal de ciutadans; una Catalunya, de ciutadans productors d’una sola categoria. Una Catalunya de justícia i de treball. Una Catalunya sense dolor, sense sang i sense presons. Una Catalunya nova, amb unes aspiracions noves i uns propòsits nous. La Catalunya de la llibertat contra la Catalunya de la usura i de l’explotació. Dues catalunyes front a front es trobaran en la fita, en el combat final el proper 16 de febrer. ¡Treballadors i rabassaires, a la lluita! ¡Via fora els lladres!⁴³⁶

Sobre aquest tipus de correspondències ideològiques se’n podrien omplir capítols sencers, com en el seu moment va demostrar Ricard Vinyes sobre les imatges del pagès en la crisi d’hegemonia del republicanisme moderat a Catalunya durant la dècada de 1930. Per això, i per centrar l’explicació, la finalitat d’aquest apartat és ordenar i analitzar els discursos polítics sobre la pagesia que es posaren sobre la taula durant la guerra. Unes imatges estereotipades amb les que es buscava justificar les accions d’una o altra formació i els enfrontaments entre elles; i en concret, la

---

436 «El nostre catalanisme», *La Terra*, [Barcelona] 1/I/1936.

CAPÍTOL 4

justificació de la instauració o no de les col·lectivitats agrícoles en un context en que les formacions antifeixistes s'obstinaren per controlar cada terròs de la rereguarda.

Els primers exemples el trobem durant les primeres setmanes d'agost, quan un grup de periodistes vinculats a *Solidaridad Obrera* es dirigí al Front d'Aragó amb l'objectiu de cobrir un reportatge sobre la situació dels combatents. Per la carretera direcció a Bujaraloz, el quarter general de la Columna Durruti, l'escriptor anarquista Jaume Badius relatava:

Hemos cruzado un gran número de poblaciones catalanas. En todas ellas hemos observado el mismo espectáculo: a la entrada y a la salida de las villas y de las localidades de mayor importancia, se hallan barricadas u obstáculos de la más variada estructura. Al pie de los cachivaches, o de los árboles arrancados de cuajo, permanecen en constate alerta unos cuantos milicianos [...] la impresión que produce Cataluña es de que se encuentra en pie de guerra [...] En el campo catalán se descubre una actividad ciclópea. Se realizan con grandiosa intensidad las labores propias de la época. Y desde el reducido espacio de la ventanilla del coche se observa el cuerpo encogido del esclavo del terruño que insiste en el forcejeo eterno con la tierra que fructifica porque el trabajador de la campiña catalana la sazona con su fe revolucionaria. Las tareas múltiples de la estación se realizan con gran regularidad. Vemos gavillas de trigo, haces de cereales. Y las manos del campesino que agarrotan con furia volcánica los útiles de trabajo que llevarán consuelo y energía a los frentes de combate y en donde sus hermanos de la ciudad están forjando un mundo nuevo que librará a la ciudad y al campo de una manera simultánea.⁴³⁷

La presència de les milícies i la constitució dels comitès revolucionaris, combinada amb les notícies emeses per la ràdio, havien creat una situació d'excepcionalitat que semblava haver posat el comptador a zero. En algunes zones de l'interior, com a la ribera del Cinca, i no per costum, el blat encara estava per segar. Com en bona part de la rereguarda, els propietaris que s'havien mostrat favorables als rebels o bé havien estat eliminats o bé havien fugit a l'exili per acabar incorporant-se a les files dels insurrectes; mentre que els que s'havien mantingut fidels a la República, restaven atents, temorosos del que els pogués passar. Per altra banda, alguns treballadors del camp, especialment nois i noies joves, s'havien sumat a les columnes que es dirigien al front desatenent les tasques agrícoles. Fos per temor o a l'espera d'ordres, ben pocs s'atrevien a retirar la collita.

[Eren] prop de les vuit de la nit, quan tots els camperols de Montçó [sic.], es reuneixen a la plaça Major. Vénen a l'assemblea convocada per a resoldre el retorn al treball als camps. Un delegat del Comitè exposa aquesta necessitat inajornable: "Convé començar la batuda sense perdre més temps [...]" En acabar, el delegat pregunta als reunits: -Hi ha algú que vulgui dir

---

437 «En el Frente de Aragón», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 12/VIII/1936.

SEGONA PART

alguna cosa?-. En dos o tres indrets de la plaça s'aixequen unes veus: són els descontents. Mitja dotzena d'egoistes oposen: "Que cada u bati a la seva era", " I cadascú el seu blat", "Jo vull el meu blat dins el meu graner". Per un fenomen d'influència, són alguns el que es deixen portar per aquestes protestes que creixen s'accentuen sense passar però d'un cercle limitat. Entre alguns camperols del Comitè es promou un diàleg molt viu. Se senten frases fortes que emeten els que únicament pensen en la seva collita. El nerviosisme agita i divideix en dos bàndols els quatre-cents camperols reunits a la plaça de Montçó. Un home baix i fort allarga la seva mà menaçadora que empunya un fusell. Les mirades són tèrboles. Els ulls són prenyats de desconfiança. Soltadament apareix damunt la capota d'un cotxe el nostre company Angel Estivill, que crida: -Camarades!- Es fa un pregon silenci. Els camperols giren l'esguard vers l'Estivill. Els ha sorprès l'accent imperatiu i vibrant i la paraula camarades sembla com si els hagués despertat d'un mal somni. Com si fos un toc de clarí. [...] Estivill troba les paraules justes per a exposar el seu pensament i la seva emoció: [...] – Què voleu que digui als companys que combaten al front contra el feixisme? Que esteu dividits? Que els heu oblidat? Que no poden comptar amb vosaltres? No! Jo no els puc dir això. No puc perquè els he vist com moren, ells, els valents. Somrient per la vostra llibertat i per aquest blat vostre que ara és motiu de discòrdia." Una veu espontània surt del centre de la plaça i subratlla el breu i abrandat discurs d'Estivill. –Demà tothom al treball?- I l'assemblea popular de Montçó aprova unànimement: Sí, al treball!"⁴³⁸

Des de l'inici del conflicte, la imatge del pagès a les columnes de la premsa antifeixista va ser la del productor, aquell que havia de garantir el proveïment de la rereguarda i el front. Un proveïment que només era possible, segons els propagandistes, a través de la unitat i la coordinació de tots els que no havien agafat el fusell. O bé si ho havien fet, amb el mateix entusiasme havien d'organitzar la recollida dels fruits, «tambien ello es una labor revolucionaria; tambien es ello una batalla contra el enemigo que podemos y debemos ganar, para que el mundo vea que el triunfo del pueblo contra los facciosos es un triunfo en todos los frentes: en el frente de las armas y en el frente económico».⁴³⁹ Fou en aquest context quan les pageses esdevingueren l'objectiu de la premsa. En el nou ordre revolucionari elles tenien un paper fonamental, haurien de «substituir al hombre en todos los trabajos de producción». O almenys això creien des de la comissió nacional de les Juventudes Socialistas Unificadas (JSU) que, amb un estil semblant a la crònica de Badius, deia:

Atravesando días pasados los campos cortados por la carretera que conduce al frente, nos hemos encontrado por todas partes con el mismo espectáculo: las mujeres realizando las faenas agrícolas. En muchos casos eran ayudadas por los hombres. En otros no. Ellas solas llevaban a cabo los trabajos de recolección, abrasándose al sol. Al pasar nos saludaban como nunca, quizá, se habían atrevido a hacerlo: las dos manos levantadas, una empuñando la hoz,

438 «La combativitat remarcable dels camarades de la UGT que comanden una columna al front aragonès», *Treball*, [Barcelona] 4/VIII/1936.

439 *Juventud*, [Madrid] 2/VIII/1936.

CAPÍTOL 4

otra apretándose cerrada. Es inapreciable el trabajo de estas mujeres, casi todas madres, con los compañeros en el frente la mayoría y que no se arredran ante nada y siguen, como en tiempos normales, recogiendo la cosecha que saben es ahora más que nunca el pan de sus hijos.⁴⁴⁰

Del que es tractava, doncs, era de produir per proveir el front i coordinar una economia quotidiana per convertir-la en economia de guerra. Per vèncer el feixisme calia un esforç col·lectiu que havien de protagonitzar les classes treballadores del camp i de la ciutat. Després d'haver foragitat els patrons, era l'hora dels sindicats, o més ben dit, d'aquells militants que havien destacat en les lluites durant els anys anteriors. A la noticia de Montsó en tenim una mostra. Qui havia cridat als pagesos a la unitat no era cap altre que Àngel Estivill, combatent destacat durant la jornada del 19 de juliol. El periodista nascut al Molar, i migrat a Barcelona el 1919, havia militat de jove a Estat Català i al Bloc Obrer i Camperol. Però les desavinences amb la direcció comunista sobre l'alliberament social i nacional de Catalunya, el portaren a abandonar el POUM, per passar, el febrer de 1936, a la Federació catalana del PSOE i, més endavant, integrar el Comitè Executiu de les JSU de Catalunya.⁴⁴¹ Estivill, i com ell molts altres militants destacats del moviment obrer, s'havien escampat pel territori amb l'objectiu d'organitzar-lo una vegada neutralitzada la revolta. S'havia iniciat una carrera pel control de la rereguarda i per totes les formacions antifeixistes era essencial justificar-se per prendre una posició favorable en la nova correlació de forces. No només calia convertir-se en dominant, sinó també en l'opció hegemònica, i per això era necessari esbossar una imatge que enllacés els objectius de les formacions amb les demandes populars. D'això en depenia el control de la producció, la possibilitat de mantenir-se en la direcció de l'antifeixisme i la supervivència del propi projecte revolucionari de cada formació.

Potser qui estava en millors condicions per controlar el camp era la Unió de Rabassaires. D'ençà la seva fundació el 1922, la UdR havia intentat esdevenir la portaveu de tots els pagesos catalans a través del cooperativisme i actuava com un sindicat d'ofici quan intentava aconseguir una legislació favorable als interessos rabassaires a través de l'acció sindical i política. Després de la decepció amb el

440 *Juventud*, [Madrid] 31/VIII/1936.

441 Maria Teresa Martínez de Sas i Pelai Pagès (coords.): *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans...*, p. 519-520.

SEGONA PART

Directori Militar per no haver legislat referent a les seves demandes, la proclamació de la República va significar per a la Unió la oportunitat per forçar un nou marc legal que els fos favorable. Tanmateix, el govern Macià, primer, i el govern Companys, després, van tenir serioses dificultats per mantenir el control de la mobilització pagesa iniciada la primavera de 1931. La efectivitat de la guàrdia pretoriana formada pel binomi de l'IACSI i la Lliga per enfrontar-se als intents de reforma d'una llei de contractes de conreu i els equilibris als que es veié avocada Esquerra en conflictes locals com el del Canal d'Urgell o en les demandes dels pagesos gironins, va provocar que els rabassaires i el moviment pagès es distanciés del partit republicà.

Aquestes contradiccions també arribaren a les planes de la premsa satírica, quan es feia ressò de la manifestació pagesa convocada pels rabassaires el 6 de novembre de 1932 a Tarragona. La manifestació dels pagesos tarragonins, convocada per la UdR i amb el suport de la CNT, es concentrà per protestar per la prohibició a última hora, per part del governador civil, d'un míting al Teatre Tarragona en el qual s'anaven a denunciar la intervenció de la Guàrdia Civil en els embargaments de fruits. Durant la marxa resultaren ferits de bala tres pagesos.⁴⁴² Macià, que aquell dia era a la ciutat, posà el crit al cel pel que havia passat. Ventura Gassol, que l'acompanyava, animava als rabassaires a seguir mobilitzats per solucionar el plet, mentre al Parlament no avançaven les negociacions. Bé per mofa de la postura ambivalent d'Esquerra amb els pagesos, bé pel que la premsa en digué dels fets, o bé pel classisme que caracteritzava algunes de les seves traces, el ressò d'*El Bè Negre* es va fer a través d'una caricatura: un Gassol alliçonador amb el governador civil, Ramon Noguera, i mesell amb el rabassaire, el qual imitava un gegant ostentós i panxut, armat amb un garrot, que emulava la dualitat entre la luxúria i el primitivisme.

La fallida de l'hegemonia republicana s'evidencià amb les lliçons del sis d'octubre, quan els rabassaires entengueren que, malgrat el marc republicà, no era possible assolir les demandes si no canviava el sistema. Un allunyament del republicanisme reformador vinculat al rebuig al capitalisme incapaç de ponderar cap sistema alternatiu. Quan se n'adonaren que el problema no era la repressió, ni les expulsions,

---

442 *Avançada*, [Tarragona] 13/V/1933.

Figura 12: «Els Fets de Tarragona», *El Bè Negre*, [Barcelona] 8/XI/1932.

sinó el fet que haguessin existit les condicions perquè es produïssin, arribaren a la conclusió que l'actitud de seguiment a la política d'Esquerra havia facilitat la perpetuació del poder dels propietaris. Entre els dirigents rabassaires hi havia qui, com Josep Calvet, apuntava l'assoliment dels objectius del moviment pagès al seguidisme que aquest podia fer de la iniciativa política del moviment proletari.⁴⁴³ El que havia expressat l'aleshores diputat per Esquerra i membre de la UdR era una mostra del que succeïa en realitat dins del sindicat pagès. Els dirigents de la Unió estaven obstinats en la seva definitiva consolidació orgànica per constituir-se en un sòlid element representatiu de la pagesia i, com havien fet amb els republicans, aleshores oferien la seva col·laboració a les formacions situades a la seva esquerra. Una tàctica que la guerra ajudà a accelerar.

La sang generosa dels obrers i els pagesos ha tacat els carrers de Barcelona, la sang dels nostres milicians assaona les terres d'Ibèria. [...] Un instint de classe ens guia. Que caiguin per sempre més els factors del desordre trinxats per la justícia del poble i que la vida humana segueixi el seu procés progressiu vers la deslliuració de totes les cadenes. Que les noves generacions rebin l'herència tranquil·la d'un món d'Amor, Justícia i Llibertat, que nosaltres amb la nostra sang i amb la nostra vida infantarem.

Aquestes paraules del dirigent rabassaire eren un reconeixement al sacrifici dels antifeixistes que s'havien enfrontat a la rebel·lió contra la República el 18 de juliol. Era un missatge de recolzament perquè les morts dels resistents no fossin en va. El

443 Ricard Vinyes: *La Catalunya Internacional...*, p. 212-215.

SEGONA PART

vessament de sang d'aquelles jornades era gairebé un fet redemptor; un sacrifici personal i col·lectiu necessari que havia de portar un futur lliure, fraternal i just. Però no n'hi havia prou, «per a vèncer cal esforç intel·ligent i disciplinat», deia Josep Torrents. Per això, la Unió de Rabassaires havia de «posar-se a to amb els esdeveniments [...] d'assegurar la prosperitat del nostre poble [...] de controlar la vida econòmica de Catalunya [...] [i] d'estabilitzar el nou estat de coses infantat pels obrers i els pagesos».⁴⁴⁴ La Unió havia de convertir-se en l'element que havia de dirigir la producció i organitzar la vida al camp de vell nou, sorgida de la legitimitat de la lluita desencadenada per la pagesia i els treballadors. La seva acció revolucionària havia de convertir-se en el nou ordre que permetria vèncer el feixisme i construir un futur més just. Un nou estat de les coses, però, que no es definia i que el conjunt de les forces antifeixistes no tardaren en especificar.

En l'article de Torrents, però, hi havia un altre missatge subjacent: la pagesia i els obrers havien vessat la sang conjuntament i per això ambdós tenien la legitimitat per erigir el nou ordre revolucionari. Com a Rússia, s'havia fet efectiva l'aliança entre els obrers i els pagesos, i com a Rússia això facilitaria la victòria. Malgrat ser un component metafòric empleat per la majoria de les forces antifeixistes catalanes, no era una tasca senzilla situar la pagesia al costat de la resta del proletariat, el producte genuí i peculiar del capitalisme que, com s'expressava al *Manifest*, estava destinat a convertir-se en el seu enterrador. Per a la Unió, els camperols també eren proletaris i ella mateixa s'havia definit en el congrés celebrat a finals de maig de 1936 com una organització obrera de classe amb l'objectiu de que la resta de forces obreristes la tractessin com a igual i la respectessin en el seu àmbit d'actuació.⁴⁴⁵ El sindicat era la materialització «del veritable esperit i les reivindicacions autèntiques dels nostres camperols». Un instrument avalat «per l'experiència avantatjada per anys i anys de lluita».⁴⁴⁶ El sacrifici de sang de les jornades de juliol al que apel·lava Torrents li permetia emplaçar al Comitè de Milícies perquè comptés amb els pagesos en el nou organisme revolucionari, o si més no amb els que es deien els representants més destacats de la pagesia republicana i catalanista. Però no totes les organitzacions

444 «Disciplina i fermesa», *La Terra*, [Barcelona] (15/VIII/1936).

445 *La Terra*, [Barcelona] 1/VI/1936.

446 *La Terra*, [Barcelona] 15/VIII/1936.

CAPÍTOL 4

obreristes ho entenien de la mateixa manera, ni molt menys estaven disposades a cedir el monopoli de l'organització de l'espai agrari a la UdR. Tanmateix, havien llançat la oferta.

Des d'un primer moment, el Partit Socialista Unificat de Catalunya reconeixia la igualtat de condicions dels pagesos amb la resta dels treballadors després de que haguessin intervingut en la lluita contra els rebels. Per als socialistes unificats, els camperols havien participat amb un entusiasme destacat per sufocar la revolta militar perquè aquests havien entès que amb «l'anorreament definitiu del feixisme i la submissió total de les dretes a la voluntat i als interessos del poble, els seus drets es veuran totalment reconeguts». Per al PSUC el nou context significava la oportunitat per materialitzar aquelles demandes que els pagesos no havien pogut veure satisfetes amb la Llei de Contractes de Conreu degut a la seva suspensió i la intervenció de la Generalitat durant el govern del Partit Radical. Era el moment perquè el camp conegués, «d'un cop per sempre, una situació de benestar i de justícia que no ha conegut fins ara».⁴⁴⁷ Ja no es tractava d'un qüestió jurídica, com havia assenyalat Joan Comorera per a les mobilitzacions rabassaires de l'estiu de 1931. Després de diversos intents infructuosos per regular la situació a través de les lleis, el nou marc polític revolucionari havia de permetre un avenç incommensurable que donés directament la terra a qui la treballava. Quelcom amb el que coincidien els dirigents de la UdR. Els hereus de l'antiga USC també havien canviat la perspectiva vers el camp. S'havia abandonat parcialment aquella ortodòxia kautskiana que havia proporcionat les raons suficients per posposar l'adopció de qualsevol postura referent a les demandes pageses. La substitució de la rigidesa i la falta de matisos del discurs socialista sobre la qüestió agrària per visions marxistes adaptades i menys dogmàtiques respecte a la realitat agrària, havien permès abanderar posicions més sensibles a la diversitat interna de la pagesia. La USC havia passat de fer crides a la socialització de la terra a demandar-ne l'accés a la propietat per aquells que fins aleshores havien hagut de treballar-la per compte aliè. Un canvi que s'emmarcava en els debats sobre la propietat en el si de la socialdemocràcia europea durant la dècada de 1930, quan socialistes revisionistes com Henri de Man o Marcel Déat, de

---

447 «Els pagesos a la lluita», *Treball*, [Barcelona] 21/VII/1936.

SEGONA PART

l'autoanomenada dreta socialista, plantejaven la necessitat de substituir la centralitat de la qüestió de la propietat en el programa de canvi social per la del principi de distribució.⁴⁴⁸ La propietat dels mitjans de producció havia estat l'eix del canvi social per al moviment obrer d'ençà del segle XIX. Des de la Gran Guerra la reconsideració d'aquesta propietat, no total però si parcial, havia estat admesa també per l'esquerra no obrera –per les variants reformistes del republicanisme- i fins i tot per alguns elements del liberalisme social, a través del cas de la intervenció estatal en l'economia i de les propostes de l'economia mixta. La propietat era la qüestió nuclear del canvi de model social i productiu. Per als socialistes catalans, ja a mitjans de la dècada de 1920, les demandes d'accés a la propietat dels arrendataris havien de lligar-se a les dels jornalers per evitar que els rabassaires, una vegada tinguessin la propietat de la terra a la que aspiraven, no es convertissin en una força conservadora que, «com els d'Itàlia, han vestit les camises negres del feixisme» a l'oposar-se a l'entrega de la terra a les societats obreres.⁴⁴⁹ La constatació de l'ascendent protagonisme polític a la pagesia familiar havia portat a la socialdemocràcia cap a una profunda reorientació de la seva estratègia de mobilització de la població rural. Els socialistes europeus concebien als petits propietaris i els arrendataris com una fracció de les classes treballadores que patien, per altres mitjans, l'explotació dels grans propietaris i l'expoli d'intermediaris o pel propi Estat capitalista.

La idea compartida per la UdR i el PSUC era que la terra deixés de ser un instrument d'explotació per convertir-se «en un instrument de benestar per al major nombre possible d'éssers humans».⁴⁵⁰ Una distribució que havia de fer-se entre els jornalers i els parcers, també els rabassaires, que es veien obligats a treballar a preu fet. És a dir, aquells que malgrat tenir accés al treball de la terra, no els era suficient per sobreviure. Calia ampliar l'extensió de la propietat perquè cada família pogués treballar-la per compte propi i assegurar-se'n el manteniment. La posició del PSUC respecte al camp durant la Guerra Civil era l'aliança obrera-pagesa, basada en el

---

448 José Luis Martín Ramos: *La rereguarda en guerra...*, p. 440.

449 *La Justícia Social*, [Barcelona] 22/XI/1924.

450 «La redistribució de terres», *La Terra*, [Barcelona] 1/IX/1936.

CAPÍTOL 4

repsecte a la petita propietat familiar, i per tant, contrària a la d'una col·lectivització imminent, almenys fins a una fase avançada de la construcció del socialisme.⁴⁵¹

L'assentament d'una reforma agrària com a sinònim d'accés a la terra per pal·liar els efectes de la desocupació i garantir l'estabilitat dels treballadors, era quelcom compartit pel conjunt de forces antifeixistes. Totes entenien l'excepcionalitat de la situació i les oportunitats que aquesta atorgava. Però el que no es compartia era com s'accedia al treball de la terra. En un article del 5 d'agost a *La Batalla*, el POUM encoratjava a confiscar les grans propietats per donar-les als pagesos pobres amb l'objectiu d'assegurar el suport de la pagesia a la revolució.⁴⁵² L'entrega proporcional de la terra confiscada era una de les mesures que la CNT havia aprovat al congrés celebrat a Saragossa el juny anterior, per la qual cosa cal inscriure-ho a la intenció dels comunistes dissidents per dirigir políticament el sindicat confederal.⁴⁵³ Ara bé, i com se'n parlarà més endavant, la poca presència d'ambdues formacions al territori no els hi augurava un futur propici.

En el context de la fallida de l'hegemonia republicana, els comunistes heterodoxos, aleshores sota els sigles del BOC, havien estat capaços de posar-se al capdavant de la mobilització pagesa. Els plantejaments teòrics dels bloquistes sobre el món rural no diferien massa dels exposats per la resta de formacions marxistes, però plantejaven la problemàtica del camp català com quelcom a tractar de manera distinta a la dels obrers de la ciutat, i a la de a resta de la pagesia espanyola. El 1934, Joaquim Maurin destacava les reminiscències feudals que hi havia encara en els contractes de parceria a Catalunya, una peculiaritat que, segons deia, posava en evidència la diferència de la pagesia catalana constituïda com un grup petitburgès que no compartia els interessos amb la resta de camperols de l'Estat.⁴⁵⁴ Una distinció que implicava la necessitat d'elaborar un programa polític específic per al camp que recollís les necessitats dels pagesos i que evidenciés que les seves demandes no es podrien resoldre sense la lluita conjunta amb el proletariat del camp i de la ciutat

---

451 Fernando Hernández Sánchez: *Guerra o revolución. El Partido Comunista...*, p. 107-120.

452 «Los campesinos al lado de la revolución», *La Batalla*, [Barcelona] 5/VIII/1936.

453 CONFEDERACIÓ NACIONAL DEL TREBALL: *El Congreso confederal de Zaragoza*, Bilbao, Zero, 1978.

454 Joaquín Maurin: «El problema agrario en Cataluña», *Leviatán*, VI/1934.

SEGONA PART

a través d'una revolució social. En aquets sentit, el BOC es va valer d'una estratègia flexible per organitzar-se entre la pagesia. El pes de l'experiència d'una part dels seus integrants procedents del sindicalisme revolucionari, també agrari i proper a la corrent opositora de la CNT, es va servir per adonar-se'n que no es podia tractar als pagesos com a obrers industrials, era precís que els revolucionaris es preocupessin d'emmotllar la seva actuació a les diferents característiques de cada província i de cada comarca. Una tàctica que, al cap i a la fi, semblà donar els seus fruits amb la constitució de la Unió Provincial Agrària com a coordinadora de l'acció col·lectiva durant el conflicte del Canal d'Urgell el 1933, i que els permetria mantenir certa influència entre els camperols lleidatans fins i tot una vegada iniciat el conflicte el 1936 sota les sigles del POUM.⁴⁵⁵

Per la seva banda, la CNT, escapçada per la repressió exercida pel Directori militar, necessitava un congrés per reorganitzar-se en el nou marc polític de la República. Els dictàmens aprovats a l'assemblea del Conservatorio de Madrid el juny de 1931 reflectien el triomf de les tesis sindicalistes que acordaven que les agrupacions locals acollissin a jornalers, parcers, colons i petits propietaris organitzats en seccions diferenciades però amb el punt en comú de solidaritzar-se contra els explotadors. Davant de la previsible reforma agrària republicana, la CNT es pronunciava en contra del repartiment de terres als pagesos de manera directa i exigia expropiar els latifundis i entregar-los de manera proporcional i gratuïta als sindicats de pagesos perquè els explotessin. D'altra banda, demanava el respecte per la petita propietat, alliberant-la de les càrregues, de la mateixa manera que exigia la supressió de totes les rendes sobre la terra.

Per a l'anarquisme, l'agricultura representava la seguretat i la llibertat en el treball que no donava la indústria, vista com una activitat monòtona i sense creativitat. Per una part majoritària dels anarquistes espanyols d'inicis de segle XX, però potser més aviat entre els cercles àcrates que no pas en els sindicalistes, la societat futura s'hauria de construir a partir d'una comunitat natural, la qual hauria de tenir el municipi com el seu centre i l'agricultura com a principal eix econòmic.

---

455 Andy Durgan: *Comunismo, revolución y movimiento obrero en Cataluña, 1920-1936. Los orígenes del POUM*, Barcelona, Laertes, 2016, p. 194.

CAPÍTOL 4

Una organització sorgida de la espontaneïtat «bajo la base del pescador, del pastor o del labrador». Joan Montseny, més conegut com Federico Urales, fou qui dedicà més temps a l'extensió de les idees comunalistes. Influenciat per Piotr Kropotkin, Urales creia en la necessitat de «proseguir con estas condiciones de vida natural que es el origen de la sociedad, apartándose de las costumbres y profesiones que no responderán a un criterio humanitario y que, además, sean enemiga de la salud de los hombres».⁴⁵⁶

Mes enllà d'Urales, el comunisme fou un element dominant en els plantejaments socials de l'anarquisme, que propugnava el retorn al camp per trobar-hi el camí exacte de la revolució. El camp, i per extensió el pagès, eren els ideals d'una vida futura allunyada dels vicis de la ciutat. Una vida senzilla, «apartada del morbo corrompido y castrador que exhala la Ciudad, perfila sagaz, con visión aquilina, la superioridad de nuestras ideas».⁴⁵⁷ Una visió que enllaçava amb els ideals del naturalisme que entenia l'home com el producte de l'herència i de l'ambient, sotmès a les lleis inexorables de la Natura, però que pera ésser ell mateix havia de sobreposar-se a aquesta herència. La imatge nietzcheniana d'un ésser dual, subjecte, per una banda, a la fatalitat de la matèria, però capaç, per l'altra, d'imposar el seu domini.

A les zones urbanes entre col·lectius de treballadors farts de la precarietat laboral, l'atur forçós i la poca salubritat, i que com el propi Montseny preferien tornar al camp o marxar-hi per primera vegada, les tesis comunalistes podien trobar-hi lectors insaciabls a través de la *Revista Blanca*. Però aquesta mai fou capaç de donar una visió concreta de la societat futura. Els simplismes amb els que habitualment s'hi analitzava, generaven un contrast amb les organitzacions sindicals, especialment les agrícoles, que no eren ni àmplies ni permanents dins la confederació.⁴⁵⁸ Els debats dels pagesos cenetistes, majoritàriament jornalers, lluny de debatre sobre un retorn a la natura o a la construcció d'una societat que tingués com a vèrtex l'agricultura, tractaven reivindicacions molt concretes, vinculades a la reducció de la jornada de

456 Federico Urales: *Los Municipios libres: ante las puertas de la anarquía*, Barcelona, Revista Blanca, 1932, p. 9-11.

457 Cristóbal Lozano: «El anarquismo y con él la CNT tienen en los campesinos sus mejores intérpretes y sus más decididos y valientes defensores», *Solidaridad Obrera*, [València] 26/XI/1932.

458 Xavier Paniagua: *La sociedad libertaria. Agrarismo e industrialización en el anarquismo español 1930-1939*, Barcelona, Crítica, 1982, p. 62.

treball, la regulació dels salaris o la protecció en cas d'accidents laborals. Ben poc tenien a veure amb aquell esperit comunalista de defensa d'uns suposats valors agraris contraris a la ciutat.

A partir de l'agost de 1931, i amb la direcció de la CNT controlada per la FAI, la confederació va seguir la via maximalista, la de la insurrecció revolucionària contra la República. Però si bé la FAI dominava el sindicat, no era capaç de dirigir-lo. La contínua «gimnàstic revolucionària» aïllava una CNT incapaç de coordinar qualsevol acció col·lectiva que no sortís del seu nucli dirigent i minvava els seus efectius davant la poca efectivitat de les accions, la majoria dels quals s'organitzaren en els Sindicats d'Oposició. La victòria del Front Popular el febrer de 1936 va obrir noves perspectives per als cenetistes, que intentaren reorganitzar-se amb la convocatòria del ple el juny de 1936. La celebració del congrés va servir per reintegra als opositors i per plantejar un primer pas per constituir un front més ampli de lluita davant l'espectre d'una guerra internacional.

Allarg de la guerra la descripció del pagès imaginat per les formacions antifeixistes va variar molt poc. En totes elles, i des de l'inici del conflicte, situaven al pagès com l'element essencial per vèncer als rebels atès el seu paper productor i garant del proveïment al front i la rereguarda. Només amb l'esgotament de la rereguarda s'intensificaren els missatges que carregaven la sort de la victòria a la capacitat productora dels pagesos. No obstant això, si aquest plantejament va ser un lloc comú per l'antifeixisme, els mecanismes per assolir els objectius no van ser els mateixos per les diferents formacions. La clau de l'adopció d'un o altre model va estar, en els primers temps de la guerra, en la capacitat per a exercir la coerció armada per a contenir o eliminar als partidaris del model alternatiu.⁴⁵⁹ Després dels Fets de Maig, la posició de la UdR predominava entre la pagesia i, com la resta del bloc dirigent format per Esquerra, el PSUC i la UGT, la revolució suposava assolir les demandes de redempció dels contractes i l'accés a la propietat de la terra. És a dir, realitzar aquell anhel d'inicis de segle que havien canalitzat políticament el republicanisme popular perquè el pagès esdevingués propietari com a resultat del seu esforç i que lligava tant bé amb els plantejaments de la cultura política socialdemòcrata. Per llavors la

---

459 Fernando Hernández Sánchez: *Guerra o revolución. El Partido Comunista...*, p. 161.

consumació d'aquells anhels era la recompensa després de demostrar la resistència de la pagesia a les forces rebels.

L'avenç del front de guerra sobre Catalunya tornà la situació de la rereguarda més delicada, derivada no només de les batusses polítiques de l'any anterior, sinó també fruit d'un aïllament provocat pel front de guerra que obligava a enfrontar-se a problemes de producció, consum o comercialització de productes bàsics. Una situació que sumada al cansament d'una lluita continuada posava a prova la moral dels que resistien. La premsa rabassaire advertia l'agost de 1938 que, en especial, calia anar en «compte amb els pagesos! Una acció coercitiva o una actitud de desconsideració que els deprimeixi, que els desmoralitzi, pot resultar contraproductent per als interessos del país». En el mateix article, en un intent de despertar el coratge entre els treballadors de la terra, es recordava les lluites seculares en les que la pagesia de Catalunya havia tingut un paper destacat. En una periodització del materialisme històric, adaptada a la història del país, els rabassaires recordaven la dialèctica que s'havia desenvolupat des dels remences del segle XII:

Els pagesos han estat moltes vegades motiu causal, voluntat i instrument de les lluites civils i bèl·liques de Catalunya a favor de la llibertat col·lectiva. [...] Eren els pagesos catalans els que, en les guerres dites dels remences, incitaven a l'abolició de la servitud sota el jou feudal; eren els pagesos catalans els que, per la raó i per la força, obligaven Ferran el Catòlic a instaurar els primers Tribunals arbitrals; eren els pagesos catalans els que amb armes primitives, causaven terribles desfetes als invasors napoleònics; eren els pagesos catalans els que mantenien indomable la voluntat liberal durant les guerres carlistes. Eren ells, els rabassaires, els que s'aixecaven contra els contractes onerosos de cultiu imposats pels terratinents. Eren ells els que, el 6 d'octubre, s'aixecaven, sense armes i tot, a cada contrada de Catalunya per plantar cara a la reacció amenaçadora. Eren ells els que el 19 de juliol afermaven a la ruralia l'aixafada del feixisme a Barcelona i corrien a ajudar els combatents i la població civil amb caravanes de queviures. Són ells, encara, en la guerra que sostenim contra la invasió, els que hi tenen una participació més nombrosa.⁴⁶⁰

Calia insuflar valor a la tropa en uns moments en que l'exèrcit de la República no era capaç de trencar la línia del front al llarg de l'Ebre i el Segre.

La guerra, i en especial els enfrontaments entre les diferents formacions antifeixistes, van servir d'accelerador per situar a la pagesia i la millora de les seves condicions al centre del debat polític. Del bloc dirigent resultat dels Fets de Maig, es consolidà una visió ampla del pagès, on s'hi encabien els jornalers, els parcers i els

---

460 «Els pagesos som com som», *La Terra Lliure*, [Barcelona] VIII/1938.

SEGONA PART

rabassaires i els aliats estratègics de la petita burgesia agrària. Un frontpopulisme que evidenciava els llaços del camp i la ciutat quan, després de veure que l'acció contra el feixisme l'alliberava del domini del terratinent, el camperol «no podia menys que disposar amb tot l'entusiasme a la defensa de les seves conquestes col·laborant amb els obrers i la classe mitjana antifeixista».⁴⁶¹ Com en la França de la III República, s'havia dibuixat un panorama en el que prevalien aquelles aliances polítiques interclassistes, hegemonitzades per un «centre burgès», les quals aconseguiren atraure a la seva esfera d'influència el gruix dels components de la pagesia familiar.⁴⁶²

No obstant això, seria un error pensar que la pagesia s'oposava a la col·lectivització o, justament, tot al contrari, que n'era partidària segons la seva condició vers la propietat de la terra. Per una banda perquè pot ser un error esperar que les seves actituds responguessin únicament a si eren jornalers, mitgers, arrendataris, rabassaires o petits propietaris. I més i tot si tenim en compte que durant el conflicte aquestes actituds en cap cas es van mantenir disciplinàriament situades al costat d'un o altre bloc. Per l'altra, perquè en els debats públics sobre la pagesia i el camp hi destacava una escassa presència de veus pageses, ja que la majoria dels que hi escrivien eren quadres dels partits i els sindicats que tenien per objectiu crear una imatge favorable a les accions i propostes de les formacions per l'articulació de l'espai agrari en la nova conjuntura. Ara bé, això no vol dir que al camp hi manquessin suports a les diferents propostes polítiques, doncs l'espai agrari sempre ha estat porós a les propostes que sorgien a l'espai urbà. Però em de ser conscients de qui és l'emissor del missatge i quin és l'objectiu que persegueix. En aquest sentit, cal ser conscient que s'està estudiant una part del procés col·lectivitzador, el del discurs del poder, però en cap cas el del seu conjunt, i molt menys les actituds de la pagesia sobre el fenomen. La col·lectivització va ser alguna cosa més del que els dirigents volien que fos o el que la propaganda projectava i, com en qualsevol agència col·lectiva, hi va tenir un gran component l'experiència dels que hi participaren.

---

461 Pere Ardiaca: «Cal prestar la màxima atenció al camp i als camperols», *Treball*, [Barcelona] 29/X/1936.

462 Francisco Cobo Romero: *¿Fascismo o democracia?...*, p. 148.

4.2 Les col·lectivitats en la crisi de l'antifeixisme

Existeix la imatge difícil de trencar de que les col·lectivitats van ser cosa exclusivament dels cenetistes i que la resta d'antifeixistes hi van participar a contracor o s'hi oposaren frontalment. Bona part de la historiografia que ha analitzat les col·lectivitats ha mantingut un discurs a través del qual separa als partidaris i als detractors de la col·lectivitat a partir dels discursos públics de les formacions antifeixistes, amb l'objectiu de construir i assentar una imatge maniquea sobre el procés col·lectivitzador i la rereguarda. No obstant això, diversos estudis s'han encarregat de demostrar la complexitat de la transformació de l'espai agrari republicà, i com un percentatge significatiu de les col·lectivitats va operar sota control de les diverses formacions antifeixistes, també en combinació amb la CNT. Des d'una perspectiva general, en diversos territoris de la zona republicana com Andalusia, Castella la Manxa i el País Valencià, el 35,8% de les col·lectivitats van ser gestionades per la FETT de la UGT, i el 9,9% en concurrència amb la CNT.⁴⁶³ Ara bé, també és cert que no va existir una política unitària vers les col·lectivitats i que les diferents formacions van mantenir posicions distintes depenent de la capacitat per exercir la coerció armada per a contenir o eliminar als partidaris de l'altre model alternatiu. Però també ho és que, a Catalunya, la UGT i el POUM van tenir un discurs col·lectivista, van impulsar col·lectivitats i, fins tot, hi van participar, com fou el cas de la UdR. Amb tot, en menor mesura que la CNT. Ugetistes, rabassaires i poumistes els hi van donar una característica particular, molt més inclinada a la obtenció de suport governamental i, en concret els primers, a mantenir línies de continuïtat amb la legislació que havia desenvolupat Largo Caballero des del Ministerio de Trabajo, i en certa manera propera a la que Vicente Uribe estava exercint aleshores des del Ministerio de Agricultura. Una institució que va permetre als comunistes impulsar la reforma agrària que creien que corresponia a la conjuntura històrica. Encara que teòricament els dirigents comunistes no deixaven de mostrar la seva

---

463 Francisco Cobo Romero: *Por la reforma agraria hacia la revolución: el sindicalismo agrario socialista durante la II República y la Guerra Civil, 1930-1939*, Granada, Universidad de Granada, 2007, p. 380.

admiració pels èxits aconseguits per l'agricultura col·lectivista a la unió soviètica, no van creure adequada la seva translació al cas espanyol a causa dels baixíssims nivells de mecanització de les tasques i de capacitació tècnica de la pagesia. En el seu lloc van optar pel foment de la producció cooperativista, per l'afavoriment de la creació d'unitats de producció, consum, venda i distribució de caràcter mixt, en què poguessin integrar els pagesos que haguessin optat per mantenir-se al marge dels experiments col·lectivistes. Amb això es va pretendre, en definitiva, assolir dos objectius fonamentals en temps de guerra: mantenir el flux del proveïment de queviures des de la rereguarda als mercats urbans (el que, segons el parer dels comunistes, garantia millor la iniciativa cooperativa que la vocació quasi autàrquica de les col·lectivitats locals); i fomentar l'adhesió de la petita pagesia a la República, una opció que estava molt més emparentada amb la política jacobina de la Revolució que amb la influència soviètica.⁴⁶⁴

Però quin era l'interès de les diferents formacions antifeixistes per tirar endavant la col·lectivització? La seva presència només es devia al resultat de l'exercici de tacte de colzes? És a dir, aquella capacitat a la que es va referir Palmiro Togliatti per definir l'habilitat de les formacions per obrir-se un espai de poder polític afí a la rereguarda, així com a l'ús de la força per conservar-lo.⁴⁶⁵ O bé també hi tenia a veure l'hegemonia dels postulats del col·lectivisme sobre els quals els cenetistes havien dedicat llargues sessions de debats? O potser únicament fou una solució que es presentà davant d'un debat públic -el de la reforma agrària-, amb una voluntat -accedir als mitjans de producció-, per solucionar de manera radical la necessitat d'una majoria -oferir accés a recursos de primera necessitat als més vulnerables-. Al cap i a la fi, com ja he esmentat, la col·lectivització no era l'única proposta per solucionar la situació de la pagesia.

El 5 de setembre de 1936, el Comitè Regional de la CNT convocava a Barcelona un ple de camperols amb l'objectiu d'establir les línies generals d'actuació del sindicat a l'espai agrari. Ho feia després d'una setmana que el govern de la Generalitat decretés la sindicació obligatòria per a tots els pagesos als Sindicats Agrícoles. Un dels punts

464 Fernando Hernández Sánchez: *Guerra o revolución. El Partido Comunista...*, p. 160.

465 Carta entrada el 15/2/1937. AHPCE, Internacional Comunista, Togliatti, 137/14. Citat a: Fernando Hernández Sánchez: *Guerra o revolución. El Partido Comunista...*, p. 149.

CAPÍTOL 4

principals que s'havien de tractar en el debat cenetista era la col·lectivització de la terra. La CNT pensava que el nou marc polític obert el juliol de 1936 havia de servir a la pagesia fer la seva pròpia revolució, superar l'endarreriment crònic que arrossegava en l'ordre social i econòmic. Això era, que havia d'aprofitar l'ocasió per trencar els llaços comunitaris i construir-ne d'altres d'horitzontals amb la socialització dels mitjans de producció com a vector principal. La conjuntura s'interpretava com la oportunitat per donar el pas per construir la societat igualitària i per una part dels integrants del ple això implicava col·lectivitzar tota la terra. En canvi, per alguns dirigents sindicalistes del camp, calia anar en compte. El canvi estructural al camp no es podia aplicar de manera homogènia. S'havia de tenir cura de les particularitats socials, culturals i polítiques de cada lloc. Almenys així ho entenien una part dels cenetistes per qui l'agricultura catalana tenia la característica del minifundisme. Una propietat de terra poc extensa que no produïa prou per pagar un jornal i que tenia el seu origen, segons deien, en l'esperit d'independència d'una pagesia guiada per l'afany d'alliberar-se del salari a través del treball. Una finca adquirida a través del sacrifici personal del pagès, convertit en petit propietari, i que sentia seva i es malfiava d'aquells que intentaven prendre-li.

El sindicalista de Montblanc, Ramon Porté, fou escollit secretari general del Comitè Regional de Relacions Camperoles (CRRC) durant el mateix ple i afirmava que el 99,5% dels assistents eren partidaris de la col·lectivització forçosa i total, i només una minoria pensava que la col·lectivització havia de ser voluntària. «Entre aquests», segons afirmava el de Montblanc, «hi érem jo, Josep Piñas, de Valls, i Anton Ferré, de Cabra del Camp». En mig del debat, «em vaig escarrassar fort, fort, per explicar que no era possible la col·lectivització total, sinó que nosaltres havíem de fer-la voluntària, i que als pagesos se'ls havia de convèncer pels ulls i donar exemple de la nostra administració de cultius».⁴⁶⁶ Finalment s'acordà respectar el cultiu dels minifundis «a fin de que los pequeños propietarios no desconfíen ni un momento de nuestra acción emancipadora y en su consecuencia, que no puedan convertirse en enemigos, entorpecedores o saboteadores de nuestras obras».⁴⁶⁷ Però si en les

---

466 Antoni Gavaldà: *La col·lectivització agrària a l'Alt Camp...*, p. 78, nota 82.

467 «El magno pleno regional de campesinos», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 8/IX/1936.

SEGONA PART

resolucions acceptaven les fites aconseguides per la pagesia de manera individual, també creien que era el moment d'oferir una sortida als que encara no les havien assolit. Una opció que passava perquè els treballadors de la terra -rabassaires, jornalers o parcers- s'integressin a la col·lectivitat, les terres de la qual dependrien del Sindicat Únic local que seria l'encarregat de controlar la producció i el proveïment.

Els dirigents cenetistes havien fet un diagnòstic acurat de les demandes emancipadores de la pagesia i se n'havien adonat que la crisi d'autoritat del republicanisme reformador entre el moviment pagès els obria una oportunitat per convertir-se en dirigents. Però la solució que els hi oferien als treballadors de la terra xocava amb l'objectiu maximalista que havia perseguit aquest moviment fins aleshores: l'accés a la propietat de la terra. El principal repte per als cenetistes era crear un marc d'actuació propi i prou ampli com perquè els sectors més moderats del moviment pagès no fugissin cap a postures reaccionares en defensa de la propietat privada de la terra, i perquè els treballadors del camp trenquessin definitivament els llaços amb el republicanisme reformista. A diferència del republicans, els cenetistes no oferien l'accés individual a la terra, ni tampoc la distribució de finques, com la solució a les demandes de treball i de justícia social reclamades pel moviment durant els anys previs. Com apuntava Porté, l'actitud de la majoria dels assistents era prou diferent i passava per l'estretor corporativa dels interessos immediats quan es mostraven partidaris de la col·lectivització total. Aquesta era una posició que havia variat lleugerament de les resolucions aprovades al congrés cenetista celebrat a Saragossa el maig anterior. A l'assemblea de la reunificació, més nominal que no pas orgànica ni estratègica, la CNT havia plantejat per als treballadors de la terra la supressió de la renda en diners o en espècies que estaven obligats satisfer als terratinents. El treball en col·lectivitat només es contemplava sobre aquelles terres que constituïen propietats superiors a les 50_{ha} i, en tot cas, aquelles que la comunitat reclamava com a comunals.⁴⁶⁸ Aleshores, què havia variat d'ençà del maig?

Per als redactors de *Solidaridad Obrera*, la oportunitat que havia donat la mobilització ciutadana i la debilitat institucional de juliol havien de servir per estendre els propòsits del sindicat. Era precís en aquells moments únics que la pagesia

---

468 Acords sobre la Reforma Agrària, IV Congrés de la CNT, Saragossa, 1-10/V/1936.

CAPÍTOL 4

s'incorporés a la revolució, doncs la seva col·laboració era imprescindible per al triomf. Una implicació que no seria a canvi de no-res, sinó que hauria de transformar també la realitat material i espiritual de la pagesia que «se ve obligada a tener que trabajar jornadas de doce y catorce horas». Per tal de transformar aquesta situació, la CNT proposava la regulació del treball al camp a partir del treball col·lectiu, el qual havia de permetre reduir els esforços físics dels camperols i augmentar les possibilitats de la formació cultural i de gaudir de temps de lleure.⁴⁶⁹ Però més enllà de les reflexions, en ocasions metafísiques, el que passava pel cap dels dirigents de la CNT era la necessitat de situar-se al capdavant del moviment revolucionari. La divergència residia en com construir la estructura que ho facilités, doncs aquesta influenciaria en la seva capacitat de mobilització i per tant, d'esdevenir dirigents.

Després d'unes setmanes en que totes les organitzacions polítiques aprovaren formes d'expressió de violència popular com una via útil per a derrocar les restes del que consideraven el vell ordre, molt aviat va quedar clar que el procés revolucionari, o allò que altres definien com el combat contra el feixisme, era en primer lloc una lluita pel poder polític. Les transformacions socials materialitzades amb les ocupacions de fàbriques i camps i la seva gestió col·lectiva, apareixien a la pràctica no com l'objectiu principal de la revolució sinó senzillament com un instrument utilitzat per controlar i exercir el poder per part dels nous agents dominants.

El camí cap al control i exercici del poder depenia de les oportunitats disponibles, i per cada formació antifeixista aquestes eren diferents. El principal fet diferenciador era l'estructura assentada al territori. La CNT no tenia una organització territorial consolidada i molt menys a l'espai agrari, malgrat excepcions com Barcelona i a pesar de la recent reunificació al congrés de Saragossa. Cal tenir en compte quan analitzem els intents de control del poder a la rereguarda republicana que el moviment antifeixista no s'havia iniciat amb una revolució proletària, com així esperaven que fos des del moviment obrer, sinó a partir d'una revolta militar, la qual estava disposada a acabar amb tots els seus rivals polítics. Cap força antifeixista havia pres la iniciativa, la qual cosa feia difícil situar-se com a líders indiscutibles del moviment, ni molt menys de ser capaços de prendre el poder per ells mateixos,

---

469 «Los campesinos y "su" revolución», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 4/IX/1936.

SEGONA PART

ni de realitzar les propostes revolucionàries. Ara bé, les milícies i les col·lectivitats agrícoles donaven a la CNT el control armat i de la producció del procés que s'estava vivint.⁴⁷⁰ Després de celebrar el Ple Regional de Camperols de setembre, el qual havia servit per accelerar el procés de canvi estructural, la col·lectivització s'estengué per la majoria del territori agrícola de Catalunya. Els cenetistes havien entès que no es podia perdre temps en la carrera pel control de la rereguarda d'ençà de l'ingrés obligatori dels pagesos als sindicats agrícoles locals.

En les setmanes prèvies a la dissolució del Comitè de Milícies començaren a aparèixer algunes veus contràries a la col·lectivització. Des de les fileres del PSUC, de manera imprecisa i centrat únicament en aquells territoris no mecanitzats de l'agricultura catalana, Josep Maria Jufresa afirmava que el pagès «té una vida més isolada; no viu, com l'obrer, el fet que amb la coordinació d'esforços es redueix el total és igual si treballa sol com si ho fa junt amb altres. Això fa que sigui més lent a comprendre que el seu benestar està lligat amb el dels altres». Aquesta manera de treballar, sense deures a ningú més que a ell mateix, «fa que miri amb cert recel tot moviment de socialització. [El pagès] vol la terra, sí, però qualsevol altra cosa de que hom li parli el fa desconfiar».⁴⁷¹ De manera més clara i a través de la ràdio s'expressava uns dies més tard Lluís Ardiaca, secretari del Consell d'Agricultura de la Generalitat i membre de la comissió agrària del PSUC,⁴⁷² quan es manifestava en contra de la revolució econòmica que motivava la col·lectivització de les terres. Era partidari de convertir l'agricultura en indústria de guerra amb l'objectiu que Catalunya fos capaç de proveir-se a si mateixa de productes agraris. Una transformació que hauria de tenir la petita propietat familiar al seu centre. Un bon mecanisme per fer-ho era a través del cooperativisme, afavorit des de la Conselleria amb el decret del 30 de juliol, el qual reconeixia la personalitat jurídica de les cooperatives que es creessin amb la finalitat de potenciar la producció i que intervenia a través de les

---

470 Julián Casanova: «Anarquismo y guerra civil: del poder popular a la burocracia revolucionaria», dins a: Santos Juliá (coord.): *Socialismo y guerra civil*, Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 1987, p. 73-75.

471 «L'obrer i el pagès», *Treball*, [Barcelona] 23/IX/1936.

472 Maria Teresa Martínez de Sas i Pelai Pagès (coords.): *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans...*, p. 109-110.

CAPÍTOL 4

federacions oficials.⁴⁷³ El missatge d'Ardiaca cal inscriure'l en la interpretació que la socialdemocràcia havia fet, durant el període d'entreguerres, de la funció social que havia de desenvolupar el petit propietari en la culminació la transformació de l'agricultura i l'economia capitalistes. Aquella fracció de la classe treballadora que també era víctima de l'explotació capitalista i que per garantir la seva continuïtat, era necessari oferir-li, a través d'una producció cooperativa, la millora dels contractes, l'expansió del crèdit o una justa remuneració per els collites i els adobs per pal·liar els efectes del seu empobriment inevitable.⁴⁷⁴

Lluís Ardiaca havia entrat a formar part de l'univers del cooperativisme als catorze anys com a oficinista a la Model del Segle XX de Sants. El 1927 havia accedit a la Federació de Cooperatives de Catalunya com auxiliar oficinista, i sota la protecció de Joan Coloma i Josep Duran i Guàrdia, col·laborà amb el periòdic *Acción Cooperativista*. El 1932 inicià el seu viatge d'estudis finançat pel Consell Superior de la Generalitat a la XII Escola Cooperativa Internacional de Praga, a la Cooperativa Central de Compres de Basilea i a la Unió de Cooperatives Suïsses de Consum i Banc Cooperatiu. El 1934, després d'haver treballat per l'Ajuntament de Barcelona, entrà a treballar al Servei de Cooperació de la Generalitat com a oficial primer d'oficinistes, i un any més tard passava al servei de la Unió de Rabassaires.⁴⁷⁵ En l'emissió radiofònica del 9 d'octubre, el lloctinent d'Agricultura afirmava que no era «el moment de discutir els avantatges econòmics de la col·lectivització de les terres[...] els tècnics encara no s'han posat d'acord sobre si l'explotació col·lectiva representa una forma superior a l'explotació familiar [...] [o si] té al seu favor la reducció de l'esforç humà per un mateix grau de rendiment». En canvi, afirmava Ardiaca, l'explotació familiar tenia al seu favor «la independència i l'autodeterminació de l'home i l'estímul personal dels conreadors». L'emissió s'havia realitzat amb la intenció de vincular la sort de la guerra a una major producció per a proveir la rereguarda i el front, una producció que no era possible amb la col·lectivització perquè no enllaçava amb els costums

473 «Decret relatiu al reconeixement de la personalitat jurídica de les Cooperatives de tot ordre que es constitueixin en el període actual amb l'objecte de posar en funcionament indústries paralitzades», *DOGC*, [Barcelona] 2/VIII/1936.

474 Francisco Cobo Romero: *¿Fascismo o Democracia?...*, p. 383.

475 Marc Dalmau i Torvà: *Gràfica cooperativa a Barcelona: Iconografia del cooperativisme obrer (1875-1939)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2018, p. 177.

SEGONA PART

de la població agrària deia. Calia no oblidar la guerra que s'estava lliurant, la qual havia privat de certs recursos que en altres èpoques s'importaven i que ara pertocava als pagesos proveir-ne a la població. Per això era necessari «oferir-los la garantia [de] la seva llibertat d'organització». No es podia fer com als tallers, on «els mètodes del treball han creat ja les condicions objectives d'una possible i efectiva col·lectivització [...] en l'agricultura, en canvi, i especialment en la catalana, el treball està organitzat fins ara individualment, i tota modificació que es volgués fer vers una col·lectivització ràpida de les terres, significaria una ruptura massa radical amb les formes i tradicions de treball, que els nostres camperols avui no estan en condicions de suportar i que derivaria fàcilment vers una minva catastròfica de la producció i en una reacció passiva contra els ideals de la revolució».⁴⁷⁶

En un article publicat a finals del mes d'octubre, Ardiaca tornava a qüestionar les col·lectivitats. Aquesta vegada, però, no ho feia comparant la seva eficàcia vers l'explotació familiar, sinó contraposant-les a la «tradició i a la psicologia actual dels camperols catalans». Quelcom que li havia quedat al tinter en la seva intervenció radiofònica.

El camperol català ha estat rebel a l'opressió i a l'explotació que en tot temps ha sofert dels terratinents de Catalunya. La lluita per la terra, per la possessió integral dels fruits que la suor arrenca d'aquesta, han contribuït a fer dels pagesos catalans un baluard de la democràcia contra el feixisme. El camperol ha vist que l'acció contra el feixisme i els seus còmplices l'allibera del jou i de l'opressió dels terratinents i el deslliura de l'obligació de lliurar la part del producte del seu únic esforç als paràsits del camp. El camperol, davant d'això, no podia menys de disposar-se amb tot l'entusiasme a la defensa de les seves conquestes col·laborant amb els obrers i la classe mitjana antifeixista en la lluita contra la criminal agressió feixista. [...]I també per això mateix la majoria del jornalers agrícoles existents a Catalunya aspiren amb gran delit a tenir un tros de terra per poder-la treballar i "emancipar-se" en el més noble sentit de la paraula. I aquest desig dels camperols, que no son cap obstacle, ans al contrari avui són un formidable estimulants per assegurar la producció, han d'ésser lleialment respectats per tots els antifeixistes sense excepció. [...] A part de totes les raons que podrien adduir-se quant al rendiment del treball, és tanmateix la voluntat del camperol la que ha de respectar-se i no forçar-lo a la col·lectivització si el seu goig és treballar individualment.⁴⁷⁷

L'article d'Ardiaca era la resposta a la reacció de Federico Urales a l'emissió radiofònica. El teòric anarquista havia assegurat que les declaracions del secretari no concordaven amb el programa publicat pel Consell de la Generalitat, constituït

---

476 «No és ara el moment de col·lectivitzar les terres». Text del discurs pronunciat per Lluís Ardiaca en l'emissió de la Conselleria el 9 d'octubre de 1936. AMTM, Guerra Civil, Agricultura. El text íntegre és a l'annex 9, p. 417.

477 «Cal prestar la màxima atenció al camp i als camperols», *Treball*, [Barcelona] 26/X/1936.

CAPÍTOL 4

gràcies al suport de les formacions obrereristes. Segons Urales el programa contemplava que es col·lectivitzessin totes les finques confiscades, mentre que «aquellas familias propietarias o aparceros que la cultivaban con sus propios brazos [...] seguirán cultivando la tierra particularmente». Quelcom que no admetia interpretacions tendencioses, deia, i amb to alliçonador recordava que «en primer lugar, hay que atenerse a los acuerdos del propio Consejo y en segundo término hay que enterarse de ciertas cosas, no en la Consejería, y no por mano interesada, sino recorriendo los pueblos agrícolas de Cataluña».⁴⁷⁸

Si bé és cert que Ardiaca forçava la situació perquè s'allunyava d'allò pactat al Consell de la Generalitat; Urales menystenia les represàlies que s'havien generat en els intents d'alguns comitès per implantar les col·lectivitats. La violència exercida amb l'ajut dels milicians sobrepassava els acords que el Ple Regional de Camperols havia previst per realitzar el projecte revolucionari cenetista en cas de que hi hagués qui no compartís el criteri col·lectivista. Per a Urales, era necessària la supressió dels comitès per evitar més accions violentes, però tampoc calia desapropiar les tasques que havien realitzat. Si es seguia amb el desmantellament i es fomentava la distribució de terres confiscades, es corria el risc de generar una nova classe propietària que acaparés les terres i la producció i com a conseqüència augmentés el preu dels productes i se'n ressentís el proveïment al front. Amb les declaracions de Jufresa, Ardiaca i Urales es manifestava clarament el que durant les setmanes anteriors s'intuïa: la CNT no era la única que tenia un projecte revolucionari per al camp.

El 23 d'octubre, Antonio Sese i Rafael Vidiella per la UGT; Felip Garcia pel PSUC; Pedro Herrera per la FAI; i Manuel Escorza i Dionís Eroles per la CNT signaren un pacte d'unitat d'acció al camp. Entre la quinzena dels punts acordats s'hi contemplava la municipalització de les terres confiscades, la garantia de l'explotació individual a tots els que no volguessin treballar-la col·lectivament i el rebuig de les accions dels grups d'incontrolats «que por incomprensión o mala fe ponen en peligro la realización

---

478 Federico Urales: «La colectivización de la tierra en los campos de Cataluña», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 20/X/1936.

de este programa». ⁴⁷⁹ Les setmanes posteriors al pacte, s'evidencià que aquest era paper mullat per la seva incapacitat de forçar un canvi de rumb en la política al camp. Els Fets de la Fatarella del gener de 1937, poc d'un mes després d'haver signat el pacte unitari, posaren de manifest que, si bé les discussions discursives i els acords anaven per una banda, l'acció de les patrulles de control anaven per una altra. També pel seu compte anaven els dirigents rabassaires, que havien assentat el control de la UdR dins la Conselleria d'Agricultura mitjançant pactes amb els antics sindicats agrícoles i un seguit de decrets que l'havien situat al capdamunt d'una estructura jeràrquica de federacions sindicals amb seu a cada municipi. El colofó d'aquesta estructura havia de ser la Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya, decretada a finals d'agost de 1936 i constituïda el desembre següent. Una operació lenta, realitzada amb el suport d'Esquerra, el POUM i el PSUC, segons el territori, i que no havia passat desapercebuda pels cenetistes, els quals acusaven aquestes formacions antifeixistes de sembrar confusió entre els camperols quan els prometien la terra que treballaven. La línia centralitzadora xocà amb una CNT que veia com les col·lectivitats eren menystingudes per la Conselleria d'Agricultura i, per tant, com se l'apartava de la construcció del nou poder republicà a la rereguarda.

L'1 de gener de 1937, es celebrà a Barcelona el segon Ple del CRRC. Els punts de l'ordre del dia per tractar a la reunió n'eren una desena, entre els quals s'hi havia de decidir quina era l'actitud que havien de prendre els pagesos de la CNT davant la sindicació obligatòria i quina relació havia d'existir entre les col·lectivitats agrícoles. L'estat d'ànims dels assistents diferia molt del que s'havia celebrat a principis del setembre anterior, ja que feia pocs dies que s'havia posat de manifest la incapacitat de segellar el pacte unitari agrari amb la UGT i la UdR. La intervenció del distingit dirigent trentista d'Albinyana, Joan Arans, posava de manifest la delicada situació en la que es trobava la confederació. Arans, que havia estat escollit membre del CRRC per la província de Barcelona, era responsable de la política agrària que havia

---

479 «Las organizaciones obreras y políticas de Cataluña rubrican un pacto que estructura y afianza el triunfo de la revolución y de la guerra en España», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 23/X/1936.

CAPÍTOL 4

de seguir la CNT. L'acompanyaven Camil Boldú, per Lleida; Joaquim Valero, per Tarragona; i Francesc Callol, per Girona.⁴⁸⁰

En la seva intervenció al ple, Joan Arans reconeixia el control que estaven exercint els sindicats agrícoles controlats per la Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya (FESAC) sobre l'economia agrària i exposava la necessitat de revertir-ne la situació.⁴⁸¹ Per això la ponència aprovà que s'acceptava el funcionament dels sindicats agrícoles, sempre que aquests estessin dirigits per la CNT, la UGT i la Udr. Una resolució que seguia la línia del dictamen sobre el que havien treballat Ardiaca i Porté en una reunió apadrinada per Sansichi, delegat de la Oficina Internacional del Treball, amb l'objectiu d'acordar un pacte de mínims i acció conjunta per organitzar l'espai agrari. El programa passava perquè els municipis assumissin la direcció dels cultius i es concentrassin i reduïssin les explotacions familiars en la mesura que no els calgués contractar treballadors per portar la finca. Les terres que quedessin sense treballar, resultat d'aquesta reestructuració, les abandonades i les confiscades passarien a mans d'una col·lectivitat de treballadors que hauria de tenir personalitat jurídica pròpia. Tot plegat, explotacions familiars i col·lectives, concentrarien la seva producció al sindicat agrícola del municipi.

Però el dictamen no s'havia aprovat malgrat l'acord al que arribaren rabassaires i cenetistes. Abans de donar-lo per tancat, els cenetistes havien volgut que la UGT també el signés, però els ugetistes s'hi negaren. Aleshores s'inicià una nova ronda de contactes amb l'objectiu de redactar un nou pacte, on la participació de la UGT fou únicament nominal, ja que no es presentà a cap de les reunions. El nou pacte el tornaren a redactar exclusivament cenetistes i rabassaires i, tot i així, era molt més flexible que l'anterior, en especial en allò referent a les limitacions de les explotacions familiars i a les maneres de com establir la col·lectivització. Amb tot, el dia de la signatura de les tres sindicals, els rabassaires es negaren a estampar el seu acord si no ho feia també la UGT. A canvi, els representants de la Udr oferien la constitució del Consell Central de la Reforma Agrària, el qual hauria de treballar en

---

480 «El Pleno Regional de los Campesinos de la Confederación», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 6/I/1937.

481 *Correspondència*, 1936-1938. Arxiu Municipal de Cellera de Ter, 108. Citat a: Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña...*, p. 239.

una nova legislació agrària per a Catalunya. El Consell hauria d'estar format per tres delegats de cadascuna de les tres sindicals. Els cenetistes es negaren a donar suport a la iniciativa rabassaire si abans no es signava el dictamen. La manca d'acord entre rabassaires i ugetistes, per una banda, i cenetistes, per l'altre, posava de manifest la delicada situació de les relacions entre les formacions antifeixistes, les quals des de la CNT es donaven per trencades.⁴⁸²

L'endemà de celebrar el plenari cenetista, la Conselleria feia pública la creació del Consell d'Agricultura i l'ordre per constituir les juntes municipals agràries. Ambdues institucions havien d'estar constituïdes de la mateixa manera, amb una representació proporcional de totes les forces antifeixistes. Referent a les juntes municipals agràries, se n'hauria de constituir una a cada municipi i havia de tenir «cura de l'aplicació en el terme municipal de les disposicions que es dictin per la Conselleria d'Agricultura i obraran en tot moment d'acord amb les instruccions que els siguin donades pel Consell».⁴⁸³ Aquestes corporacions estarien formades pel president del sindicat local, un delegat de l'ajuntament, i un representant de cada una de les organitzacions sindicals constituïdes en aquell moment en la localitat. Amb la constitució de les juntes es construïa una altra estructura piramidal, paral·lela a la de la FESAC i depenent, com aquesta de la Conselleria d'Agricultura dirigida per Josep Calvet.

Al ple cenetista també s'hi va debatre sobre com havien de relacionar-se les col·lectivitats amb els sindicats agrícoles. Una qüestió que no era menor, doncs sumar-s'hi podia implicar perdre l'autonomia que les caracteritzava. Finalment el ple va aprovar que aquestes formessin part dels sindicats agrícoles, sempre i quant tinguessin personalitat jurídica pròpia. D'aquesta manera, podrien «servirse de sus organismos económicos para la adquisición de frutos, semillas, abonos y útiles necesarios para su desarrollo económico, teniendo libertad de federarse o administrarse ellas mismas». Una decisió, però que tampoc va ser senzilla de prendre i que, com a setembre, va implicar que Ramon Porté utilitzés les seves habilitats seductores per persuadir als companys. Després de presentar la dimissió

482 «Nuestros propósitos ante la opinión», *Acció Sindical*, [Valls] 7/I/1937.

483«Decret pel qual és creat el Consell d'Agricultura de la Generalitat de Catalunya», *DOG*, [Barcelona] 16/VI/1937 [publicat el 18/VI/1937].

CAPÍTOL 4

com a president del comitè, la qual va ser refusada, el ple va aprovar d'ingressar les col·lectivitats als sindicats agrícoles. Al cap i a la fi, encara quedava marge de maniobra pel que feia a la independència de les col·lectivitats. Quelcom que es va tractar al sisè punt, on es parlà de com establir les relacions entre les col·lectivitats pageses. En l'acord es plasmà que, essent com era la CNT la veritable impulsora de les col·lectivitats, aquestes havien d'estructurar-se de forma semblant al sindicat, és a dir, a partir de l'organització federal.⁴⁸⁴ Al cap i a la fi, la idea principal era que el sindicat havia de ser el creador de la col·lectivitat i, per tant, el principal responsable del seu control. Aquesta relació, però, que en la teoria semblava prou clara com demostraven diversos articles publicats a la premsa llibertària, generava certa confusió al portar-se a la pràctica. En molts municipis, ja fos per manca d'efectius o de suports, el sindicat i la col·lectivitat acabaven esdevenint una mateixa cosa, malgrat que en les declaracions s'afirmés l'autonomia col·lectivista.

El debat sobre l'estructura federativa que havien de tenir les col·lectivitats era similar al que s'estava discutint en terres aragoneses. En el seu estudi, Julián Casanova apuntava que, sis mesos després de la revolta, les col·lectivitats no tenien cap òrgan de direcció i coordinació regional, i potser el motiu pel qual es tardés tant en constituir-lo fos degut a l'existència del Consejo de Aragón, el qual regulava l'administració del territori republicà i de les activitats col·lectivistes. La seva constitució, segons afirma el mateix autor, cal buscar-la en que el Comitè Regional de la CNT no estava satisfet amb la intervenció del Consejo en aquesta matèria, per la qual cosa no tardaren a sorgir veus sol·licitant un major control de les col·lectivitats que permetés contrarestar les possibles obstruccions que es poguessin efectuar des de les formacions del Front Popular.⁴⁸⁵ Una idea que no tardà en posar-se de manifest dins la regional catalana.

Com hem vist en el capítol anterior, la violència a la rereguarda s'havia caracteritzat per la persecució dels que havien participat en la revolta, i era molt difícil de diferenciar entre aquella que defensava la revolució i la que perseguia els seus rivals polítics; va seguir com una tasca urgent per a suprimir la contrarevolució

484 «El Pleno Regional de los Campesinos de la Confederación», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 6/I/1937.

485 Julián Casanova: *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa...*, p. 178.

SEGONA PART

i va desembocar en una qüestió de llei i ordre revolucionaris. Els Fets de la Fatarella, emmarcats en aquesta tasca de supressió de la contrarevolució, ajudaren a alimentar la idea estesa d'una guerra civil dins el camp republicà. D'aquesta manera, classificant la protesta amb l'etiqueta facciosa, el poder silenciava l'oposició. El 18 de març de 1937, Lluís Ardiaca, aleshores Director General d'Agricultura, enviava una carta a Josep Tarradellas per advertir-lo d'un article crítica amb les actuacions de la conselleria publicat a *Solidaridad Obrera*. Ardiaca destacava el to bel·ligerant, «immoderat i inacceptable [...] en el qual sembla anunciar-se el començament d'una guerra civil al camp català».⁴⁸⁶ Amb tot, les declaracions d'Ardiaca no eren altre cosa que l'exemple de la successió de crítiques mútues i acusacions de quintacolumnisme entre cenetistes i socialistes unificats durant l'hivern i la primavera de 1937.

Al Ple Regional de la CNT celebrat a Barcelona entre el 25 de febrer i el 3 de març es respirava una atmosfera carregada de desconfiança cap a la resta de formacions antifeixistes. Els representants agraris, com Camil Boldú, Francesc Callol i Joaquim Valero, qüestionaven obertament la Conselleria d'Agricultura a qui creien amb la intenció de perjudicar a les col·lectivitats, atès el tracte preferent que aquesta donava als arrendataris i petits propietaris. La mala maror que es podia palpar, l'acompanyava un desànim general, especialment quan des del CRRC es feia evident que les converses d'unitat amb la UGT i la Udr, en aquell moment, estaven trencades. No obstant això, la insistència de Porté, es mantenia en quan al suport que la CNT havia de donar a la Conselleria, sempre i quan aquesta, es clar, ajudés de manera clara el projecte agrari, «pues en conciencia no queremos hacernos cómplices de la desmoralización que empieza a imperar en nuestra organización y que tiende a acrecentarse por la actitud partidista de los estamentos oficiales hacia determinadas organizaciones».⁴⁸⁷

Des de finals de desembre de 1936 anava creixent un moviment de *fronde* en el si de la CNT. És a dir, un conjunt de moviments de protesta, aparentment aïllats, en contra de la creixent autoritat del govern. No va tenir un únic origen ni un sol motiu. Hi havia una raó general, el neguit pel rumb que anava prenent la situació

486 Carta de Lluís Ardiaca a Josep Tarradellas, [18/III/1937]. AMTM, Guerra Civil, Agricultura, reg. GC44-1-7.

487 «Informe del Comité Regional de Relaciones Campesinas», *Acció Sindical*, [Valls] 11/III/1937.

catalana com a conseqüència del procés de recuperació de l'autoritat institucional –encara que on fos ni complet ni efectiu- i per les reformes que s'impulsaven en l'economia i en la política de proveïments o que s'anunciaven en l'àmbit militar i en el de Seguretat Interior.

Les raons del seu desencís eren, deien, els entrebancs que els hi havien posat des dels partits que sí controlaven les institucions. En aquest sentit, el tema clau era el control sindical. Asseguraven que, mentre l'organització confederal havia crescut en perspectiva general, havia perdut influència al camp. Però, de fet, mai n'havia tingut tanta. No obstant això, aquest fenomen de retrocés s'atribuïa a dos principals motius, la manca de connexió d'alguns membres de la CNT, que la confederació havia enviat a les poblacions rurals per fer efectiva la col·lectivització, i per l'altra, l'aplicació del decret de sindicació obligatòria. Sobre aquest darrer punt, els delegats de la comarca d'Igualada ho resumiren afirmant que la UdR volia absorbir el sindicalisme pagès, i van assenyalar que el conseller d'Agricultura «no hace la labor antifascista del momento, más bien es el abogado de los rabassaires»,⁴⁸⁸ quelcom que també compartien els companys de Girona, els quals s'havien quedat fora de joc durant ja les primeres setmanes de setembre.

Les conseqüències inesperades que va tenir la sindicació obligatòria van posar en relleu que, més enllà de l'èpica de les mobilitzacions d'entusiasme de les jornades de juliol, la CNT no estava recollint els fruits que li podien donar haver-se posicionat com una formació d'avantguarda revolucionària. El sindicat confederal estava perdent l'hegemonia entre les classes treballadores catalanes des de la proclamació de la República, atès que ja no era l'element central del sindicalisme. La sindicació obligatòria havia polaritzat el sindicalisme entre la CNT i la UGT, i el que preocupava d'allò més era la força que estava prenent el sindicat socialista. Segons les dades proporcionades pels estudis d'Eulàlia Vega, la regional catalana de la CNT comptava amb 134.381 afiliats en el moment de celebrar el congrés de maig de 1936. N'havia perdut més de la meitat en una clara constant a la baixa d'ençà del congrés del juny de 1931, on hi havia representats fins a 291.150 afiliats.⁴⁸⁹ El 1937 la situació havia variat

488 Memòria del Ple de març de 1937. Archivo de la CNT – Archivo ISSG-Amsterdam, Fundación Anselmo Lorenzo, rodet 232.

489 Eulàlia Vega: *Entre la revolució i la reforma. La CNT a Catalunya...*, p. 146.

SEGONA PART

ostensiblement. Si ens aturem a observar les respostes de les federacions comarcals i locals de la CNT a la petició que els va fer el Comitè Regional del sindicat l'estiu de 1937 amb l'objectiu de conèixer l'abast real de la formació, es posa de manifest que la CNT comptava al voltant de 398.811 afiliats. Tanmateix, cal anar en compte amb els dades emeses pel mateix sindicat atesa la impossibilitat de contrastar-les amb altres fonts, però també cal tenir en compte que algunes federacions, com la de Reus, Amposta, Vielha o Sort, no respongueren a la petició del Comitè i per tant hem de ser conscients que treballem amb dades de mínims.⁴⁹⁰ La quantitat d'informació que recullen les respostes de les federacions ens apropen a la realitat sindical de l'estiu de 1937. Quants estaven afiliats a la CNT, quants a la FAI i quants a les Joventuts Llibertàries, o bé quins rams productius tenien més pes en una o altra comarca.⁴⁹¹ En aquest sentit, es interessant observar que la CNT comptava amb 30.174 afiliats a les seccions de camperols, és a dir, quelcom superior al 7,5% del total d'afiliats.⁴⁹²

Amb tot, la CNT havia recuperat la presència entre els treballadors d'ençà 1931, però, com ja hem indicat, la UGT li disputava l'hegemonia sindical. Un cop iniciat el conflicte, les dues centrals van experimentar un notable procés de creixement, més significatiu en una UGT que partia d'uns nivells d'afiliació molt més baixos que els confederals. En aquells moments, tot i haver rebut notables incorporacions com resultat de les esmentades tendències unitàries, el sindicat socialista no havia agrupat més de dos centenars de sindicats, amb un màxim de 40.000 afiliats. El procés de creixement experimentat per la UGT a partir l'estiu de 1936 va determinar que, en el mateix mes d'octubre, s'afirmés agrupar 435.000 treballadors, i 600.000 durant la celebració del III Congrés celebrat el novembre de 1937. Tot i l'exageració, els càlculs de David Ballester ens porten a acceptar els 486.000 afiliats com a xifra aproximada de la afiliació ugetista durant el període bèl·lic. Era el moment de màxima implantació del sindicat socialista. En relació al que s'ha exposat anteriorment, cal

---

490 «Datos estadísticos». Archivo de la CNT – Archivo ISSG-Amsterdam, Fundación Anselmo Lorenzo, rodet 82.

491 Berger va recollir en un article totes aquestes dades: Gonzalo Berger Mulattieri: «El pes específic de la CNT en el context dels fets de maig del 1937. Anàlisi d'afiliació sindical de la Federació Regional de Catalunya». Disponible al perfil d'ACADÈMIA de l'autor [17/VI/2019].

492 «Memoria del Pleno Regional de Sindicatos, Secciones y Colectividades», 29 i 30 de maig de 1937. Archivo Histórico Nacional (AHN)-Salamanca, Sección Político-Social, Barcelona, 920/2/2-5.

CAPÍTOL 4

ressaltar que la ràtio més alta entre afiliació ugetista i població comarcal es trobarà en aquelles comarques on l'entrada en massa dels Sindicats d'Oposició a les files de la UGT li havien donat una força i presència desconeguda fins llavors en aquelles demarcacions: el Vallès Occidental i el Bages, ambdues amb un 26%, o bé en aquelles on els ingressos procedents dels sindicats pumistes de la FOUS havien estat importants, com al Segrià, on s'assoleix un 22%, o d'altres d'escassa implantació ugetista-socialista com el Baix Camp, amb un 21%, i el Baix Ebre, amb un 19%.⁴⁹³ En canvi, per al cenetistes la seva presència destacava al Baix Llobregat, amb el 37%, i el Barcelonès amb el 24%. Fora de l'àmbit metropolità, destacaven la Conca de Barberà, amb el 20%, i La Selva i l'Anoia, amb el 19% i el 18% respectivament.

El neguit entre les files cenetistes també tenia raons internes i es discutien en esferes molt diverses: en el debat polític general, en la participació o no dels governs, en les relacions entre els diferents sindicats que la integraven i els criteris d'estructuració sindical, derivats de la nova posició que s'ocupava en la producció però que al mateix temps alteraven adscripcions i correlacions internes; i en el debat sobre la capacitat dels sindicats per controlar per ells mateixos l'economia, cosa que duia a qüestionar-se el model de col·lectivització i la seva superació pel que la CNT entenia com a model de socialització. El fet característic d'aquesta situació no eren els diferència d'opinions. De fet, la CNT mai havia estat una formació amb una sola línia de pensament ni d'acció. El fet característic era que les discrepàncies en el seu si es van multiplicar en el moment més inoportú per a ella, en el zenit de la seva influència.⁴⁹⁴

Abans d'acabar el mes de maig, el ple del CRRC es va tornar a reunir a Barcelona. Les xifres declarades pels delegats referents als pagesos que representaven havia disminuït lleugerament respecte les que s'havien presentat al congrés del maig anterior a Saragossa. La xifra total de representats era de 30.042 pagesos.⁴⁹⁵ Si tenim en compte les dades del cens de camperols dels anys 1935-1936, es pot observar que la presència de la CNT entre la pagesia tenia uns índexs importants especialment a

---

493 David Ballester: *Els anys de la guerra. La UGT de Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Columna, 1998, p. 339-340.

494 José Luis Martín Ramos: *La rereguarda en guerra...*, p. 330-332.

495 Es poden consultar totes les dades disponibles al quadre de l'annex 7, p. 413.

SEGONA PART

Tarragona (51,77%). A Girona i a Lleida el percentatge es reduïa considerablement, amb el 12,2% a la primera i el 9,47% a la segona. Ara bé, cal anar amb compte amb el tractament d'aquestes dades. Per una banda perquè són conegudes les dificultats per comptabilitzar els afiliats reals de les formacions –també a l'hora de fer censos. I per l'altra, perquè el congrés cenetista es va celebrar en plena guerra de xifres entre les dues centrals sindicals i, possiblement, les dades estiguin lleugerament inflades. Amb tot, però, no deixen de mostrar uns percentatges de sindicació elevats entre la pagesia, especialment, a Tarragona, on hi havia un major nombre de jornalers segons el cens.⁴⁹⁶

L'objectiu del ple de maig del CRRC era donar un pas endavant sobre el que havia iniciat al darrer ple de gener. Els dos punts a tractar era la federació de les indústries agrícoles i la de les col·lectivitats. El 3 d'abril anterior, Joaquim Valero, el gandesà membre del comitè de relacions camperols, publicava a *Campo* un article en el qual posava de manifest la necessitat de federar les col·lectivitats com ja s'havia fet a l'Aragó i a tres de les comarques ebrenques, —la Ribera, la Terra Alta i el Priorat—, les quals ja havien aprovat uns estatuts per federar-se, «estableciendo la solidaridad y la igualdad económica y social de todos los componentes de las colectividades de los distintos pueblos».⁴⁹⁷ No obstant això, Pere Segarra era més prudent i assegurava que calia anar poc a poc a l'hora d'estructurar els mecanisme que havien d'assegurar el manteniment de les col·lectivitats. Al cap i a la fi, federar-les, era construir un estructura paral·lela a la que representava la FESAC, la qual rebia el recolzament del govern. El líder vallenc reafirmava la seva prudència assegurant que els sindicats camperols de la CNT estaven integrats per arrendadors, parcers, jornalers i petits propietaris, i que els pagesos, en qualsevol d'aquestes modalitats, havien format les col·lectivitats, i que molts altres —la majoria— s'hi mantenien al marge. És a dir, no s'estava plantejant un projecte de majories per al camp, sinó que s'estava implantant una política estreta, de consum intern per la pròpia CNT i els convençuts.

---

496 Luis E. Espinoza, Ricardo Robledo, Mª Pilar Brel i Julio Villar: «Estructura social del campo español: el censo de campesinos (1932-19369). Primeros resultados», dins a: Ricardo Robledo i Santiago López: *¿Interés privado, bienestar público?: grandes patrimonios y reformas agrarias*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2017, p. 307-342.

497 «Constituyamos la Federación de Colectividades», *Campo*, [Barcelona] 3/IV/1937.

CAPÍTOL 4

Formulava aquesta precisió perquè sabia que hi havia el criteri d'organitzar les col·lectivitats amb plena independència de l'acció de govern, i «aún se alimenta el propósito de cierta agresividad de las mismas en contra de los otros campesinos», cosa que conceptuava com un error que podria ser de fatals conseqüències per a la CNT. La seva sentència era categòrica:

«Creemos que las colectividades agrícolas deben tener un órgano de relación para su ayuda mutua, para la adquisición en común de semillas, abonos, animales y maquinaria, para el fomento de la producción; pero todas estas actividades han de desenvolverse en el marco de la Federación Regional de Campesinos como Sección de Trabajo Colectivo, con amplia autonomía para su mayor desenvolvimiento; pero nunca al margen de la misma. Si así fuera, no dudéis que se crearía un divorcio entre los campesinos que llevaría consigo la destrucción de la C. N. T. en el campo, que, por otra parte, preparan y desean nuestros adversarios. Los exclusivismos en organización, la Confederación los ha pagado muy caros».⁴⁹⁸

Quan el ple volgué posar a debat la federació de col·lectivitats, una bona part dels integrants camperols procedents de les files del trentisme s'hi mostraren en desacord. A la pregunta de si es creia oportuna la creació d'una federació de col·lectivitats, el delgat de Vallmoll, Pere Torrents, advertí del mal pas que es faria si aquesta s'acabava materialitzant. Potser un dels punts més interessants dels darrers plens, fou l'aportació del delegat vallmollenc quan recordà a la sala que, abans de 1919, ja hi havia la Federació Nacional de Camperols [sic.]⁴⁹⁹ i que l'estructura industrial havia fet que s'anés a remolc de la ciutat, circumstància que havia debilitat l'acció al camp. Torrents va posar de manifest el que li semblava era un error del CRRC quan plantejava la federació autònoma de les col·lectivitats respecte del sindicat, doncs ja hi havia un secretariat de Col·lectivitats al Comitè que els hi donava visibilitat. Per a Torrents, les col·lectivitats havien de ser incloses als sindicats agrícoles, sense excloure que aquestes poguessin tenir una relació entre si en tots els aspectes.⁵⁰⁰ La crítica de Torrents s'articulava a través de dos eixos, per una banda, a nivell estratègic, si es creava una Federació de Col·lectivitats, aquestes es presentarien com a competidores dels sindicats agrícoles, i per tant, competidores de la línia política agrària del govern. Quelcom que la confederació no es podia permetre. L'altra eix era sobre la tàctica. La memòria de l'experiència durant el trienni bolxevic era ben

---

498 «Sugerencias. Organización campesina», *Acció Sindical*, [Valls] 27/V/1937.

499 Torrents es referia a la FNOAE dels inicis de la dècada de 1920.

500 «Pleno Regional de Campesinos. Tercera sesión», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 2/VI/1937.

present. Quelcom que, per altra banda, no era gens estrany, doncs l'acció dels pagesos cenetistes, especialment d'aquells representants tarragonins, la FNOAE havia tingut un paper principal a l'hora d'articular les demandes camperoles entre 1919 i 1921. D'aquella experiència, els sindicalistes n'havien tret alguns aprenentatges sobre la necessitat de la unitat dins el sindicat a pesar de la diversitat d'oficis. Amb la crítica de Torrents, semblava que la proposta unitària de Salvador Seguí al congrés de Sants aparegués com un toc d'atenció. Amb l'actitud general de l'assemblea semblava que es posés en qüestió el funcionament a través del sindicat únic i es tornés a l'estretor corporativa dels particularisme professionals.

Però el que s'estava discutint al Ple del CRRC no era nou. Des d'inicis de 1937 s'havien donat debats similars a l'Aragó amb la constitució de la Federación de Colectividades el 14 de febrer, a Caspe, en el marc del primer Congrés de Colectividades de Aragón.⁵⁰¹ La Federación es convertí en un autèntic mal de cap per al Consejo de Aragón, ja que exercí com a element de pressió cap al govern revolucionari perquè estengués la producció col·lectiva. A mitjans de març de 1937, durant el Ple Regional de Comarcals de la CNT celebrat a Alcañiz, sorgiren diverses crítiques dels delegats de la Federación cap al Consejo, perquè aquest els hi havia negat poder exportar productes per compte propi. Però la protesta quedà en un no-res. La direcció del Consejo va quedar ratificada pel Comitè Regional de la CNT i això, a la pràctica garantia l'absència de l'oposició sindical, atès que els representants col·lectivistes eren militants cenetistes. L'objectiu dels integrants del Consejo era mantenir aquella posició fos com fos. Suprimir-lo, com defensaven alguns delegats de la Federación, podia suposar que «el Gobierno con sus leyes coercitivas trataría de apoderarse de nuestra economía». Miguel Chueca, conseller de treball del Consejo de Aragón, tenia clar que el govern de la República «buscaría la forma de apoderarse también de la influencia política que ejercemos en el pueblo aragonés».⁵⁰² A partir de l'agost de 1937, aquest fantasma es materialitzà amb la dissolució del Consejo i

501 Actes del Primer Congreso Extraordinario de Colectividades de Aragón, 15 i 16/II/1937. Citat a: Julián Casanova: *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa...*, p. 178-179.

502 Actes del Ple Regional de Comarcals de la CNT, Alcañiz, 15 i 16/III/1937. Citat a Julián Casanova: «Campesinado y colectivizaciones en Aragón: la lucha por el control de la revolución», dins a: Julián Casanova (comp.): *El sueño igualitario: campesinado y colectivizaciones en la España republicana...*, p. 55.

CAPÍTOL 4

la desarticulació de l'estructura col·lectivista a l'Aragó, que pel que feia referència a Catalunya, únicament variava d'agents. A més de la UGT, el principal adversari per als cenetistes catalans eren la Udr i un PSUC que, aparentment, movia els fils des de la penombra. El posicionament dels partidaris de les federacions col·lectivistes (aragonesa i catalana) semblaven entreveure la seva disposició a cedir la probabilitat de ser capaços de dirigir el moviment antifeixista, de deixar de pensar com un bloc, per mantenir la posició, aïllada, que els oferien la federació de col·lectivitats cenetistes.

La disjuntiva entre els sindicats únics i la federació catalana no es solucionà al ple del maig. La manera de com abordar l'entrada als sindicats agrícoles fou una qüestió que s'allargà en el temps, com s'evidencià al darrer ple de comarcals celebrat a Barcelona el 30 de desembre de 1938. En la seva intervenció Joan Arans va sostenir que, tot i haver mantingut polèmiques dures amb els sindicats agrícoles, n'era del tot partidari i que, si no hagués estat per aquests, la majoria de col·lectivitats no existirien, ja que no s'haurien pogut obtenir productes per repartir. En la seva intervenció, Arans destacà que s'havien enviat les diligències corresponents a la Conselleria, la FESAC i al Servei de Cooperació de la Generalitat, però de cap d'elles se n'havia obtingut resposta. Un fet que es l'assemblea vinculà a una suposada manca d'interès de la Generalitat per al camp, en uns moments, tot sigui dit, de retirada militar i civil després del desastre bèl·lic a l'Ebre.

Marginalitat cenetista

La victòria armada sobre la CNT i el POUM després dels Fets de Maig de 1937 havia donat aire al projecte frontpopulista per regular el nou ordre al camp, dirigit pel PSUC i la Udr. Malgrat la posició privilegiada dels frontpopulistes, no va ser fins al juliol que es publicà el decret de distribució de terres en el que també es contemplava el treball col·lectiu, aleshores anomenat cooparticipatiu. Una legislació que regulava l'explotació de les finques agrícoles gairebé vuit mesos després del *Decret de Col·lectivitzacions* de la indústria de l'octubre de 1936. Però a què es devia una regulació tant lenta? El 10 de juny de 1937, l'editorial d'*Acció Sindical*, assegurava que

SEGONA PART

«el fet de que no s'hagin legalitzat les col·lectivitats agrícoles després de 10 mesos de revolució és el més ferm testimoniatge d'hostilitat en vers les mateixes. ¡Camperols, vigileu i prepareu-vos a defençar [sic.] les vostres terres!».⁵⁰³ No els faltava raó a l'hora d'apuntar que des del govern no s'havien fet els passos necessaris perquè les col·lectivitats agrícoles tinguessin el mateix reconeixement que les industrials. De fet, i com ja he assenyalat, des del mateix govern es deia públicament que el projecte col·lectivista no era el seu projecte. El que calia, havia sentenciat Lluís Ardiaca a l'octubre, era potenciar l'economia de guerra.

El març de 1937, en una concentració de rabassaires a Osona, el mateix líder socialista s'havia dedicat a difamar sobre aquells qui volien col·lectivitzar tota la terra, però va evitar oposar-se a la col·lectivització. El responsable d'Agricultura va apuntar que la política de la UdR, i per tant la de la Conselleria, no era la de rebutjar les col·lectivitats, sinó d'acceptar-les i encarrilar-les racionalment.⁵⁰⁴ Una línia assenyalada ja per Nònit Puig el desembre de 1936 quan apuntava que des de la UdR

«no discutim pas el col·lectivisme, discutim sols l'oportunitat de la seva aplicació avui o de les conveniència d'ajornar la seva realització com a doctrina i com a programa per a demà. Avui, per sobre de tot, hi ha un imperatiu del moment que no admet ni dilacions ni discussions, GUANYAR LA GUERRA. Quan s'hagi guanyat la guerra, quan els ànims s'hagin ja asserenat, aleshores, amb tota calma, i amb la deguda serenitat es podrà pensar amb la necessitat de col·lectivitzar, no unes parcel·les de terrenys incautades [sic.] als enemics facciosos, sinó tota la terra». ⁵⁰⁵

Així doncs, l'objectiu d'aquelles declaracions no anaven destinades a evitar la «tremenda experiència» de les col·lectivitats, com advertí Lluís Ardiaca, sinó mantenir-ne el control. Controlar la producció a nivell local a través dels sindicats agrícoles significava controlar el poder local. Situar-se en una posició dirigent dins el bloc antifeixista no era una qüestió menor, era la diferència entre la supervivència i la desaparició de la formació. Precisament la creació del Consell d'Agricultura i la constitució de les juntes municipals agràries eren un dels principals punts en aquest procés, iniciat amb la creació de la Federació de Sindicats Agrícoles i l'obligatorietat de la sindicació dels pagesos. Però estructurar-lo no fou una tasca senzilla per

⁵⁰³ *Acció Sindical*, [Valls]10/VI/1937.

⁵⁰⁴ Generalitat de Catalunya: *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya. La crisi d'abril del 1937*, Barcelona, Edicions Dau, 2009, p. 682.

⁵⁰⁵ «El col·lectivisme al camp català», *Terra Lliure*, [Barcelona] XII/1936.

als dirigents de la Conselleria d'Agricultura. El mateix Consell projectat el gener com a contrapartida per no haver signat el dictamen Ardiaca-Porté, no es posà en funcionament fins al 8 de setembre de 1937.

La figura del Consell es recuperava d'ençà de 1932 i mantenia les mateixes funcions: les d'assessorament i execució. En un inici es va preveure que al Consell hi participessin únicament la UdR, la CNT i la UGT, però les batusses entre la CNT i la UdR per controlar la Conselleria donaren lloc a que el 5 de maig de 1937 els cenetistes aconseguissin treure del càrrec a Josep Calvet, el qual fou substituït per Joaquim Pou, membre del PSUC i designat per la UdR. S'havia aconseguit entre poc i res. Pou comptà amb la CNT en la política institucional després dels Fets de Maig i va cedir a la constitució del Consell de manera formal tal i com reclamava el sindicat. Però aquesta vegada només tindria funcions consultives. Amb el retorn de Calvet al capdavant de la Conselleria el mes de juny, es començaren les negociacions per constituir el Consell. Fou presidit per Pau Padró, cap dels Serveis Socials del Departament d'Agricultura; mentre que al secretariat hi hauria Josep Santaló, cap dels Serveis Jurídics. La resta de vocals eren Ramon Porté, Joan Arans i Josep Roigé (CNT); Benjamí Janer, Gregori Biosca, Amadeu Aragay (ERC); Cèsar Borràs, Albert Pujolar, Cristòfol Rebull (UdR); Miquel Curcó, Pau Gil i Joan Pié (UGT); Joaquim Gratacòs, Josep Alcózor i Josep Belloch (PSUC); Ferran Paladella, Eugeni Ramon i Joan CID (ACR).⁵⁰⁶ D'ençà del maig, la capacitat negociadora de la CNT havia mermat i era molt menor que a principis d'any. Semblava que, amb la constitució de Consell d'Agricultura com a exemple, havien perdut bous i esquelles.

A la sessió del Ple de desembre de 1938, Camil Boldú, destacà el silenci a la proposta de col·laboració de la CNT amb el govern. La raó principal, deia, era el pes que el PSUC havia pres dins el govern i, especialment, Joan Comorera com a conseller d'Economia. Per al de Lleida, el problema principal, era que, mentre el Govern de la República reconeixia la confederació a la resta de l'Estat com un agent polític a tenir en compte, la Generalitat i la FESAC exclouïen a la CNT de qualsevol decisió. Boldú concloué afirmant que «hemos de procurar que ellos carguen la responsabilidad de sus actos, ya que ahora nos lo quieren cargar a nosotros», fent referència a la situació

---

506 Cf. Josep Sánchez Cervelló: «Agricultura (1931-1939)»..., p. 142-143.

SEGONA PART

general de la rereguarda pel que feia a proveïments.⁵⁰⁷ La situació era cada vegada més delicada i les col·lectivitats que no havien entrat a formar part del sindicats agrícoles només rebien els subministraments que els donaven des del govern de la República. La conclusió de Boldú, potser més fruit de la impotència del moment que no pas d'una valoració acurada dels fets, distava molt de ser un respectuós exercici d'autocrítica. Un postura molt similar a la que, des d'una perspectiva més àmplia, havia plantejat Jaume Balius l'any anterior quan afirmava, en un exercici de crítica cap a la jerarquia de la CNT-FAI, que «la CNT estava huérfana de teoría revolucionaria. No teníamos un programa correcto. No sabíamos a dónde íbamos».⁵⁰⁸

El que posava de manifest el darrer Ple de desembre de 1938 era la marginalitat de la CNT catalana i, en especial, dels seus dirigents agraris en el conjunt de la rereguarda antifeixista i el neguit que això els generava en la percepció de pèrdua de poder. Però no es tractava d'una pèrdua total. El problema era que l'expectativa que s'havia generat per a si mateixa l'organització cenetista, en les primeres setmanes de la guerra, no es complia. Havia descartat «anar a totes», perquè ni havia previst la situació ni era capaç de controlar-la del tot. La CNT havia cedit un pacte polític en la gestió general del poder i esperava contrarestar-lo amb la multiplicitat de poders estesos pel territori, la preponderància en els diversos sectors d'activitat productiva i amb la presència armada als carrers i al front. Però la multiplicació de situacions de poder del que la CNT va decidir dependre no va resultar estable i no va créixer fins a imposar les seves condicions, la qual cosa va condicionar l'execució de les polítiques acordades i la consolidació del pacte polític, el qual va consolidar la majoria de competidors de la CNT. Va permetre a Esquerra mantenir-se a la trinxera institucional a partir de la qual va recuperar organització i posicions territorials; al PSUC emergir com alternativa; i a la UGT i la UdR, situar-se en una alçada considerable per equilibrar les forces amb la CNT a la ciutat i al camp.

---

507 Acta del Ple del 30/XII/1938, Archivo de la CNT – Archivo ISSG-Amsterdam, Fundación Anselmo Lorenzo, rodets 261.

508 Los Amigos de Durruti, *Historia de la nueva revolución*, Barcelona, 1937. Citat a: Chris Ealham: «De la cima al abismo. Las contradicciones entre el individualismo y el colectivismo en el anarquismo español»..., p. 147.

4.3 «Qui vol el fi, vol els mitjans». L'antifeixisme dins les col·lectivitats

Si ens aturem a analitzar les filiacions de les col·lectivitats segurament trobarem diferències molt destacables tant pel que fa a l'espai com al temps. Des de les primeries d'agost de 1936, la FETT havia recordat que era partidària de la col·lectivització de la terra, sempre i quan no es treballés o bé els propietaris s'haguessin implicat en la revolta, o haguessin fugit o emboscat. Els seus principals arguments en la defensa de la col·lectivització eren, per una banda, l'educació solidària i de disciplina social que implicava davant de les enemistats que generava la cultura de la propietat privada; i per l'altra, l'especialització i la divisió del treball al camp, les quals, segons deien, elevaven la productivitat i afavorien que el pagès pogués dedicar més temps al lleure i a la conciliació familiar.⁵⁰⁹ Però també és cert que la defensa de les col·lectivitats agràries pels ugetistes passava per una condició indispensable, la voluntarietat dels que les integraven. La col·lectivitat no podia existir en perjudici del respecte cap a la petita propietat i per això, els dirigents socialistes, no van dubtar en realitzar campanyes i mítings de denúncia cap a les col·lectivitzacions forçoses dels cenetistes.

Per als socialistes, calia respectar aquella extensió de terra que una família era capaç de treballar pels seus propis mitjans i no depenia de treball assalariat per tirar-la endavant. N'és una bona mostra la documentació generada pel comitè local de la UGT de Lleida el 1937. Els seus integrants havien optat majoritàriament per mantenir les explotacions individuals i familiars, tot i que defensaven la col·lectivització de les grans propietats o quan afectava als interessos de la guerra —en aquest cas l'orientació sempre havia de correspondre a la Generalitat—. La posició del sindicat socialista quedava perfectament reflectida en l'apartat que l'informe del comitè local de la UGT dedicava a la qüestió agrària, i en la qual es posicionava al respecte del decret de col·lectivitzacions del govern. En l'informe, el comitè rebutjava «la col·lectivització per sistema i especialment quan els interessats s'hi haguessin manifestat contraris. Aquesta era una qüestió especialment sensible al camp donada la mentalitat específica dels camperols i la seva menor preparació política» i apostava

509 *Colectivismo*, [València] 15/XII/1937.

per la «llibertat dels camperols per treballar la terra col·lectivament o familiarment i per decidir els mètodes de conreu que creguessin més convenients. La rendibilitat de la terra millorarà si els camperols se senten segurs [doncs] l'esforç dels camperols és tan necessari a la rereguarda com al front. La guerra es podia perdre si els atacs als drets dels camperols els hi restaven entusiasme».⁵¹⁰ En conseqüència, la solució que adoptà la UGT fou la de conciliar els interessos, aparentment contraposats, dels col·lectivistes i els individualistes i, tot això, malgrat que en els seus congressos continuava reafirmant la postura preferent de formar col·lectivitats amb les terres confiscades.⁵¹¹

Des de la CNT, la defensa del treball en col·lectivitat es presentava com la solució per a reduir «el esfuerzo muscular, y por consiguiente, a menor cansancio, más posibilidades de cultivar la superación espiritual. La colectivización proporcionará también una mayor retribución en el trabajo realizado, que puede permitir al campesino atender mejor sus necesidades».⁵¹² Com ja hem vist, des del ple constitutiu del CRRC celebrat a Barcelona el setembre de 1936, els delegats acabaren per resoldre, a pesar de les dificultats, una posició conciliadora entre col·lectivització i petita propietat quan afirmaven que

el espíritu de independencia arraigado en nuestros campesinos, los cuales guiados por su afán de eximirse de la esclavitud, del salario o de la usura que representaba para ellos la aparcería y el arriendo, lo encarnaron en un solo pensamiento y una sola objetividad: TIERRA! La máxima aspiración era llegar a ser propietario de la misma. Y como un enamorado, cargado de pasión y mezclada con egoísmo ancestral, emprende el campesino veloz carrera para conquistar u obtener su objetividad [...] A la altura de tanta abnegación sacrificio, entendemos que si quisiéramos pretender la obligatoriedad inmediata de la colectivización de toda la tierra, incluso la que han adquirido los aludidos mártires del trabajo y de la abnegación, chocaríamos con una seria de obstáculos que impedirían el desarrollo normal de nuestra finalidad. El pequeño propietario está tan ligado al trozo de tierra que ha llegado a adquirir, que el mismo representa para él un trozo de su vida, y tenemos la convicción de que mira con recelo a todos los que él crea que intentan arrebatarárselo, aunque sea con el fin de proporcionarle un mejor bienestar.⁵¹³

El Ple va acordar establir la col·lectivització total a tots els municipis sempre i quan no existís el perill de despertar la oposició dels petits propietaris i els arrendataris.

510 Informe del Comitè Local de la UGT presentat al ple de Juntes Directives, 24/VIII/1937. Institut d'Estudis Ilerdencs, Lligat Areny. [p. 297]

511 Aurora Bosch: *Ugetistas y libertarios...*, 1983, p. 247.

512 «Los campesinos y "su" revolución», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 4/IX/1936.

513 «El magno pleno regional de campesinos», *Solidaridad Obrera*, [Barcelona] 8/IX/1936.

CAPÍTOL 4

En aquest cas, si la majoria dels pagesos de la localitat no compartien aquest criteri, els sindicats haurien de respectar-los els cultius. Tanmateix, l'establiment de la col·lectivitat seguiria endavant, a partir de la confiscació de la gran propietat i dels béns dels partidaris de la revolta. Però sobre el terreny es feia difícil controlar algunes patrulles i nuclis cenetistes que estaven disposats a estendre el comunisme llibertari a qualsevol preu.

Una de les darreres valoracions globals sobre el fenomen col·lectivista a Catalunya es pot trobar a l'estudi de José Luis Martín Ramos sobre la violència i el control a la rereguarda. A través de les dades aportades per Bernecker, Martín Ramos ubica el fenomen col·lectivista en indrets al voltant del Camp de Tarragona, l'àrea metropolitana barcelonina, el Penedès, les Garrigues, el Segrià i la costa empordanesa. Després de fer el buidatge presentat en el capítol anterior es pot constatar que era una anàlisi ben encaminada. L'estudi de Martín Ramos ha estat un dels pocs que, junt amb els de Julian Casanova, Aurora Bosch i Pere Gabriel, han emfatitzat el paper de les formacions que es posaren al capdavant de les col·lectivitats. La majoria dels estudis precedents n'havien apuntat els agents, però s'havien limitat a numerar-los. Doncs de què servia aturar-se a analitzar les filiacions si el projecte revolucionari era conegut per tothom com un projecte de la CNT? Doncs precisament per això és important aturar-s'hi, atès que la participació de la resta de formacions permet destacar els desajustos entre els discursos públics i la pràctica en l'àmbit local i, precisament, posar de manifest aquell tacte de colzes que va descriure el dirigent comunista italià. També desfer certs llocs comuns sobre el paper de les formacions antifeixistes a l'hora de plantejar el seu projecte revolucionari per al camp. Doncs per a una part de la historiografia militant, propera als plantejaments llibertaris, s'ha entès la col·lectivització durant la guerra com la culminació d'un procés d'aprenentatge col·lectiu resultat de la pedagogia dels seus dirigents. La col·lectivitat s'havia d'ajustar, doncs, a unes característiques concretes: el control directe dels treballadors dels mitjans de producció, l'assemblearisme i l'autonomia obrera. Hi podria haver alguns desajustos, com el manteniment del salari, però si hi havia res que sortia de tot això, deixaria de ser el projecte autènticament col·lectivista. No obstant això, no hem dedicat a assenyalar la puresa de la praxis col·lectivista que,

SEGONA PART

com hem vist en el segon capítol, gaudia de components teòrics força ambivalents, sinó a evidenciar que, més enllà de la pràctica discursiva, el paper de les formacions antifeixistes en el desenvolupament de les col·lectivitats es caracteritzà per textures de grisos indicatives de la galàxia constitutiva de l'agència col·lectiva a l'espai agrari.

En l'estudi de Martín Ramos s'apuntava que, si bé descomptem les col·lectivitats de les quals no es coneix la filiació política o sindical, les integrades exclusivament per la CNT el significaven 40%, i en companyia de diverses organitzacions fins arribar a tres quartes parts del total. Les dades aportades per Bernecker posaven de manifest que la CNT era clarament dominant al sud i el sud-oest, a partir de les comarca del Penedès i l'àrea metropolitana amb l'eix Barcelona-Vallès-Maresme, en els quals només hi havia col·lectivitats pròpies de la CNT. També era important al Baix Llobregat i a les comarques empordaneses, però en aquests territoris la seva presència l'havia de compartir amb la UGT, la UdR i els sindicats agrícoles. La UGT estava present en un 19%, però només en una col·lectivitat de manera exclusiva, al Baix Camp, i compartia presència amb la CNT i la UdR a les comarques de la costa barcelonina i tarragonina, des del Baix Llobregat fins al Montsià, a més de tres àrees separades entre si: la de la Noguera i les Garrigues; les comarques pirinenques de la Cerdanya i el Ripollès; i les de l'Alt Empordà i el Gironès. En línies generals, la presència de la UGT a les col·lectivitats es donava en aquelles àrees en les quals la CNT era predominant, la qual cosa podria portar a pensar que hi eren més aviat per obligació que no pas per voluntat. La Unió de Rabassaires tenia cinc col·lectivitats pròpies i estava present en el 19%, situades, sobretot, a la zona del Penedès, el Tarragonès i el Garraf; i, d'una manera dispersa, al Baix Empordà, el Vallès Oriental, l'Alt Urgell, i la plana de Lleida. Als Sindicats Agrícoles els hi corresponia el 17%, amb sis col·lectivitats pròpies. Pel que feia els partits polítics, la seva presència era menor: Esquerra Republicana, per exemple, era present en el 10% i el PSUC, en el 9%, i cap dels dos partits en tenia cap de pròpia. I, finalment, el POUM, que sí tenia una col·lectivitat pròpia, la de Raïmat, només estava present en un 5%.⁵¹⁴

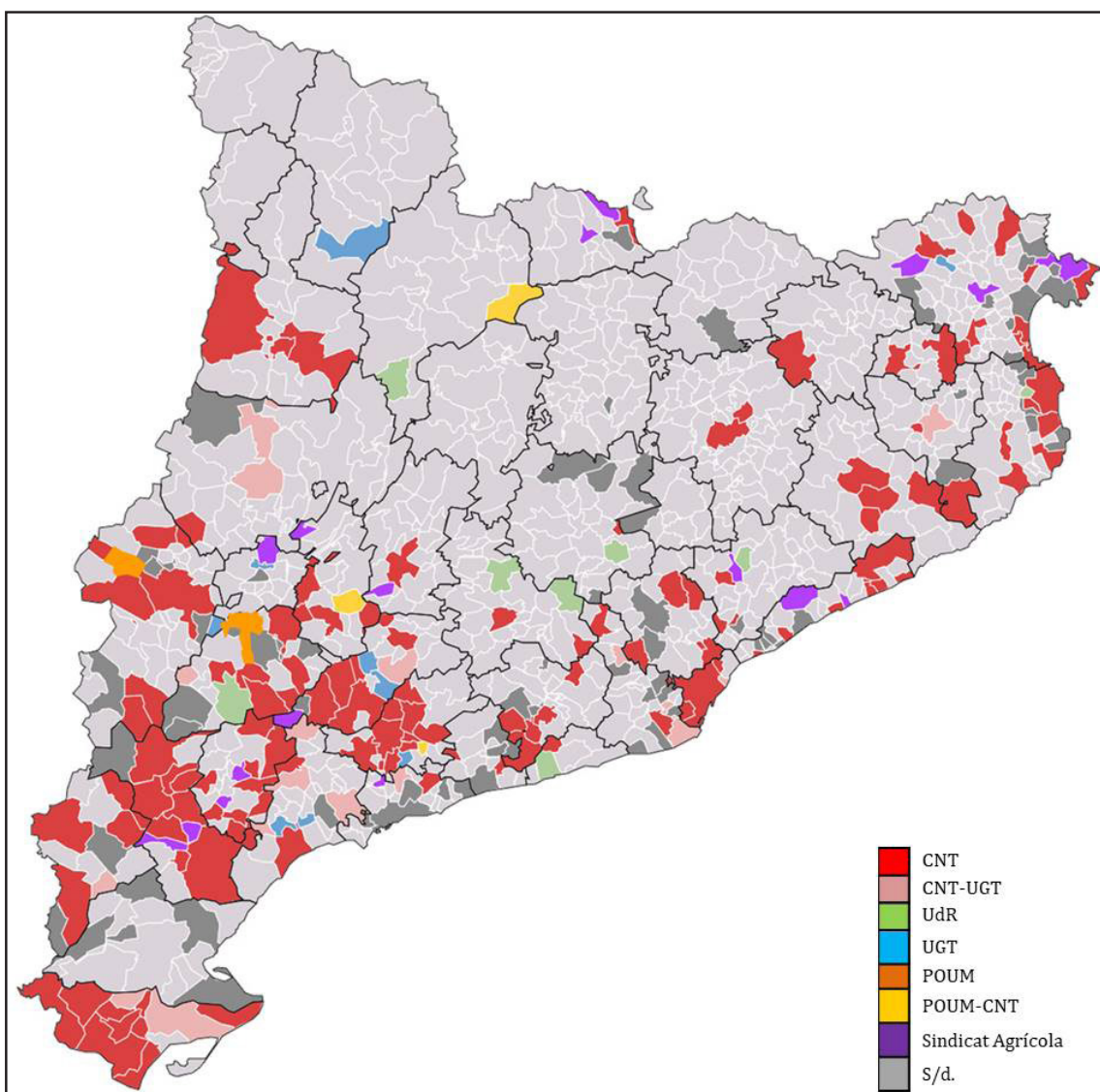
---

514 Walther L. Bernecker: *Colectividades y revolución social...*; José Luis Martín Ramos: *La rereguarda en guerra...*, p. 301.

CAPÍTOL 4

Tanmateix, després del repàs de documentació, es poden considerar un conjunt de canvis generals que, si bé no canvien la tendència, penso permeten imaginar una perspectiva més complexa a la situació que se'n podia derivar a partir de les dades de Bernecker. Si, com en el cas de Martín Ramos, descomptem les col·lectivitats de les quals en desconeixem la filiació política o sindical, ens queda un 70% de les col·lectivitats comptabilitzades i d'aquestes, efectivament, la CNT es posiciona com el sindicat dominant. Els cenetistes foren els qui tingueren major presència exclusiva amb una forquilla que anava des del 57%, a Lleida, fins al 79%, en terres gironines.

Figura 13: Municipis amb col·lectivitats segons la seva afiliació.⁵¹⁵

⁵¹⁵ Elaboració pròpia. Per no excedir-me amb la llegenda, la col·lectivitat de Boadella de l'Empordà, formada per membres d'ERC i el PSUC, està contemplada dins el bloc de la UGT.

SEGONA PART

Figura 14: Percentatge de col·lectivitats per comarca segons la seva afiliació.⁵¹⁶

Comarca	CNT	UdR	CNT-UGT	Sindicat Agrícola	UGT	POUM-CNT	POUM	ERC-PSUC	s/d.
Alt Camp	83,3	-	-	-	8,3	8,3	-	-	-
Alt Empordà	45,8	-	-	12,5	-	-	-	4,2	37,5
Alt Penedès	55,6	-	-	-	-	-	-	-	44,4
Alt Urgell	-	50	-	-	-	50	-	-	-
Anoia	50	50	-	-	-	-	-	-	-
Bages	14,3	14,3	-	-	-	-	-	-	71,4
Baix Camp	22,2	-	44,4	-	22,2	-	-	-	11,1
Baix Ebre	-	-	-	-	-	-	-	-	100
Baix Empordà	50	8,3	-	-	-	-	-	-	41,7
Baix Llobregat	23,1	-	23,1	-	-	-	-	-	53,8
Baix Penedès	33,3	-	-	-	-	-	-	-	66,7
Barcelonès	66,7	-	33,3	-	-	-	-	-	-
Berguedà	-	-	-	-	-	-	-	-	100
Cerdanya	25	-	-	50	-	-	-	-	25
Conca de Barberà	54,5	-	9,1	9,1	18,2	-	-	-	9,1
Garraf	100	-	-	-	-	-	-	-	-
Garrigues	44	12,5	6,3	-	-	-	6,3	-	31,3
Garrotxa	100	-	-	-	-	-	-	-	-
Gironès	50	-	16,7	-	-	-	-	-	33,3
Maresme	50	-	-	14,3	-	-	-	-	35,7
Montsià	81,8	-	18,2	-	-	-	-	-	-
Noguera	20	-	20	20	20	-	-	-	20
Osona	100	-	-	-	-	-	-	-	-
Pallars Jussà	100	-	-	-	-	-	-	-	-
Pallars Sobirà	-	-	-	-	100	-	-	-	-
Priorat	81,8	-	-	18,2	-	-	-	-	-
Ribera d'Ebre	72,7	-	-	18,2	-	-	-	-	9,1
Ripollès	-	-	-	-	-	-	-	-	100
Segarra	50	-	-	50	-	-	-	-	-
Segrià	46	-	-	-	7,7	-	7,7	-	38,5
Selva	100	-	-	-	-	-	-	-	-
Solsonès	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tarragonès	12,5	-	12,5	12,5	-	-	-	-	62,5
Terra Alta	57,1	-	14,3	-	-	-	-	-	28,6
Urgell	71,4	-	-	14,3	-	14,3	-	-	-
Val d'Aran	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vallès Occ.	71,4	-	-	-	-	-	-	-	28,6
Vallès Or.	50	16,7	-	16,7	-	-	-	-	16,7
Total	46,9	4	5,2	6,2	4,6	1,9	0,4	0,1	25,4

516 Elaboració pròpia.

CAPÍTOL 4

La resta de formacions sindicals, a compte propi, tenien un percentatge molt més reduït de col·lectivitats. Per exemple, les de la UGT a Lleida i Tarragona, escassament superaven el 8%. Les de la Unió de Rabassaires, amb mostres a Barcelona, Lleida i Girona, oscil·laven entre un 2,9% i un 11,1%. El POUM, per la seva banda, era l'únic partit polític que comptava amb col·lectivitats. La seva presència es reduïa a les terres de Lleida i amb prou feines representava el 5% del total. Concretament s'ubicaven a la finca de Raïmat i en una de les dues col·lectivitats del municipi de Juneda; ja que la CNT en tenia una de pròpia a la mateixa localitat. Però si aquesta era la situació de les col·lectivitats controlades exclusivament per una única organització, n'existien d'altres on les formacions sindicals i polítiques hi participaven de manera conjunta. Una mostra foren les col·lectivitats potenciades des de Sindicats Agrícoles, comitès antifeixistes o ajuntaments –que he unit en un mateix grup atesa la seva naturalesa coral i amb la finalitat de simplificar la mostra– les quals representaven al voltant d'un 8% en cada comarca.

Unió General de Treballadors

A excepció d'algunes col·lectivitats, com la de Boadella de l'Empordà, on els dirigents es definien com a membres d'Esquerra i el PSUC, les col·laboracions més habituals foren aquelles entre la CNT i la UGT. Representaven un percentatge molt petit, al voltant del 5% a Lleida i Girona i entre l'11 i el 13% a Barcelona i Tarragona. La seva importància residia no tant en els paràmetres quantitius sinó en els qualitius, atès que es tractava de col·lectivitats amb una rellevància superficial destacada. Bona part d'elles controlaven col·lectivitats en municipis d'una important activitat econòmica: com Reus, amb 762_{ha}; Amposta, amb 670_{ha}; el Prat de Llobregat, amb 1.500_{ha}; Martorell, amb 162_{ha}; o Sant Adrià del Besòs, amb 181_{ha}.

Les col·laboracions de les dues sindicals al llarg de la guerra van ser l'expressió de les estretes relacions que aquestes van mantenir, i de la similitud que van aconseguir les seves polítiques agràries durant la guerra. Aleshores ens podem preguntar: la formació d'aquestes col·lectivitats responia a una política dirigida des dels comitès sindicals o bé era resultat de les condicions de la localitat? No hi a cap mena de

SEGONA PART

dubte que aquestes disset col·lectivitats mixtes a Catalunya van ser la concreció dels desitjos d'unificació expressats reiteradament pels dos sindicats al llarg del conflicte, però si van tenir algun tipus d'influència de les línies marcades per les cúpules dirigents sobre la unitat sindical, aquesta va ser més aviat mínima.⁵¹⁷

Les direccions de les sindicals CNT i UGT van defensar com alternativa de futur la col·lectivització d'una economia que es volia socialista i a la que hi van introduir molts matisos i reserves que, en moltes ocasions, la historiografia de postguerra va decidir ignorar. La CNT i la UGT catalanes de l'estiu de 1936 van protagonitzar la major empena col·lectivitzadora quan el 22 d'octubre de 1936, després d'haver constituït el comitè d'enllaç entre la CNT i la UGT, va sortir a la llum el primer programa d'acció conjunta entre ambdues sindicals. Un programa que compon un bon resum de les preocupacions econòmiques del moment i de la capacitat del seu programa socialitzador, en especial, de la UGT, la qual va frenar algunes de les posicions més radicals dels cenetistes. En el programa d'acció conjunta, els sindicats s'afirmaven com a partidaris de la col·lectivització dels mitjans de producció, en especial d'aquells necessaris per guanyar la guerra i destacaven el respecte cap a les petites propietats agràries, industrials i urbanes, que no fossin dels partidaris de la revolta. Una col·lectivització que hauria de contribuir a concentrar al màxim els esforços per guanyar la guerra, afavorint un mandat únic que coordinés tota la activitat. Un mandat exercit des del Consell de la Generalitat, on hi havia representades totes les formacions antifeixistes. Tanmateix, ambdues sindicals no podien ignorar la tradició de lluita de la Unió de Rabassaires al camp català respecte a la millora i l'alliberament dels contractes d'arrendament i l'accés a la propietat absoluta de la terra. Tampoc era possible ignorar-lo atesa la presència del propi sindicat al Consell d'Economia i en el propi govern, a càrrec, precisament, de la Conselleria d'Agricultura.

El discurs de la UGT basculà entre el pacte amb la CNT i l'intent de cooptar a la UdR davant dels intents de col·lectivització forçosa dels cenetistes. Aquesta estratègia responia a la voluntat de la UGT de fer-se un lloc dins l'espai sindical català atesa la seva escassa presència. El 1933, els membres de la Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra (FNTT) catalana no superaven els 1.000 afiliats, a la

---

517 Aurora Bosch: *Ugetistas y libertarios...*, p. 269.

CAPÍTOL 4

qual cosa hi influïa, segons Pere Gabriel, tant l'estructura de la propietat agrícola com la tradició de mobilització i la lluita republicanes de l'associacionisme popular agrari dominada per la UdR. En esclatar la guerra, el sindicat socialista s'havia obert a un moviment de reconducció cap a l'ingrés de grans federacions contràries als posicionaments cenetistes amb l'objectiu de situar-s'hi com a competidora. En el ple de sindicats del 9 i el 10 de setembre, decidí constituir la Federació Catalana de Treballadors de la Terra (FCTT) designant a Pere Calvet com a secretari general. La FCTT, que va declarar tenir fins a 7.000 afiliats en el moment de la seva constitució, va tenir una estructuració difícil i lenta, no només per la poca tradició federativa de la formació a les comarques, sinó també per les dificultats que van sorgir a l'hora d'encaixar amb la FNTT.

La FCTT confiava aconseguir la incorporació de la UdR, que comptava ja amb 80.000 afiliats, atès que tant uns com els altres coincidien en la defensa de la petita propietat privada i els interessos dels arrendataris que aspiraven a la propietat de la terra, i ambdues s'oposaven a la col·lectivització forçosa que exercien alguns membres de la CNT. Però la oferta ugetista no va tenir èxit. La UdR continuà sent majoritària, a més d'ocupar la Conselleria d'Agricultura des del primer govern de guerra de la Generalitat, s'havia afanyat a formular una resposta a la nova situació de control sindical de la comercialització i ajuda en crèdits i adobs a través de la FESAC. La UdR no es va negar només a ingressar a la FCTT, sinó també a constituir el Comitè d'Enllaç Agrícola de Catalunya, obert també a la CNT. Tanmateix, la força del sindicat socialista no fou gens menyspreable quan a principis de 1938 es situava la voltant dels 80.000 afiliats. Una xifra molt per sobre de les afiliacions de la CNT, que declarava uns 50.000, i per sota de la UdR, que ja superava els 100.000 inscrits.⁵¹⁸

La defensa de la petita propietat agrària va ser l'eix de la política de la UGT catalana estipulada al ple de setembre de 1936. Una petita propietat que, no obstant això, havia de ser limitada, doncs en el cas que es posseïssin terres en excés, calia confiscar-la i posar-la al servei de qui la necessités per a treballar, ja fos de manera individual o col·lectiva. De totes maneres, l'actitud de la UGT no va ser homogènia a tota la rereguarda. Mentre en algunes zones d'Andalusia, el País Valencià i Castella

---

518 Pere Gabriel: *Historia de la UGT. Un sindicalismo de Guerra...*, p. 261-263.

- la Manxa eren els militants de la UGT els qui impulsaven el col·lectivisme entre la pagesia, en la meitat oriental de l'Aragó, els socialistes no només no van exhibir cap mena d'entusiasme per la proposta revolucionària, sinó que, a més, s'enfilaren en una agra polèmica amb els cenetistes en discussions que centraren l'eix del discurs en el caràcter voluntari o forçós de les col·lectivitats.⁵¹⁹ Les raons d'aquest posicionament i aquest fet diferencial calia buscar-lo, segons el mateix autor, en la pròpia història aragonesa i en els característiques que la revolta de 1936 havia tingut en aquest territori. Però si les raons de la polèmica calia buscar-les en el passat i les experiències sindicals prèvies, tampoc es poden menysprear les sinèrgies que s'hi haguessin generat. Com hem vist per al cas català, les complicitats i els enfrontaments formaren part de l'experiència col·lectiva del moviment obrer i constitutiva d'aquest, quelcom, penso, indiferent de l'indret on es desenvolupa.

Podria afirmar-se, com va dir Martin Ramos, que la presència de la UGT en les col·lectivitats es donava exclusivament allà on la CNT era predominant.⁵²⁰ Per tant, es pot entendre com el resultat de la manca de presència del sindicat socialista al territori i la voluntat de situar-se en una posició dirigent en un moment oportú. L'augment dels afiliats durant la guerra, i molt especialment a partir del dictamen de sindicació obligatòria, encara és un tema pendent a tractar per la historiografia. No hi ha cap mena de dubte que convenen estudis que analitzin els matisos d'aquesta sindicació amb l'objectiu de conèixer quins foren els moviments dels conservadors segons els territoris.

Referent a això, un estudi principal és el de David Ballester, que sosté la necessitat de cal trencar definitivament amb la visió preestablerta, a partir de determinades anàlisis equívocues i esbiaixades (Broué i Temine i altres), la qual considera aquesta afiliació massiva com el resultat de l'ingrés en el sindicat de burgesos atemorits davant els avenços revolucionaris. La UGT catalana del període no va ser només un sindicat de «colls blancs», tot i jugar la carta de la petita burgesia mitjançant la creació de la federació de Gremis i Entitats de Petits Comerciants Industrials. També és cert que l'extraordinari creixement que va experimentar va convertir el sindicat

519 Julian Casanova: «Socialismo y colectivizaciones en Aragón», a Santos Juliá (coord.): *Socialismo y Guerra Civil...*, p. 277-293.

520 José Luis Martín Ramos: *La rereguarda en guerra...*, p. 301.

CAPÍTOL 4

en un autèntic «calaix de sastre», on van conuiu les més diverses opcions socials i ideològiques, sempre sota el ferri control d'una direcció comunista. Així, una bona part dels recent ingressats van ser afiliats *alliberats* per la CNT catalana al llarg de la seva conflictiva evolució durant el període republicà, convertint aquests en un contingent molt important respecte al total dels nous ingressos. Serveixin d'exemple els potents sindicats procedents del BOC, els Sindicats d'Oposició del Bages i la poderosa Federació Local de Sabadell, amb els seus 20.000 afiliats. En aquesta parcel·la, igualment hauríem d'afegir els sindicats de la Unió General de Sindicats Obrers de Catalunya, la Federació Obrera de Sindicats de la Indústria Gastronòmica, els de Llum i Força, entre altres, que clarament desmenteixen l'axioma anteriorment citat. Un segon i important contingent d'afiliació procediria de sectors catalanistes, tot i que en aquest àmbit el socialisme representat per la sigles del PSOE i la UGT sempre havia tingut seriosos problemes a Catalunya, al no articular el fet nacional català, acompanyat d'un notable centralisme per part dels seus òrgans de direcció. Així el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria va aportar al moment del seu ingrés 23.000 afiliats, que es convertirien poc després a prop de 60.000. Igualment, i en aquesta mateixa línia, també van ingressar la Federació Nacionalista d'Estudiants de Catalunya, l'Associació de Funcionaris de la Generalitat i el sindicat de Funcionaris Municipals de Barcelona. en total uns 80.000 nous afiliats procedents de l'àmbit sindical de caire catalanista, prop d'una cinquena part del total.⁵²¹

Partit Obrer d'Unificació Marxista

En l'anàlisi de la direcció política de les col·lectivitats, cal destacar el paper del Partit Obrer d'Unificació Marxista. A pesar del seu caràcter minoritari en el conjunt de la rereguarda republicana, la presència del POUM a les terres de Lleida era notòria després d'assegurar-se al territori amb l'articulació de les demandes pageses al voltant del conflicte del Canal d'Urgell, el 1933. El 25 de juliol de 1936, només uns dies després d'haver començat el conflicte, *Combat*, el diari de la Joventut Comunista

---

521 David Ballester: «La UGT de Cataluña durante la Guerra Civil (1936-1939), "¿un sindicato cara la guerra?"», *Studi historica. Historia Contemporánea*, núm. 24 (2006), p. 40.

SEGONA PART

Ibèrica de Lleida, afirmava que tots els camperols havien de tenir la seva terra. Per al POUM els primers passos de la revolució social al camp també havien de dirigir-se cap a les confiscacions i la col·lectivització, per arribar finalment a la socialització. Una socialització que havia de ser la demostració pràctica dels efectes positius de la destrucció de la gran propietat en benefici de la comunitat i la millor manera d'atraure «la mentalitat primitiva dels treballadors del camp».⁵²² Un dies més tard, el 17 d'agost de 1936, en el congrés extraordinari de la Unió Provincial Agrària (UPA) celebrat al teatre Vinyes de Lleida, la unió provincial camperola dirigida pel partit marxista acordava que el comitè revolucionari de cada població era el que se n'havia d'encarregar de confiscar les terres dels grans propietaris i dels partidaris de la revolta, les quals serien conreades col·lectivament. La propietat particular de la terra havia de ser abolida per passar a mans del sindicat agrícola local, el qual havia de deixar la terra en usdefruit als camperols que poguessin treballar-la amb els seus propis mitjans.

Uns mesos més tard, a primers de gener de 1937, el POUM celebrava un ple intercomarcal a Lleida en el qual es presentava com a «primer partit de les nostres terres» i on hi assistiren prop d'una setantena de delegats que representaven al voltant de set mil militants. Les conclusions finals del ple reafirmaven el nucli del programa del POUM amb l'aprovació de la línia política del partit i la condemna de l'estratègia del PSUC, acusada de «nefasta, reformista i acordada amb la petita burgesia». El ple es comprometia a fer avançar la revolució amb la «socialització de tota la propietat agrària, a través dels sindicats agrícoles, [la qual] seria redistribuïda entre els camperols segons les seves necessitats, [mentre que] els petits propietaris podrien mantenir la terra que conreessin ells mateixos en usdefruit».⁵²³

La política agrària del POUM no pretenia impulsar la col·lectivització a qualsevol preu, sinó repartir les terres entre els camperols i evitar la col·lectivització forçosa perquè, deien, podia anar en detriment de la productivitat. El 24 de setembre, el secretari de la UPA i antic membre del Bloc Obrer i Camperol, Sebastià Garsaball, reconeixia les limitacions del projecte socialitzador quan afirmava que l'ideal de la

---

522 *Combat*, [Lleida] 25/VII/1936.

523 *Combat*, [Lleida] 4/I/37; i *La Batalla*, [Barcelona] 7/I/37. [p. 154]

CAPÍTOL 4

revolució engegada el juliol havia de ser el col·lectivisme, però que la realitat de 1936 obligava a apostar pel cooperativisme.⁵²⁴ Una declaració mesurada que posava de manifest potser no tant un realisme polític del dirigent, sinó la feblesa del partit dins de la dinàmica política de la rereguarda. Des de que s'havia iniciat el conflicte, l'àmbit d'actuació del POUM havia estat enormement limitat. El dictat de sindicació obligatòria del 27 d'agost de 1936 havia suposat que l'instrument sindical del POUM a la ciutat de Lleida, la Unió Local de Sindicats, s'acabés integrant a la UGT, d'acord amb l'estratègia seguida per la Federació Obrera d'Unitat Sindical (FOUS). Des de la cúpula dirigent del partit, Andreu Nin defensava l'estratègia de la FOUS perquè, afirmava, beneficiava la idea d'articular una sola central sindical que permetria mantenir-se lligats a les lluites pròpies de la classe treballadora. D'aquesta manera Nin volia evitar caure dins la voràgine que havia començat en iniciar-se la guerra i que havia polaritzat el sindicalisme al voltant de la UGT i de la CNT. Una espiral que apropiaria als agents reformistes prop de la UGT, segons el líder comunista.⁵²⁵ Però malgrat que l'estratègia de la FOUS que l'estratègia de la FOUS passava per assegurar-se un lloc dins la nova dinàmica sindical i evitar que la corrent s se'ls engolís, els sindicats del POUM es trobaven ja des del febrer de 1936 sota la doble pressió exercida per les dues sindicals.

A finals de setembre li tocava el torn a la Unió Provincial Agrària, que s'integrà dins les files de la UdR en un procés diferenciat al de la Unió Local de Sindicats. Per una banda perquè la integració s'havia promocionat des de les mateixes files del partit marxista i es presentà com el mitjà per concloure una estructuració totalitària del camp català en la nova economia socialista. I per l'altra, perquè es fomentà des d'un cert avantatge, ja que la UPA havia ingressat dins la UdR exercint un ampli control previ sobre l'organització rabassaire. El procés d'integració es va produir en dos temps. En un primer moment, el 24 de setembre amb la unificació de la UPA i els sindicats a l'òrbita de la UdR: el Sindicats de Conreadors de la Terra, el Sindicat de Vaquers i la Societat Agrícola Pràctica, els quals van prendre el nom de Sindicat Agrícola Cooperatiu. I en el segon, en la fusió del Sindicat Agrícola Cooperatiu a la

524 *Combat*, [Lleida] 25/IX/1936 [p. 296]

525 Andreu Nin: «El problema sindical ¿Por qué los sindicatos de la FOUS ingresan en la UGT?», *Combat*, [Lleida] 24/IX/1936.

UdR. Així, i a través del sindicat rabassaire, els poumistes van aconseguir el control dels nous organismes agraris comarcals, fins al punt que eren tres homes del POUM els que dirigien la federació a les terres lleidatanes: el mateix Garsaball, Gregori Biosca i Salvador Mor.⁵²⁶

Malgrat els intents d'assegurar-se una posició còmode dins la dinàmica de la rereguarda, tal i com havia defensat Nin, els processos de fusió suposaren una clara manifestació d'aïllament polític dels poumistes a les terres de Lleida, i per extensió de la resta de la rereguarda atesa la seva condició minoritària. La situació s'agreujà, en primer lloc, com a conseqüència dels discursos i les pràctiques persecutòries alimentades des del PCE i el PSUC amb la fabricació de la idea d'un enemic interior. I, en segon lloc, com a conseqüència de la seva posició dirigent en el moviment insurreccional de Barcelona. Tots els esforços del POUM per sortir de la situació d'aïllament es dirigiren a aconseguir el suport de sectors cenetistes descontents amb la línia de la organització confederal, i en aproximar-se als caballeristes, els quals estaven en un procés de col·lisió amb el PCE. Les proclames contra el govern, el Front Popular i la Unió Soviètica per intentar sortir de l'atzucac, suposaren una fugida endavant on sembla que no tingué en compte la seva situació d'inferioritat i la dependència d'altres forces a les quals no arribava a controlar. Amb tot, el POUM es llançà a una competició al que els discursos públics d'altres formacions l'havien empès a participar i que el situaren com un adversari visible a batre.⁵²⁷ En aquesta política d'aïllament hi jugà un paper molt important el PSUC. El suport del partit socialista unificat a les comarques de Lleida no s'adreçà a la UdR, sinó a la Federació de Treballadors de la Terra de la UGT. Una contradicció estratègica que fou hàbilment explotada per la premsa poumista, que acusava als socialistes unificats de crear confusió en la seva política d'aliances al camp, atès que mentre a Girona, Barcelona i Tarragona impulsava la UdR, a les terres de Lleida intentava atreure els pagesos cap a la UGT.⁵²⁸

Per la seva banda, la CNT, tenia una presència relativament nova al territori de ponent, assentada sobretot a través de les col·lectivitats. Seguint la política

526 Jaume Barrull: *El Bloc Obrer i Camperol...*, p. 102-106.

527 Fernando Hernández Sánchez: *Guerra o revolución. El Partido Comunista...*, p. 215-220.

528 «A propòsit d'un míting del PSUC a Tàrrrega», *Combat*, [Lleida] 17/XI/1936.

CAPÍTOL 4

unificadora del camp català, el 19 de juny de 1937 es va celebrar a la capital del Segrià un ple intercomarcal de sindicats i de col·lectivitats agrícoles. Segons l'acta de la sessió, a la vuitena vegueria hi havia trenta-tres sindicats que representaven a 6.554 afiliats i vint-i-tres col·lectivitats que agrupaven a 33.143 col·lectivistes. Tot i això només hi van assistir representants de vint-i-set pobles, la qual cosa donà lloc a lamentacions del secretari del comitè intercomarcal i d'altres delegats assistents. Un dels temes a debatre fou l'intent de federar les diverses col·lectivitats que s'havien organitzat amb l'objectiu de crear un marc d'actuació conjunta que pogués garantir el seu correcte funcionament, tant econòmic com moral «teniendo en cuenta que las colectividades nacieron al calor de la lucha revolucionaria y que por la precipitación con que algunas se formaron ofrecen pocas garantías en el sentido de poder surtir adelante de modo airoso y ejemplar».⁵²⁹ Però els assistents cenetistes al ple es trobaren en minoria respecte als homes procedents de la UdR i del POUM, i el tema central de la reunió derivà cap a la necessària integració de les col·lectivitats als sindicats agrícoles que s'havien de constituir a cada municipi, tal i com dictava l'ordre de la conselleria. El representant de la comarcal de les Garrigues arribà a afirmar que l'espai agrari de la vuitena vegueria estava controlat per UdR i pel POUM, «que son más astutos que nosotros y nos será imposible ganarles la partida, porque ellos lo tienen todo en su mano».⁵³⁰ Malgrat la persecució i la il·legalització del partit comunista després del maig de 1937, els membres del POUM continuaven mantenint una influència important en les organitzacions agrícoles del Segrià, de l'Urgell i de la Noguera.

Arribats a aquest punt m'agradaria destacar la presència de les col·lectivitats poumistes i cenetistes de Raïmat (Lleida) i Juneda. L'autonomia de la colònia de Raïmat de la resta de terra col·lectivitzada per la CNT al municipi de Lleida podria deures a la dinàmica pròpia de l'explotació. Però no em sembla tant casual el cas de Juneda. El segon municipi més gran de la Garrigues, a cavall entre les Borges

---

529 «Dictamen que la ponencia nombrada en el último Pleno Intercomarcal de la Zona VIII presenta para su estudio a todas las colectividades como base para la creación de la federación de industria». AHN, Sección GC, Sección Político Social Lérida, Serie S, Carpeta 63. [p. 292]

530 Ple Intercomarcal de Sindicats i de Col·lectivitats de la CNT, [Lleida] 19/VI/1937. AHN, Sección GC, Sección Político Social Lérida, Serie S, Carpeta 65.

SEGONA PART

Blanques i la ciutat de Lleida, la CNT i el POUM hi tenien una col·lectivitat cada una. La manca de col·laboració i, si més no, d'unitat, em resulta indicatiu de la conjuntura de competició pel control de la rereguarda. Potser és aventurar-se en un camí sense rumb el fet de plantejar aquesta qüestió, especialment per la manca de documentació que existeix. Potser aquesta duplicitat col·lectivista en les poblacions on el POUM les dirigia únicament responia a les consignes que Santiago Palacín havia plantejat al seu opuscle *La revolución y el campo* el 1937, on analitzà el fenomen col·lectivista a partir de que els pagesos, de manera individual i voluntària, demanessin l'ingrés a la col·lectivitat. Palacín plantejava dues maneres de portar-la a la pràctica: per una banda aquelles constituïdes a partir de finques separades, les quals farien, únicament, una col·lectivitat de fruits, com era el cas de la cenetista *Adelante* de Lleida; i per l'altra, les constituïdes a partir d'una única finca o un conjunt de finques ajuntades, les quals podrien col·lectivitzar el treball i els fruits. Per tant, això significava que no tenia perquè existir una sola col·lectivitat local, sinó totes aquelles que s'articulessin i que federarien en un Comitè de Col·lectivitats.⁵³¹ Ara bé, malgrat la proposta de Palacín, això no treu que el POUM i la CNT competissin per l'espai antifeixista, més enllà de l'aliança conjuntural durat els Fets de Maig, tal i com ho feren altres formacions.

Unió de Rabassaires

Malgrat la imatge caïnita difícil de trencar sobre la lluita entre col·lectivistes i individualistes i la seva plasmació en la política institucional, cal assenyalar que la Unió de Rabassaires també va participar del projecte col·lectivista. No d'una manera destacada, però s'hi indicativa del fort eclecticisme del moviment pagès, d'una agència col·lectiva allunyada d'enfocaments doctrinaris.

Fou a la zona del Penedès històric, allà on el conreu de la vinya era majoritari i definia costums, pràctiques i relacions personals, on la UdR va experimentar amb la col·lectivització de la terra. Com ja he apuntat anteriorment, i com han fet estudis precedents centrats en la temàtica, el Penedès fou una zona d'important presència del moviment rabassaire. La seva capacitat d'articular les demandes pageses amb el

531 Santiago Palacín: *La revolución y el campo*, Barcelona, Editorial Marxista, 1937.

CAPÍTOL 4

republicanisme popular, en un espai gairebé homogeni de tipus de conreu i actuant com un sindicat d'ofici li va permetre convertir-se, malgrat la repressió del Directori Militar, en la formació sindical hegemònica de la zona.⁵³² L'experiència col·lectivista de pagesos organitzats a través de la UdR fou més aviat escassa i dispersa, la qual cosa, no es cap novetat ni genera cap sorpresa. L'interessant de tot plegat, però són les raons del per què es van promocionar sota l'empara de federacions rabassaires locals. Cal tenir en compte que la col·lectivització no era l'opció de la UdR. La seva proposta passava per l'accés a la terra dels qui l'explotaven per contracte de parceria, amb la capacitat de redimir-lo a través d'un pagament i l'accés dels sense-terra a través de la distribució de la mateixa. Amb l'ocasió oberta el juliol de 1936, en la qual molts amos havien fugit o havien desaparegut, el moviment rabassaire va animar als seus a assumir la propietat de la terra a través de no pagar la part de la collita que tocava. Ja no hi havia negociació ni llei que ho regulés, com havien demanat durant els anys republicans. Els problemes es generaren allà on els partidaris de la col·lectivització eren dominants i forçaren als pagesos amb contracte a integrar-se a la col·lectivitat. També allà on parcers, rabassaires i mitgers no volgueren trencar el contracte amb l'amo, malgrat aquest hagués desaparegut. La UdR va promoure el seu model agrari a través de les estructures que havia creat des de la Conselleria d'Agricultura: la FESAC, primer, i les juntes municipals agràries, després. Un model basat en la distribució de terres entre jornalers i mitgers. Per tant, m'inclino a pensar que col·lectivització de la UdR respon a un factor estrictament local. La pagesia estava articulada a través de federacions rabassaires a la zona, però la porositat de la cultura política va fer que en ocasions, i malgrat les línies generals del sindicat, hi hagués qui apostés per la proposta col·lectivista. En aquest sentit, són molt poques les referències que tenim sobre el sindicat pagès durant la guerra, també sobre el seu principal representant al capdavant de la conselleria.⁵³³ Però encara moltes menys sobre el seu paper com articuladora de la rereguarda agrària catalana.

---

532 Raimon Soler Becerro: *Viticultura, desigualtat i conflicte agrari...*, p. 125-160.

533 Destaca la biografia que Margarida Colomer Rovira li dedicà el 1996: *Josep Calvet i Móra: la trajectòria d'un rabassaire argentoni: 1891-1950*, Argentona, Ajuntament d'Argentona, 1996.

Confederació Nacional del Treball

El domini de la CNT sobre les col·lectivitats és inapel·lable. En el 47% de totes les que es formaren a Catalunya hi havia qui hi reclamava la seva presència. No obstant això, el seu pes no fou el mateix a tot el territori. A l'Empordà la presència exclusiva de la CNT en les col·lectivitats tingué un percentatge força elevat a gairebé a la meitat de les que es constituïren. Que en la majoria d'aquestes no hi participessin altres formacions de l'antifeixisme no fou una dinàmica volguda des de la CNT empordanesa. Els intents per integrar més formacions es va veure bloquejats quan al congrés de Figueres les formacions republicanes reafirmaren el seu compromís amb la sindicació obligatòria, l'abolició de la propietat privada i el trasllat de la gestió de totes les terres a mans dels sindicats agrícoles locals perquè les distribuïssin de la manera que creguessin més oportuna. Si els cenetistes empordanesos volien seguir amb el projecte col·lectivista que ja havien iniciat en alguns poblacions de la costa, ho haurien d'emprendre en solitari. En una situació similar es trobaren els de la comarcal Valls-Montblanc. Com ja hem apuntat en el capítol anterior, l'extensió d'aquestes col·lectivitats no era molt gran, i en ocasions els mateixos cenetistes tampoc volgueren activar la col·lectivitat al municipi perquè l'arrendament era una modalitat contractual molt estesa. Tanmateix convé recordar que l'aposta del nucli vallenc, dirigit per Pere Segarra, havia estat la d'utilitzar la xarxa de sindicats agrícoles locals per articular les demandes de la pagesia i així esdevenir dirigents del moviment camperol. Malgrat l'articulació de l'anarcosindicalisme de trajectòria trentista a la zona de Valls, o potser precisament per això, la majoria dels col·lectivistes havien acceptat el rol regulador de la Federació de Sindicats de Catalunya.⁵³⁴

Un dels territoris on la CNT treballà majoritàriament en solitari fou a la zona immediata de la ciutat de Barcelona, en el cinturó agrícola que comprenia des del Delta del Llobregat fins al del Besòs, passant pels municipis de Sarrià, Sant Andreu i Sant Martí de Provençals. La presència en solitari de la CNT en les col·lectivitats barcelonines, penso, té tres elements principals. En primer lloc, la xarxa consolidada que el sindicat tenia a la ciutat entre les classes populars, com s'han encarregat de demostrar els estudis de Chris Ealham sobre la formació de la ciutat popular i

534 Antoni Gavaldà: *Fam de pa i de terra...*, p. 184.

CAPÍTOL 4

proletària. En segon lloc, perquè les col·lectivitats de la ciutat i la seva immediata zona d'influència estaven vinculades a la secció d'Indústries Agrícoles, Pesca i Alimentació de la CNT, la qual cosa feia molt difícil que cap altre formació volgués integrar-se en una col·laboració amb els cenetistes, atès que hagués suposat, o bé com una intromissió, o una subordinació a les directrius de la secció. I en tercer lloc perquè, a diferència de la resta del territori agrícola, la UdR, el sindicat pagès, amb prou feines tenia presència al districte capital, i per tant, la seva capacitat d'incidència era mínima. Potser caldria afegir-li un quart element, el que molts dels que treballaren no havien de perquè ser pagesos, ni havien d'estar vinculats a la terra a través d'un contracte; almenys de manera majoritària. En aquest sentit, el cas de l'Hospitalet podria servir d'exemple comparatiu amb el que també hagués pogut passar a les finques agrícoles de la ciutat.

No hi ha cap mena de dubte que la CNT va ser la impulsora de les col·lectivitats allà on tenia una major presència sindical, però també cal destacar que en moltes localitats es van formar col·lectivitats sense que la CNT hi tingués representació abans de la revolta del 18 de juliol. La formació de les col·lectivitats ebrenques es caracteritzà per una forta presència de la CNT per compte propi en uns territoris amb una important presència de les columnes i les patrulles milicianes. Als territoris de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta la presència de la CNT ha estat un fenomen àmpliament analitzat, en especial en allò relacionat amb la violència. Les col·lectivitzacions forçoses, com en els casos de La Fatarella, Garcia, Serra d'Almos o Ascó, anaven acompanyades d'amenaçes i ocupacions de finques d'arrendataris que seguien treballant la terra arrendada per contracte. L'ús de la violència pel control del territori i l'assassinat de rivals polítics, feia de la CNT el sindicat dominant a la zona. Per la seva banda, la dinàmica de la comarca del Montsià era diferent. La ciutat d'Ampostà actuava d'irradiador de la nova organització de la producció i de la vida al camp, potser per les facilitats que li suposava estendre el projecte a la zona deltaica i la centralitat que el conreu de l'arròs tenia per a l'economia de la comarca. Però a diferència de la ciutat, a la resta de pobles del Montsià, les col·lectivitats únicament foren dirigides per la CNT, o bé incapaç o bé sense l'interès d'integrar a cap altre formació antifeixista en el projecte.

SEGONA PART

Per acabar, si ens aproximem a la composició de les directives de les col·lectivitats tenint en compte les dades mínimes que aporta els fons de la Comissió de Responsabilitats i les dates de formació d'aquestes, es genera una tendència interessant i indicativa del paper coral de les direccions col·lectivistes al llarg de la guerra i de les relacions de les formacions dins l'antifeixisme. Si optem per la periodització temporal següent: Un primer període, des del 19 de juliol fins a finals de setembre, amb la constitució del govern Tarradellas; el segon, des de principis d'octubre fins als Fets de La Fatarella del 24 i 25 de gener de 1937; el tercer, fins als Fets de Maig; i el quart i últim, a partir de les conseqüències de maig de 1937 fins a les darreres dades abans de l'ofensiva sobre l'Ebre, es pot observar que entre agost i desembre de 1936 és quan hi ha més constitució de col·lectivitats, més de la meitat de les comptabilitzades, i també quan hi ha més pluralitat directiva. En el segon període, de gener a maig de 1937 i tenint en compte que es un període on no se'n constitueixen tantes, només el 10,5% del total, els qui les impulsen son majoritàriament la CNT de manera exclusiva i només un 12% hi participen altres forces de l'antifeixisme. El darrer bloc, el que s'inicia a partir del maig amb una CNT debilitada, destaca, com ja he fet esment, per una reducció de la creació de col·lectivitats, però amb una major presència de la CNT entre elles, en el 70% de les de nova creació. En aquest període, la CNT continua sent la força dominant del projecte col·lectivista i continuava creant col·lectivitats en solitari. Tenint en compte això, podria semblar que la CNT va optar per tirar pel dret davant d'una situació de debilitat. Sense descartar-ho, també cal tenir en compte que en el procés constructiu d'aquest darrer període la CNT també va comptar amb la participació de la UGT, en el 7,7% de les col·lectivitats, dos punts per sobre del darrer període. Cal fixar-se que aquest és un període molt més llarg que els altres dos, que ocupen uns cinc mesos cadascun. Aquest darrer comprèn fins a divuit mesos, i per tant, l'impacte que pogués tenir la constitució de noves col·lectivitats va poder quedar molt més diluït que durant el primer període. A més, en quest darrer, la CNT ja no tenia la capacitat de situar-se com alternativa a les propostes que es feien des del govern català, el qual havia refet bona part de la infraestructura territorial; i havia desaparegut la pressió que podien exercir les col·lectivitats aragoneses sobre la política agrària a

Catalunya atesa la pèrdua de terreny a favor dels rebels i el desmantellament del poder confederal del Consejo de Aragón.

Figura 15: Presència de les formacions antifeixistes en les col·lectivitats segons períodes.⁵³⁵

	CNT	UdR	CNT-UGT	Sindicat Agrícola	UGT	POUM-CNT	POUM	ERC-PSUC	s/d.
Primer període	57,61	4,35	9,78	3,26	3,26	2,17	1,09	1,09	17,39
Segon període	66,67	-	5,56	5,56	-	-	-	-	22,22
Tercer període	69,23	-	7,69	-	-	-	-	-	23,08
s/d.	45,28	7,55	3,77	7,55	7,55	-	-	-	28,3

4.4 Encarrilar la revolució. Col·lectivitats com a colofó d'una reforma agrària inacabada?

Després d'analitzar la presència coral de diferents formacions en el procés col·lectivitzador, es pot comprovar que el terme col·lectivitat no responia a una realitat unitària més enllà del principi de superació de la propietat privada i socialització de la terra. Aquesta diversitat formal es multiplicava en el desenvolupament quotidià de les col·lectivitats, atès que van ser molt poques les que es van ajustar a un model pressuposat de l'anarcocomunisme. Tenint en compte això, hauríem de negar l'existència de l'experiència col·lectivista durant la guerra? Les col·lectivitats van deixar de ser revolucionàries perquè no seguiren els preceptes designats pels teòrics? Res més lluny de la realitat. A part de la improvisació amb la que es van constituir i la dilació deliberada per elaborar una política agrària clara i concreta per a les col·lectivitats per part del govern, la seva fisonomia i el seu funcionament van estar necessàriament lligats a la biografia de la localitat en que estaven ubicades. Al costat de factors tant importants com la tradició política de la població, els sistemes de cultiu o la propietat de la terra, calia afegir-hi la violència que van caracteritzar la vida de la rereguarda republicana al llarg de la guerra.

⁵³⁵ Elaboració pròpia.

Malgrat les directrius de les cúpules dirigents o la influència dels debats públics a la premsa sobre els partidaris i els opositors a la col·lectivitat, les formacions locals i comarcals actuaren amb certa autonomia. Doncs és evident que l'experiència de l'acció col·lectiva va jugar un paper fonamental en l'agència revolucionària i, en ocasions, va superar els enquadraments a les sigles de les formacions. La presència coral de les diferents formacions antifeixistes al capdavant de les col·lectivitats és un altre element que ens ajuda entendre la complexitat del projecte revolucionari i a qüestionar-nos que, si bé era majoritari entre els cenetistes, també hi van participar altres formacions. No tot havia estat feina d'un sol partit ni d'un sol sindicat, ni tampoc únicament dels dirigents, sinó que responia més aviat a les bases d'un moviment eclèctic i autodidacta.

Tanmateix, hi ha hagut autors que han volgut mantenir els arguments d'alguns testimonis i han assenyalat que la mobilització dels homes al front va fer perillar la continuïtat de les col·lectivitats. La manca de *braços* per treballar al camp, d'efectius o d'homes aptes per treballar la terra han estat elements discursius recurrents per justificar-ho. Així ho havien deixat per escrit en el preàmbul de la memòria els representants catalans a l'assemblea de la Federación Nacional de Campesinos de la CNT el setembre de 1938, els quals afirmaven que la situació delicada de les col·lectivitats es devia a la mobilització generalitzada de pagesos. Una situació empitjorada el segon semestre de 1938 perquè quedaven dones i nens que podien quedar exposats als avatars de la falta d'aliments i a collites que es podien perdre. Però més enllà de les dissertacions dels delegats cenetistes, cal tenir en compte que aquestes visions tant limitades del camp, en les que es menysprea la capacitat de treball i de subsistència de les dones del camp davant l'absència dels homes mobilitzats, no ajuden a comprendre quin ha estat tradicionalment el paper de la dona a les poblacions rurals, al mateix temps que descontextualitzen la situació en la que es trobaven les col·lectivitats, en concret, i la República, en general. Certament, el moviment forçat de lleves afectava d'alguna manera a la producció en general. Però en cap cas n'era l'únic ni el principal motiu.

Un part de la historiografia de la revolució de 1936 sosté que el procés revolucionari, i les col·lectivitats agrícoles com a part consubstancial de la mateixa,

CAPÍTOL 4

van fracassar degut a la passivitat del líders cenetistes. El relat acostuma a ser una enumeració de fets, a mode de llistat de greuges, que evidencien la subordinació a la que els dirigents cenetistes van sotmetre el moviment. S'inicia amb el pacte de la CNT amb Lluís Companys i la constitució del CCMA durant les jornades posteriors al 19 de juliol. Allò que s'anomenà la col·laboració democràtica, el pacte d'unitat per guanyar la guerra al feixisme, seria la primera d'una sèrie d'ocasions en què els líders cenetistes, suposadament inexperts en la política -burgesa-, però totalment compromesos amb la ideologia de la col·laboració democràtica, van ser objecte de maniobres excloents en els mesos que van precedir el maig del 1937. Una d'elles, la manca de resistència davant la dissolució del CCMA i la formació i accés al govern de Largo Caballero i de Tarradellas a finals de setembre. Per alguns això va significar acceptar sense contemplacions la lògica col·laboracionista del frontpopulisme, que implicava la contenció de la revolució per a preservar la unitat governamental.

En aquesta mateixa línia es contempla que l'entrada de la CNT al govern de la Generalitat el 26 de setembre de 1936, lluny de beneficiar el moviment col·lectivista agrari, el va perjudicar. Doncs la participació governamental implicava necessàriament un compromís: la concentració i centralització del poder. A les mesures legals, que no podien per menys que afeblir les posicions col·lectivistes allà on eren més fràgils, se'ls va sumar la dissolució dels comitès locals i la constitució dels ajuntaments. Tot plegat hauria operat en contra de les col·lectivitats agràries en tant quant els restaren poder als qui les propiciaven i obriren les portes a la intervenció dels *polítics*, ja que únicament a les organitzacions representades en el govern de la Generalitat se'ls va permetre nomenar regidors per als nous consells municipals. Així doncs, les contínues cessions dels dirigents llibertaris haurien acabat per relegar el canvi social i estancar la situació al voltant de negociacions i diatribes sobre la major o menor profunditat d'un canvi polític.

És a dir, segons aquesta visió, es constata un trencament de solidaritats entre els integrants del projecte cenetista i la direcció del moviment. Quelcom que es podria entendre com la traïció dels líders. Tanmateix, no m'aventuraria a fer afirmacions similars ni a jutjar les actituds i les decisions, tampoc penso que correspongui. Ara bé, el que sí que es pot constatar és que va existir una desconexió entre els dirigents

SEGONA PART

del moviment col·lectivista agrari i els participants, com a mínim, dels plenaris. Una manca de sintonia que no feia res més que posar en evidència el tancament en fals de la reunificació de la CNT al congrés de Saragossa de la primavera de 1936. Una unificació més aviat tàctica i que posava de manifest la debilitat dels faistes després de la repressió de 1933, i la necessitat d'acumular forces, de nou, amb els escindits dels sindicats d'oposició. Una reunificació que l'esclat del conflicte al juliol de 1936, per altra banda, no va deixar consolidar. Com ja hem vist en el darrer apartat, no foren poques les dificultats que se'ls presentaren a la direcció del CRRC per dirigir un projecte unitari que fos capaç de plantejar el projecte col·lectivista com el projecte de l'antifeixisme i, per tant, confrontar-lo amb el projecte federal defensat per la UdR i el Govern a través dels sindicats agrícoles. El projecte de la direcció cenetista no va deixar de topar amb un projecte similar al que s'havia plantejat a l'Aragó amb la Federación de Colectividades, que, amb l'objectiu d'esdevenir dirigent, perseguia la construcció d'una estructura totalment autònoma a la resta de forces antifeixistes i al govern.

És cert que amb la legalització de les col·lectivitats a partir de l'estiu de 1937, les que no s'adaptaren a la normativa i s'integraren als sindicats agrícoles quedaren aïllades. El 17 de març de 1938 es posava en evidència a la Serra d'Almos, quan els membres de la col·lectivitat feien arribar una carta als membres del consell municipal informant-los que:

Estem travessant uns moments greus per els que som verdaders Antifeixistes, i als moments que vivim es vergonyós tenir que aguantar la clausura dels nostres fruits per culpa de elements que encara no s'han donat compte del que representa la guerra cruel entaulada pel feixisme, i dient això, perquè aguaiten amb bons ulls com els desafectes treballen amb grans colles de jornalers les terres que a dret i llei son per repartir-les pels que no en tenen, i perquè degut a la mala tàctica de alguns tenen aquets mes agalles que no tenien abans del 19 de juliol es que us salvaran la pell en cas d'una evacuació? No ho cregueu tan perjudicial com nosaltres; doncs això equival a dir que si mediteu be el cas aquest, sense pèrdua de temps ens obrireu tots els nostres fruits, e inclús ens fareu entrega del Local dels carros per poder tenir les nostres reunions i a mes per pogué donar una sensació als que mencionem anteriorment que estem untis, i es de la única manera que pot [t]ornar aquella confiança entre els Antifeixistes, i a mes perquè es vergonyós que amb aquests moments estiguin certs Locals clausurats puguen donar un profit. Te de tornar aquella confiança dels que som Antifeixistes mil per mil del contrari n[o] podrem considerar antifeixistes amb aquells que sense reparo

CAPÍTOL 4

[h]an tornat als desafectes les seves coses i en canvi quan nosaltres em demanat el nostre propi sa fet son [sic].⁵³⁶

Segons el decret del 15 de juliol de 1937, l'accés a la terra es podia fer de la manera següent: Per una banda, existia la familiar, que era aquella que comprenia únicament el treball permanent dels membres de la família de l'agricultor titular; per altre banda, la cooparticipativa, que era treballada per l'agricultor, la seva família i per un nombre de treballadors fixos; i finalment la col·lectiva, conreada per un grup de cultivadors, amb les seves respectives famílies, que posaven en comú tots els mitjans de producció per a distribuir els rendiments proporcionals al treball aportat per cada un d'ells o les seves necessitats. Aquesta darrera era la més similar a la pràctica col·lectivista, però, clar, mancava de tot el projecte polític autònom que acompanyava al projecte cenetista. L'assemblea de la col·lectivitat no era sobirana, atès que havia de coordinar tota la seva activitat productora i distribuïdora a través del sindicat agrícola. En aquest sentit, era una proposta que s'apropava a la que es plantejava des de la direcció del Comitè de Relacions Camperoles. La legalització de les col·lectivitats si bé va ajudar a que es diluís el moviment autònom col·lectivista, no penso que aquesta fos un element determinant en la pèrdua, com a mínim, d'entusiasme cap al projecte, atès la dificultat de determinar-ne la viabilitat econòmica.

Sobre la disminució de la presència del col·lectivisme agrari en tenim molt poques dades. Un fet simptomàtic, sense dubte. Només en ocasions es possible aproximar-se a com havia reduït aquesta presència de les col·lectivitats al territori. Un d'aquest casos és el de la província de Girona, com es desprèn d'una relació de col·lectivitats agràries que algú va anotar a Calonge abans del març de 1938. Segons aquest document, només quedaven set col·lectivitats agràries de la CNT al Baix Empordà: dues a Pals, dues a Torroella de Montgrí, una a Ermedàs i una altra a Gualta, a més de la de Calonge. Amb data del 2 de març de 1938, una altra relació ja només quedava una col·lectivitat a Torroella de Montgrí, la del Mas Pla, que incloïa els masos del Pla,

---

536 «Correspondència Sindicat-Col·lectivitat», 17/III/1938. ACRE, Fons de l' Ajuntament de la Serra d'Almos, reg. 84.

de la Rajoleria i de la Capellana. Tot sembla indicar que el Mas Pinell s'havia escindit de la col·lectivitat.⁵³⁷

Hi ha hagut autors que han assenyalat que el projecte col·lectivista no es va consolidar perquè no existien antecedents de reforma agrària ni política col·lectivitzadora i la presència prèvia de la CNT al camp era molt escassa. Però cal tenir en compte que el procés col·lectivitzador no és conseqüència d'una catarsi, sinó el resultat d'una conjuntura on la opció col·lectivista, fins aleshores teoritzada i escassament portada a la pràctica de manera aïllada, era una proposta més sobre un debat públic com era el de l'accés a la propietat de la terra. Una proposta de política prefigurativa, es a dir, de la pràctica transformadora en la pròpia agència, amb l'objectiu d'anticipar –o prefigurar– la nova societat a la que aspiren, la qual tingué serioses dificultats a l'hora d'assentar-se. Majoritàriament a conseqüència de la conjuntura bèl·lica, la mateixa que havia possibilitat el seu impuls i perquè, malgrat tot, els cenetistes no foren capaços de substituir l'Estat amb les seves pròpies estructures.

Des de l'inici del conflicte havien estat molts els municipis que, al confiscar les propietats, decidiren administrar-les des del consell municipal, o bé des del sindicat agrícola, amb l'objectiu de distribuir la terra necessària segons les necessitats dels sol·licitants com hem vist, el projecte del govern va procurar fomentar aquest tipus de pràctiques des de la Federació de Sindicats Agrícoles i la creació de les juntes municipals agràries. La distribució es va fer fomentant la unitat familiar, a través d'un representant que exercia de titular de la família. Acostumava a ser el marit i, en absència d'ell, el fill de major edat. En molts pocs casos la titular de la parcel·la atorgada pel consell era una dona. Un dels exemples on s'ha trobat la documentació més completa i més detallada és a la Selva del Camp (Baix Camp). Les dades referents a aquest municipi, es posa de manifest la capacitat distributiva dels governs municipals amb la parcel·lació de 240_{ha}, bona part de les quals no havia estat confiscada, o almenys no constava com a tal al registre que havia emès l'Ajuntament per enviar a la Comissió d'Apropiacions. Tanmateix la terra que es va distribuir entre

---

537 «Col·lectivitat», Arxiu Municipal de Calonge, s/sig. top. Citat a: Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña...*, p. 189.

CAPÍTOL 4

1937 i 1938 pertanyia a destacats propietaris de la vila i de la ciutat de Reus. El més afectat, en aquest cas, fou Joan Vilella i Puig, propietari de la companyia de petrolis La Pensilvania i la Banca Germans Vilella.⁵³⁸ Les dades que es detallen als informes d'aquets municipi es refereixen a la informació relativa al sol·licitant: edat, adreça, ofici, persones que té al seu càrrec –referint-se a la muller, els fills menors d'edat, els pares i als germans incapacitats per al treball-, així com a l'extensió de la terra que se li atorgava per un any –hi ha dues revisions- qui havia estat l'anterior propietari, on s'ubicava i a quin conreu estava dedicada la finca.⁵³⁹

Malgrat que manquen dades, en alguns municipis es coneixen els debats sobre la possibilitat de que els pagesos que ho volguessin poguessin abandonar les col·lectivitats a les que els hi havia donat suport durant l'estiu de 1936, i poguessin accedir de manera individual - entesa com a familiar - a la distribució de la terra confiscada. A la ciutat de Reus, les primeres accions de la Junta Municipal Agrària es documenten a partir del febrer de 1938 i amb el decret de la Generalitat es retornen les terres aquells que denunciaven. Però els informes no s'emeten fins a l'agost i s'estipula que les finques no es podran restaurar als antics parcers fins que la col·lectivitat no hagi aixecat la collita. L'avenç del front i la conquesta del territori per les tropes rebels alterarà l'aplicació de les deliberacions.⁵⁴⁰

Tant a Aragó com a València es promogueren normatives que contemplaven la sortida dels pagesos de la col·lectivitat per accedir al repartiment governamental o reclamar-ne les confiscacions fetes pels comitès antifeixistes. A Catalunya, a pesar de que algunes col·lectivitats ho tenien en compte als seus estatuts, això no deixà de ser motiu d'enfrontaments i tibantors. Ho posen de manifest els exemples citats per Marciano Cárdbaba sobre els casos d'Orriols, Garrigàs i Pau, entre l'abril i el setembre de 1937,⁵⁴¹ també la dissolució de la col·lectivitat de Porrera, al Priorat, on l'Ajuntament denuncià la seva constitució a la Comissió el 2 de juliol de 1937.

---

538 Josep Olesti Trilles: *Diccionari biogràfic de reusencs*, Reus, Ajuntament de Reus, 1992, p. 683.

539 Documentació relativa a la Junta Municipal Agrària, 1937-1938. Arxiu Històric Municipal de la Selva del Camp, Hisenda, Confiscacions, reg. 6658. Totes les sol·licituds es poden consultar a l'annex 11, p. 425.

540 Documentació relativa a la Junta Municipal Agrària, 1938. ACBC, Fons de Reus, Serveis Agropecuaris, reg. 1174.

541 Marciano Cárdbaba: *Campesinos y revolución en Cataluña...*, p. 231-237.

Des del consistori, al·legaven que les finques confiscades per la CNT s'havien traspassat a una col·lectivitat composta per vint-i-quatre famílies, la qual s'havia creat contràriament al criteri de «tots els treballadors de la entrar i el poble en general», a més d'estar dirigida per «gent forastera, que per imposició de la força formaren dita col·lectivitat». Malgrat que no tenim dades de com evolucionà el procés, una altra carta de l'ajuntament de Porrera a la Comissió del 19 de juliol de 1937, assegurava que la col·lectivitat s'havia dissolt, les terres de la qual se n'havia fet càrrec l'Ajuntament.⁵⁴² Els motius, clarament, no eren sobre la viabilitat de la col·lectivitat, la qual havia aconseguit un benefici de 7.700 pessetes a data del 31 de març de 1937,⁵⁴³ sinó més aviat es tractava d'una disputa pel poder local.

El 25 de febrer de 1938, la junta municipal agrària de Porrera es disposava a distribuir els terres confiscades entre la pagesia i obria un termini de seixanta dies perquè es fessin les instàncies.⁵⁴⁴ El 4 de març, Josep Montaner Arqué, es presentava davant de la junta per reclamar que li fos retornada la propietat del Colomer del Vell, del qual n'al·legava ser mitger. Però la resolució de la comissió no resultà del gust de Montaner, doncs el secretari de la junta, Antoni Assens, membre de la UdR, al·legava que tant ell, com el pare de Montaner tenien terra suficient per proveir-se. A més, segons Assens, no hi veia el motiu perquè aleshores si podia reclamar-ne la propietat i no ho havia fet durant al revisió de contractes de conreu. Assens sentenciava la seva intervenció al·legant que el dit Montaner no havia demostrat, des del moviment del 6 d'octubre de 1934, una conducta «molt afecte al règim republicà» i que per tant, calia desestimar la petició.⁵⁴⁵ La deliberació d'Assens era resultat de la neurosis col·lectiva sobre el quintacolumnisme? O bé era una actitud convençuda sobre el criteri anivellador que havia de tenir la distribució de la terra promoguda per la Conselleria d'Agricultura de la Generalitat? Fos com fos, els criteris sobre l'excés de

terres per confiscar propietats, fossin o no partidaris dels rebels els seus titulars,
542 Porrera, 2-19/VII/1937. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació; adjudicació i reclamació de béns confiscats del Priorat, reg. 6858.

543 Inventari i balanç de la Col·lectivitat lliure de Porrera, 15/IV/1937. Arxiu Comarcal del Priorat, Fons de Porrera, reg. 164.9.

544 Acta de la Junta Municipal Agrària, 25/II/1938. Arxiu Comarcal del Priorat, Fons de Porrera, reg. 164.11

545 Acta de la Junta Municipal Agrària, 4/III/1938. Arxiu Comarcal del Priorat, Fons de Porrera, reg. 164.11

havia estat un element recurrent en molts dels formularis que es presentaren a la Generalitat per normalitzar la nova situació.

En tot cas, a Catalunya, la institució que exercí de garant en cas de que existís qui volgués reclamar les terres confiscades i, per tant, sortir de la col·lectivitat, fou el ja citat Comitè d'Apropiacions, presidit per Gaietà Rahola. La seva funció com a supervisor de quin era l'estat de l'espai agrari després del d'alt a baix governamental de l'estiu de 1936, facilità el desmantellament d'algunes col·lectivitats amb el pretext de les males pràctiques i la injustícia que significava denunciada pels antics propietaris. Malgrat que vistes en conjunt són escasses i poc significatives, en cito l'exemple de Figuerola d'Orcau per il·lustrar quina era la perspectiva d'alguns propietaris amb terres confiscades pels col·lectivistes.

El 7 de setembre de 1937, Josep Llari Areny, advocat i veí de Tremp, presentava davant de la comissari subdelegada d'Ordre Públic de la ciutat pallaresa la denúncia de confiscació de les seves propietats i les del seu cunyat, Daniel Riu Periquet. Juntament amb la denúncia, Llari presentava un informe exposant com havien succeït els fets i assegurava que

En dicho pueblo dos individuos que eran del Comité del POUM (hoy son de la FAI o CNT) de acuerdo con aquel, durante el mes de septiembre [de 1936] se incautaron de la casa y fincas que tiene en dicho pueblo José Llari, junto con las de su cuñado que explotaban directamente bajo una sola administración. Con el fin de encubrir la explotación le dieron el nombre de colectivización, para lo cual los dos sujetos buscaron cuatro individuos más del pueblo, más un matrimonio con una niña de dos o cuatro años, instalándose todos en ella, actuando los dos iniciadores de jefes, mejor dicho de amos de la casa. [...] Esos dos individuos que actúan de dueños llamados Francisco Borrell y Roca (a) Paquito de Masanés y José Albert (a) Melitón del Chocho, venden los frutos y hacen lo que les viene en gana. Por referencias que se tienen, hasta la fecha han vendido frutos de vino, trigo y otros por valor de once o doce mil pesetas y más. No dan cuentas a nadie; pagan mal a los demás, no dándoles más que alguna que otra cantidad después de pedir las una y otra vez. [...] Quedaron a principios de Marzo último en la casa Llari, dos de los cuatro mozos antiguos y las dos criadas, un sordo mudo, el Albert y el Borrell Roca. Con ese personal, no pueden trabajarse las fincas, ya que no encuentran apenas jornaleros que quieran trabajar en la casa Llari, dirigida por ellos. Lo cierto es que esos colectivizadores utilizan el esfuerzo ajeno retribuido para trabajar las fincas que han exproliado, las laboran mal, hasta el extremo que de las ochenta mil cepas o más que hay en ellas, apenas se han labrado y cavado la tercera parte; de continuar así otro año, quedará destruida la viña, representando ello un perjuicio de más de cien mil pesetas; la extensión de las fincas en cultivo del Llari es de unas veintidós hectáreas y otras tantas las de su cuñado. La parte yerma con arbolado es de unas catorce o quince hectáreas. [...] Las fincas incautadas pertenecen a un matrimonio en que el marido acaba de cumplir setenta y tres años y la esposa setenta y muy delicada de salud. Son los únicos bienes que poseen, y

SEGONA PART

de cuales vivían, -aparte la casa que habitan y en la hay u inquilino que les da cuatrocientas pesetas de arriendo de parte de ella-. El marido ejerce la profesión de Abogado, pero hoy es nulo el rendimiento que se obtiene ejerciéndola, de manera, que si no fuera por la asistencia que les prestan algunos buenos amigos y otras personas humanitarias, tendrán que vivir en la más deplorable indigencia. Ayuda que de prolongarse la guerra llegara el momento que ha de cesar, quedando el matrimonio en la situación más triste y lastimosa.⁵⁴⁶

Però si aquesta era la perspectiva dels propietaris confiscats, el que ens hauríem de preguntar es per què abandonaren les col·lectivitats alguns pagesos. Potser veien amb més bons ulls el projecte governamental potser perquè coincidia més amb els demandes del moviment pagès? Havien estat forçats a entrar a la col·lectivitat, certament era així per alguns, però aleshores què havia canviat que els impulsava a marxar i, en certa manera, a perdre la por del principi? O potser és que se n'havien adonat que l'opció de l'estiu no era viable i apostaren per assegurar-se la subsistència?

Per al cas andalús, Luis Garrido assegura que l'absorció de molts petits propietaris pel moviment col·lectivista té el seu origen en les condicions de terror que hauria de despertar en molts d'aquests l'esclat de la guerra. Ara bé, superades les pors inicials, el fet de no poder vendre sobre productes o veure's impossibilitats per treballar la terra pel seu compte, va fer que molts d'ells abandonessin les col·lectivitats.⁵⁴⁷ Penso que a aquest plantejament hi caldria afegir que possiblement molts dels que hi entraren a participar, si bé ho van poder fer amb por, també ho feren amb l'entusiasme de sumar-se a un projecte innovador, revolucionari, del qual possiblement molts en desconeixien les bases teòriques i els plantejaments més enllà de l'accés a la terra. Potser afegint aquest component no resulta tant estrany pensar que hi hagués qui les abandonés amb insatisfacció o en desacord amb les actituds que es tenien vers als antics amos. Ja ho hem vist per al cas de La Fatarella, però a l'informe presentat a la subdelegació de Tremp, Josep Llari explicava que

Al hacerse la incautación existían en [la finca] dos criadas y cuatro mozos de labranza, los cuales se quedaron también en la misma y siguen en ella dos, pues uno fue llamado al servicio militar y marchó y el otro que es del pueblo de Aransis, como no toleraba los insultos e imposiciones que se le dirigían por los nuevos amos, se sucedían los altercados y ante las amenazas continuas de que se le había de matar, optó por marcharse a su casa natal a vivir con la familia al pueblo de Aransis, sin que hasta la fecha le hayan pagado un solo céntimo

546 «Información. Fincas del matrimonio José Llari y Pilar Laboria, vecinos de Tremp», 7/IX/1937. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de determinació de responsabilitats i confiscació de béns de particulars amb propietats al Pallars Jussà: Figuerola d'Orcau i Tremp, reg. 6737.

547 Luis Garrido González: *Colectividades agrarias en Andalucía...*, p. 61-62.

CAPÍTOL 4

de sus trabajos, a pesar de debérsele varios meses. Terminado el invierno, los muchachos del pueblo que siguiendo los ofrecimientos del Albert y el Borrell, se instalaron en la casa Llari, se fueron a las suyas no volviendo a aquella, ni siquiera a trabajar. [...] A algunos de los criados como a José Castella o su esposa Maria Tudel se les insulta de continuo y no menos frecuentes son las amenazas de matarlos, tildándoles de fascistas, suponiendo defiende a los antiguos amos, lo mismo que hacían con el criado que marchó a su casa.⁵⁴⁸

No hi ha cap mena de dubte que l'entusiasme del primer moment amb el que la premsa havia presentat l'ocupació de finques i les col·lectivitats, contrarestavava amb les mirades més pessimistes i reprovables una vegada passats els primers mesos de guerra. La revolució i la col·lectivització havien de portar les millores socials i laborals que els treballadors exigien, però l'escassetat de proveïment, la gana, la pèrdua de familiars al front i a la rereguarda, els bombardeigs i l'avenç de les tropes rebels, eren elements que minaven la moral de la gent comuna i feien que l'entusiasme de primer hora s'anés difuminant. Al cap i a la fi era una col·lectivització en temps de guerra i s'intensificà el ritme de treball, els salaris eren insuficients davant de la inflació dels bens de consum i la falta de comestibles feia el dia a dia una lluita diària, especialment als nuclis urbans. Els canvis en les actituds de la població, i en concret les de la pagesia en relació a les col·lectivitats és una qüestió sobre la que cal seguir indagant. Per una banda, per apropar-nos a les motivacions que els van portar a abandonar el projecte col·lectivista. I per l'altra, per saber com van actuar davant dels avatars que els imposava la guerra. Com actuaren davant de la gana, la desmoralització i la pèrdua d'entusiasme que havia suposat l'impuls revolucionari de primera hora? Van traspasar al projecte distributiu republicà? Potser el que cal tenir en compte abans d'aquesta possible basculació és el recolliment cap al treball domèstic i el mercat negre com una manera de subsistir. I, per tant, apropar-nos al paper de les solidaritats entre aquells que no podien produir per si mateixos i que guardaven amb esperança que la guerra acabés el més aviat possible.

Visualitzar el final de les col·lectivitats exclusivament com el resultat de les decisions polítiques que havien pres els dirigents cenetistes penso que no es un plantejament sincer. Potser sí que és cert que els objectius dels revolucionaris, abans i després de situar-se com a dirigents n'eren uns i el resultat va ser molt diferent als que s'havien plantejat, però no tampoc es pot confondre l'expectativa maximalista

548 El text sencer es pot llegir a l'annex 10, p. 421.

SEGONA PART

amb el fracàs del procés. Al cap i a la fi, la revolució és una aposta i portar idees a la pràctica té les seves limitacions, entrebancs i contradiccions. Al cap i a la fi, a al reguarda catalana, com a la resta de la rereguarda republicana existiren diferents projectes polítics. Cap força va plantejar fer marxa enrere. Cap d'ells va deixar de defensar la seva pròpia interpretació de la guerra, que no tenia per què i no podia ser la única.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

CONCLUSIONS

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Conclusions

Al llarg de les pàgines precedents m'he apropiat a la rereguarda catalana durant la Guerra Civil amb l'objectiu d'analitzar les polítiques agràries que s'hi van desenvolupar per les diferents formacions del bloc antifeixista. En aquesta investigació he centrat el focus de la recerca en les col·lectivitats agràries, el mètode pel qual la propietat de la terra va passar a estar sota el control de les persones que la treballaven en comú. Si es pot treure una idea de la lectura d'aquesta investigació és la de que la col·lectivització de la terra va ser un procés que es va definir tant pel seu aspecte productiu –es treballava en comú amb l'objectiu de tenir una producció més eficient- com també per quelcom més ampli vinculat a la vida compartida. La nova comunitat es volia com una manera diferent d'organitzar la societat que satisfés les necessitats dels seus integrants i que ajudés a construir una societat democràtica. La col·lectivització de la terra va ser un procés que es va desenvolupar durant un període de temps curt –trenta mesos- i a un ritme accelerat, avaluar-lo per diagnosticar-ne els canvis i les continuïtats, no ha estat una tasca senzilla. Ateses aquestes particularitats, i davant l'evident manca de documentació, per analitzar-les he hagut d'adoptar diverses perspectives que em permetessin copsar una visió de conjunt, el més complexa i total possible, per tal d'estudiar i reflexionar sobre aquest procés històric. Abans de començar de manera definitiva aquest capítol conclusiu, vull assenyalar que amb les dades que hi he aportat no es pot descartar que, més enllà del que relataré seguidament, se'n puguin despendre reflexions complementàries.

El principal objectiu d'aquesta investigació ha estat plantejar una aproximació a una visió de conjunt de la col·lectivització de la terra a Catalunya durant els trenta mesos que va durar la guerra. Una de les intencions principals de la recerca ha estat posar blanc sobre negre als resultats d'estudis precedents per dibuixar un marc més proper a l'exposat fins ara referent a l'extensió i influència del col·lectivisme al camp català. L'estudi també s'ha proposat d'analitzar els discursos de les formacions antifeixistes que protagonitzaren el procés per conèixer quina capacitat d'influència van tenir entre la població. Així, a més d'intentar transcendir la legislació i el

CONCLUSIONS

discurs del poder, m'he aproximat a les experiències dels que van viure el procés col·lectivitzador, les percepcions de les polítiques sindicals i governamentals i a les múltiples actituds sociopolítiques que va mostrar la població respecte les diferents etapes del procés. Tot plegat, i com no podia ser d'una altra manera, ha determinat gran part de les eines metodològiques que he utilitzat en aquesta investigació.

Història social i nova història política constitueixen els dos principals camins que han confluït constantment i pels quals ha transitat aquesta tesi doctoral. Política entesa com el procés de politització, és a dir, com la interactivitat de presa de consciència i sensibilització a través de l'acció col·lectiva. I social perquè la finalitat és comprendre de forma específica el desenvolupament de la societat en el seu conjunt, per concentrar-se en les maneres com la gent comuna percep i es relaciona amb el seu present. Un enfocament social que busca dialogar i confluïr amb la cultura perquè té la intenció d'atansar-se a pautes de conducta que es desenvolupen a llarg termini per així donar-li una perspectiva més àmplia al conflicte i a les regularitats de la organització i del comportament social, en aquest cas concret, dels qui habitaren la Catalunya agrària durant la guerra.

Aquesta investigació és una anàlisi que parteix de totes aquestes premisses amb la voluntat d'integrar-se, aportant una mica més de coneixement, a les noves perspectives i enfocaments de la Història Social de la Guerra Civil espanyola. A partir de l'espai agrari, entès com un element que condiona les accions i les visions de l'agència col·lectiva que hi actua i no com a marc estàtic, aquesta tesi doctoral s'ha plantejat des d'una visió de conjunt de tot el territori català. Per realitzar-la s'han tingut en compte els estudis d'àmbits concrets, com els de la província de Girona o les comarques de l'Alt Camp i el Baix Llobregat, i prenent com a referents els d'altres territoris de la rereguarda republicana. De la lectura d'aquesta investigació se'n desprèn que la col·lectivització de la terra va ser un fenomen estès en diverses latituds que va posar de manifest la capacitat d'influència del col·lectivisme més enllà de les sigles de la CNT. La presència destacada del sindicat revolucionari no és cap novetat, però ha estat possible quantificar-la i evidenciar que, a pesar de la seva hegemonia, existiren altres realitats complementàries que van dotar al conjunt de les col·lectivitats d'una perspectiva més plural i complexa.

CONCLUSIONS

Apostar per una recerca de tot aquest espai m'ha permès veure l'heterogeneïtat de la praxis del col·lectivisme, així com aportar dades que permeten comparar-les amb les de l'estudi de Walther L. Bernecker, l'únic que des de 1982 planteja una perspectiva de conjunt del procés revolucionari a Catalunya, i les primeres aproximacions impulsades per la Conselleria d'Agricultura de la Generalitat del novembre de 1936. Amb la comparativa del resultat de la recerca s'evidencia un canvi a l'alça en nombre de col·lectivitats constituïdes a al territori català durant la guerra. Això és que de les seixanta-sis comptabilitzades per la Conselleria, Bernecker va passar a les cent-set, i amb la recerca present n'he comptabilitzat fins a dos-centes seixanta-una. Existeix un augment dels exemples de col·lectivitats agràries en més del 290% respecte de la primera aproximació, i en més del 140% de la segona. Amb aquests resultats, Catalunya es situa dins del marc de la rereguarda republicana al costat d'altres territoris com Castella – La Manxa, amb quatre-centes cinquanta-cinc col·lectivitats; el País Valencià, amb tres-centes cinquanta-tres; l'Aragó, amb dos-centes catorze; i Andalusia Oriental, amb cent quaranta-set, tots ells amb estudis de conjunt de cada territori. Dit això, es fa difícil establir un marc comparatiu per a tota la rereguarda pel que fa a la magnitud del procés. Les col·lectivitats estan comptabilitzades a partir dels municipis on estan ubicades, i per al País Valencià i Catalunya això significa una divisió administrativa municipal molt més atomitzada respecte a la de la resta de territoris esmentats. Una comparativa entre aquests territoris no faria res més que distorsionar els resultats. Tanmateix, seria molt més interessant comparar-les a través de les extensions o el total dels seus integrants, elements, al cap i a la fi, que denotarien la importància de les col·lectivitats al territori. No obstant això, amb les dades obtingudes, encara no es possible realitzar aquesta comparativa atès que manquen materials a tots els territoris.

Les dades sobre Catalunya destaquen tant de manera quantitativa com qualitativa i realcen una perspectiva que bona part de la historiografia sobre la Guerra d'Espanya ha passat per alt. Catalunya és un espai amb un centre molt rellevant econòmicament, social i cultural i amb un pes polític destacat. Això és que, el que passa a Barcelona té conseqüències a la resta del territori. En ocasions això ha implicat que s'hagi volgut confondre aquesta centralitat amb entendre que el que passa a la ciutat passa al

CONCLUSIONS

conjunt del país. Però això no és exactament així. El territori, malgrat que influenciat, no està determinat inevitablement pel que passa al seu centre. Existeix una dependència, però també una agència col·lectiva pròpia de la perifèria. Si traslladem aquesta confusió al cas concret de la col·lectivització a Catalunya hi podem veure com ha estat comú en la historiografia contemplar l'experiència revolucionària únicament a través de les indústries de la capital i de la ribera del riu Llobregat. Una perspectiva que, en conseqüència, ha eclipsat l'existència de les col·lectivitats agràries. Les dades obtingudes posen de manifest, per una banda, que l'experiència col·lectivista a la indústria no va ser l'única que es va desenvolupar a Catalunya, ja que existiren més de dos centenars de col·lectivitats agràries al conjunt del territori. És a partir d'aquesta evidència que es pot posar de manifest l'autonomia de l'agència col·lectiva de l'espai agrari català respecte el seu centre, tant pel fet d'impulsar-les com en la capacitat de produir una acció pròpia. No obstant això, aquesta evidència no significa que l'experiència col·lectivista en la indústria i els serveis a Catalunya deixi de ser un dels elements més destacats del període estudiat, al contrari. La centralitat esmentada podia ser influent en la constitució i el funcionament de les col·lectivitats agràries més properes a la ciutat o als nuclis industrials. En aquest sentit, costa d'imaginar-se un espai rural sense relacions amb la ciutat. En primer lloc, per les relacions de producció evidents si copsem els tallers i les indústries de les ciutats com a centres manufacturadors dels productes que arribaven del camp. Unes relacions de producció que no es poden destriar de les relacions socials que es construïen amb les classes populars de les ciutats quan es compartia, encara que fos de manera temporal, espais de treball i de lleure, i per tant, inquietuds i opinions sobre les vivències del present. Amb tot, i com apuntava Josep Fontana, de ben poc ens serveix amagar la creixent integració política i la capacitat de formular respostes pròpies de la pagesia davant les tensions generades per l'agricultura cada vegada més incerta als circuits mercantils i cada vegada més dependent dels mercats urbans o industrials. Com la classe obrera, la pagesia va estar present en la seva pròpia formació, amb una capacitat cultural autònoma, dinàmica i compartida amb les classes populars urbanes. Convé doncs reivindicar l'autonomia política del món rural posant atenció a les seves pròpies lògiques sense sotmetre-la als criteris

CONCLUSIONS

d'anàlisis de la política construïts sobre l'hegemonia cultural urbana. No per fer-ho marginant l'espai urbà, sinó, i precisament, a través de la relació, intensa, entre camp i ciutat.

Potser una de les principals preguntes a resoldre ha estat com es van formar les col·lectivitats, si van ser una creació espontània o una decisió imposada per una minoria exògena. Després de la recerca penso que no es pot donar una resposta única ni simple, atès que les causes són múltiples. La conjuntura generada pel col·lapse de l'estructura del poder dominant, resultat del fracàs del cop d'Estat i l'actuació de les milícies va permetre desenvolupar les col·lectivitats que, d'una altra manera sembla improbable que s'haguessin constituït. En primer lloc perquè l'impuls revolucionari vingut de fora va reactivar les velles tensions internes i va convertir les col·lectivitats en una expressió concreta de la lluita de classes en les comunitats pageses. I en segon lloc, perquè sense la confiscació prèvia de les propietats no s'haguessin pogut constituir les col·lectivitats. Però si la guerra fou l'episodi que generà les condicions perquè es constituïssin les col·lectivitats, la idea de crear-les no es donà de manera espontània. La col·lectivització no fou una resposta natural dels treballadors a la nova situació, sinó una idea que formava part del seu imaginari col·lectiu i que les organitzacions sindicals, amb més o menys interès, van decidir potenciar en uns moments on tot semblava possible. Un conjunt d'idees que havien madurat i s'havien transformat des de la dècada de 1880 i que, en el cas concret de l'espai agrari, es va proposar com la manera d'anar més enllà de les demandes del moviment pagès que buscava regular els contractes de conreu i els preus dels productes agrícoles. En iniciar-se la guerra, el col·lectivisme es va presentar com un replantejament de les maneres de relacionar-se, una esmena a la totalitat a la manera de viure condicionada per l'estructura del poder dominant. Amb tot, la seva posada e pràctica fou l'aposta més atrevida i la que va arribar més lluny en l'amenaça de l'ordre capitalista.

Cal, però, no oblidar-nos del context –element principal per a qualsevol coneixement històric. Per al cas que ens ocupa això fou sinònim de violència, entesa aquesta com un instrument principal de la lluita política i font de noves legitimitats; una manera d'exercir l'autoritat i obtenir nous espais de sobirania per qui l'exercia.

CONCLUSIONS

Al cap i a la fi, la violència és un element fundador de l'ordre, el qual delimita els seus perfils i la seva naturalesa. Fou en aquest context violent, en el qual es constituïren les primeres col·lectivitats, també la majoria. En aquest sentit, no hi ha cap mena de dubte que la coerció va estar estretament lligada a la seva formació. Per aprimar-s'hi, però, cal analitzar els fets a contrapèl. Una bona part de la coerció que s'exercí la coneixem a partir de les resistències que despertà entre la població. Per una banda, per part dels propietaris que no fugiren ni s'emboscaren però que, tot i així, se'ls confiscaren els bens. En aquest aspecte en destaquen certs grisos en allò referent a les deliberacions dels revolucionaris a l'hora confiscar propietats i en el que s'apunta com alguna cosa que va anar més enllà dels suports a la revolta militar i que s'apropava a una voluntat de trencar amb l'ordre establert basat en la propietat privada. Al cap i a la fi en els primers moments era senzill acusar a qualsevol propietari acomodat d'haver donat suport al cop d'Estat i confiscar-li la terra i els bens, però que això no ens allunyi de la perspectiva amb la que podien actuar els revolucionaris. Bona part dels afectats per les confiscacions havien participat durant els anys anteriors d'espais i actituds constitutives del bloc contrarevolucionari, ja fos durant el període republicà o durant el del Directori militar, i, per al cas concret de Catalunya, com agents en la intensa oposició a la llei de contractes de conreu. Per altra banda, també coneixem la violència que s'exercí cap als treballadors del camp quan se'ls obligà a integrar-se a la col·lectivitat, tot i que en menor mesura. La majoria dels casos no es tractaren des d'un organisme centralitzat, com la Comissió de Responsabilitats -destinada als propietaris-, sinó i a través dels diferents jutjats de pau, la qual cosa fa més difícil fer un seguiment exhaustiu. Tot i així, ambdues resistències han de plantejar-se com la conseqüència del trencament de les dinàmiques anteriors al cop, i no com a fruit de respostes únicament estructurals, d'aplicació de projectes polítics en els termes de guerra o revolució o en els de democràcia o feixisme.

Convé assenyalar, però, que la violència no fou l'únic element constituent i establir-la com a paradigma del conjunt de col·lectivitats presenta un seguit d'entrebancs i dificultats que ens porta a una visió parcial de la seva constitució, principalment perquè desatén els suports que podia rebre. Lluny de ser un subjecte passiu, la pagesia no sempre es va limitar a contemplar i a patir les transformacions que vivia,

CONCLUSIONS

sinó que va aprofitar la circumstància per participar en el canvi social desencadenat. Per a alguns treballadors del camp, la situació de sobirania múltiple que s'havia generat era l'oportunitat per col·locar-se al costat dels milicians o al capdavant de l'assalt a l'ordre social. No hi ha cap dubte referent a que els espais centrals del col·lectivisme durant la guerra foren aquells on les columnes milicianes hi tingueren més presència. Però la formació de les col·lectivitats no es va reduir únicament en aquests indrets, ni a les lògiques de la violència revolucionària, almenys d'una manera que es pugui demostrar. Se'n formaren d'altres que responien a lògiques comunitàries, en ocasions enteses com un pas més en la construcció d'una societat igualitària, on la propietat col·lectiva dels mitjans de producció responia a les necessitats i a les capacitats de la població. Els suports es podien deure a la voluntat de situar-se dins el nou grup dominant, a actituds resultants del proselitisme i la complicitat amb grups d'afinitat construïts a partir d'experiències compartides amb conflictes socials previs o entendre la situació com una oportunitat que s'obria per accedir a un treball garantit, una manera de solucionar l'atur estacional i estructural. La percepció de la construcció d'un món nou amb un horitzó col·lectiu, almenys durant els primers mesos, potser era el comú denominador d'una pagesia difícilment enquadrada en categories estanques segons la seva condició contractual.

Atesa la brevetat de l'experiència col·lectivista i la escassa informació relacionada, es fa difícil saber qui van ser els que donaren suport a les propostes col·lectivistes. Ha estat comú sentenciar que jornalers i parcers pobres, resultat de la propaganda o la coacció dels anarquistes, havien apostat per la col·lectivització. Però es fa difícil mantenir aquesta visió, no per haver trobat cap informació que la contradigui, sinó, precisament, per l'absència d'informació que la confirmi. Una manera d'apropar-nos als perfils de qui van participar de les col·lectivitats pot ser tenint en compte dos aspectes. En primer lloc, que el decret de sindicació obligatòria va significar un element mobilitzador que obligava a tots els treballadors de la terra a integrar-se als sindicats agrícoles per organitzar l'explotació agrícola destinada a l'esforç de guerra. Això va implicar que molts s'adherissin a les formacions sindicals antifeixistes representades a cadascun dels sindicats agrícoles locals. Hem de tenir en compte que aquesta element, no només ho era d'enquadrament dels treballadors

CONCLUSIONS

agrícoles, sinó també una manera de garantir l'accés al treball de la terra. En segon lloc, que la societat estudiada es va caracteritzar pels alts índexs de sindicació en formacions definides a si mateixes com organitzacions de classe, una participació en les organitzacions que s'incrementà durant el període bèl·lic. Aquest tipus de sindicació, però, no té res a veure amb l'anterior, ja que la obligatorietat es referia a l'ingrés del sindicat agrícola local, però no al sindicat de classe. L'increment de registres a aquests sindicats no deixa de demostrar la intensitat amb que es vivien els esdeveniments polítics, la importància de la organització per viure el dia a dia i la rellevància de la pertinença a un grup. Amb tot, em vinc a referir que els índexs tant elevats de politització de la societat de la dècada de 1930 superen qualsevol esquematisme basat e la condició econòmica o contractual, especialment entre la pagesia. Doncs convé recordar que les diferències contractuals al camp eren molt difuses i existien figures mixtes que naixien de la impossibilitat de sobreviure amb un únic contracte. Així doncs era comú trobar com petits propietaris arrendaven una petita propietat de terra a un altre per acabar de completar els ingressos de la unitat familiar, o bé que aquests mateixos, així com de la mateixa manera ho feien parcers i arrendataris, haguessin de vendre la seva força de treball a canvi d'un jornal dependent del període estacional.

Tanmateix, tot plegat no vol dir que pertànyer a un o altre sindicat impliqués adoptar-ne els seus posicionaments oficials o, per al cas que ens ocupa, ser necessàriament membre de la col·lectivitat. Però pot ser indicatiu que les decisions que es prenen a nivell local des de les formacions fossin una mostra de les actituds de la pagesia sindicada. Al cap i a la fi, els discursos públics van influir a les respectives organitzacions i a través d'elles als militants i a la gent comuna, i malgrat que les doctrines no s'apliquessin de manera nítida, potser es comportaven com una orientació per actuar quotidianament. És per això que penso que serveixen de ben poc les dissertacions categòriques a l'hora d'avaluar els posicionaments estratègics de una o altra formació o d'una o altra tendència sindical per avaluar el fenomen col·lectivista en el seu conjunt. Si es planteja un estudi d'aquesta mena, d'un gran interès per altra banda, cal ser conscients que s'està estudiant és una part del procés col·lectivitzador, el del discurs del poder, però, en cap cas, el del seu conjunt ni el

CONCLUSIONS

resultat de l'agència col·lectiva. Estudiar les estratègies de les formacions a través dels discursos públics és complicat de fer a partir dels exemples concrets que es van estendre pel conjunt del territori, principalment perquè es fa difícil trobar-hi l'aplicació mil·limètrica de les doctrines. La col·lectivització va ser alguna cosa més del que els dirigents volien que fos o el que la propaganda projectava i, com en qualsevol agència col·lectiva, hi va tenir un gran component l'experiència dels que hi participaren.

Si es recull tot el que s'ha dit, es fa difícil mantenir les afirmacions que defensen que les col·lectivitats agrícoles a Catalunya van sorgir influenciades per aquelles que es va van constituir al territori controlat pel Consejo de Aragón. Potser algunes compartien elements comuns, com la supressió de la circulació de la moneda o el salari i ho substituïren per l'intercanvi i el consum d'allò que a cadascú li era necessari, però aquests no van ser factors comuns que es donessin en el conjunt de col·lectivitats de Catalunya. Tampoc ho va ser en aquelles del territori de l'Ebre, malgrat els vincles que oferia el transport fluvial amb el Baix Aragó, o les de les riberes del Segre i el Cinca, ja que cadascuna d'elles tenien les seves particularitats. En canvi, en d'altres territoris allunyats de l'epicentre aragonès, com a l'Alt Camp o el Baix Llobregat, hi podem trobar exemples amb les particularitats esmentades. Aleshores, potser, el que caldria plantejar és si el fenomen col·lectivista no fou quelcom més polimorf. Més mutable i autònom. Influenciat més aviat per l'agència humana que no pas per un poder centralitzat capaç de generar esferes d'influència totalitzadores.

Que la presència de les col·lectivitats, en diferents graus d'intensitat, s'acumuli a la zona del litoral i el pre-litoral no és una casualitat. Les transformacions sistemàtiques de les dinàmiques capitalistes en aquests espais agrícoles basades en l'especialització de l'agricultura i el foment del monocultiu, en concret de la vinya, s'havien consolidat al llarg del primer terç del segle XX. Els canvis d'aquest tipus de conreu havien estat possible gràcies a la connivència d'iniciatives estatals i privades que apostaven per l'especialització del treball dels pagesos, com foren les apostes de la secció d'Agricultura de la Mancomunitat o les colònies agrícoles impulsades per grans propietaris agrícoles com Manuel Raventós. La proletarització dels pagesos

CONCLUSIONS

i la mecanització de les explotacions agrícoles havia ajudat a crear situacions més precàries entre els treballadors que feien insostenible la vida a pagès i facilitaven l'expulsió de població cap a nuclis urbans de manera permanent. Les noves relacions de producció que derivaven d'aquests nous models havien transformat moltes de les regles de les comunitats rurals i les contradiccions generades contribuïen al conflicte d'interessos de classe. Conflictes que s'havien posat de manifest en aquests mateixos espais amb la consolidació de tradicions de lluites col·lectives que havien estat capaces de confluïr i cristal·litzar en diverses associacions i agrupacions esteses per arreu del territori. Unes entitats que feien de corretja de transmissió de coneixements i garantien la propagació de significats compartits entre els agents. La zona de mobilització pagesa que comprenia des del Vallès fins al Camp de Tarragona n'era una de les principals, però també la seguien d'altres situades als marges. Em refereixo a zones que foren protagonistes de mobilitzacions entre finals del segle XIX i el primer terç del XX com aquelles relacionades amb les demandes per la millora de condicions de treball en el conreu de l'arròs dels deltes dels rius Fluvià, Ter i l'Ebre o les de la rebaixa del pagament del novè al Canal d'Urgell durant la dècada de 1930. En resum, tots aquests aprenentatges i experiències acumulades que coincidien territorialment amb els espais on es constituïren les col·lectivitats no són baladí, sinó que foren un altre element essencial per crear la xarxa necessària perquè es constituïssin les col·lectivitats.

El buidatge de les geografies de la col·lectivització ha permès veure les diferents circumstàncies en les que es constituïren i la procedència de les terres que les formaven. L'extensió de les finques confiscades i col·lectivitzades variava segons el territori i la tipologia del cultiu, però un percentatge elevat, entre el 60% i el 80%, eren finques que comprenien entre la desena i el centenar d'hectàrees. Unes extensions que, segons els intervals establerts per estudis agronòmics, es consideren mitjanes i grans propietats. Cal assenyalar, però que en la majoria d'ocasions aquestes propietats no eren compactes, sinó que estaven distribuïdes en diferents parcel·les, malgrat pertanyien a un mateix propietari dins el mateix municipi. Arribats a aquest punt, penso que cal indicar quelcom principal. Doncs a pesar de que un propietari tingui atomitzats els seus bens, fins i tot en diferents

CONCLUSIONS

partides agrícoles, cal considerar-lo segons la seva totalitat. Dit això, pot donar-se el cas -i de manera molt freqüent- que els guanys i les relacions contractuals d'un gran tenidor de finques petites i mitjanes amb els treballadors de la terra estessin més atomitzades que no pas les que tenia un gran propietari que mantingués les seves terres unides en gran latifundis, però la relació de domini, la influència i el poder polític, social, econòmic i cultural que se'n pugui despendre, el continuaran situant en una posició privilegiada dins el conjunt de la societat. En aquest sentit, no ens fem cap favor confont la gran propietat atomitzada amb el minifundisme.

Algunes de les dades que s'han pogut aportar fan referència a les de les extensions de les col·lectivitats, les quals han permès deduir el possible impacte del fenomen sobre les persones que hi van conviure. Cal tenir en compte, però, que no s'han pogut aconseguir totes les extensions de terres col·lectivitzades i, per tant, es fa difícil assegurar quina extensió va ocupar la col·lectivització agrària a Catalunya. Per aquesta raó, i com ho feren estudis precedents, he optat per compatibilitzar els municipis per aproximar-me a aquesta extensió. A través de les dades extensives se'n desprèn que l'impacte de la col·lectivització fou un fenomen molt variable, en el qual no es poden establir paradigmes territorials o ideològics. No es tracta de dir que en un o altre territori les col·lectivitats eren més grans o més petites, o de si els seus dirigents pertanyien a un o altre sindicat. L'extensió de les col·lectivitats sembla que estava més vinculada a la capacitat dels seus impulsors de convertir el seu projecte en hegemònic, -quelcom que depenia tant de la capacitat de situar-se com a dominants durant els dies posteriors a la revolta de juliol, com d'esdevenir dirigents en l'horitzó que es projectava-, així com de les experiències prèvies dels seus integrants. Amb tot, unes transformacions condicionades per les dinàmiques locals. Que fan difícil afirmar un únic motiu de l'extensió dels projectes col·lectivistes.

Després de la recerca es pot afirmar que tenim entre les mans una síntesi global de fins quin punt els sindicats cenetistes van ser els principals articuladors d'aquestes experiències revolucionàries. Però també de que no foren els únics que hi participaren. En aquest sentit, la investigació ha volgut contribuir a esquarterar la imatge tant difícil de trencar de les col·lectivitats com una experiència exclusivament llibertària. Amb tot, al voltant del 55% de les col·lectivitats van estar dirigides per

CONCLUSIONS

militants de la CNT, mentre que els de la UGT participaren en el 7% en col·laboració amb els cenetistes i en tingueren fins al 4% de pròpies, així com la UdR comptà amb vuit col·lectivitats que representaven l'4,5% del total. Unes apostes que van canviar durant els trenta mesos que va durar l'experiència col·lectivista a Catalunya. Durant les setmanes que van seguir el cop d'Estat, es pot observar una presència molt més coral de les diferents formacions antifeixistes al capdavant de les col·lectivitats. A pesar d'una clara preponderància dels cenetistes, a partir d'octubre de 1936 i al llarg de 1937 va destacar la presència en solitari de la CNT. Les direccions on hi participaren les diferents formacions antifeixistes és un altre element que ens ajuda entendre la complexitat del projecte revolucionari i a qüestionar-nos que, si bé era majoritari entre els cenetistes, també hi van participar altres formacions. No tot havia estat feina d'un sol partit ni d'un sol sindicat, ni tampoc únicament dels dirigents, sinó que responia més aviat a les bases d'un moviment eclèctic i autodidacta.

Del conjunt de l'estudi se'n desprèn la idea de que les col·lectivitats van perdre suports a mesura que van passar els primers mesos. Quelcom, però, que no va ser exclusiu d'aquest projecte revolucionari, sinó de tota la rereguarda a mesura que avançava la guerra. Es coneix que l'entusiasme que havia caracteritzat les setmanes d'estiu es va anar volatilitzant a mesura que s'assentaven els fronts, els objectius transformadors costaven d'assolir i la perspectiva del conflicte dibuixava una guerra més llarga de la que s'esperava. A tot això, convé afegir que la voluntat dels dirigents antifeixistes per assentar a qualsevol preu el poder aconseguit durant les primeres setmanes del procés, també va ser un factor que va ajudar a erosionar la perspectiva de l'horitzó d'alliberament que s'havia palpat durant l'estiu. Un element que va servir d'accelerador d'aquesta pèrdua de suports a les col·lectivitats va ser la propagació d'un missatge més clar per part d'ERC i el PSUC durant la tardor de 1936 i, molt especialment, durant el primer trimestre de 1937. El discurs posava en qüestió la efectivitat del treball col·lectiu i apostava per una alternativa: la distribució de la terra entre els camperols a través del sindicat agrícola i la regulació de l'accés a la propietat plena de la terra a aquells que ho desitgessin –pensant sobretot amb les demandes del moviment rabassaire. Un projecte propi, no supeditat a les dinàmiques engegades pels cenetistes que anava acompanyat d'una reafirmació i

CONCLUSIONS

reactivació del poder governamental. El canvi d'actitud d'una part de la població, especialment els integrats de les files rabassaires i ugetistes, va ser la d'apostar per abandonar esglaonadament les direccions compartides de les col·lectivitats i deixar de demostrar el suport cap aquestes. Aquest procés de distanciament va coincidir en el temps amb la intensificació dels enfrontaments entre partidaris i opositors de la col·lectivització. Conflictes, per altra banda, hàbilment articulats per es formacions a través dels seus discursos públics.

La crisi de l'antifeixisme, que va tenir entre els seus màxims exponents els Fets de Maig de 1937, va posar al descobert l'aposta d'altres projectes, els quals van intentar créixer com una alternativa a la col·lectivització. La derrota de la CNT en la conjuntura va fer que des del govern de la Generalitat es fes un pas endavant per construir el seu propi marc d'acció basat en la distribució de la terra a través de l'explotació individual, familiar i col·lectiva. No per destruir les col·lectivitats que s'haguessin constituït fins aleshores, ni perquè fossin anticol·lectivistes, sinó perquè regular diversos modes d'explotar de la terra era una manera de debilitar la CNT, que tenia el seu principal múscul en el projecte col·lectivista. Del que es tractava era de situar-se i mantenir-se en una posició dirigent per quan acabés el conflicte. Però malgrat la oficialitat del projecte governamental a partir del juny de 1937, i la debilitat de la CNT d'oposar-s'hi, les dificultats que generava el context per complimentar-lo seguien presents. La conjuntura bèl·lica no va donar treva a cap model, però a les col·lectivitats se li afegiren les conseqüències de l'estratègia seguida dirigents cenetistes, els quals havien quedat aïllats políticament de la resta de l'antifeixisme.

Visualitzar el final de les col·lectivitats exclusivament com el resultat de les decisions polítiques que havien pres els dirigents cenetistes penso, no és un plantejament sincer. Existiren i condicionaren, però no foren l'única raó per la qual la col·lectivització no es va convertir en un projecte dominant a la rereguarda. Potser sí que és cert que els objectius dels revolucionaris n'eren uns i els resultats van ser molt diferents als que s'havien plantejat. Però tampoc es pot confondre l'expectativa maximalista amb el fracàs del procés. Al cap i a la fi, la revolució és una aposta i portar idees a la pràctica té les seves limitacions, entrebancs i contradiccions. Seguir

CONCLUSIONS

buscant, com feu en el seu moment Jaume Balius l'abril de 1937, la causa de la derrota en el projecte en la traïció dels líders, ens allunya d'una visió de conjunt del que va succeir al llarg d'aquells trenta mesos i ens empeny a marginalitzar el coneixement sobre com la gent comuna va desenvolupar-se en aquella conjuntura. Al cap i a la fi, a la reguarda catalana, com a la resta de la rereguarda republicana existiren diferents projectes polítics. El que va plantejar la CNT, amb l'argument de fer front a una suposada contrarevolució, va ser una lluita oberta per l'hegemonia quan es va posar en qüestió el model col·lectivista. Amb tot, i malgrat que la col·lectivització va ser una aposta integral, aquesta va conviure amb d'altres proposicions que buscaven resoldre les demandes pageses que s'havien mobilitzat en els anys precedents. Uns models que, malgrat perseguien objectius comuns, foren utilitzats per les formacions antifeixistes com elements mobilitzadors i justificadors de les seves pràctiques a través dels discursos, així com d'oposició a la resta de models que no els eren propis de cadascuna d'elles. La contrarevolució en la resta de formacions antifeixistes només va existir en les seves apreciacions, subjectives, interessades. Cap força va plantejar fer marxa enrere en els acords de setembre i octubre de 1936 que havien establert els punts de trobada entre els diferents projectes polítics. Cap d'ells va deixar de defensar la seva pròpia interpretació de la guerra, que no tenia per què i no podia ser única.

La recerca ha certificat que l'estudi de les col·lectivitats és fonamental en l'estudi de la Guerra Civil, no només per aproximar-nos a com s'organitzava la rereguarda, sinó també per entendre l'espai agrari durant aquesta conjuntura. En aquesta recerca ha estat possible observar el paper de la dona com agent imprescindible en les col·lectivitats. També allunyar-se del que ha estat comú a la historiografia quan s'ha afirmat que les dones hi van mantenir un paper secundari, ja que en comptades ocasions van participar com a membre de ple dret en la vida de la col·lectivitat o com a integrants de la direcció. No hi ha dubte en que el projecte col·lectivista, concebut per a tot el poble, no havia modificat la condició de la dona. La bretxa salarial o la divisió sexual del treball van ser elements que es van mantenir en el treball al camp a pesar de la col·lectivització, així com la subordinació a la dependència masculina. Aquest paper secundari també venia definit per la manca d'exemples trobats on

CONCLUSIONS

les dones haguessin participat de llocs de direcció de la col·lectivitat. L'evident manca de testimonis hi juga un paper fonamental, però també cal tenir en compte les continuïtats dels rols de gènere dins la nova organització comunitària. Quelcom que, per altra banda, no va escapar de debats publicats a la premsa cenetista i, en especial, aquella on les integrants de Mujeres Libres, dirigides per Lucía Sánchez Saornil, hi tenien espais des d'on denunciar aquestes situacions de continuïtat.

Així mateix la historiografia ha assegurat que la presència de les dones en la producció no va ser constant, atès que només se les va requerir quan la col·lectivitat necessitava mà d'obra abundant, o bé quan els homes van haver d'abandonar-les per incorporar-se a l'exèrcit. Així, el paper de la dona hauria estat fonamental a partir de 1938, quan va mancar mà d'obra per seguir treballant. Però partir d'aquesta idea, penso, és erroni, doncs percep el treball al camp com una tasca exclusivament masculina. És evident que hi hagué crides a la mobilització des de les formacions antifeixistes, especialment cap als col·lectius més joves de la ciutat i també cap a les dones, amb l'objectiu de que es traslladessin al camp per treballar les terres que havien quedat abandonades i per recuperar-ne d'altres per incrementar la producció. L'objectiu era mobilitzar tothom per un darrer esforç en la producció de guerra. Però tot i que seria interessant de veure quina resposta va tenir la crida entre una població majoritàriament desmoralitzada, se'm fa difícil mantenir la idea que les dones només participessin de la col·lectivització, en concret, i del treball a la terra, en general, quan hi faltaren els homes. I molt menys adoptar la perspectiva, concretament per a l'estudi de les col·lectivitats, que carrega sobre les espatlles de les dones la rebaixa de la producció i l'estancament del projecte revolucionari quan s'afirma que a conseqüència de la crida a l'aves al camp només hi quedaren dones i nens exposats als avatars de la guerra.

En aquesta tesi doctoral s'han posat de manifest nombrosos exemples de la continuïtat del treball femení al camp, tant com a productores com reproductores, i no únicament quan hi hagué una rebaixa de la presència dels homes que havien marxat al front. De la mateixa manera es poden trobar altres exemples en estudis precedents en els quals s'evidencia que les dones han participat en tot moment en gairebé totes les activitats agropecuàries i, en moltes ocasions, s'han erigit com

CONCLUSIONS

l'eix principal de les explotacions familiars. Si no trobem exemples abans de la mobilització masculina principalment es deu a que els models normatius que es van seguir, en els casos que es van realitzar, basaven el seu plantejament a partir del manteniment familiar a partir del salari masculí, deixant que les dones quedessin circumscrites al treball domèstics no remunerats o, excepcionalment, al treball remunerat però ocasional, parcial, complementari o secundari. En aquest sentit he trobat nombrosos exemples vinculats a la cura dels animals de granja. Unes tasques reservades a les dones que, especialment a la premsa llibertària, es justificava com una tasca femenina al relacionar-ho amb atributs presumptament vinculats al gènere, com la delicadesa i la predisposició a la cura dels altres. L'objectiu d'aquesta reflexió no es negar l'augment de la presència femenina durant els darrers mesos de la guerra. El que proposo, doncs, és oferir una proposta teòrica a partir d'un enfocament de gènere i utilitzant una metodologia i unes fonts variades que es presentin des de diferents àmbits d'estudi. Unes eines que ens permetin seguir aproximar-nos a temes ja analitzats en investigacions precedents per obrir nous interrogants que ens ajudin visualitzar de manera holística el món rural, i que també es preguntin pels interessos i motivacions de les dones, es contempli el seu paper com a reproductores i productores, i es plantegi quins canvis i quines continuïtats es produïren en les diverses conjuntures en les relacions de gènere en l'espai rural.

Amb tot, les col·lectivitats agràries van dotar a la pagesia de la seva pròpia visió dels esdeveniments. A través de les organitzacions sindicals, amb la celebració de congressos i reunions monogràfiques sobre com es podia organitzar el camp, la fundació de periòdics que posaven de manifest les experiències de diferents territoris i donaven consells de com es podia millorar la producció i la salut dels qui vivien al camp, va ser possible construir un dimensió del procés revolucionari. Les dissertacions dels dirigents pagesos, cenetistes, rabassaires o socialistes, sobre les experiències prèvies fou un element recurrent a l'hora d'apel·lar a la identitat pagesa. La construcció de la idea d'un col·lectiu que, en ocasions, esdevenia mil·lenari. Però si els dirigents podien apel·lar, en ocasions a una mitologia profana de les lluites pageses, i en altres a la memòria de les lluites recents per la millora de les condicions laborals de la pagesia condicionades per la agricultura abocada al

CONCLUSIONS

mercat, és cert que l'experiència del que més endavant s'anomenà trienni bolxevic, o les demandes de millora de contractes de conreu, la regulació dels impostos abusius o l'accés progressiu a la propietat de la terra i, per tant, alliberar-se del domini directe del propietari sobre la terra esdevenen una experiència determinada que va configurar una identitat a través de l'acció col·lectiva. Potser el que defineix millor aquesta identitat és la capçalera del diari del moviment rabassaire, La Terra, on hi recorren les accepcions en català referents als terrenys dedicats al cultiu i a la nació, país o pàtria, referida en aquest cas a Catalunya. Tots dos requeriments havien estat recurrents en els motins camperols al llarg de l'edat moderna, podent-les trobar ja en la revolta dels segadors de 1640, i posteriorment. La seva utilització en el moviment rabassaire es projectava com a conscient i orgullós de la seva història revolucionària, així com l'aposta catalanista com a voluntat col·lectiva dels que habitaven a Catalunya reconeixent-se com a fonamental com a classe treballadora del camp.

Al cap i a la fi, tots aquests elements formaven part de moments anteriors on la lluita de classes havia pres formes històriques determinades i específiques capaces de crear bagatges, sinèrgies i divergències amb les que s'actuarià el 1936. Un camí d'experiències que expliquen les apreciacions limitades d'algunes formacions antifeixistes a l'hora d'articular la demanda pagesa, mentre que d'altres, com la Unió de Rabassaires, fou capaç d'articular-ne una majoria més definida.

És necessari seguir aprofundint i buscar formes més subtils i sofisticades per establir connexions entre allò social i allò polític, o el que és el mateix, entre el terreny de la vida material i les esferes de la ideologia i la política. Transcendir, en definitiva, l'àmbit demogràfic i el socioeconòmic amb la incorporació de la cultura a l'anàlisi de la història social. Això és que al costat de les experiències materials cal situar-hi les anàlisis discursius de l'acció col·lectiva i actuar amb el convenciment de que també és possible explorar els subjectes històrics des de l'àmbit de les manifestacions culturals. Aquesta recerca ha demostrat que no és possible fer-se càrrec de la significació política i històrica de la col·lectivització sense comprendre la dimensió utòpica que imbuïa als que la potenciaren i als que li donaren suport. Sense atendre la voluntat de construir el camí cap a la societat futura, sense fer-

CONCLUSIONS

nos càrrec dels anhels i les esperances dels qui hi participaren, només tenim una visió parcial del significat històric dels canvis desenvolupats per la pagesia durant la Guerra Civil. La col·lectivització es va concebre com una pedra més en la construcció d'aquest camí en un moment en que s'obrien múltiples horitzons, tant revolucionaris com contrarevolucionaris, i en els quals la pagesia participà activament en cadascun d'ells segons els seus interessos.

Iniciava aquesta treball amb el plantejament de l'oblit de les col·lectivitats, i el conjunt del procés revolucionari que es va donar al camp català durant la Guerra Civil, en el procés de construcció de la memòria democràtica de Catalunya dels darrers quaranta anys, i molt especialment des d'inicis del segle XXI. La raó més significativa potser l'hem de buscar en l'assumpció de la centralitat de l'acció política que té lloc a Barcelona i que es confon amb la de la totalitat del territori. No és cap novetat assenyalar que encara existeix una certa visió pairalista del camp entès com un espai absent de violència on, en paraules del propi Josep Pla, la vida passa silenciosa i àtona i els pagesos que l'habiten formen part d'una classe antiga, invariable i estàtica. Però tampoc descobriré res nou si apunto que aquesta imatge imaginada del camp és una invenció urbana per ressaltar positivament les característiques de la ciutadania que respon a la incomprensió de les estratègies de la supervivència camperola. Però seria enganyós si només plantejés el debat camp-ciutat com el motiu d'aquest oblit. Al cap i a la fi, la memòria de les ocupacions de fàbriques, tallers i serveis –transport, espectacle, distribució, etc.- i la seva gestió col·lectiva tampoc formen part de la memòria democràtica oficial –malgrat sigui més present en la memòria d'una part de l'esquerra política. El denominador comú d'ambdues experiències –urbana i rural- és el d'haver estat capaces d'arribar tant lluny en l'amenaça de l'ordre capitalista. La importància d'haver estat capaces d'ocupar les fàbriques i les terres per desposseir els amos de la seva propietat i, a través del treball cooperatiu, posar la vida al centre. Com hem vist, la col·lectivització fou una aposta revolucionària madurada durant dècades que el juliol de 1936 va tenir la oportunitat d'allunyar-se de la utopia per dur-se a la pràctica. Una aposta que va veure com van variar els seus suports al llarg dels mesos que va durar el conflicte. Un plantejament que, malgrat tenir denominadors comuns en la teoria, no es va aplicar de manera uniforme en

CONCLUSIONS

els territoris de la rereguarda republicana, seguint cadascun d'ells una dinàmica política, econòmica i social pròpia derivada de les circumstàncies de cada indret. Una aposta que no tenia ni mes ni menys probabilitats de triomfar que cap altre de les propostes iniciades el juliol de 1936 i que fou derrotada militarment junt amb la resta del projecte democratitzador iniciat el 1931.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRÀFIQUES

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Fonts arxivístiques

Archivo Histórico Nacional - Centro Documental de la Memoria Histórica (AHN-CDMH) - Salamanca

Causa General

Archivo Histórico del Partido Comunista de España (AHPCE) - Universidad Complutense de Madrid, Madrid

Documentos del PCE

Publicaciones periódicas del PCE

Arxiu Comarcal de l'Alt Camp (ACAC) - Valls

Fons de la Impremta Castells

Fons Municipal d'Alió

Fons Municipal d'El Rourell

Fons Municipal de Cabra del Camp

Fons Municipal de La Masó

Fons Municipal de Mont-Ral

Fons Municipal de Nulles

Fons Municipal de Querol

Fons Municipal del Pont d'Armentera

Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà (ACAE) - Figueres

Fons Municipal de Masarac

Arxiu Comarcal del Baix Camp (ACBC) - Reus

Fons Municipal de Reus

Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà (ACCB) - Montblanc

Fons Municipal de Barberà de la Conca

Fons Municipal de Llorac

Fons Municipal de Montblanc

Fons Municipal de Solivella

Fons Municipal de Vimbodí

Arxiu Comarcal del Montsià (ACM) - Amposta

Fons de l'Ajuntament d'Amposta

Arxiu Comarcal del Priorat (ACP) - Falset

Fons Municipal d'Albarca

Fons Municipal de Capçanes

Fons Municipal de Falset

Fons Municipal de Gratallops

Fons Municipal de la Vilella Alta

Fons Municipal de Marçà

Fons Municipal de Porrera

Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre (ACRE) - Mora d'Ebre

Fons de l'Ajuntament de la Serra d'Almos

Fons Lluís Brull i Cedó

Fons Municipal de la Torre de l'Espanyol

Fons Municipal de Rasquera

Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT) - Tarragona

Fons de confraries i associacions

Sindicats catòlics

Arxiu Històric de Girona (AHN) - Girona

Fons de la Comissaria Delegada de la Generalitat

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) - Barcelona

Fons personals

Ronald Fraser – Testimonis orals de la Guerra Civil

Hemeroteca

Arxiu Històric Provincial de Tarragona (AHPT) - Tarragona

Fons Municipal de Renau

Fons Municipal de Vespella de Gaià

Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià (AMTM) – Monestir de Poblet, Vimbodí-Poblet

Fons Finances

Fons Guerra Civil

Arxiu Municipal d'Alcover (AMA) – Alcover

Fons d'Hisenda

Arxiu Municipal de Barcelona – Arxiu Fotogràfic (AMB-AFB)– Barcelona

Fons Nissaga Pérez de Rozas

Col·lectivitat d'Amposta

Arxiu Municipal de Lleida (AML) – Lleida

Fons hemerogràfic

Arxiu Municipal de la Selva del Camp – la Selva del Camp

Fons d'Hisenda

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) – Sant Cugat del Vallès

Fons de la Generalitat de Catalunya (Segona República)

Comitè d'Apropiacions

Direcció General d'Administració Local

Junta de Seguretat Interior

Biblioteca Central Xavier Amorós – Reus

Fons hemerogràfic

Biblioteca de Catalunya (BC) – Barcelona

Biblioteca

Fons hemerogràfic

Biblioteca Fages de Climent – Figueres

Fons de diaris i revistes

Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona – Tarragona

Fons hemerogràfic

Biblioteca Virtual de Prensa Histórica – Portal de Archivos Españoles

Fons hemerogràfic

Centre de Documentació Antiautoritari i Llibertari (CEDALL)

Fons hemerogràfic

Centre de Lectura – Reus

Fons de premsa històrica

Fundación Anselmo Lorenzo (FAL) - International Institute of Social History

(IISH) – Madrid – Amsterdam

Archivo de la Confederación Regional del Trabajo de Cataluña

Archivo del Comité Comarcal de Tarragona

Fundació Nous Horitzons - Barcelona

Fons de publicacions periòdiques

Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI) - Lleida

Llegat Areny

Institut d'Història Jaume Vicens Vives (IHJVV) - Universitat Pompeu Fabra,

Barcelona

Biblioteca

Fons hemerogràfic

Red de Bibliotecas de los Archivos Estatales y del Centro de Información

Documental de Archivos - Ministerio de Educación Cultura y Deporte,

Madrid

Fons hemerogràfic

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Fonts hemerogràfiques¹

Títol	Subtítol/descripció	Lloc	Organització
<i>Acció Sindical</i>	<i>Portantveu de la CNT a la Comarcal Valls-Montblanc</i>	Valls	CNT
<i>Acción Social Obrera</i>	<i>Periódico de educación social y defensor de las causas obreras. Organo de los sindicatos obreros</i>	Sant Feliu de Guíxols	
<i>Acracia</i>	<i>Semanario anarquista</i>	Lleida	CNT-FAI
<i>Avançada</i>	<i>Setmanari de la Federació d'Esquerra Republicana de les Comarques Tarragonines</i>	Tarragona	ERC
<i>Avenir, L'</i>	<i>Portaveu de les aspiracions del nostre poble</i>	Sant Cugat del Vallès	Acció Catalana
<i>Batalla, La</i>	<i>Órgano del Partido Obrero de Unificación Marxista</i>	Barcelona	POUM
<i>Bè Negre, El</i>	<i>Setmanari satíric</i>	Barcelona	
<i>Butlletí del Departament d'Agricultura</i>		Barcelona	
<i>BOGC</i>	<i>Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya</i>	Barcelona	
<i>Campesino, El</i>	<i>Portavoz de los trabajadores del campo</i>	Madrid	PCE
<i>Campo</i>	<i>Órgano del Comité Regional de Relaciones de Campesinos</i>	Barcelona	CNT
<i>Colectivismo</i>	<i>Revista Ilustrada de Agricultura E Información Técnica</i>	València	FETT-UGT
<i>Combat</i>	<i>Diari de la Joventut Comunista Ibèrica</i>	Lleida	POUM
<i>Cruz, La</i>	<i>Diario católico</i>	Tarragona	
<i>Democràcia</i>	<i>Setmanari del Partido Republicano Federalista de Vilanova i la Geltrú</i>	Vilanova i La Geltrú	
<i>Diari de Reus</i>	<i>Diari generalista</i>	Reus	
<i>Diario de Barcelona</i>	<i>Diari generalista</i>	Barcelona	
<i>Diario de Gerona</i>	<i>Diari generalista</i>	Girona	
<i>Diari de Sessions del Parlament de Catalunya</i>		Barcelona	
<i>DOGC</i>	<i>Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya</i>	Barcelona	
<i>Empordà federal</i>	<i>Setmanari de la Unió Federal Nacionalista Republicana</i>	Figueres	
<i>España Nueva</i>		Madrid	
<i>Espoir</i>	<i>Journal de la CNT-F AIT</i>	Tolosa	CNT-France AIT
<i>Fructidor, El</i>	<i>Setmanari del Centro Republicano Federal Radical de Vilafranca</i>	Vilafranca del Penedès	
<i>Humanitat, La</i>		Barcelona	ERC

¹ La cursiva indica que és el subtítol original.

FONTS DOCUMENTALS

<i>Internacional, La</i>		s/l.	
<i>Justícia Social, La</i>	Diari de l'Agrupació Socialista de Reus	Reus	ASR
<i>Justícia Social, La</i>	Órgano del Partido Socialista Obrero. Federación Catalana	Barcelona	Federació Catalana del PSOE
<i>Juventud</i>	Órgano de la Comisión Nacional de Unificación	Madrid	PCE
<i>Leviatán</i>	Revista mensual de hechos e ideas	Madrid	
<i>Llar, La</i>	Portaveu de la Federació Catòlico-Agrícola de Barcelona	Barcelona	
<i>Llibertat</i>	Portantveu del Front Anti-Feixista	Tarragona	
<i>Nabarralde</i>	Diari de la comunitat Nabarralde	Pamplona	
<i>Periódico, El</i>	Diari generalista	Barcelona	
<i>Poble Català, El</i>		Barcelona	Centre Nacionalista Republicà
<i>Publicitat, La</i>		Barcelona	Acció Catalana
<i>Punt Avui, El</i>	Diari generalista	Girona	
<i>Pueblo, El</i>		Tortosa	
<i>RIACSI</i>	Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro	Barcelona	IACSI
<i>Revista Social</i>	Publicación quincenal de economía social y cuestiones obreras	Sants-Madrid	FTRE
<i>Sol, El</i>	Diario Independiente	Madrid	
<i>Solidaridad Obrera</i>	Órgano de la Confederación Nacional del Trabajo en Cataluña	Barcelona	CNT
<i>Temps, El</i>		Barcelona	Unió Democràtica de Catalunya
<i>Terra, La</i>	Portantveu de la Unió de Rabassaires	Barcelona	UdR
<i>Terra Lliure, La</i>	Portantveu de la Unió de Rabassaires	Barcelona	
<i>Tierra y Libertad</i>	Órgano de la revolución social de España	València	FAI
<i>Timón</i>	Síntesis de orientación político-social	Barcelona	CNT-FAI
<i>Treball</i>	Òrgan del Partit Socialista Unificat de Catalunya	Barcelona	PSUC
<i>Umbral</i>	Semanario de la nueva era	València	CNT
<i>Vanguardia, La</i>	Diari generalista	Barcelona	
<i>Voz del Campesino, La</i>	Órgano de la Federación de Obreros Agricultores y sus similares de España	Córdoba-Valls	FNOAE

Bibliografia

- Abad de Santillán, Diego: *El organismo económico de la revolución*, Bilbao, Zero, 1978.
- Acosta Ramírez, Francisco (coord.): *La Aurora de rojos dedos. El Trienio Bolchevique desde el Sur de España*, Granada, Comares, 2019.
- Aguilar Cestero, Raül: *Abdó Terrades i la revolució (1812-1856)*, Barcelona, Universitat Progressista d'Estiu de Catalunya.
- Álvarez Junco, José: *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Madrid, Siglo XXI, 1991.
- Andrade, Juan i Hernández Sánchez, Fernando (eds.): *1917. La Revolución rusa cien años después*, Madrid, Akal, 2017.
- Anguera, Pere: «Els fets de maig de 1937 al Camp de Tarragona», dins a: Pere Anguera: *Menjacapellans, conservadors i revolucionaris*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, 1991, p. 119-133.
- Aracil, Rafael et al. «L'estructura de la propietat de la terra a la Catalunya rural: les comarques de Barcelona i Girona (1850-1930)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 13 (1999), p. 183-199.
- Arango Jaramillo, Mario: *Manual de cooperativismo y economía solidaria*, Bogotá, U. Cooperativa de Colombia, 2005.
- Archilés, Ferran: «Lenguajes de nación. Las «experiencias de nación» y los procesos de nacionalización: propuestas para un debate», *Ayer*, núm. 90 (2013), p. 91-114.
- Arnabat, Ramon i Gavaldà, Antoni: «Sociabilidad y asociacionismo como factores de movilización social: el mundo rural catalán entre 1870 y 1980», a Santiago Castillo i Montserrat Duch (coords.): *Sociabilidades en la Historia. Actas del VIII Congreso de Historia Social de España*, Madrid, Catarata, 2015, p. 169-193.
- Arnabat, Ramon: «Entre la pasividad y la movilización. Los campesinos del Penedès en los siglos XIX y XX», dins a: Santiago Castillo i Roberto Fernández (coords.): *Campesinos, artesanos, trabajadores. Actas del IV Congreso de historia social*, Lleida, Editorial Milenio, 2001, p. 199-212.

- Arnabat, Ramon: «El 6 d'octubre a l'Alt Penedès: un episodi de la lluita social al camp», *L'Avenç*, núm. 187 (1994) p. 40-43.
- Arnabat, Ramon: *La gent i el seu temps. Història de Santa Margarida i els Monjos. De la fil·loxera a la Guerra Civil, 1890-1940*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill, 1993.
- Aróstegui, Julio: *Largo Caballero. El tesón y la quimera*, Barcelona, Debate, 2013.
- Aróstegui, Julio: «Conflicto social e ideología de la violencia, 1917-1936», dins a: José Luís García Delgado (ed.): *España, 1898-1936: Estructuras y cambio*, Madrid, Universidad Complutense, 1984, p. 309-343.
- Arrarás, Joaquín: *Historia de la cruzada española*, vol. 5, tom 22, Madrid, Ediciones Españolas, 1942.
- Audí Ferrer, Pere: *Cooperativistes, anarquistes i capellans al Priorat (1910-1923)*, Torroja del Priorat, Centre Cultural i Recreatiu La Unió de Torroja del Priorat i Arxiu Comarcal del Priorat, 2010.
- Audí Ferrer, Pere: «La inexistència de l'oasi prioratí. Les primeres passes de la CNT al Priorat», *Lo Violí. Revista cultural del Priorat*, núm. 2 (2006), p. 4-6.
- Balcells, Albert: *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)*, Barcelona, Nova Terra, 1983 [1968].
- Balcells, Albert: *El sindicalisme a Barcelona (1916-1923)*, Barcelona, Nova Terra, 1966.
- Balkanski, G.: *La Colectivización*, Drancy (París), Federació Local de la CNT, 1975.
- Ballester, David: «La UGT de Catalunya durante la Guerra Civil (1936-1939), "¿un sindicat cara la guerra?"», *Studi historica. Historia Contemporánea*, núm. 24 (2006), p. 35-55.
- Ballester, David: *Els anys de la guerra. La UGT de Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Columna, 1998.
- Bar, Antonio: *La CNT en los años rojos. Del sindicalismo revolucionario al anarcosindicalismo, (1910-1926)*, Madrid, Akal, 1981.
- Barrio, Ángel: «Historia obrera en los noventa: tradición y modernidad», *Historia Social*, núm. 37 (2000), p. 143-160.

- Barrull, Jaume: «Classe obrera i catolicisme social a la Lleida de la Restauració», a *Josep Fontana: història i projecte social: reconeixement a una trajectòria*, Barcelona, Crítica, 2004, p. 1316-1330.
- Barrull, Jaume: «El sindicalisme catòlic de Lleida (1918-1936)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 17 (2004), p. 129-146.
- Barrull, Jaume: *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*, Lleida, Pagès, 1995.
- Barrull, Jaume: *El Bloc Obrer i Camperol (Lleida, 1919-1937)*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1980.
- Beltran Dengra, Joaquín: *Lucharon por la libertad. Anarco-sindicalismo y agro catalán desde 1911 hasta 1939. Investigaciones sobre algunas comarcas barcelonesas*, Barcelona, El Grillo Libertario, 2015.
- Berger Mulattieri, Gonzalo: *Les Milícies antifeixistes de Catalunya: voluntaris per la llibertat*, Vic, Eumo, 2018.
- Berger Mulattieri, Gonzalo: «El pes específic de la CNT en el context dels fets de maig del 1937. Anàlisi d'afiliació sindical de la Federació Regional de Catalunya», s/d.
- Bernecker, Walther L.: *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española, 1936-1939*, Barcelona, Crítica, 1982.
- Bertran Álvarez, Carles: «Aproximació a les confiscacions i les col·lectivitats del Baix Penedès (1936-1939)», dins a: Jordi Piqué Padró (coord.): *Guerra Civil a les comarques tarragonines, 1936-1939*, Tarragona, Cercle d'Estudis Històrics Guillem Oliver, 1999, p. 165-193.
- Bertrana, Prudenci: *Els herois*, Barcelona, Editorial Catalana, 1920.
- Biosca i Esteve, Tomàs: *La societat obrera de Tivissa. Els orígens de la societat cooperativa d'obriers agricultors i conductors de cavalleries de Tivissa (1912-1918)*, Valls, Cossetània Edicions, 2004, p. 87-112.
- Bizcarrondo, Marta: *Historia de la UGT. Entre la democracia y la revolución, 1931-1936*, Madrid, Siglo XXI, 2008.
- Boix, Lurdes: «El conreu de l'arròs a Empúries i a l'Escala», *Revista de Girona*, núm. 297, p. 45-49.

- Bonamussa, Francesc (dir.): *Generalitat de Catalunya. Obra de govern, 1931-1939*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2006.
- Bosch i Cuenca, Pere: *La guerra de l'arròs. Conflictivitat agrària i lluita política al Baix Empordà (1899-1909)*, Alguaire, Ajuntament d'Alguaire i Patronat Municipal Josep Lladonosa, 2013.
- Bosch, Aurora: «Las colectivizaciones: estado de la cuestión y aspectos regionales», dins a: Josep Fontana (coord.): *La II República una esperanza frustrada: Actas del Congreso Valencia Capital de la República* (abril 1986), València, Institució Alfons el Magnànim, 1987, p. 147-168.
- Bosch, Aurora: «Les col·lectivitzacions al País Valencià: perspectives d'investigació», *Recerques: Història, economia i cultura*, núm. 15 (1984), p. 79-97.
- Bosch, Aurora: *Ugetistas y libertarios: guerra civil y revolución en el País Valenciano: 1936-1939*, València, Institució Alfonso el Magnánimo, Diputació Provincial de Valencia, 1983.
- Bricall, Josep M.: *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939), vol. 1*, Barcelona, Edicions 62, 1970.
- Broué, Pierre i Témime, Émile: *La Revolución y la Guerra de España*, México, Fondo de Cultura Económica, 1962.
- Buxeda Majoral, Gerard: «L'opció del sindicalisme agrari catòlic. Jaume Rosich i Bassa», *Revista de Girona*, núm. 278 (2013), p. 54-56.
- Cabana, Ana i Cabo, Miguel: «James C. Scott y el estudio de los dominados: su aplicación a la historia contemporánea», *Historia Social*, núm. 77 (2013), p. 73-93.
- Caminal i Badia, Miquel: *Joan Comorera. Vol. 2*, Barcelona, Empúries, 1984.
- Camps, Jaume: «Alcover i les vagues de 1918», *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 114 (2007), p. 61-77.
- Capdevila, Maria Dolors i Masgrau, Roser: *La Justícia Social. Òrgan de la Federació Catalana del PSOE, 1910-1916*, Barcelona, La Gaya Ciència, 1979.
- Cárdaba, Marciano: *Campesinos y revolución en Cataluña. Colectividades agrarias en las comarcas de Girona, 1936-1939*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 2002.
- Caro Franco, Alex: *Comitès Locals a les comarques gironines durant la Guerra Civil Espanyola*, Treball de Final de Grau, Universitat de Girona, 2014.

- Carrasquer, Félix: *Las colectividades de Aragón*, Barcelona, Descontrol, 2016 [1986].
- Carrión, Pascual: *Estudios sobre la agricultura española*, Madrid, Ediciones de la Revista del Trabajo, 1974.
- Casanova, Julián: *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España, 1931-1939*, Barcelona, Crítica, 2010.
- Casanova, Julián: *Historia de España. República y guerra civil*, Barcelona, Crítica, 2007.
- Casanova, Julián: «Guerra Civil, ¿Lucha de Clases?: El difícil ejercicio de reconstruir el pasado», *Historia Social*, núm. 20 (1994), p. 135-150.
- Casanova, Julián: *La historia social y los historiadores. ¿Cenicienta o princesa?*, Barcelona, Crítica, 2003 [1991].
- Casanova, Julián: «Guerra y revolución: la edad de oro del anarquismo español», *Historia Social*, núm.1 (1988), p. 63-76.
- Casanova, Julián (comp.): *El sueño igualitario: campesinado y colectivizaciones en la España republicana, 1936-1939*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1988.
- Casanova, Julián: «Anarquismo y guerra civil: del poder popular a la burocracia revolucionaria», dins a: Santos Juliá (coord.): *Socialismo y guerra civil*, Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 1987, p. 71-82.
- Casanova, Julián: «Socialismo y colectivizaciones en Aragón», dins a Santos Juliá (coord.): *Socialismo y Guerra Civil*, Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 1987, p. 277-293.
- Casanova, Julián: *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936-1938*, Madrid, Siglo XXI, 1985.
- Casassas, Lluís: *Barcelona i l'espai català. El paper de Barcelona en la formació i en l'ordenament del territori de Catalunya*, Barcelona, Curial, 1977.
- Cases, Remei et al.: «La col·lectivització a Molins de Llobregat dins a: Carles Santacana (coord.): *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, 1989, p. 198-251.
- Castellanos, Jordi: «Josafat, novel·la modernista», *Els Marges: revista de llengua i literatura*, núm. extra., 2013, p. 265-291.

- Castells Duran, Antoni: *El proceso estatizador en la experiencia colectivista catalana (1936-1939)*, Barcelona, Nosa y Jara, 1996.
- Castells Duran, Antoni: *Les col·lectivitzacions a Barcelona, 1936-1939*, Barcelona, Hacer, 1993.
- Castillo Cañiz, Assumpta: «Quién se acuerda ya de las colectividades del 36?», *Turolenses*, núm. 11 (2018), p. 15-19.
- Castillo, Assumpta: «Todo es nuevo, como nueva es la idea, como nuevo es el principio, como nueva es la vida. Hacia un estudio del anarquismo como fenómeno de la modernidad», dins a José Antonio Caballero; Raúl Mínguez i Vega Rodríguez-Parra (coord.): *Culturas políticas en la contemporaneidad. Discursos y prácticas políticas desde los márgenes a las élites*, València, Universitat de València – Asociación de Historia Contemporánea, p. 2013, p. 167-170.
- Clara Resplandis, Josep: «Consipració militar contra la Segona república. Com es va gestar i desenvolupar a Girona i Figueres», dins a: Oriol Dueñas Iturbe i Josep Lluís Martín i Berbois (ed.): *La Guerra Civil al territori: Lleida, Tarragona i Girona*, Barcelona, Departament d'Afers i Relacions Institucionals i Exteriors i Transparència, Memorial Democràtic, 2017, p. 425-428.
- Cobo Romero, Francisco: «La historiografía sobre el conflicto rural y la politización campesina en la España contemporánea. Del Marxismo a la nueva historia política», dins a: José Gómez Alén (ed.): *Historiografía, marxismo y compromiso político en España. Del franquismo a la actualidad*, Madrid, Siglo XXI, 2018, p. 121-154.
- Cobo Romero, Francisco: *¿Fascismo o democracia? Campesinado y política en la crisis del liberalismo europea, 1870-1939*, Granada, Editorial Universidad de Granada, 2012.
- Cobo Romero, Francisco: *Por la reforma agraria hacia la revolución: el sindicalismo agrario socialista durante la II República y la Guerra Civil, 1930-1939*, Granada, Universidad de Granada, 2007.
- Colectividades campesinas, 1936-1939*, Barcelona, Tusquets, 1977.
- Colomer Rovira, Margarida: *Josep Calvet i Móra: la trajectòria d'un rabassaire argentoni: 1891-1950*, Argentona, Ajuntament d'Argentona, 1996.

CONFEDERACIÓ NACIONAL DEL TREBALL: *El Congreso confederal de Zaragoza*, Bilbao, Zero, 1978.

CONFEDERACIÓ NACIONAL DEL TREBALL: *Memoria del Congreso 1919. Celebrado en el Teatro de la Comedia de Madrid, los días 10 al 18 de Diciembre de 1919*, Barcelona, 1932.

Congost, Rosa: *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre la gran obra de la propiedad*, Barcelona, Crítica, 2007.

CONGRÉS DE CULTURA CATALANA: *La Divisió territorial de Catalunya*, Barcelona, Seix Barral, 1977, [Reedició de la publicació de l'octubre de 1937 per la Conselleria d'Economia de la Generalitat de Catalunya].

Cruz Artacho, Salvador (et al.): «El socialismo español y la cuestión agraria (1879-1923). Luces y sombras en el debate teórico y en la práctica sindical y política», *Ayer*, núm. 54 (2004), p. 129-163.

Cruz, Rafael: *En el nombre del pueblo: Rebelión y guerra en la España de 1936*, Madrid, Siglo XXI, 2006.

Cuadrada, Coral: «Hacer la revolución, no la guerra», *Brocar*, núm. 41 (2017), p. 153-179.

Cuadrada, Coral: «The Revolution of the Women Without Anything, Without a Name», dins a: Roknic Bezanic, Andrea (ed.): «Revolutions and revolutionaries: from the gender perspective», *West Croatian History Journal*, núm. 11 (2016), p. 25-48.

Cuesta, Josefina: *Sindicalismo católico agrario en España (1917-1919)*, Madrid, Narcea, 1978.

Dalmau i Torvà, Marc: *Gràfica cooperativa a Barcelona: Iconografia del cooperativisme obrer (1875-1939)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2018.

Delgado, Manuel: *Diversitat i integració: lògica i dinàmica de les identitats a Catalunya*, Barcelona: Empúries, 1998.

Díaz, Miguel: «La emigración como estrategia de escape de la represión social, política y económica de la dictadura franquista. El caso de los murcianos en Barcelona (1939-1959)», *Franquisme & Transició*, núm. 4, 2016, p. 9-40.

- Dimitrov, Gueorgui: *La ofensiva del fascismo y las tareas de la internacional comunista en la lucha por la unidad de la clase obrera contra el fascismo (Informe ante el VII Congreso de la IC. 2 de agosto de 1935)*, Madrid, Emiliano Escola Editor, 1977.
- Domènech, Xavier: «La condescendencia de la posteridad. Lucha de clases, clases y consciencia de clase», dins a: Julián Sanz, José Babiano i Francisco Erice (eds.): *E. P. Thompson. Marxismo e Historia social*, Madrid, Siglo XXI, 2016, p. 115-151.
- Domingo, Marcel·lí: «Esto es la revolución», a: *¿Qué espera el Rey?*, Tortosa, Monclús, 1918.
- Dowling, Andrew: *La reconstrucció nacional de Catalunya 1939-2012*, Barcelona, Pasado y Presente, 2013.
- Duarte, Àngel: *Història del republicanisme a Catalunya*, Barcelona, Eumo, 2000.
- Duch, Montserrat i Nadal, Joaquim (eds.): *Els Ateneus a Catalunya. Sociabilitat i catalanisme popular*, Girona, Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural, 2018.
- Duch, Montserrat, Arnabat, Ramon i Ferré, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.
- Duch, Montserrat; Piqué Padró, Jordi; Serrallonga Urquidi, Joan: *La Guerra Civil a la comarca del Tarragonès*, Tarragona, Arola, 2010.
- Durgan, Andy: *Comunismo, revolución y movimiento obrero en Cataluña, 1920-1936. Los orígenes del POUM*, Barcelona, Laertes, 2016.
- Ealham, Chris: «De la cima al abismo. Las contradicciones entre el individualismo y el colectivismo en el anarquismo español», dins a: Paul Preston (ed.): *La República asediada. Hostilidad internacional y conflictos internos durante la Guerra Civil*, Barcelona, Península, 2015, p. 147-174.
- Ealham, Chris: «An Impossible Unity: Revolution, Reform and Counter-Revolution and the Spanish Left, 1917-23» dins a: Francisco J. Romero Salvadó & Angel Smith: *The Agony of Spanish Liberalism: from revolution to dictatorship, 1913-23*, London, Palgrave Macmillan, 2010, p. 92-120.
- Ealham, Chris: *La Lucha por Barcelona: clase, cultura y conflicto, 1898-1937*, Madrid, Alianza, 2005.

- Ealham, Chris i Richards, Michael (eds.): *España fragmentada. Historia cultural y Guerra Civil española*, Granada, Comares, 2010.
- ELECTRO-QUÍMICA DE FLIX: *Historia de la Electro-química de Flix, 1897-1965*, Flix, E.Q.F.-SA, 1966.
- Eley, Geoff: *Una línia torcida. De la historia cultural a la historia de la sociedad*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008.
- Eley, Geoff: *Un mundo que ganar. La historia de la izquierda en Europa, 1850-2000*, Barcelona, Crítica, 2003.
- Eley, Geoff: «Edward Thompson, Historia Social y Cultura Política: La formación histórica de la clase obrera, 1780-1850», *Historia Social*, núm. 18 (1994), Especial E. P. Thompson, p. 63-75.
- Espinosa Maestre, Francisco (coord.): *Violencia roja y azul: España, 1936-1950*, Barcelona, Crítica, 2010.
- Espinosa Maestre, Francisco: *La primavera del Frente Popular. Los campesinos de Badajoz y el origen de la Guerra Civil (marzo-julio de 1936)*, Barcelona, Crítica, 2007.
- Espinoza Guerra, L. E., Robledo Hernández, R., Brel Cachón, M. P. i Villar Castro, J.: «Estructura social del campo español: el censo de campesinos (1932-1936). Primeros resultados», dins a: R. Robledo i S. López (eds.): *¿Interés privado, bienestar público?: grandes patrimonios y reformas agrarias*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2007, p. 307-342.
- Fabregat, Emeteri i López, Antoni: *El Poble Nou, la darrera colonització del delta de l'Ebre*, Benicarló, Onada Edicions, 2008.
- Ferré Pavia, Carme: *La CNT al Montsià i Tortosa (1930-1939)*, Tortosa, Dertosa, 1993.
- Ferrer Alos, Llorenç: «Estructura agraria, familia troncal, mercado de trabajo y redes sociales en el mundo rural, Cataluña siglos XVIII-XIX», *Mundo Agrario*, vol. 19, núm. 40 (2018).
- Ferrer, Amador i Ruiz, Carme: «Creixement urbà i planificació urbanística», dins a Martí Marín (dir.): *Memòries del viatge, 1940-1975*, Sant Adrià, MIHC i Ajuntament de Sant Adrià, 2009, p. 117-134.

- Fontana, Josep: *Capitalisme i democràcia, 1756-1848. Com va començar aquest engany*, Barcelona, Edicions 62, 2019.
- Fontana, Josep: «Los campesinos en la historia: reflexiones sobre un concepto y unos prejuicios», *Historia Social*, núm. 28 (1997), p. 3-11.
- Gabriel, Pere: *Historia de la UGT. Un sindicalismo de guerra, 1936-1939*, vol. 4, Madrid, Siglo XXI, 2011.
- Gabriel, Pere: *Classe obrera i sindicats a Catalunya (1903-1920)*, Tesi doctoral [Universitat de Barcelona], 1981.
- Gallego, Ferran: *La crisis del antifascismo: Barcelona, mayo de 1937*, Barcelona, Debolsillo, 2007.
- Garcés, Marina: *Nova il·lustració radical*, Barcelona, Anagrama, 2019.
- Garcia Oliver, Joan: *El eco de los pasos*, Barcelona, Ruedo Ibérico, 1978.
- García, Félix: *Colectivizaciones campesinas y obreras en la revolución española*, Bilbao, Zero, 1977.
- Garrabou, Ramon; Planas, Jordi; Saguer, Enric i Vicedo, Enric: «Propiedad de la tierra y desigualdad social en el mundo rural catalán de mediados del siglo XIX», *Historia Agraria*, núm. 63 (agost 2014), p. 47-82.
- Garrido, Luis: «La configuración de una clase obrera agrícola en la Andalucía contemporánea: los jornaleros», *Historia Social*, núm. 28 (1997), p. 41-67.
- Garrido, Luis: «Socialismo y colectivizaciones en Andalucía», dins a: Santos Juliá (coord.): *Socialismo y guerra civil*, Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 1987, p. 257-276.
- Garrido, Luis: *Colectividades agrarias en Andalucía: Jaén (1931-1939)*, Madrid, Siglo XXI, 1979.
- Gavaldà Torrents, Antoni: *Cataluña. Avatares de la colectivización agraria (1936-1939). Una persistente disputa social y política*, Madrid, Fundación Anselmo Lorenzo, 2019.
- Gavaldà Torrents, Antoni: *Enmig d'un riu desbocat: Josep Piñas Serra, President del Comitè i alcalde de Valls en temps de guerra*, Valls, Cossetània Edicions, 2017.
- Gavaldà Torrents, Antoni: *Fam de pa i de terra: La col·lectivització agrària a Catalunya*, Tarragona, Publicacions URV, 2016.

- Gavaldà Torrents, Antoni: *La col·lectivització agrària a l'Alt Camp (1936-1939). A la recerca d'una millora socioeconòmica*, Tarragona, Publicacions URV, 2016.
- Gavaldà Torrents, Antoni: *El pensament agrari de l'anarquisme a l'Alt Camp: 1923-1939. El paper de Pere Segarra i Boronat*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1986.
- GENERALITAT DE CATALUNYA: *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya. La crisi d'abril del 1937*, Barcelona, Edicions Dau, 2009.
- GENERALITAT DE CATALUNYA: *Població de Catalunya, 1936*, Barcelona, Serveis Centrals d'Estadística – Departament de Presidència, 1937.
- GENERALITAT DE CATALUNYA: *Els contractes de conreu a Catalunya. Documents per al seu estudi*, Barcelona, 1933.
- Gil Andrés, Carlos: *Piedralén: historia de un campesino, de Cuba a la Guerra Civil*, Madrid, Marcial Pons, 2010.
- Gil Bracero, Rafael: *Revolucionarios sin revolución. Marxistas y anarcosindicalistas en guerra: Granada-Baza, 1936-1939*, Granada, Editorial Universidad de Granada, 1998.
- Giralt i Raventós, Emili (dir.) i Salrach, Josep M. i Garrabou, Ramon (coords.): *Història agrària dels Països Catalans. Segles XIX – XX, vol. 4*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Universitat Pompeu Fabra i Institut d'Estudis Catalans, 2006.
- Godicheau, François: «La Guerra Civil, figura del desorden público. El concepto de guerra civil y la definición del orden público», a: J. Canal y E. González Calleja (eds.), *Guerra civiles. Una clave para entender la Europa de los siglos XIX y XX*, Madrid, Collection de la Casa Velázquez, 2012, p. 75-88.
- Godicheau, François: *La Guerre d'Espagne: república et révolution en Catalogne: 1936-1939*, París, Odile Jacob, 2004.
- Gómez Gómez, Miguel: *Teixint la història en roig i negre. Història de l'anarquisme a l'Alt Llobregat i el Cardener*, Barcelona, Descontrol Editorial, 2019.
- Guillamón, Agustí: *Els comitès de Defensa de la CNT, 1933-1938. Dels Quadres de Defensa als Comitès Revolucionaris de barriada, les Patrulles de Control i les Milícies Populars*, Barcelona, Edicions Malapècora, 2016.

- Hernández Burgos, Claudio: *Franquismo a ras de suelo. «Zonas grises», apoyos sociales y actitudes durante la dictadura, 1936-1976*, Granada, Editorial de la Universidad de Granada, 2013.
- Hernández Sánchez, Fernando: *El bulldozer negro del general Franco. Historia de España en el siglo XX para la primera generación del siglo XXI*, Barcelona, Pasado & Presente, 2016.
- Hernández Sánchez, Fernando: *Guerra o revolución. El Partido Comunista de España en la guerra civil*, Barcelona, Crítica, 2010.
- Herrera, Antonio i Markoff, John: «Democracia y mundo rural en España», *Ayer*, núm. 89 (2013), p. 13-19.
- Hobsbawm, Eric J.: *Los campesinos y la política*, Barcelona, Anagrama, 1976.
- INSTITUTO AGRÍCOLA CATALÁN DE SAN ISIDRO: *La rabassa morta y su reforma*, Madrid, Instituto de Reformas Sociales, 1923.
- Jarne, Antonieta: «Estratègies de participació pública i sociabilitat popular a les terres de Lleida», dins a: Montserrat Duch et al.: *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, p. 447-490.
- Jelin, Elizabeth: *Los trabajos de la memoria*, Madrid, Siglo XXI, 2002.
- Juliá, Santos: *Los socialistas y la política española, 1879-1982*, Madrid, Taurus, 1997.
- Ledesma, José Luis: «Marxismo, materialismo histórico y el estudio de la Segunda República y la Guerra Civil», dins a: José Gómez Alén (ed.): *Historiografía, marxismo y compromiso político en España. Del franquismo a la actualidad*, Madrid, Siglo XXI, 2018, p. 173-221.
- Ledesma, José Luis: «Los años treinta y cuarenta desde abajo: La historia social y la historiografía reciente sobre la Segunda República, la guerra civil y la primera posguerra», *Studia histórica. Historia contemporánea*, núm. 35 (2017), p. 205-240.
- Ledesma, José Luis: «Qué violencia para qué retaguardia o la República en guerra de 1936», *Ayer. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 76 (2009), p. 83-114.
- Ledesma, José Luis: «El campo en llamas: Campesinos, *Terror rojo* y revolución en la sociedad rural aragonesa durante la Guerra Civil», dins a: Santiago Castillo i

- Roberto Fernández (coords.): *Campesinos, artesanos, trabajadores. Actas del IV Congreso de historia social*, Lleida, Editorial Milenio, 2001, p. 249-289.
- Leval, Gaston: *Colectividades libertarias en España*, Madrid, Aguilera, 1977.
- Leval, Gaston: *Colectividades libertarias en España*, Buenos Aires, Proyección, 1972.
- Lida, Clara E.: «Los discursos de la clandestinidad en el anarquismo del XIX», *Historia Social*, núm. 17 (1993), p. 63-74.
- Lladonosa, Manel: «Un conflicte agrari: el Canal d'Urgell i el pagament del nové», *Recerques, Història, economia i cultura*, n- 7 (1978), p. 118-129.
- Lladonosa, Manel: *El Congrès de Sants*, Barcelona, Nova Terra, 1975.
- Lladonosa, Mariona: *Nosaltres, els catalans. Del catalanisme catòlic al pujolisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019.
- López Blázquez, Núria: «El campesinado español y la revolución: La II Internacional y la estrategia revolucionaria del PCE (1930-1936)», dins a: Santiago Castillo i Roberto Fernández (coords.): *Campesinos, artesanos, trabajadores. Actas del IV Congreso de historia social*, Lleida, Editorial Milenio, 2001, p. 213-224.
- López Esteve, Manel: *Els fets del 6 d'octubre de 1934*, Barcelona, Editorial Base, 2013.
- López Villaverde, Ángel Luis: *El Gorro frigio y la mitra frente a frente: construcción y diversidad territorial del conflicto político-religioso en la España republicana*, Barcelona, Rubeo, 2008.
- Malefakis, Edward: *Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX*, Barcelona, Ariel, 1971.
- Mann, Michael: *Las fuentes del poder social, vol. 2*, Madrid, Alianza, 1997.
- Marín, Martí: «Fluxos, stocks, periodicitat i orígens», dins a: Martí Marín (dir.): *Memòries del viatge, 1940-1975*, Sant Adrià, MIHC i Ajuntament de Sant Adrià, 2009, p. 13-32.
- Marín, Martí: «Franquismo e inmigración interior: El caso de Sabadell (1939-1960)», *Historia Social*, núm. 56 (2006), p. 131-152.
- Martí Font, Jordi: *Josep Llunas, la literatura obrerista i la construcció de l'anarquia en català al segle XIX*, Tesi doctoral [Universitat Rovira i Virgili], 2015.
- Martí Vallverdú, Pep: *Josep Tarradellas, 1899-1988*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2010..

- Martí-Henneberg, Jordi i Nadal Piqué, Francesc: «Cambio agrario y paisaje vitivinícola en la Cataluña occidental durante el primer tercio del siglo XX: la creación moderna del poblado de Raimat», *Ería: Revista cuatrimestral de geografía*, núm. 88 (2012), p. 171-183.
- Martí-Henneberg, Jordi i Nadal Piqué, Francesc: «El proyecto colonizador de Raimat: la formación de un viñedo (1914- 1948)», *Historia agraria*, núm. 22 (2000), p. 159-180.
- Martín Nieto, Isaac: «De la clase obrera a la acción colectiva. La historiografía sobre el movimiento libertario durante la Segunda República y la Guerra Civil», *Historia Social*, núm. 73 (2012), p. 145-171.
- Martín Ramos, José Luis: «Un partido de clases trabajadoras y popular», dins a: Josep Puigsech i Giaime Pala (ed.): *Les mans del PSUC. Militància. (Documents del Memorial Democràtic, núm. 7)*, Barcelona, Memorial Democràtic, 2017, p. 22-40.
- Martín Ramos, José Luis: *El Frente Popular. Victoria y derrota de la democràcia en España*, Barcelona, Pasado & Presente, 2015.
- Martín Ramos, José Luis: *La rereguarda en guerra. Catalunya, 1936-1937*, Barcelona, L'Avenç, 2012.
- Martínez de Sas, Maria Teresa i Pagès, Pelai (coords.): *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- Martorell, Alfons: *República, revolució i exili. Memòries d'un llibertari reusenc*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, 1993.
- Marx, Karl i Engels, Friedrich: *Obras Escogidas*, Editorial Progreso, Moscou, 1974.
- Marx, Karl: *El dieciocho brumario de Luis Bonaparte*, Madrid, Alianza, [1851-1852] 2003.
- Matas, Josep: «Aproximació als conflictes agraris a les comarques gironines durant la II República», dins a DD. AA.: *La II República, 60 anys després. Estudis sobre les comarques gironines*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1991, p. 19-37.
- Maura, Miguel: *Así cayó Alfonso XIII. De una dictadura a otra*, Madrid, Marcial Pons, 2013.

- Maurice, Jacques: *El anarquismo andaluz. Campesinos y sindicalistas, 1868-1936*, Barcelona, Crítica, 1990.
- Maurice, Jacques: «Problemática de las Colectividades agrarias en la Guerra Civil», *Agricultura y Sociedad*, núm. 7 (1978), p. 53-85.
- Maurin, Joaquín: *La revolución española. De la monarquía absoluta a la revolución socialista*, Barcelona, Anagrama, 1977.
- Mayayo, Andreu: *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja, Afers, 1995.
- Mayayo, Andreu: *La Conca de Barberà, 1890-1939: de la crisi agrària a la Guerra Civil*, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1994.
- Mayayo, Andreu: *La destrucció del món rural català (1880-1980): de pagesos a obrers i a ciutadans*, Tesi doctoral [Universitat de Barcelona], 1989.
- Mayayo, Andreu: *Josep Torrents, (1899-1943): pagès de Bellveí del Penedès: dirigent agrari català*, Tarragona, El Mèdol, 1988.
- Mayayo, Andreu i Fuguet, Joan: *El primer celler cooperatiu de Catalunya. Centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994.
- Maymí, Josep: *La Girona convulsa: Entre la il·lusió i el desencís (1923-1939)*, Girona, Ajuntament de Girona, 2004.
- Maymí, Josep: *Entre la violència política i el conflicte social. Els Comitès antifeixistes de Salt i d'Orriols en el context de la Guerra Civil, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- Mella, Ricardo: *Diferencias entre Comunismo y Colectivismo*, Reus, 1885.
- Mintz, Frank: *Autogestión y anarcosindicalismo en la España revolucionaria*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2006.
- Miralles Meseguer, Fernando: *Guía del Obispado de Tortosa. Geografía, historia y estadística o descripción detallada de cada uno de los pueblos que componen dicho obispado*, Tortosa, Imprenta de Arturo Voltes Ribot, 1902.
- Monjo, Anna i Vega, Carme: *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria catalana col·lectivitzada*, Barcelona, Empúries, 1986
- Montes, Pablo: «Obrerismo, republicanismo y reajuste de hegemonías al calor de la Revolución Rusa. El caso catalán», *Nuestra Historia*, núm. 4 (2017), p. 77-96.

- Nadal i Farreras, Joaquim: «Girona, de la rereguarda a front terminal. Aspectes d'una ciutat en temps de guerra», dins a: Oriol Dueñas Iturbe i Josep Lluís Martín i Berbois (ed.): *La Guerra Civil al territori: Lleida, Tarragona i Girona*, Barcelona, Departament d'Afers i Relacions Institucionals i Exteriors i Transparència, Memorial Democràtic, 2017, p. 448-449.
- Nash, Mary: *Mujeres libres: España, 1936-1939*, Barcelona, Tusquets, 1977.
- Navais i Icart, Joan: *Una ciutat en ebullició. Petites històries de Reus i de més enllà*, Reus, Centre de Lectura, 2017.
- Navarro Comas, Rocío: «Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la Guerra civil española», *Hispania Nova: Revista de historia contemporánea*, núm. 1 (1998-2000).
- Noguera Canal, Josep: «Noticia històrica de l'agricultura al Bergadà i de la Colònia Agrícola de Graugés», a: Col·lectiu Bergadà de Ciències Naturals: *La vida als estanys de Graugés*, Edicions L'Albi, Berga, 1988, p. 13-40.
- Nora, Pierre: *Les lieux de mémoire, 1 La République*, París, Gallimard, 1984.
- Olesti Trilles, Josep: *Diccionari biogràfic de reusencs*, Reus, Ajuntament de Reus, 1992.
- Olivé Serret, Enric: «La Tramontana: periòdic vermell (1881-1893) i el nacionalisme de Josep Llumias i Pujals», *Estudios de historia social*, núm. 28-29 (1984), p. 16-19.
- Ortega López, Teresa María (ed.): *Jornaleras, campesinas y agricultoras. La historia agraria desde una perspectiva de género*, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza – Sociedad Española de Historia Agraria, 2015.
- Ortega López, Teresa María i Cobo Romero, Francisco (eds.): *La España rural, siglos XIX y XX. Aspectos políticos, sociales y culturales*, Granada, Comares, 2011.
- Padró i Margó, Josep: «La Colònia Güell, els anys de la col·lectivització», dins a: DD.AA.: *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 1989, p. 309-357.
- Pagès, Pelai: «La Fatarella: una insurrecció pagesa a la rereguarda catalana durant la guerra civil», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 17 (2004), p. 659-674.

- Pagès, Pelai i Pérez Puyal, Alberto: *Aquella guerra tan llunyana i tan propera (1936-1939). Testimonis i records de la Guerra Civil a Catalunya*, Lleida, Pagès editors, 2003.
- Palacín, Santiago: *La revolución y el campo*, Barcelona, Editorial Marxista, 1937.
- Paniagua, Xavier: *La sociedad libertaria. Agrarismo e industrialización en el anarquismo español 1930-1939*, Barcelona, Crítica, 1982.
- Pascual Martínez Soto, Ángel: «La voz silenciada. Sindicalismo jornalero femenino, regulación y dinámica salarial en el área vitícola del sureste español (1914-1936)», dins a: Carmen Sarasúa i Lina Gálvez (eds.): *¿Privilegio o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2003, p. 79-110.
- Peirats, Josep: *De mi paso por la vida. Memorias*, Barcelona, Flor del Vent, 2009.
- Peiró, Joan: *Problemes del sindicalisme i de l'anarquisme*, s/l., 1930.
- Pérez Baró, Albert: *Trenta mesos de col·lectivisme a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Ariel, 1970.
- Pérez Ledesma, Manuel: «Historia social e Historia cultural», *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. 30 (2008), p. 227-248.
- Pérez Ledesma, Manuel: «La formación de la clase obrera: una creación cultural», dins a: Manuel Pérez Ledesma y Rafael Cruz (eds.): *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 1997, p. 201-233.
- Pestaña, Ángel: *70 días en Rusia. Lo que yo pienso*, Barcelona, s.f.
- Piqué Padró, Josep: *La crisi de la rereguarda: revolució i guerra civil a Tarragona, 1936-1939*. Barcelona-Tarragona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Diputació de Tarragona, 1998.
- Piqué Padró, Jordi: *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme: l'oposició de dues postures en el moviment anarquista català: 1881-1891*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- Pla, Josep: «Pere Coll i Rigau i la història de l'arròs de Pals (1853-1918)», dins a: *Homenots. Segona sèrie*, Barcelona, Destino, 1981.

- Planas, Jordi: «El Instituto Agrícola Catalán de San Isidro y la organización de los intereses agrarios (1880-1936)», *Revista española de estudios agrosociales y pesqueros*, núm. 217 (2008), p. 13-48.
- Planas, Jordi: *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*, Tesi doctoral [Universitat Autònoma de Barcelona], 2003.
- Pomés, Jordi: *La Unió de Rabassaires: Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- Pomés, Jordi: «El sindicalisme rabassaire a Martorell (1907-1923). La Federació de Rabassers de Catalunya», *Materials del Baix Llobregat*, núm. 2 (1996), p. 19-25.
- Pons, Agustí: *Converses amb Federica Montseny. Federica Montseny, sindicalisme i acràcia*, Barcelona, Laia, 1977.
- Pozo González, Josep Antoni: *La Catalunya antifeixista. El govern Tarradellas enfront de la crisi política i el conflicte social, setembre de 1936-abril de 1937*, Barcelona, DAU, 2012.
- Preston, Paul: *La Guerra Civil española. Reacción, revolución y venganza*, Barcelona, Debolsillo, 2010.
- Puig i Ferrer, Joan: *El cercle màgic, vol. I*, Badalona, Proa, 1929.
- Puig Valls, Angelina: «La Guerra Civil espanyola, una causa de l' emigració andalusa en la de cada deis anys cinquanta?», *Recerques. Història, economia, cultura*, núm. 31 (1995), p. 53-69.
- Puig Vallverdú, Guillem: «Las sociedades corales como espacios de control de la elite y democratización popular. La Lira Silvense, 1888 -1914», dins a: *Actas del XIV Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea. Del siglo XIX al XXI. Tendencias y debates*, Alacant, Asociación de Historia Contemporánea i Universidad de Alicante, 2019, p. 1111-1123.
- Puig Vallverdú, Guillem: « Els ecos de la Revolució Russa. El camp català durant el trienni bolxevic (1918-1920)», dins a: Jaume Camps Girona (coord.): *La Revolució que havia de canviar el món: Cent anys del 1917*, Tarragona, Publicacions URV, 2018, p. 141-165.

- Puig Vallverdú, Guillem: «Experiencias campesinas. La colectivización de la tierra en una Cataluña en guerra», dins a: Glòria Roman i Juan Antonio Santana (coords.): *Tiempo de dictadura. Experiencias cotidianas durante la guerra, el franquismo y la democracia*, Granada, Editorial Universidad de Granada, 2018, p. 45-66.
- Puig Vallverdú, Guillem: *La taula del mirall. L'Ateneu i l'associacionisme cultural i polític a la Selva del Camp, 1878-1979*, Catarroja, Afers, 2018.
- Puig Vallverdú, Guillem: «Les col·lectivitats agràries a la Ribera d'Ebre durant la Guerra Civil (1936-1938)», *Miscel·lània del CERE*, núm. 26 (2016), p. 153-168.
- Puig Vallverdú, Guillem: «Somos el embrión político de una futura constitución dirigente. Sociabilidad popular, asociacionismo y campesinado en el primer tercio del siglo XX», dins a: a Santiago Castillo i Montserrat Duch (coords.): *Sociabilidades en la historia*, CD, Madrid, Catarata, 2015.
- Puigsech, Josep: *La revolució russa i Catalunya*, Barcelona, Eumo, 2017.
- Pujadas, Xavier: *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- Pujol, Josep: «Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1892 i el 1935», *Recerques*, núm. 115 (1984), p. 57-78.
- Pujol, Rafael: «Acció social agrària a les terres gironines», *Revista de Girona*, núm. 81, 1977, p. 305-313.
- Quilis Tauriz, Fernando: *Revolución y Guerra Civil. Las Colectividades obreras en la provincia de Alicante, 1936-1939*, Alacant, Instituto de Cultura «Juan Gil-Albert», 1992.
- Reig Tapia, Alberto; Sánchez Cervelló, Josep (coords.): *La Guerra Civil española, 80 años después un conflicto internacional y una fractura cultural*, Madrid, Tecnos, 2019.
- Rial García, Serrana: «Trabajo femenino y economía de subsistencia: el ejemplo de la Galicia moderna», *Manuscrits: Revista d'història moderna*, núm. 27 (2009), p. 77-99.
- Riquer, Borja de: «Escrits de conveniència: com Francesc Cambó modificà la seva visió de l'adveniment de la República i la Guerra Civil», dins a Josep M. Camarasa;

- Josep Miquel Vidal (coord.): *Correspondència entre científics i història de la ciència*, València, Afers, 2006, vol. 21, núm. 53-54, p. 229-244.
- Riquer, Borja de: *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona, Edicions 62, 1977.
- Robledo, Ricardo: «El fin de la cuestión agraria en España (1931-1939)», dins a: Ramon Garrabou et al.: *Sombras del progreso: las huellas de la historia agraria*, Barcelona, Crítica, 2010, p. 117-150.
- Robledo, Ricardo i Espinoza, Luis Enrique: «El campo en pie! Política i reforma agraria», a Ricardo Robledo (ed.): *Esta salvaje pesadilla. Salamanca en la Guerra Civil española*, Barcelona, Crítica, 2007, p. 3-33.
- Rodrigo González, Natividad: «Las Colectividades Agrarias», dins a: Manuel Ortiz Heras (coord.): *La Guerra Civil en Castilla-La Mancha. De El Alcazar a Los Llanos*, Madrid, Celeste Ediciones, 2000, p. 197-221.
- Rodrigo González, Natividad: *Las Colectividades agrarias en Castilla-La Mancha*, Toledo, Servicio de Publicaciones de la Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, 1985.
- Rodrigo, Javier i Alegre, David: *Comunidades rotas. Una historia global de las guerra civiles, 1917-2017*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2019.
- Rodríguez Barreira, Óscar (ed.): *El Franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Lleida, Universidad de Almería i Universitat de Lleida, 2013.
- Román, Glòria i Santana, Juan Antonio (coords.): *Tiempo de dictadura. Experiencias cotidianas durante la guerra, el franquismo y la democracia*, Granada, Editorial Universidad de Granada, 2018.
- Rubió Sobreperere, Josep: «La revolució al camp. Les col·lectivitats agrícoles a Les Garrigues (1936-39)», *Plecs d'història local*, núm. 114 (desembre de 2004), p. 1801-1803.
- Saguer Hom, Enric: «Les transformacions de la masoveria gironina en el segle XX», *Revista d'etnologia de Catalunya*, núm. 33 (2008), p. 150-156.
- Sagués San José, Joan: *Lleida en la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, Tesi doctoral, Universitat de Lleida, 2001.

- Salvadó Arrufat, Joan: *Perfils de la història d'Amposta, volum II*, Amposta, Ajuntament d'Amposta, 2006.
- Sánchez Cervelló, Josep: «El republicanisme a les Terres de l'Ebre en temps del CNR», *Recerca*, núm. 14 (2012), p. 341-375.
- Sánchez Cervelló, Josep (ed. lit.): *El pacte de la no intervenció: La internacionalització de la Guerra Civil espanyola*, Tarragona, Publicacions URV, 2009.
- Sánchez Cervelló, Josep: *¿Por qué hemos sido derrotados?: las divergencias republicanas y otras cuestiones*, Barcelona, Flor del Viento, 2006.
- Sánchez Cervelló, Josep: «Agricultura (1931-1939)», dins a Francesc Bonamussa (Dir.): *Generalitat de Catalunya. Obra de govern 1931-1939 [I]*, Barcelona, Departament de Presidència de la Generalitat de Catalunya, 2006, p. 97-158.
- Sánchez Cervelló, Josep: *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*, Barcelona, Flor del vent, 2001.
- Sánchez Cervelló, Josep: «Les tensions a la Terra Alta (1900-1936): Aproximació a la conflictivitat d'una comarca catalana sense bibliografia», *Afers: fulls de recerca i pensament*, núm. 29 (1998), p. 69-80.
- Sánchez Cervelló, Josep (coord.): *Marcel·lí que torna*, Tarragona, Autoritat Portuària de Tarragona i Amics de l'Ebre, 1995.
- Sánchez Cervelló, Josep: *Flix. Del passat carlí a la repressió franquista*, (en premsa).
- Sánchez Cervelló, Josep; Agudo, Sebastià (coords.): *Las Brigadas Internacionales. Nuevas perspectivas en la historia de la Guerra Civil y del exilio*, Tarragona, Publicacions URV, 2015.
- Sánchez Cervelló, Josep; Piqué Padró, Jordi (coords.): *La II República al Camp de Tarragona*, Tarragona, Publicacions URV-Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, 2016.
- Sánchez Cervelló, Josep i Puig Vallverdú, Guillem: *El Sindicat agrícola de la Pobla de Mafumet. Cent anys de cooperació agrària, 1917-2017*, La Pobla de Mafumet, Sindicat Agrícola de la Pobla de Mafumet, 2017.
- Sánchez Jiménez, José: «Las colectividades agrarias durante la guerra civil», *Anales de Historia Contemporánea*, núm. 7 (1989), p. 49-71.

- Sancho Sancho, Josep: *El marcel·linisme a les Terres de l'Ebre (1914-1939)*, Benicarló, Onada, 2016.
- Sancho Sancho, Josep: *El marcel·linisme a les terres de l'Ebre (1914-1939)*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2014.
- Santacana, Carles (coord.): *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat, 1936-1939*, Barcelona, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat-Publicacions Abadia de Montserrat, 1989.
- Santacana, Carles: «La col·lectivització a l'Hospitalet de Llobregat», dins a: Carles Santacana (coord.): *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, 1989, p. 489-586.
- Sanvicén, Paquita (ed.): *Vicenç Ximenes i Carulla. Demòcrata i socialista. Memòries de setanta anys de lluita política apassionada*, Lleida, Pagès Editors, 1998.
- Sanz, Julián, Babiano, José i Erice, Francisco (eds.): *E. P. Thompson. Marxismo e Historia social*, Madrid, Siglo XXI, 2016.
- Serrallonga, Joan; Santirso, Manuel; Casa, Just: *Vivir en guerra. La zona leal a la República (1936-1939)*, Bellaterra, Edicions UAB, 2013.
- Sevilla Guzmán, Eduardo: *La evolución del campesinado en España. Elementos para una sociología política del campesinado*, Barcelona, Península, 1979.
- Shanin, Teodor: *La clase incómoda. Sociología política del campesinado en una sociedad en desarrollo (Rusia, 1910-1925)*, Madrid, Alianza, 1983.
- Simoni, Encarnita i Renato: *Queretes. La col·lectivització d'un poble aragonès durant la Guerra Civil (1936-1938)*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya, 2013.
- Solà, Pere: «La base societaria de la cultura y de la acción libertaria en la Cataluña de los años treinta», dins a: Bert Hofmann, Pere Joan Tous i Manfred Tietz (eds.): *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*, Frankfurt am Main-Madrid, Vervuert-Iberoamericana, 1995, p. 361-375.
- Solé i Sabaté, Josep M. i Pous i Porta, Joan: *Anarquia i República a la Cerdanya (1936-1938). El «Cojo de Málaga» i els Fets de Bellver*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, 1988.
- Soler-Becerro, Raimon: *Viticultura, desigualtat i conflicte agrari: La lluita per la terra a la Catalunya vinícola, 1900-1936*, Tarragona, Publicacions URV-VINSEUM, 2019.

- Soriano Jiménez, Ignacio: *L'anarquisme a Tarragona [1917-1924]. Formós Plaja i Carme Paredes*, Tarragona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, 2008.
- Soronellas Masdeu, Montserrat: *Pagesos en un món de canvis. Famílies i associacions pageses de la Selva del Camp*, Tarragona, Publicacions URV, 2006.
- Souchy, Augustin: *Entre los campesinos de Aragón*, Barcelona, Tusquets, 1977.
- Souchy, Augustin: *Collectivisations: l'œuvre constructive de la révolution espagnole (1936-1939)*, Toulouse, CNT, 1965.
- Subirats Piñana, Josep: *Tortosa, front de guerra. La rereguarda durant la Guerra Civil*, Barcelona, Tresmall, 2010.
- Surós Peraculà, Joan: *Població obrera i conflictivitat social a Girona (1914-1923)*, Tesi de llicenciatura [Universitat Autònoma de Barcelona], 1988.
- Tauger, Mark B.: «Soviet Peasant and Collectivization, 1930-39: Resistance and Adaption», dins a: Stephen K. Wegren (ed.): *Rural Adaption in Russia*, London-New York, Routledge, 2005, p. 65-94.
- Tébar, Javier: «El obrero *imaginado*. Representaciones sociales, culturas políticas y movilización social», dins a: Julián Sanz, José Babiano i Francisco Erice (eds.): *E. P. Thompson. Marxismo e Historia social*, Madrid, Siglo XXI, 2016, p. 241-268.
- Tébar, Javier: *Reforma, revolución y contrarrevolución agrarias. Conflicto social y lucha política en el campo (1931-1939)*, Barcelona, Flor del Vent, 2006.
- Termes, Josep: *Historia del anarquismo en España (1870-1980)*, Barcelona, RBA, 2011.
- Termes, Josep: *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella del gener de 1937*, Barcelona, Afers, 2008.
- Thompson, Edward Palmer: *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Madrid, Capitán Swing, 2012.
- Thompson, Edward Palmer: *Costumbre en común*, Barcelona, Crítica, 1995.
- Tilly, Charles: *El siglo rebelde, 1830-1930*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997.
- Todd, Selina: *El pueblo. Auge y declive de la clase obrera (1910-2010)*, Madrid, Akal, 2018.

- Togliatti, Palmiro: «Sobre las particularidades de la Revolución española», dins a: Palmiro Togliatti: *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona, Crítica, 1980, p. 83-101.
- Traverso, Enzo: *Melancolía de izquierda. Después de las utopías*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2019.
- Traverso, Enzo: *A sangre y fuego. De la guerra civil europea (1914-1945)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- Trujillo Díez, Iván Jesús: *Colectividades agrarias en la provincia de Ciudad Real*, Ciudad Real, Diputación Provincial-Biblioteca de Autores Manchegos, 2003.
- Tuñón de Lara, Manuel: *Tres claves de la Segunda República: la cuestión agraria, los aparatos del estado, Frente Popular*, Madrid, Alianza, 1985.
- Urales, Federico: *Los Municipios libres: ante las puertas de la anarquía*, Barcelona, Revista Blanca, 1932.
- Vadillo Muñoz, Julián: *Historia de la CNT. Utopía, pragmatismo y revolución*, Madrid, Catarata, 2019.
- Valls Clua, Jordi: «Història de la premsa de les Terres de l'Ebre (1808-2001)», *Recerca*, núm. 15, 2013, p. 159-189.
- Vega, Eulàlia: *Entre la revolució i la reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)*. Lleida: Pagès editors, 2004.
- Vega, Eulàlia: *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològiques en la CNT (1930-1939)*, Barcelona, Curial, 1980.
- Viadu i Vendrell, Francesc: *Delegat d'ordre públic a «Lleida La Roja»*, Barcelona, Rafael Dalmau Editors, 1979.
- Viñas, Ángel (ed.): «La Guerra Civil», *Studia Historica. Historia Contemporánea*, núm. 32 (2014).
- Vinyes, Ricard: *La Catalunya Internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Barcelona, Curial, 1983.
- Viola, Lynne: «Muzhiks y Babas. Confrontaciones con el poder soviético en el torbellino de la colectivización», *Historia Social*, núm. 77 (2013), p. 135-146.
- Virgili Sanromà, Josep P.: *Tarragona i la seva premsa, vol. 2*, Tarragona, Hemeroteca de la Caixa d'Estalvis Provincial, 1980.

Wolf, Eric R.: *Los campesinos*, Barcelona, Labor, 1982.

Woodcock, George: *El anarquismo. Historia de las ideas y movimientos libertarios*, Barcelona, Ariel, 1979.

Ximenis, i Carulla, Vicenç: *Demòcrata i socialista. Memòries de setanta anys de lluita política apassionada*, Lleida, Pagès editors, 1998.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

DOCUMENTACIÓ PER A L'ACREDITACIÓ DEL DOCTORAT INTERNACIONAL

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

ABSTRACT

This PhD dissertation aims to analyse the development of agrarian collectivisation during the Spanish Civil War. Catalonia is the framework chosen to study this phenomenon, which resulted from the demolition of the dominant power due to the failure of the coup d'état and the emergence of multiplicity of atomized powers. The study of violence, as a constitutive and defining part of the exercise of power, stands out in this research given its importance in the new framework in which collectivisation developed. In relation to which one, this doctoral research studies the social attitudes of the population, in particular of those who lived within the communities and expressed their support and their oppositions.

In addition, since the agricultural space is the framework of analysis chosen for this research, the processes of politicisation and mobilisation of the peasantry are of great relevance for this study in order to develop new and multicausal interpretative paradigms. The relevance of such focus of study lies in that «uncomfortable class», which in the 1930s was defined as demobilised, apathetic and subaltern to urban designs. In this sense, it is not attempted to deny the urban influence in the peasant movement and in the process of formation of the collectivities, but to really understand the contribution of the inhabitants of the countryside. In short, to grasp how the political culture of the peasantry interrelated with those of the urban popular classes.

The objective of this doctoral thesis is also to study the daily life of the communities. This allows to discern the changes and continuities generated by the new organisation, as well as to define its territorial extension and main guarantors. A particular attention has been given to the undisputed participation of the Confederación Nacional del Trabajo as the principal driving force behind the process of collectivisation of land. However, the anarcho-sindicalist organisation was not the only one that participated in those processes. Therefore, the role adopted by the different anti-fascist formations throughout the revolutionary process and their interrelations have been also thoroughly analysed. In brief, this dissertation is a joint

study of the agrarian collectivities in Catalonia analysed within their own social, economic, political and cultural context, attending to their drivers, and the horizons they were willing to reach. All this aims to contribute to a better understanding of the study of the Spanish Republican rearguard and, more specifically, to the revolutionary commitment that some were building while the Spanish Civil War lasted.

CONCLUSIONS

In the previous pages, I have focused on the Catalan rearguard during the Spanish Civil War and analysed the agrarian policies of the various groups belonging to the anti-fascist bloc. I have studied the agrarian collectivities, the system by which land ownership was put in the hands of the people that worked it in common. The essential idea that emerges from this research is that the collectivisation of the land was a process that was based on a twofold aim: more efficient production and, more generally, the creation of a collective life. The new community aspired to organize society in a way that would satisfy the needs of its members and help build a democratic society. The collectivisation of the land was a process that took place over a short period of time – thirty months – and extremely quickly, so it has not been easy to evaluate and diagnose the changes and continuities. These particularities, and the obvious lack of documentation, obliged me to adopt a variety of analytical perspectives that would enable me to capture the most detailed overall vision possible, and study and reflect on this historical process. Before beginning this final chapter, I would like to point out that the data I have provided does not rule out the possibility of conclusions other than the ones I discuss below.

The main objective of this research was to get an overall perspective of agrarian collectivisation in Catalonia during the thirty months that the war lasted and make a comparison with the results of previous studies to better define the extent and influence of collectivism in Catalonia. The study also analysed the discourses of the anti-fascist formations behind the process in an attempt to understand their ability to influence the population. Thus, in addition to trying to transcend the observation of the legislation and the discourse of power, I have drawn on the experiences of those who lived through the collectivisation process, their perceptions of trade union and government policies and the numerous socio-political attitudes to the different stages of the process. All of this has determined many of the methodological tools that I have used in this research.

CONCLUSIONS

Social history and new political history are the two main threads that have constantly been interwoven. Political history focuses on understanding the process of politicisation, that is, the interactivity of awareness-raising and sensitisation through collective action. And social history attempts to understand the development of society as a whole, and particularly the ways that common people perceive and relate to their present. This social approach seeks to dialogue and converge with cultural history because it intends to adhere to long-term behavioural guidelines and give a wider perspective to the conflict and the regularities of the organisation and social behaviour, in this particular case, of those who inhabited agrarian Catalonia during the war.

This research is based on all these premises with the aim of integrating and adding a little more knowledge to the new perspectives and approaches of the Social History of the Spanish Civil War. It views the rural world throughout Catalonia was conditioning the actions and visions of the collective agency that acted there and not as a static framework. I have taken into account studies from specific fields, such as those of the province of Girona, the counties of Alt Camp and Baix Llobregat, and other territories of the republican rear. From this research it emerges that agrarian collectivisation was a wide-ranging phenomenon whose influence went beyond that of the CNT. The prominent presence of the revolutionary trade union is nothing new, but it has been quantified and shown that, despite its hegemony, there were other complementary realities that provided the collectivities with a more plural and complex perspective.

My study of this whole space has allowed me to see the heterogeneity of collectivism in practice, and to provide data that can be compared to those provided by Walther L. Bernecker, the only study since 1982 to give an overall perspective of the revolutionary process in Catalonia, and the first steps taken by the Catalan Government's Ministry of Agriculture in November 1936. The results of the research show that there was an increase in the number of collectivities constituted in Catalonia during the war. In greater detail, the Catalan republican government took into account for sixty-six, Bernecker increased this number to one hundred and seven, and my research increases it yet again to two hundred and sixty-one. So

CONCLUSIONS

the number of agrarian collectivities increases by more than 290% with respect to the first approximation, and by more than 140% with respect to the second. These results position Catalonia within the framework of the republican rear alongside other territories such as Castilla-La Mancha, with four hundred and fifty-five collectivities; the Valencian Country, with three hundred and fifty-three; Aragon, with two hundred and fourteen; and Eastern Andalusia, with one hundred and forty-seven. Studies have been made of each of these territories as a whole. However it is difficult to compare the whole rearguard in terms of the magnitude of the process. The collectivities are counted by the municipalities in which they are located, and the municipal administration in the Valencian Country and Catalonia is much more fragmented than the other territories mentioned. Any comparison between these territories would merely distort the results. It would be much more interesting to compare their surface area or the total number of people involved, which would denote the importance of the collectivities in the territory. However, it is still not possible to make this comparison since there are no data for some territories.

The data on Catalonia stand out both quantitatively and qualitatively and enhance a perspective that much of the historiography on the Spanish Civil War has overlooked. Catalonia has an economic, social and cultural centre of great political importance. That is to say, what happens in Barcelona has consequences for the rest of the territory. Sometimes this means that we confuse centrality with believing that what happens in the city also happens in the whole country. But that is not exactly so. The territory, although influenced by what happens at its centre, is not inevitably determined by it. There is a dependency, but the periphery also has a collective agency. If we apply this misconception to the specific case of collectivisation in Catalonia we can see that historiography has focused on the revolutionary experience solely through the industries of the capital and the banks of the River Llobregat. As a result, this vision has eclipsed the existence of agrarian collectivities. The data obtained show, on the one hand, that the collectivist experience was not exclusive to Catalonia, since there were more than two hundred agrarian collectivities throughout the territory. This evidence shows that the collective agency of the Catalan agrarian space was autonomous from its centre, both in the way that they were set up and

CONCLUSIONS

in their ability to take action on their own. However, this evidence does not mean that the collectivist experience in industry and services in Catalonia is not one of the most important features of the period studied. On the contrary. The aforementioned centrality may have had an influence on the constitution and operation of the agrarian collectivities closest to the city or to the industrial foci. In this regard, it is difficult to imagine the countryside not being related to the city in some way. In the first place, workshops and the industries in the city were the destination of the products of the countryside. These working relationships cannot be separated from the social relationships that arose between the urban popular classes and country folk when they shared, even temporarily, work and leisure spaces, and therefore, concerns and opinions about their present experiences. However, as pointed out by Josep Fontana, it serves no purpose to hide the peasantry's increasing political integration and their ability to find their own answers to the tensions generated by agriculture that was increasingly uncertain on the trade circuits and increasingly dependent on urban or industrial markets. Like the working class, the peasantry played a role in their own formation, and they shared their autonomous, dynamic culture with the urban popular classes. Therefore, it needs to be stressed that the rural world is politically autonomous with an internal logic all of its own and cannot be subjected to political standards of analysis constructed on urban cultural hegemony. However, this should not mean the marginalisation of the urban space of the analysis, but, precisely, to raise this through the intense relationship between the countryside and the city.

Perhaps one of the main questions that needs to be answered is how the collectivities were formed: were they a spontaneous creation or a decision imposed by an exogenous minority. My research does not provide just one simple answer, because the causes are multiple. The situation resulting from the collapse of the prevailing power structure after the failure of the coup and the action taken by the militia led to the collectivities being set up. If the circumstances had been different, it is highly unlikely that they would have been. In the first place, the revolutionary push from without revived the old internal tensions and turned the collectives into a concrete expression of the class struggle in the peasant communities. And in the

CONCLUSIONS

second place, if the properties had not first been confiscated, the collectives could not have come into existence. But although the war was the episode that generated the conditions for the creation of collectivities, the idea to create them was by no means spontaneous. Collectivisation was not the workers' natural response to the new situation, but an idea that was a part of the collective imagination and those trade union organisations, some more enthusiastically than others, decided to put into practice at a time when everything seemed possible. The ideas had been maturing and transforming since the 1880s and, in the specific case of the rural world, the system of collective farms seemed to be the way to raise the stakes of the peasant movement, which sought merely to regulate the crop contracts and the prices of agricultural products. At the start of the war, collectivism was seen as a different way of focusing on relations, a quite different life to that under the prevailing power structure. However, putting it into practice was the most daring option and the one that came closest to threatening the capitalist order.

However, we must not forget the context, fundamental to all historical understanding. In the case that concerns us here, this context was one of violence, the main instrument of political struggle, the source of new legitimacies and a way to exercise authority and acquire new spaces of sovereignty. After all, violence is a founding element of order, which limits and defines it. It was in this context of violence that most of the first collectivities were set up and there is no doubt that coercion played a large part in the process. For a more in-depth understanding, however, we must analyse the facts. Much of the coercion has become public knowledge because of the antagonism it caused among the population. On the one hand, some property owners did not flee or go into hiding but, even so, they had their possessions confiscated. In this regard, there is some uncertainty about the revolutionaries' real reasons for confiscating properties and at times they seemed to go beyond merely giving support to the military uprising and were set on breaking down the established order based on private property. After all, at first, it was easy to accuse any wealthy landlord of having supported the coup and confiscate their land and property, but this was part of the revolutionary remit. Many of those affected by the confiscations had collaborated with the fascist bloc, either during the Republican

CONCLUSIONS

period or the Military Directory, or, in the specific case of Catalonia, as agents in the intense opposition to the law on crop contracts. And to a lesser extent, the farmhands were also subject to violent treatment when they were forced to integrate into the collectivities. Most of the cases were not dealt with by a centralized organisation, such as the Responsibilities Commission, –aimed at the owners – but by the various local courts, which makes it more difficult to carry out an exhaustive follow-up. Even so, both of these resistances must be seen as the consequence of the breakdown of the dynamics prior to the coup, and not as the result of only structural responses, in application of the political projects of war, revolution, democracy or fascism.

It should be noted, however, that violence was not the only feature and assuming it to be the paradigm of the collectivities as a whole presents a series of obstacles and difficulties that provide only a partial vision, mainly because any other support is ignored. Far from being a passive subject, the peasantry were not merely onlookers who suffered the effects of the transformations around them; rather they took advantage of the circumstances to participate in the social change that was being unleashed. For some peasants, the situation of multiple sovereignties that had been generated was the opportunity to position themselves alongside the militia or at the head of the assault on the social order. There is no doubt that the central spaces of collectivism during the war were those where the militia had a greater presence. But collectivities were not only set up in these places, and they did not they respond only to the logics of revolutionary violence. Or, at least, this cannot be demonstrated. Some were a response to community logics, an attempt to move towards the construction of an egalitarian society, where the collective ownership of the means of production responded to the needs and abilities of the population. Support may have been given by people who were trying to position themselves in the new dominant group or who had converted to the new cause, by affinitive groups that had shared experiences of social conflict and by those who saw the situation as an opportunity to guarantee work and to solve the problem of seasonal and structural unemployment. The perception of the construction of a new world with a collective horizon, at least during the first months, was perhaps the common

CONCLUSIONS

denominator of a peasantry who could hardly be framed in well-defined categories in terms of their contractual status.

Given the brevity of the collectivist experience and the lack of information about it, it is difficult to determine who supported the collectivists proposals. It has often been said that propaganda and coercion by the anarchists pushed the poor labourers and tenant peasants into opting for collectivisation. However, it is difficult to maintain this view, not because information has been found that contradicts it, but because there is absolutely nothing to confirm it. There are two factors that may help us to understand who took part in the collectivities. The first is that the decree of mandatory syndication mobilized all land workers by obliging them to join the agricultural unions so that agriculture could be organized to help the war effort. This meant that many joined the anti-fascist trade unions that were represented in each of the local agricultural unions. We should bear in mind that this not only incorporated the peasants but also guaranteed access to land work. The second factor is that the society studied was characterized by the high levels of syndication to bodies that defined themselves as class organisations, and these levels increased during the war period. This type of syndication, however, has nothing to do with the first type described above because the workers were obliged to join the local agricultural union not the class union. The increase in the members of these unions illustrates the intensity with which the population experienced the political events of the present, the importance of organisation in daily life and the usefulness of belonging to a group. My point here is that the high rates of politicisation in the society of the 1930s can hardly be explained by economic or contractual situations, especially among the peasantry. It should be remembered that there was a wide range of different types of contract in the countryside and many workers had more than one contract because otherwise they would not have been able to survive. So it was common for landlords to lease small plots of land to someone else to complete the income of the family unit, or to hire themselves out as labourers, just as well the poor peasants and tenants did, in exchange for a daily wage.

However, all this does not mean that belonging to one union or another necessarily involved adopting its official viewpoints or, in this particular case,

CONCLUSIONS

becoming a member of the collectivity. But it may indicate that the decisions taken at the local level by organisations reflected the attitudes of the syndicated peasantry. After all, public speeches influenced the respective organisations, which in turn influenced the militants and the common people, and although the doctrines were not clearly applied, they may have served as a guide for daily life. That is why I believe that categorical statements on the strategic positions of one organisation or another or the tendency of one union or another are of little use in the analysis of the phenomenon of collectivities as a whole. In a study of this type, it is necessary to be aware that the object of study is one part of the collectivizing process – the discourse of power – but under no circumstances is it the process as a whole or the result of collective agency. Using examples of public speeches to study the strategies of anti-fascist organisations is a difficult task, mainly because it is hard to find the millimetric application of the doctrines. Collectivisation was more than what its leaders wanted it to be or what the propaganda depicted and, as in any collective agency, the experience of those who took part in it played a major role.

Consequently it is difficult to defend the claims that the emergence of agricultural collectivities in Catalonia was influenced by the collectivities set up in the area controlled by the Council of Aragon. Some of them may have shared common features, such as currency and salary being replaced by a system of exchange and consumption according to needs, but these features were not common to all the collectivities throughout Catalonia. Likewise, the collectivities in the Ebro territory all had their own individual characteristics despite the river links to Bajo Aragon, and the collectivities on the banks of the Segre and Cinca. In contrast, in other territories far from the Aragonese epicentre, such as the Alt Camp or the Baix Llobregat, there are examples of collectivities with the features mentioned. So, perhaps we should consider the collectivism as a somewhat more polymorphic phenomenon, more mutable and autonomous. A process influenced more by human agency than by a centralized power capable of generating totalizing spheres of influence.

It is no coincidence that there were more collectivities in the coastal and pre-coastal areas. The capitalist dynamics in these rural areas specializing in agriculture and monoculture, in particular vines, had been systematically transformed during

CONCLUSIONS

the first third of the 20th century. The changes in the type of crop had been made possible by a combination of state and private initiatives that strived for specialized peasant labour, such as the projects initiated by the Agriculture section of the Catalan Commonwealth or the agricultural colonies of the great agricultural owners like Manuel Raventós. The proletarianisation of the peasants and the mechanisation of farms had helped to make the situation more precarious for workers and life as a farm worker completely unsustainable for peasants. It also prompted the people to leave the country for the urban centres on a permanent basis. The new production relationships that derived from these new models had transformed many of the rules of rural communities and the resulting contradictions contributed to the conflict of class interests. This conflict led to the consolidation of long-lasting collective struggles which converged and crystallized in various associations and groups throughout the territory that transmitted knowledge and guaranteed the spread of shared meanings to agents. One of the main areas of peasant mobilisation stretched from the Vallès to the Camp de Tarragona, but there were others on the margins. In these areas there were major mobilisations between the end of the 19th century and the first third of the 20th demanding improvements in working conditions in the cultivation of rice from the Fluvià, Ter and Ebro deltas and a reduction in the Urgell Canal toll during the 1930s. In summary, all the learning and experience accumulated over time in the geographical area where the collectives were created played an essential role in creating the network required for setting up the collectivities.

The study of the specific cases of collectivisation has revealed the circumstances in which they were set up and who the properties they consisted of belonged to. The size of the confiscated and collectivized farms depended on where they were located and the type of crop, but between 60% and 80% had a surface area of between 10 and 100 hectares. Agronomic studies have shown that these sizes are average and large, respectively. It should be noted that in most cases these properties were not compact but consisted of different plots, even though they belonged to the same owner and were in the same municipality. At this point, it should be pointed out that even though the property belonging to a particular owner may be well dispersed, even on different farms, it needs to be considered as a whole. That said, even though

CONCLUSIONS

it was often the case that the income and contractual relationships between a large landowner with many small and medium-sized properties and the land workers were more dispersed than those of the owner of a large estate, the corresponding control, influence and political, social, economic and cultural power still gave them a privileged position within society as a whole. In this regard, we should not make the mistake of assuming that a dispersed large estate is in the same situation as a compact smallholding.

Some of the data provided reveal the sizes of the collectivities and show the possible impact of the phenomenon on the people who lived on them. It must be borne in mind, however, that the size of all collectivized lands is unknown so it is difficult to say exactly what the extent of agrarian collectivisation in Catalonia was. For this reason, and as previous studies have done, I chose to approximate the extent of the phenomenon by counting the number of municipalities. The extensive data show that that the impact of collectivisation was highly variable and was not affected by territorial or ideological paradigms. There is no way of saying that in one place or another the collectivities were bigger or smaller, or if their leaders belonged to one union or another. The size of collectivities seems to be more closely linked to the ability of the people involved to turn their project into a hegemonic one – which depended as much on their ability to occupy a dominant position in the days after the July uprising as to become project leaders – and on their previous experience. However, the transformations depended on local dynamics, which makes it difficult to give a single reason for the size of the collective projects.

The research provides an overall synthesis of the extent to which the CNT was behind these revolutionary experiences. But it also shows that the CNT was not the only participant so, in this regard, it breaks the image of collectivities as an exclusively libertarian experience. However, around 55% of collectivities were led by CNT militants, 7% were jointly led by the CNT and the UGT and 4% were led by the UGT on its own. Likewise, the UdR had eight collectivities, which accounted for 4.5% of the total. This situation underwent some changes while the collectivist experience in Catalonia lasted. During the weeks that followed the coup d'etat, the various anti-fascist groups were much more likely to be jointly at the head of the

CONCLUSIONS

communities, in spite of a clear predominance of the CNT. But as from October 1936 and throughout 1937, the CNT was increasingly by itself. The leadership provided by the various anti-fascist formations is another element that gives us greater insight into the complexity of the revolutionary project and shows that, although the CNT were a majority, other groups also participated. Not everything had been the work of a single party, of a single union or of the leaders by themselves; rather it was the result of the effort of the grassroots members of an eclectic and self-taught movement.

The study shows that the collectivities lost their support after the first few months. This, however, was not exclusive to this revolutionary project, but was shared by the whole of the rearguard as the war progressed. The enthusiasm that had been such a feature of the summer weeks vanished as the fronts were established, the envisaged transformations were slow in materializing and the conflict started to look like it was going to drag on longer than expected. On top of all this, the attempts by the anti-fascist leaders to consolidate at any price the power they had achieved during the first weeks of the process was also a factor that helped to erode the sense of relief that had been felt during the summer. Another thing that accelerated this loss of supports at the collectivities was that during the fall of 1936 and, especially, during the first quarter of 1937, ERC and the PSUC began to spread a much clearer message that questioned the effectiveness of collective work and offered an alternative: land could be distributed among the peasants by the agricultural trade union and those who wished to do so could legally become the owners of their property (this was clearly a response to the demands of the UdR). This project was their own, not subject to the dynamics initiated by the CNT, and reaffirmed and reactivated governmental power. The change in attitude of some of the people, particularly the members of the UdR and UGT, involved gradually abandoning the shared management of the collectivities and refusing to support them. This distancing process coincided with the intensification of clashes between the supporters of collectivisation and the objectors. These conflicts, by the way, were skilfully engineered by the organisations in their public speeches.

CONCLUSIONS

The crisis of anti-fascism, which peaked in the May Days of 1937, revealed that other ideas were competing as alternatives to collectivisation. The overall defeat of the CNT prompted the government of the Generalitat to start building its own framework of action for distributing land to be worked by individuals, families and collectives, not in an attempt to destroy the collectivities that had already been set up, or because they were anticollectivists, but because regulating the ways to work the land was a way to weaken the CNT, whose main strength lay in the collectivist project. The main aim was to find a position of power and ensure that they were still occupying it when the conflict ended. But despite the official status of the government project as of June 1937, and the CNT's inability to oppose it, the context made it difficult to put into practice. The military situation made no allowance for any model, but the collectives had to cope with the added consequences of the strategy adopted by the CNT leaders, who had been politically isolated from the rest of the anti-fascist bloc.

The reason why the collectivities came to an end, however, cannot exclusively be put down to the political decisions taken by the CNT leaders. These decisions existed and they had an impact, but they were not the only reason why collectivisation did not become a dominant project in the rearguard. It may be true that the revolutionaries had their objectives and the results were very different from those expected. But the fact that expectations were not fully met cannot be mistaken for the failure of the process. After all, revolution plays for high stakes and putting ideas into practice has its limitations, obstacles and contradictions. Any attempt to lay the blame for the failure of the project on the CNT leaders, as Jaume Balius tried to do in April 1937, will prevent us from getting an overview of what happened throughout those thirty months and does not take into account how the common people acted in that situation. After all, in the Catalan rearguard, as in the rest of the republican rearguard, there were different political projects. What the CNT planned to do, arguing that they had to cope with the threat of a counterrevolution, was to fight for hegemony when the collectivist model was called into question. However, despite the fact that collectivisation was a response to all ills, there were other projects that sought to react to the claims of the peasants who had mobilized in previous years. Although

CONCLUSIONS

these projects pursued common objectives, they were used by the anti-fascist formations to mobilize and justify their practices, and oppose all other models that were not their own. The counter-revolution in the other antifascist formations only existed in their subjective and self-interested goals. None of the political forces even considered backing down from the agreements reached in September and October of 1936 that had established the common ground between them. None of them stopped defending their own interpretation of the war, which was not the only one.

The research has shown that the collectivities are fundamental to the study of the Spanish Civil War, not only to get a clearer idea of how the rearguard was organized but also to understand the agrarian world throughout this period. It has shown that women played an essential role in collectivities, which is in contrast with historiographic tradition, according to which they rarely fully participated as members of the collectiv or as members of the management. There is no doubt that the collectivist project, conceived for the people as a whole, had made no changes to the status of women. In spite of collectivisation, the wage gap and the sexual division of labour were still features of working on the land, as was subordination to male dependence. This secondary role can also be seen in the very few examples of women participating in management positions, the result of gender roles in the new community simply reflecting existing ones. This situation of continuity, on the other hand, was subject to debate in the CNT press and, especially, in that part of the press where the members of *Mujeres Libres*, directed by Lucía Sánchez Saornil, occupied positions from which they could denounce these situations of continuity. Historiography has also claimed that women were not constantly involved in production since they were only required when the collectivity needed abundant labour, or when the men had to leave to join the army. Thus, women would have played a fundamental role as of 1938, when there was a shortage of manpower. But this whole idea, I think, is wrong because it perceives work on the land as an exclusively male task. Of course antifascist organisations made calls for mobilisation, particularly to the youngest groups in the city and to women, to get them to move to the countryside and worked on the unproductive land to increase production. The goal was to mobilize everyone to make a final production effort in the war. But

CONCLUSIONS

although it would be interesting to find out how the largely demoralised population responded to the call, I find it difficult to believe that women only participated in collectivisation, in particular, and work on the land, in general, when there was a shortage of men. And I also find it equally unlikely that women are to blame for the reduction in production and the stagnation of the revolutionary project that was the result of the call to the land which left only women and children exposed to the consequences of war.

This doctoral thesis has given numerous examples of the continuity of female labour on the land, both as producers and reproducers, and not only when there was a shortage of men because they had left for the front. Other examples can be found in previous studies, which show that women have participated at all times in almost all agricultural activities and, on many occasions, have taken control over their family's land. The fact that there are no examples before the men were mobilized is largely due to the normative models considering only that families were maintained by the man's salary and that the women were limited to unpaid domestic work and any paid work they did was occasional, partial, complementary or secondary. In this regard, I have found numerous examples of women caring for farm animals. The tasks that were reserved for women were justified, especially in the libertarian press, as feminine by relating them to presumably gender-related attributes, such as delicacy and willingness to care for others. The purpose of this reflection is not to deny the increase in female presence during the last months of the war. My theoretical approach to gender, then, uses a methodology and a variety of sources from different fields of study. This approach will allow us to continue studying topics that have already been analysed by previous research to open up new questions which will provide an overview of the rural world, and will also focus on the interests and motivations of women, consider their role as reproducers and producers, and discuss the changes and continuities in gender relations in the rural space.

The agrarian collectivities provided the peasantry with their own vision of events. Through the trade union organisations, congresses and meetings to discuss how the land could be organized, newspapers that focused on the experiences of

CONCLUSIONS

different territories and gave advice on how to improve production and the health of those who lived in the countryside, the extent of the revolutionary process in the rural world was defined. The discourse of the peasant leaders, whether they were libertarians, rabassaires or socialists, about past experiences was a constant feature of the appeals to peasant identity and the construction of the idea that the group was a millennial one. But if the leaders occasionally resorted to a profane mythology of peasant struggles and to the memory of recent struggles in an attempt to improve the working conditions of the peasantry so dependent on market-driven agriculture, the experience of the Bolshevik triennium, the demands for improved crop contracts, greater control of abusive taxes and increasing access to land ownership all worked to shape an identity through collective action. Perhaps what best defines this identity is the title of the Rabassaire's Union newspaper, *La Terra*, which contains Catalan words for farm land and the nation or country, which in this case is Catalonia. Both of these concepts had frequently been used in peasant riots throughout the modern age, and can be traced back to the revolt of the peasants in 1640. They were used by the Rabassaire movement as a conscious and proud projection of their revolutionary history, and of their collective commitment to the Catalan cause, of which, as workers of the land, they were an essential part. After all, these features belonged to previous times when the class struggle had taken on specific historical forms capable of creating experiences, synergies, and divergences which would be used to take action in 1936. This wealth of experience explains why some anti-fascist parties had difficulty responding to the peasants' demands, while others, such as the Rabassaire's Union, were able to appeal to a majority.

Further study needs to be made to find more subtle and sophisticated ways of establishing connections between the social and the political, or, in other words, between material life and ideology and politics. In short, demographic and socio-economic aspects need to be transcended by incorporating culture in the analysis of social history. This is to say that material experiences need to be accompanied by discursive analyses of collective action and the conviction that historical subjects can also be explored through cultural manifestations.

CONCLUSIONS

This research has shown that it is not possible to come to terms with the political and historical significance of collectivisation without understanding the utopian dimension that imbued those who empowered and supported it. If we do not consider the desire to pave the way to a future society, or the wishes and hopes of those who took part, we can only have a partial understanding of the historical meaning of the changes made by the peasantry during the Spanish Civil War. Collectivisation was conceived as one more step on the way at a time when a wide variety of both revolutionary and counterrevolutionary horizons were opening up, and in which the peasantry engaged actively depending on their interests.

I started this text by focusing on the fact that the collectivities and the whole revolutionary process in the Catalan countryside during the Spanish Civil War had largely been forgotten, and needed to be incorporated into the process of building the democratic memory of Catalonia that has been going on for the last forty years, and particularly from the beginning of the present century. The most significant reason may be the assumption of the centrality of the political action in Barcelona, which is often confused with the whole of the territory. I am by no means the first to point out that the countryside is often thought to be a place that is free of violence where, in the words of Josep Pla himself, life is silent and stressless and the peasants who live there are members of an ancient class, unchanging and immobile. But it will be news to no one that this image of the country is an urban invention that sheds a positive light on the characteristics of country folk that fails to understand peasant strategies for survival. Exactly why so much has been forgotten, however, cannot be explained only by the country-city debate. After all, occupied factories, workshops and services – transportation, entertainment, distribution, etc. – and their collective management are not part of the official democratic memory, even though they are more clearly remembered by some of the political left. The common link between the rural and urban experiences is that they both represented a real threat to the capitalist order; this was the importance of occupying factories and land to dispossess the owners of their property and, through cooperative work, to position life at the centre of things. As we have seen, collectivisation was a revolutionary option that had been maturing for decades, and which in July 1936 had the chance to

CONCLUSIONS

leave the utopia behind and be put into practice. And during the conflict, the support that this option had underwent considerable variations. Although theoretically it had several common denominators, it was not applied uniformly throughout the republican rearguard, and the circumstances of each place led to the adoption of individual political, economic and social dynamics. It was an option that was neither more nor less likely to succeed than any of the other options initiated in July 1936 and it underwent military defeat along with the rest of the democratizing project started in 1931.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

ANNEXOS

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Annex 1: Taula comparativa amb les diferents dades sobre col·lectivitats¹

			Elaboració pròpia			Bernecker (1982)			Enquesta Conselleria Agricultura(1936-1937)	
	Municipi	Comarca	Data de referència	Sup. en hectàrees	Filiació	Data de referència	Sup.	Filiació	Sup.	Filiació
1	Alcover	Alt Camp	-	179,17	CNT	-	-	-	-	-
2	Alió	Alt Camp	-	80	CNT	-	-	-	-	-
3	Bràfim	Alt Camp	-	240	POUM-CNT	-	-	-	-	-
4	Cabra del Camp	Alt Camp	DES-1936	60	CNT	DES-1936	21-60ha	CNT	96 jr	CNT
5	el Pla de Santa Maria	Alt Camp	OCT-1936	-	CNT	GEN-1937	5000ha	CNT-UGT	-	CNT
6	Figuerola del Camp	Alt Camp	GEN-1938	-	CNT	GEN-1938	11-31ha	-	-	-
7	la Masó	Alt Camp	DES-1936	53,8	CNT	DES-1936	16-45ha	CNT	73jr	CNT
8	Nulles	Alt Camp	-	-	UGT	-	-	-	-	-
9	Puigpelat	Alt Camp	-	-	CNT	-	-	-	-	-
10	Vallmoll	Alt Camp	DES-1936	128	CNT	DES-1936	45-128ha	CNT	206jr	CNT
11	Valls	Alt Camp	-	-	CNT	JULIOL-1938	-	-	-	-
12	Vila-rodona	Alt Camp	DES-1936	185	CNT	DES-1936	185ha	CNT-UdR	185 ha	CNT-UdR
13	Bàscara	Alt Empordà	AGO-1936	288	CNT	GEN-1937	290ha	CNT	1317 v	CNT
14	Boadella i les Escalles	Alt Empordà	NOV-1936	7	ERC-PSUC	DES-1936	7 ha	ERC-PSUC	32 v	ERC-PSUC
15	Cabanelles	Alt Empordà	MAIG-1937	-	s/d.	-	-	-	-	-
16	Cadaqués	Alt Empordà	FEB-1937	400	CNT	-	-	-	-	-
17	Cantalops	Alt Empordà	NOV-1936	-	CNT	-	-	-	-	CNT-UGT
18	Castelló d'Empúries	Alt Empordà	AGO-1936	38	s/d.	-	-	-	-	-
19	Darnius	Alt Empordà	OCT-1936	-	CNT	DES-1936	-	SA	-	SA
20	el Far d'Empordà	Alt Empordà	OCT-1936	-	s/d.	-	-	-	-	-
21	el Port de la Selva	Alt Empordà	DES-1936	13	SA/CA/Aj.	DES-1936	13ha	SA	60v	-
22	Figueres	Alt Empordà	OCT-1936							
	*Mas Ferrer		-	33	-	DES-1936	33ha	CNT-UGT-ERC	152 v	SA
	*Mas Torre d'En Murnau		-	-	SA/CA/Aj.	DES-1936	147ha	SA	670 v	CNT
23	Garrigàs	Alt Empordà	SET-1936	415	CNT	-	-	-	-	-
24	la Selva de Mar	Alt Empordà	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
25	l'Armentera	Alt Empordà	GEN-1937	21	CNT	-	-	-	-	-
26	l'Escala	Alt Empordà	AGO-1936	612	CNT	-	-	-	-	-
27	Llançà	Alt Empordà	-	-	s/d.	-	-	-	-	-

¹ Elaboració pròpia a partir de les dades extretes dels diferents arxius locals, comarcals i nacionals, l'estudi de Bernecker i l'enquesta de la Conselleria d'Agricultura de 1936 publicada al Butlletí de la mateixa.

ANNEXOS

28	Pau	Alt Empordà	SET-1936	468	CNT	-	-	-	-	-
29	Rabós	Alt Empordà	DES-1936	-	CNT	-	-	-	-	-
30	Roses	Alt Empordà	ABRIL-1937	11	s/d.	-	-	-	-	-
31	Sant Llorenç de la Muga	Alt Empordà	-	147	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
32	Sant Pere Pescador	Alt Empordà	SET-1936	530	CNT	-	-	-	-	-
33	Viladamat	Alt Empordà	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
34	Vilademuls	Alt Empordà	-	-	CNT	-	-	-	-	-
35	Vilajuïga	Alt Empordà	DES-1936	-	s/d.	-	-	-	-	-
36	Vilamacolum	Alt Empordà	MARÇ-1937	-	s/d.	-	-	-	-	-
37	Castellet i la Gornal	Alt Penedès	DES-1936	-	CNT	DES-1936	26ha	UdR	26 ha	UdR
38	Castellví de la Marca	Alt Penedès	-	-	CNT	-	-	-	-	-
39	les Cabanyes	Alt Penedès	DES-1936	67	s/d.	DES-1936	24-67ha	CNT-UGT-UdR-SA	108jr	CNT-UGT-UdR (SA)
40	Pacs del Penedès	Alt Penedès	DES-1936	20	s/d.	DES-1936	7-20ha	UdR-CNT	32jr	UdR-CNT
41	Sant Martí Sarroca	Alt Penedès	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
42	Sant Pere de Riudebitlles	Alt Penedès	DES-1936	-	s/d.	DES-1936	-	SA	-	-
43	Sant Sadurní d'Anoia	Alt Penedès	-	-	CNT	-	-	-	-	-
44	Santa Margarida i els Monjos	Alt Penedès	-	-	CNT	-	-	-	-	-
45	Vilafranca del Penedès	Alt Penedès	-	86,4	CNT	-	-	-	-	-
46	Josa i Tuixén	Alt Urgell	DES-1936	-	POUM-CNT	DES-1936	-	-	-	-
47	Peramola	Alt Urgell	DES-1936	71,05	UdR	DES-1936	98ha	UdR	98ha	UdR
48	el Bruc	Anoia	-	-	UdR	-	-	-	-	-
49	Masquefa	Anoia	-	52	CNT	-	-	-	-	-
50	Rubió	Anoia	-	-	UdR	-	-	-	-	-
51	Santa Margarida de Montbui	Anoia	-	-	CNT	-	-	-	-	-
52	Avinyó	Bages	-	2,61	s/d.	-	-	-	-	-
53	Balsareny	Bages	NOV-1937	-	s/d.	NOV-1937	-	CNT	-	-
54	el Pont de Vilomara i Rocafort	Bages	-	-	UdR	-	-	-	-	-
55	Monistrol de Montserrat	Bages	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
56	Navarcles	Bages	-	53,12	CNT	-	-	-	-	-
57	Navàs	Bages	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
58	Alforja	Baix Camp	DES-1936	92,48	CNT-UGT	DES-1936	-	CNT-UGT	-	CNT-UGT
59	Arbolí	Baix Camp	-	-	CNT	-	-	-	-	-
60	Colldejou	Baix Camp	-	-	CNT-UGT	-	-	-	-	-
61	Montbrí del Camp	Baix Camp	DES-1936	83	UGT	DES-1936	7-20ha	UGT-CNT-SA	83ha	CNT-UGT
62	Mont-roig del Camp	Baix Camp	-	-	CNT	-	-	-	-	-
63	Prades	Baix Camp	DES-1936	-	CNT-UGT	DES-1936	-	CNT	-	CNT
64	Reus	Baix Camp	-	762,3	CNT-UGT	-	-	-	-	-

ANNEXOS

65	Riudoms	Baix Camp	DES-1936	-	s/d.	DES-1936	-	SA-POUM-CNT-ERC	-	SA-POUM-CNT-ERC
66	Vilanova d'Escornalbou	Baix Camp	DES-1936	43	UGT	DES-1936	48 (?)	UGT	48 (?)	UGT
67	Aldover	Baix Ebre	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
68	Alfara de Carles	Baix Ebre	-	-	s/d.	DES-1936	550 (?)	CNT-UGT	550 (?)	CNT-UGT
69	Benifallet	Baix Ebre	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
70	Deltebre	Baix Ebre	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
71	el Perelló	Baix Ebre	FEB-1937	-	s/d.	ABRIL-1937	-	-	-	-
72	Albons	Baix Empordà	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
73	Begur	Baix Empordà	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
74	Bellcaire d'Empordà	Baix Empordà	1937	-	s/d.	-	-	-	-	-
75	Calonge	Baix Empordà	DES-1936	129	CNT	-	-	-	-	-
76	Fontanilles	Baix Empordà	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
77	Gualta	Baix Empordà	JUNY-1938	27	CNT	-	-	-	-	-
78	la Bisbal d'Empordà	Baix Empordà	-	-	CNT	-	-	-	-	-
79	Palafregell	Baix Empordà	NOV-1936	72	CNT	-	-	-	-	-
80	Palau-sator	Baix Empordà	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
81	Pals	Baix Empordà	AGO-1937	135	CNT	DES-1936	135ha	CNT	616 v	CNT
82	Torroella de Montgrí	Baix Empordà	AGO-1936	175	CNT	GEN-1938	17ha	CNT	-	-
83	Ullà	Baix Empordà	DES-1936	51	UdR	DES-1936	51ha	UdR	234v	UdR
84	Castelldefels	Baix Llobregat	-	235,2	s/d.	-	-	-	-	-
85	Castellví de Rosanes	Baix Llobregat	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
86	Cornellà de Llobregat	Baix Llobregat	OCT-1936	155,04	s/d.	DES-1936	161ha	CNT-UGT	523 mj	CNT-UGT
87	el Prat de Llobregat	Baix Llobregat	OCT-1936	1500	CNT-UGT	DES-1936	25%	CNT-UGT-UdR-SA	Tot el terme	CNT-UGT-UdR
88	Esparriguera	Baix Llobregat	-	-	CNT	-	-	-	-	-
89	l'Hospitalet de Llobregat	Baix Llobregat	-	1416	CNT	DES-1936	1500ha	CNT	2950 mj	CNT
90	Martorell	Baix Llobregat	OCT-1936	162,72	CNT-UdR	DES-1936	120ha	SA	239 mj	SA
91	Molins de Rei	Baix Llobregat	DES-1936	20,4	s/d.	-	-	-	-	-
92	Sant Boi de Llobregat	Baix Llobregat	FEB-1937	417,48	CNT	DES-1938	122ha	-	-	-
93	Sant Feliu de Llobregat	Baix Llobregat	NOV-1936	48,96	s/d.	-	-	-	-	-
94	Sant Joan Despí	Baix Llobregat	SET-1937	-	CNT-UGT	-	-	-	-	-
95	Sant Vicenç dels Horts	Baix Llobregat	SET-1936	82,93	s/d.	-	-	-	-	-
96	Viladecans	Baix Llobregat	OCT-1936	462,24	s/d.	DES-1936	328ha	CNT	90mj	CNT
97	Banyeres del Penedès	Baix Penedès	DES-1936	-	s/d.	DES-1936	-	CNT-UdR	-	CNT-UdR
98	Bellvei	Baix Penedès	JUNY-1937	48,94	CNT	-	-	-	-	-
99	el Vendrell	Baix Penedès	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
100	l'Arboç	Baix Penedès	FEB-1937	-	s/d.	DES-1936	-	CNT-UdR	-	CNT-UdR
101	Masllorenc	Baix Penedès	-	-	CNT	-	-	-	-	-
102	Sant Jaume dels Domenys	Baix Penedès	-	-	s/d.	-	-	-	-	-

ANNEXOS

103	Barcelona	Barcelonès	-	1255,2	CNT	-	-	-	-	-
104	Sant Adrià de Besòs	Barcelonès	-	181,23	CNT-UGT	-	-	-	-	-
105	Santa Coloma de Gramenet	Barcelonès	DES-1936	55	CNT	NOV-1937	20-55ha	-	-	-
106	Gironella	Berguedà	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
107	Fontanals de Cerdanya	Cerdanya	-	7,69	s/d.	-	-	-	-	-
108	GUILS DE CERDANYA	Cerdanya	-	21,48	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
109	Isòvol	Cerdanya	-	21,48	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
110	Puigcerdà	Cerdanya	FEB-1937	-	CNT	FEB-1937	-	CNT-UGT-ERC	-	-
111	Barberà de la Conca	Conca de Barberà	-	76,88	UGT	-	-	-	-	-
112	Blancafort	Conca de Barberà	-	28,2	CNT	-	-	-	-	-
113	Conesa	Conca de Barberà	-	120,6	CNT	-	-	-	-	-
114	l'Espluga de Francolí	Conca de Barberà	OCT-1936	-	CNT	OCT-1936	-	-	-	-
115	Montblanc	Conca de Barberà	AGO-1936	-	CNT	-	-	CNT-UGT	-	-
116	Sarral	Conca de Barberà	-	367,65	CNT-UGT	-	-	-	-	-
117	Solivella	Conca de Barberà	-	-	UGT	-	-	-	-	-
118	Vallclara	Conca de Barberà	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
119	Vallfogona de Riucorb	Conca de Barberà	DES-1936	5,85	CNT	DES-1936	703(?)	CNT-ERC	708 (?)	CNT-ERC
120	Vilanova de Prades	Conca de Barberà	-	-	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
121	Vimbodí i Poblet	Conca de Barberà	-	-	CNT	-	-	-	-	-
122	Canyelles	Garraf	-	2,64	CNT	-	-	-	-	-
123	Vilanova i la Geltrú	Garraf	-	723,26	UdR	-	-	CNT-ERC-PSUC-POUM-UdR	-	-
124	Arbeca	Garrigues	-	-	CNT	-	-	-	-	-
125	Bovera	Garrigues	-	144,05	s/d.	-	-	-	-	-
126	Cervià de les Garrigues	Garrigues	-	254,56	CNT	-	-	-	-	-
127	el Vilosell	Garrigues	-	75,68	CNT	-	-	-	-	-
128	Granyena de les Garrigues	Garrigues	DES-1936	-	CNT-UGT	-	-	-	-	-
129	Juncosa	Garrigues	DES-1936	-	UdR	DES-1936	308-868ha	UdR-PSUC	1400 jr	UdR-PSUC (Ajuntament)
130	Juneda	Garrigues	-	28	POUM	-	-	-	-	-
131	la Floresta	Garrigues	-	71,19	s/d.	-	-	-	-	-
132	la Granadella	Garrigues	OCT-1936	-	s/d.	OCT-1936	12,137ha (?)	CNT	12137ha	CNT
133	la Poble de Cérvoles	Garrigues	SET-1936	322,5	CNT	GEN-1938	-	CNT	-	CNT
134	l'Albagés	Garrigues	-	48,59	CNT	-	-	-	-	-
135	les Borges Blanques	Garrigues	-	64,93	s/d.	-	-	-	-	-
136	l'Espluga Calba	Garrigues	-	61,06	s/d.	-	-	-	-	-

ANNEXOS

137	Vinaixa	Garrigues	GEN-1938	860	CNT	GEN-1938	143-403ha	CNT	-	-
138	la Vall d'en Bas	Garrotxa	GEN-1937	-	CNT	-	-	-	-	-
139	Bordils	Gironès	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
140	Cassà de la Selva	Gironès	JUNY-1937	-	s/d.	-	-	-	-	-
141	Girona	Gironès	OCT-1936	-	CNT-UGT	OCT-1936	-	CNT-UGT	-	-
142	Llagostera	Gironès	MARÇ-1937	-	CNT	-	-	-	-	-
143	Salt	Gironès	ABRIL-1937	22	CNT	-	-	-	-	-
144	Arenys de Mar	Maresme	-	-	CNT	-	-	-	-	-
145	Cabrera de Mar	Maresme	DES-1936	81	CNT	DES-1936	18-29ha	CNT	81 qt	CNT
146	Calella	Maresme	GEN-1937	4,44	CNT	-	-	-	-	-
147	Canet de Mar	Maresme	-	-	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
148	Dosrius	Maresme	-	649	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
149	el Masnou	Maresme	-	-	CNT	-	-	-	-	-
150	Malgrat de Mar	Maresme	AGO-1936	49,68	CNT	-	-	-	-	-
151	Mataró	Maresme	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
152	Pineda de Mar	Maresme	-	58,08	CNT	-	-	-	-	-
153	Premià de Dalt	Maresme	DES-1936	2,97	s/d.	-	-	-	-	-
154	Teià	Maresme	OCT-1937	380	s/d.	-	-	-	-	-
155	Tordera	Maresme	-	34,3	CNT	-	-	-	-	-
156	Vilassar de Dalt	Maresme	SET-1936	23	s/d.	DES-1936	23ha	CNT	23 ha	CNT-UdR
157	Vilassar de Mar	Maresme	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
158	Calders	Moianès	-	816	s/d.	-	-	-	-	-
159	Alcanar	Montsià	GEN-1937	282,37	CNT	-	-	-	-	-
160	Amposta	Montsià	-	670,13	CNT-UGT	NOV-1936	5720-16120ha	CNT-UGT	26,000 jornals	CNT-UGT
161	Freginals	Montsià	DES-1936	221	CNT	DES-1936	78-221ha	CNT	357jr	CNT
162	Godall	Montsià	-	-	CNT	-	-	-	-	-
163	la Galera	Montsià	-	-	CNT	-	-	-	-	-
164	la Sénia	Montsià	DES-1936	-	CNT	DES-1936	320ha	CNT	820 ha	CNT
165	Mas de Barberans	Montsià	DES-1936	-	CNT	DES-1936	528ha	CNT-UGT	528 ha	CNT-UGT
166	Masdenverge	Montsià	DES-1936	-	CNT	DES-1936	-	-	Molta terra confiscada per l'Ajuntament. Estan organitzant la col·lectivitat. Quan funcioni ho farà sota el patronatge de l'Ajuntament.	
167	Sant Jaume d'Enveja	Montsià	-	4370,44	CNT	-	-	-	-	-
168	Santa Bàrbara	Montsià	-	98,12	CNT-UGT	-	-	-	-	-
169	Ulldecona	Montsià	-	-	CNT	-	-	-	-	-
170	Àger	Noguera	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
171	Albesa	Noguera	-	100,64	CNT	-	-	-	-	-
172	Camarasa	Noguera	GEN-1937	-	CNT-UGT	GEN-1937	-	CNT-UGT	-	-
173	Gurb	Osona	-	11,9	CNT	-	-	-	-	-
174	Manlleu	Osona	-	110,97	CNT	-	-	-	-	-

ANNEXOS

175	Sant Quirze de Besora	Osona	DES-1936	-	-	DES-1936	-	-	Finca La Coromina	-
176	Isona i Conca Dellà	Pallars Jussà	DES-1936	-	CNT	DES-1936	1,5ha	CNT	1,5 ha	CNT
177	Tremp	Pallars Jussà	DES-1936	28	CNT	DES-1936	28ha	CNT	28 ha	CNT
178	Soriguera	Pallars Sobirà	-	-	UGT	-	-	-	-	-
179	Porqueres	Pla de l'Estany	-	3	CNT	-	-	-	-	-
180	Barbens	Pla d'Urgell	-	-	CNT	-	-	-	-	-
181	el Palau d'Anglesola	Pla d'Urgell	MAIG-1937	246,18	s/d.	DES-1937	81-229ha	-	-	-
182	el Poal	Pla d'Urgell	DES-1936	7,53	UGT	DES-1936	2,5-7ha	UGT-SA	11 jr	UGT-SA
183	Linyola	Pla d'Urgell	-	-	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
184	Bellmunt del Priorat	Priorat	-	69,9	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
185	Capçanes	Priorat	-	-	CNT	-	-	-	-	-
186	Cornudella de Montsant	Priorat	-	-	CNT	-	-	-	-	-
187	el Masroig	Priorat	DES-1936	-	CNT	-	-	CNT-ERC	-	-
188	la Figuera	Priorat	DES-1936	-	CNT	DES-1936	-	-	-	CNT-UGT-ERC
189	Marçà	Priorat	-	-	CNT	-	-	-	-	-
190	Poboleda	Priorat	-	-	CNT	-	-	-	-	-
191	Porrera	Priorat	-	-	CNT	-	-	-	-	-
192	Pradell de la Teixeta	Priorat	-	-	CNT	-	-	-	-	-
193	Torroja del Priorat	Priorat	-	148,09	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
194	Ulldemolins	Priorat	DES-1936	-	CNT	DES-1936	-	UGT-PSUC-ERC	-	UGT-PSUC-ERC
195	Ascó	Ribera d'Ebre	-	-	CNT	-	-	-	-	-
196	Benissanet	Ribera d'Ebre	-	-	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
197	Flix	Ribera d'Ebre	-	-	CNT	-	-	-	-	-
198	Garcia	Ribera d'Ebre	-	-	CNT	-	-	-	-	-
199	Ginestar	Ribera d'Ebre	-	-	CNT	-	-	-	-	-
200	la Torre de l'Espanyol	Ribera d'Ebre	-	-	CNT	-	-	-	-	-
201	Móra d'Ebre	Ribera d'Ebre	-	-	CNT	-	-	-	-	-
202	Móra la Nova	Ribera d'Ebre	-	925,8	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
203	Riba-roja d'Ebre	Ribera d'Ebre	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
204	Tivissa	Ribera d'Ebre	-	-	-	-	-	-	-	-
	*Serra d'Almos		DES-1936	-	CNT	DES-1936	-	CNT	4 km ²	CNT
205	Vinebre	Ribera d'Ebre	-	-	CNT	-	-	-	-	-
206	Ripoll	Ripollès	JUNY-1937	-	s/d.	AGO-1937	-	CNT-UGT	-	-
207	Cervera	Segarra	-	-	CNT	-	-	-	-	-
208	Granyena de Segarra	Segarra	-	-	SA/CA/Aj.	DES-1936	88ha	CNT-UGT-ERC-SA	88 ha	CNT-UGT-ERC (SA)
209	Alcarràs	Segrià	DES-1936	262,3	CNT	DES-1936	26-244 ha	CNT	394 jr	CNT
210	Alguaire	Segrià	SET-1936	-	CNT	COT-1936	-	-	-	-
211	Alpicat	Segrià	-	20,04	s/d.	-	-	-	-	-

ANNEXOS

212	Artesa de Lleida	Segrià	JULIOL-1936	53,75	s/d.	GEN-1938	18-50ha	-	-	-
213	la Portella	Segrià	-	57,76	CNT	-	-	-	-	-
214	Llardecans	Segrià	DES-1936	-	CNT	DES-1936	-	SA	-	SA
215	Lleida	Segrià	NOV-1937	4254,74	CNT	NOV-1937	300ha	-	-	-
	*Raimat		JULIOL-1936	3000ha	POUM	FEB-1937	3000ha	POUM	-	-
216	Maials	Segrià	-	181,46	CNT	-	-	-	-	-
217	Puigverd de Lleida	Segrià	-	73,32	UGT	-	-	-	-	-
218	Seròs	Segrià	MARÇ-1938	-	s/d.	MARÇ-1938	-	CNT-JSS-POUM-PSUC		-
219	Torrefarrera	Segrià	-	6,45	s/d.	-	-	-	-	-
220	Caldes de Malavella	Selva	NOV-1937	-	CNT	-	-	-	-	-
221	Massanes	Selva	ABRIL-1937	-	CNT	-	-	-	-	-
222	Riudarenes	Selva	NOV-1936	-	CNT	-	-	-	-	-
223	Santa Coloma de Farners	Selva	JUNY-1937	-	CNT	-	-	-	-	-
224	el Catllar	Tarragonès	DES-1936	-	s/d.	DES-1936	132-372ha	CNT	600 jr	CNT
225	el Morell	Tarragonès	-	40,5	SA/CA/Aj.	-	-	-	-	-
226	la Canonja	Tarragonès	DES-1936	-	s/d.	DES-1936	64-182ha	UGT-CNT-SA	294 jr	UGT-CNT-SA
227	la Pobla de Montornès	Tarragonès	DES-1936	75	s/d.	DES-1936	27-75ha	UdR	121 jr	UdR
228	la Secuita	Tarragonès	-	243,18	CNT-UGT	-	-	-	-	-
229	Roda de Berà	Tarragonès	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
230	Tarragona	Tarragonès								
	*Tamarit		DES-1936	-	s/d.	DES-1936	31-89ha	-	143 jr	-
231	Vespella de Gaià	Tarragonès	-	24	CNT	-	-	-	-	-
232	Vilallonga del Camp	Tarragonès	-	-	-	DES-1936		La localitat conté entre 5 i 6 col·lectivitats organitzades per famílies; els seus membres pertanyen a tots els grups polítics.	Aquest poble compta amb 5 o 6 col·lectivitats que gairebé podríem anomenar-les familiars, pel poc nombre de components de cada una d'elles. Compten únicament amb els seus propis mitjans i treballen absolutament a resultes de la collita. En alguna d'elles als homes solters no els està permès casar-se fins complert els 20 anys. En contraure matrimoni la col·lectivitat facilita als conjugues casa i parament. Els socis pertanyen a tots els partits polítics i sindicats.	
233	Arnes	Terra Alta	-	-	s/d.	SET-1936	-	-	-	-
234	Batea	Terra Alta	-	52,8	CNT	-	-	-	-	-
235	Corbera d'Ebre	Terra Alta	-	-	CNT	-	-	-	-	-
236	Gandesa	Terra Alta	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
237	Horta de Sant Joan	Terra Alta	-	-	CNT	-	-	-	-	-
238	la Fatarella	Terra Alta	DES-1936	70	CNT	DES-1936	-	CNT	-	CNT

ANNEXOS

239	Prat de Comte	Terra Alta	-	418,25	CNT-UGT	-	-	-	-	-
240	Belianes	Urgell	-	6,82	CNT	-	-	-	-	-
241	Bellpuig	Urgell	DES-1936	-	CNT	DES-1936	-	SA	-	SA
242	Castellserà	Urgell	DES-1936	319,28	SA/CA/ Aj.	DES-1936	105- 297ha	SA-PSUC	480 jr	SA-PSUC
243	Guimerà	Urgell	DES-1936	63,6	CNT	DES-1936	19-53ha	CNT	86 jr	CNT
244	Sant Martí de Riucorb	Urgell	-	110,88	CNT	-	-	-	-	-
245	Verdú	Urgell	DES-1936	200	POUM- CNT	DES-1936	20-56ha	POUM-CNT- UDR	90 jr	POUM- CNT-UdR
246	Castellar del Vallès	Vallès Occ.	DES-1936	85,68	CNT	DES-1936	40-65ha	CNT	180 q	CNT
247	Castellbisbal	Vallès Occ.	-	-	CNT	-	-	-	-	-
248	Cerdanyola del Vallès	Vallès Occ.	ABRIL-1938	-	-	ABRIL-1938	-	CNT	-	-
249	Montcada i Reixac	Vallès Occ.	-	-	CNT	-	-	-	-	-
250	Ripollet	Vallès Occ.	-	-	CNT	-	-	-	-	-
251	Rubí	Vallès Occ.	AGO-1936	576	s/d.	GEN-1937	75%	-	-	-
252	Sant Cugat del Vallès	Vallès Occ.	ABRIL-1938	-	-	ABRIL-1938	-	CNT	-	-
253	Santa Perpètua de Mogoda	Vallès Occ.	ABRIL-1938	-	-	ABRIL-1938	-	CNT	-	-
254	Sentmenat	Vallès Occ.	-	-	CNT	-	-	-	-	-
255	Terrassa	Vallès Occ.	-	108	s/d.	-	-	-	-	-
256	la Garriga	Vallès Or.	DES-1936	17	UdR	DES-1936	10-17ha	UdR	47 q	UdR
257	l'Ametlla del Vallès	Vallès Or.	-	137,34	SA/CA/ Aj.	-	-	-	-	-
258	Mollet del Vallès	Vallès Or.	-	80,64	CNT	-	-	-	-	-
259	Montmeló	Vallès Or.	-	33,12	CNT	-	-	-	-	-
260	Montornès del Vallès	Vallès Or.	-	-	s/d.	-	-	-	-	-
261	Santa Eulàlia de Ronçana	Vallès Or.	-	36	CNT	-	-	-	-	-

Annex 2: Resultat de l'enquesta del Departament d'Agricultura (1936-1937)¹

	Municipi	Supr.	Procedència		Nombre de socis de la col·lectivitat			Sistema de redistribució				Classes de conreu	Filiació	
			Confisc.	Volunt.	Inscrits	Actius		Salari fix		Avenç setmanal				
						Homes	Dones	H	D	H	D			
1	Alforja			8 jr	21 f	Mateixos		Jornal familiar de 5 a 12 ptes.				Avellaners i oliveres	CNT-UGT	
2	Alfara de Carles	550 (?)						5	8			Oliveres, sembrat i ametllers	CNT-UGT	
3	Boadella	32 v		La majoria	44	2						Vinya, oliveres i blat	ERC-PSUC	
4	Banyeres del Penedès				70	30	10			90	20	Vinya i cereals	CNT-UdR	
5	Orriols	1.317 v	1.096 v	222 v	73	37	36	A les necessitats dels socis				Oliveres, cereals i vinya	CNT	
6	Bellpuig d'Urgell				40 f					Esglaonat. De 36 a 52 pessetes segons el nombre de familiars			Sindicat Agrícola	
7	Canonja, La	294 jr			37	22	7	5	3			Vinya, garrofers i avellaners	UGT-CNT-SA	
8	Cabra del Camp	96 jr	32 jr	64 jr	22	12	10	A resultes de la collita				Vinya, cereals i avellaners	CNT	
9	Cantallops				32			7				Suro	CNT-UGT	
10	Catllar	600 jr	500 jr	100 jr	95	50	Segons el treball	7	4			Vinya, garrofers i avellaners	CNT	
11	Cabrera de Mar	81 qt	81 qt		21	11	3			70	40	Vinya, patates i verd	CNT	
12	Castellserà	480 jr			10	10							SA-PSUC	
13	Darnius				62 homes i família			Segons nombre de familiars				Vinya, oliveres i suro	SA	
14	Figuera, La							90 cts. per persona a més de pa, vi i oli				Vinya, ametlla i avellaners	CNT-UGT-ERC	
15	Figueres (Mas Ferrer)	152 v			5	3	2			60		Cereals	SA	
16	Figueres (Mas Torre d'en Murnau)	670 v			12	6	6			30		Cereals	CNT	
17	Fatarella				38	20	18			D'acord amb les necessitats de cada soci		Cereals, oliveres, vinya, ametllers i avellaners	CNT	
18	Guimerà	86 jr		86 jr	32	6	4			Avenç setmanal en metàl·lic i després les resultes de la collita		Vinya, oliveres, ametllers i cereals	CNT	
19	Garriga	47 q		47 q	236	30		8				Hort, avellaners i ametllers	UdR	
20	Isona	1,5 ha			8	8				A resultes de la collita		Cereals	CNT	
21	Hospitalet de Llobregat	2.950 mj			726	722	93	76	48			Horta	CNT	
22	Juncosa	1400 jr			32	20	12	8	4,5			Cereals, blat i ametllers	UdR-PSUC (Aj.)	
23	Josa de Cadí											Blat - Sense cap més dada. Només diu que les dues finques apropiades contribueixen amb 13,42 pessetes.		
24	Llardecans									A resultes de la collita		Oliveres i cereals	SA	
25	Masdenverge	Molta terra confiscada per l'Ajuntament. Estan organitzant la col·lectivitat											Oliveres i garrofers	Aj.
26	Montbrí	83ha			395	30			6,5			Vinya, oliveres i garrofers	CNT-UGT	
27	Masó	73jr			30	15				36		Vinya, avellaners i garrofers	CNT	
28	Pla de Cabra				210	104	106						CNT	
29	Poal	11 jr			2	2				A resultes de la collita			UGT-SA	
30	Peramola	98ha			5					A resultes de la collita i de l'explotació de les vaques		Regadiu, secà i matoll	UdR	
31	Pacs	32jr				9				A resultes de la collita			UdR-CNT	

¹ Elaboració pròpia a partir de les dades extretes del Butlletí del Departament d'Agricultura (1936-1937). Les mesures agronòmiques són les originals: jornals (jr); vessanes (v); quarteres (qt), mujades (mj) i hectàrees (ha).

ANNEXOS

32	Pobla de Montornès	121 jr			30	30		6	4			Vinya, garrofers i cereals	UdR
33	Pals	616 v			29	25	4	7	5			Arròs, alfals i llegums	CNT
34	Pobla de Cérvoles				Gairebé la totalitat del poble			Pa, vi, oli i 5 pessetes setmanals per persona			Oliveres, vinya i ametller	CNT	
35	Prades				20 f	40		Segons nombre de familiars			Avellaners i castanyers	CNT	
36	Riudoms				7					A resultes de la collita	Oli, llegums i patates	SA-POUM-CNT-ERC	
37	Serra d'Almos	4 km ²			346			La col·lectivitat facilita únicament menjar als socis			Vi, oli, blat i ametlles	CNT	
38	Tremp	28 ha			24 f	24 f				A resultes de la collita	Alfals, cereals i patates	CNT	
39	Ulldemolins				68				25	17	Vinya, cereals, oli i ametlles	UGT-PSUC-ERC	
40	Vallmoll	206jr	160jr	40jr	28	26		25, 30, 65 pessetes setmanals siguin 1, 2 o 3 familiars			Vinya, avellaners i garrofers	CNT	
41	Vallfogona de Riucorb	708 (?)		La major part	100	60				A resultes de la collita		CNT-ERC	
42	Viladecans	90mj			120	100	20	10	6		Horta, blat i garrofers	CNT	
43	Vilanova d'Escornalbou	48 (?)	48 (?)		58	5		6			Vinya, oliveres, avellaners i garrofers	UGT	
44	Alcarràs	394 jr	371 jr	25jr	11 f	14	14	Setmanal i familiars segons nombre dels que la componen			Cereals i oliveres	CNT	
45	Amposta	26.000 jr						10			Arròs i horta	CNT-UGT	
46	Arboç del Penedès				63			6	5		Vinya, cereals i oliveres	CNT-UdR	
47	Cornellà	523 mj			180	160	20	11,5	9,6		Cereals, vinya i fruiters	CNT-UGT	
48	Castellet i La Gornal	26 ha			18	11	7			36 pessetes i a resultes de la collita	Vinya, cereals i fruiters	UdR	
49	Cabanyes, Les	108jr	23jr	85jr	17			Els que el treball requereix		36 pessetes i a resultes de la collita	Vinya i cereals	CNT-UGT-UdR (SA)	
50	Castellar del Vallès	180 q	148 q	32q	25						Vinya, cereals i avellaners	CNT	
51	Freginals	357jr	347 jr	10jr	30	20	10			20	15	Vinya, oliveres i garrofers	CNT
52	Granadella, La	12.137ha			89	54	35	Avenços setmanals segons les possibilitats econòmiques				CNT	
53	Granyena	88 ha	24 ha	64 ha	23	14	9	Avenços segons les necessitats dels socis			Vinya, oliveres, cereals i ametllers	CNT-UGT-ERC (SA)	
54	Mas de Barberans	528 ha			64	64			24	18	Oliveres	CNT-UGT	
55	Martorell	239 mj	226 mj	13 mj	38	30		A resultes de la collita			Vinya, horta i fruiters	SA	
56	Prat de Llobregat	Tot el terme			1381	855	175	10	6		Horta, cereals i fruiters	CNT-UGT-UdR	
57	Port de la Selva	60v			Els necessaris que facilitat el sindicat agrícola			A resultes de la collita			Vinya i horta		
58	Sant Pere de Riudebitlles				Els necessaris que facilitat el sindicat agrícola			8	6		Vinya, oliveres, horta i cereals		
59	Sant Quirze de Besora	Finca La Coromina				25		Uns a salari fix de 15 ptes al dia i altres a resultes de la collita amb un avenç de 8 ptes diàries				Horta i cereals	
60	Sènia	820 ha										CNT	
61	Tamarit de Mar (TGN)	143 jr			15	15		40 ptes/set.			Vinya, avellaners, cereals i oliveres		
62	Ullà	234v	224v	10v	34	15		Caps de família 20ptes/set; homes solt, 15 ptes/set; dones, 10ptes/set; vailets 5ptes/set			Cereals, vinya i horta	UdR	
63	Verdú	90 jr			17	10	7			35	18	Vinya, oliveres i cereals	POUM-CNT-UdR
64	Vilallonga del Camp	Aquest poble compta amb 5 o 6 col·lectivitats que gairebé podríem anomenar-les familiars, pel poc nombre de components de cada una d'elles. Compten únicament amb els seus propis mitjans i treballen absolutament a resultes de la collita. En alguna d'elles als homes solters no els està permès casar-se fins complert els 20 anys. En contraure matrimoni la col·lectivitat facilita als conjugues casa i parament. Els socis pertanyen a tots els partits polítics i sindicats											
65	Vila-rodona	185 ha			25 f			33 ptes/set			Horta, vinya i oliveres	CNT-UdR	
66	Vilassar de Dalt	23 ha			15	15		42 ptes/set			Vinya, camp i horta	CNT-UdR	

ANNEXOS

Annex 3: Dades sobre les col·lectivitats agràries a Catalunya (1982).¹

	Municipi	Data de fundació	Data de referència	Membres de la col·lectivitat /habitants de la localitat	Filiació	Supr. col·lect.	Procedència		Sistema de remuneració	Sistema d'intercanvi	Cultius
							Exprop.	Aportada			
1	Alcarràs	abans del desembre 1936	DES-1936	44/-	CNT	26-244 ha	+	+	Salari familiar	-	Cereals i oliveres
2	Alfara de Carles	abans del desembre 1936	DES-1936	-	CNT-UGT	550 (-)	-	-	Salari individual	EM	Oliveres i ametllers
3	Alforja	abans del desembre 1936	DES-1936	84/-	CNT-UGT	-	-	+	Salari familiar	EM	Oliveres i ametllers
4	Alguaire	22/09/1936	oct-36	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Amposta	30/10/1936	17/11/1936	1.000/10.000	CNT-UGT	5.720-16.120ha	-	+	Salari familiar o salari individual	Cartilles d'aliments i EM	Arròs i salines
6	Arboç del Penedès	abans del desembre 1936	DES-1936	63/-	CNT-UdR	-	-	-	Salari individual	EM	Oliveres, cereals i blat
7	Arnes	08/09/1936	sep-36	-	-	-	-	-	T	-	-
8	Artesa de Lleida	jul-36	ene-38	38/-	-	18-50ha	-	-	-	-	-
9	Balsareny	-	nov-37	60/3.000	CNT	-	-	-	-	-	-
10	Banyeres del Penedès	abans del desembre 1936	DES-1936	70/-	CNT-UdR	-	-	-	AS	EM	Cereals i vinya
11	Bellpuig d'Urgell	abans del desembre 1936	DES-1936	160/-	SA	-	-	-	AS	EM	-
12	Boadella	abans del desembre 1936	DES-1936	44/-	ERC-PSUC	7 ha	-	+	-	-	Cereals, oliveres i vinya
13	Cabanyes, Les	abans del desembre 1936	DES-1936	17/-	CNT-UGT-UdR-SA	24-67ha	+	+	AS	EM	Cereals i vinya
14	Cabra del Camp	abans del desembre 1936	DES-1936	22/-	CNT	21-60ha	+	+	variable	-	Avellaners, garrofers i vinya
15	Cabrera de Mataró (de Mar)	abans del desembre 1936	DES-1936	16/-	CNT	18-29ha	+	-	AS	EM	Vinya i patates
16	Camarasa	11/01/1937	ene-37	-	CNT-UGT	-	-	+	Salari individual	EM	-
17	Canonja, La	abans del desembre 1936	DES-1936	37/-	UGT-CNT-SA	64-182ha	-	-	Salari individual	EM	Vinya, ametllers i avellaners
18	Castellar del Vallès	abans del desembre 1936	DES-1936	25/-	CNT	40-65ha	+	+	Salari individual	EM	Vinya, cereals i avellaners
19	Castellet i La Gornal	abans del desembre 1936	DES-1936	18/-	UdR	26ha	-	-	AS	EM	Vinya, Cereals i fruita
20	Castellsèra	abans del desembre 1936	DES-1936	10/-	SA-PSUC	105-297ha	-	-	-	-	-
21	Catllar	abans del desembre 1936	DES-1936	95/-	CNT	132-372ha	+	+	Salari individual	EM	Vinya, avellaners i ametllers
22	Cerdanyola	-	27/04/1938	100/ >1.400	CNT	-	-	-	-	-	-
23	Cornellà	abans del desembre 1936	DES-1936	180/-	CNT-UGT	161ha	-	-	Salari individual	EM	Cereals, vinya i fruita
24	Darnius	abans del desembre 1936	DES-1936	-	SA	-	-	-	Salari familiar	-	Vinya, oliveres i suro

¹ Elaboració pròpia a partir de les dades aportades per Walther L. Bernecker (1982).

ANNEXOS

25	Espluga de Francolí	abans del desembre 1936	oct-36	-	-	-	-	-	Salari familiar	EM-T	-
26	Fatarella	abans del desembre 1936	DES-1936	35/-	CNT	-	-	-	Segons necessitats	-	Cereals, oliveres, vinya, ametllers i avellaners
27	Figuera, La	abans del desembre 1936	DES-1936	-	-	-	-	-	Salari individual	-	Vinya, ametllers i avellaners
28	Figuera (Mas Ferrer)	abans del desembre 1936	DES-1936	5/-	CNT-UGT-ERC	33ha	-	-	AS	EM	Cereals
29	Figuera (Mas Torre d'En Murnau)	abans del desembre 1936	DES-1936	12/-	SA	147ha	-	-	AS	EM	Cereals
30	Figuera del Camp	previ gener de 1938	ene-38	23/575	-	11-31ha	-	-	-	-	Vinya i avellaners
31	Freginals	abans del desembre 1936	DES-1936	30/-	CNT	78-221ha	+	+	AS	EM	Vinya, oliveres i ametllers
32	Garriga, La	abans del desembre 1936	DES-1936	236/-	UdR	10-17ha	-	+	Salari individual	EM	Ametllers i avellaners
33	Girona	previ a l'octubre de 1936	oct-36	-/30.000	CNT-UGT	-	-	-	-	EM	-
34	Santa coloma de Gramenet	abans del desembre 1936	nov-37	103/2690	-	20-55ha	-	-	Salari individual	EM	-
35	Granadella, La	07/10/1936	oct-36	89/2.000	CNT	12,137ha (-)	+	+	AS	EM-T	Cereals, oliveres ametllers
36	Granyena	abans del desembre 1936	DES-1936	23/-	CNT-UGT-ERC-SA	88ha	+	+	AS	-	Cereals, vinya, oliveres i ametllers
37	Guimerà	abans del desembre 1936	DES-1936	32/-	CNT	19-53ha	-	+	AS	EM	Cereals, vinya, oliveres i ametllers
38	Hospitalet de Llobregat	sep-36	DES-1936	815/50.000	CNT	1.500ha	-	-	Salari individual	EM	Fruita i faves
39	Isona	abans del desembre 1936	DES-1936	8/-	CNT	1,5ha	-	-	AS	-	Cereals
40	Josa de Cadí	abans del desembre 1936	DES-1936	-	-	-	+	-	-	-	blat
41	Juncosa	abans del desembre 1936	DES-1936	32/-	UdR-PSUC	308-868ha	-	-	Salari individual	EM	Cereals, blat ametllers
42	Lleida	previ al novembre de 1937	nov-37	400/35.000	-	300ha	-	+	Salari familiar	EM	Cereals, horta, panis, civada i alfals
43	Llardecans	DES-1936	DES-1936	-	SA	-	-	-	AS	EM	Oliveres i cereals
44	Martorell	abans del desembre 1936	DES-1936	38/-	SA	120ha	+	+	Salari individual	EM	Vinya i fuita
45	Mas de Barberans	abans del desembre 1936	DES-1936	64/-	CNT-UGT	528ha	-	-	AS	EM	oliveres
46	Masdenverge	abans del desembre 1936	DES-1936	En procés d'organització							
47	Masó, La	abans del desembre 1936	DES-1936	30/-	CNT	16-45ha	-	-	AS	EM	Vinya, Avellaners i ametllers
48	Masroig	ago-36	-	160/1.800	CNT-ERC	-	-	-	Salari familiar i individual	EM-T	Oliveres, vinya i ametllers
49	Montblanc	ago-36	-	200/6.000	CNT-UGT	-	-	+	Salari familiar	EM-T	Vinya, cereals, oliveres, fruita i horta

ANNEXOS

50	Montbrió	abans del desembre 1936	DES-1936	395/-	UGT-CNT-SA	7-20ha	-	-	Salari individual	EM	Vinya, oliveres i ametllers
51	Orriols	08/08/1936	ene-37	92/176	CNT	290ha	+	+	Salari familiar	EM	Vinya, Cereals, oliveres
52	Pacs del Penedès	abans del desembre 1936	DES-1936	9/-	UdR-CNT	7-20ha	-	-	AS	EM	-
53	Palau d'Anglesola	may-37	dic-37	584/1.400	-	81-229ha	+	+	-	-	-
54	Pals	abans del desembre 1936	DES-1936	29/-	CNT	135ha	-	-	Salari individual	EM	Arròs i alfals
55	Peramola	abans del desembre 1936	DES-1936	5/-	UdR	98ha	-	-	AS	EM	-
56	Perelló	01/02/1937	24/04/1937	-	-	-	+	+	Cartilla	EM-T	-
57	Santa Perpètua de Mogoda	-	25/04/1938	60/-	CNT	-	-	-	-	-	-
58	Pins del Vallès (Sant Cugat)	-	27/04/1938	100/>1.300	CNT	-	-	-	-	-	-
59	Pla de Cabra	06/10/1936	06/01/1937	270/2.000	CNT-UGT	5.000ha	+	+	Salari familiar	Emissió de moneda	Vinya, ametllers, cereals i horta
60	Poal, El	abans del desembre 1936	DES-1936	2/-	UGT-SA	2,5-7ha	-	-	AS	Emissió de moneda	-
61	Pobla (-)	20/09/1936	11/08/1937	740/800	-	-	-	-	Salari familiar	Emissió de moneda	Oliveres
62	Pobla de Montornès	abans del desembre 1936	DES-1936	30/-	UdR	27-75ha	+	-	Salari individual	Emissió de moneda	Vinya, cereals i ametllers
63	Pobla de Cérvoles	13/09/1936	ene-38	568/720	CNT	-	-	-	Salari familiar	Cartilla de consum familiar	Vinya, ametllers i oliveres
64	Port de la Selva, El	abans del desembre 1936	DES-1936	-	SA	13ha	-	-	Depenent de la collita	-	Vinya i fruiters
65	Prades	abans del desembre 1936	DES-1936	80/-	CNT	-	-	-	Salari familiar	Emissió de moneda	Avellaners i castanyers
66	Prat de Llobregat	12/10/1936	DES-1936	1.381/3.600	CNT-UGT- UdR-SA	25%	-	-	Salari individual	Emissió de moneda	Cereals, horta i fruiters
67	Puigcerdà	previ al febrer de 1937	feb-37	-	CNT-UGT- ERC	-	-	-	-	-	-
68	Raimat	jul-36	feb-37	520 (-)/-	POUM	3.000ha	+	-	Salari individual	Emissió de moneda	Cereals, vinya, alfals i farratge
69	Ripoll	03/06/1937	ago-37	-	CNT-UGT	-	-	-	-	-	-
70	Riudoms	abans del desembre 1936	DES-1936	7/-	SA-POUM- CNT-ERC	-	-	-	AS	Emissió de moneda	Oliveres
71	Rubí	25/08/1936	ene-37	180/8.000	-	75%	+	+	Salari individual	Emissió de moneda	-
72	Sant Pere de Riudebitlles	abans del desembre 1936	DES-1936	-	SA	-	-	-	Salari individual	Emissió de moneda	Cereals, vinya i oliveres
73	Sant Quirze de Besora	abans del desembre 1936	DES-1936	25/-	-	-	-	-	Salari individual	Emissió de moneda	Cereals i horta
74	Sènia, La	abans del desembre 1936	DES-1936	-	CNT	320ha	-	-	-	-	-
75	Serós	previ al març de 1938	27/03/1938	360/3.000	CNT-IJSS- POUM-PSUC	-	+	-	Salari familiar	Emissió de moneda	Horta
76	Serra d'Almos	abans del desembre 1936	DES-1936	346/-	CNT	-	-	-	-	-	Vinya, oliveres, blat i ametllers
77	Tamarit de Mar (TGN)	abans del desembre 1936	DES-1936	15/-	-	31-89ha	-	-	Salari individual	Emissió de moneda	Vinya, cereals, avellaners, oliveres

ANNEXOS

78	Torroella de Montgrí	previ al gener de 1938	ene-38	80/5.000	CNT	17ha	-	-	Salari individual	Emissió de moneda	-
79	Tremp	abans del desembre 1936	DES-1936	96/-	CNT	28ha	-	-	AS	Emissió de moneda	Alfals, cereals i patates
80	Ullà	abans del desembre 1936	DES-1936	34/-	UdR	51ha	+	+	Salari familiar	Emissió de moneda	Cereals, vinya i horta
81	Ulldemolins	abans del desembre 1936	DES-1936	68/-	UGT-PSUC-ERC	-	-	-	AS	Emissió de moneda	Vinya, cereals, oliveres i ametllers
82	Vallfogona de Riucorb	abans del desembre 1936	DES-1936	100/-	CNT-ERC	703(-)	+	+	Segons la collita	Emissió de moneda	-
83	Vallmoll	abans del desembre 1936	DES-1936	28/-	CNT	45-128ha	+	+	Salari familiar	Emissió de moneda	Vinya, avellaners i ametllers
84	Valls	jul-36	jul-38	-	-	-	+	+	Salari familiar	Emissió de moneda	-
85	Verdú	abans del desembre 1936	DES-1936	17/-	POUM-CNT-UDR	20-56ha	-	-	AS	Emissió de moneda	Oliveres, vinya i cereals
86	Vilaboi (S. Boi)	feb-37	dic-38	500/6.560	-	122ha	+	-	Salari individual	Emissió de moneda	Blat i fruiters
87	Viladecans	abans del desembre 1936	DES-1936	120/5.000	CNT	328ha	+	-	Salari individual	Emissió de moneda	Ametllers, horta, fruiters i blat
88	Vilallonga del Camp	abans del desembre 1936	DES-1936	La localitat conté entre 5 i 6 col·lectivitats organitzades per famílies; els seus membres pertanyen a tots els grups polítics							
89	Vilanova d'Escornalbou	abans del desembre 1936	DES-1936	53/-	UGT	48 (-)	+	-	Salari individual	Emissió de moneda	Vinya, avellaners, ametllers i oliveres
90	Vila-rodon	abans del desembre 1936	DES-1936	100/-	CNT-UdR	185ha	-	-	Salari individual	Emissió de moneda	Vinya, horta i oliveres
91	Vilassar de Dalt	abans del desembre 1936	DES-1936	15/-	CNT	23ha	+	-	Salari individual	Emissió de moneda	Vinya i horta
92	Vilanova i La Geltrú	-	-	-	CNT-ERC-PSUC-POUM-UdR	-	-	+	-	-	-
93	Vinaixa	previ al gener de 1938	ene-38	248/1.120	CNT	143-403ha	-	-	Salari familiar	Emissió de moneda	Vinya, ametllers, cereals i oliveres
94	Artesa de Lleida	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
95	Ascó	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
96	Aitona	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
97	Barcelona	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
98	Empori (Sant Pere Pescador-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
99	Escala, L'	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100	Gavà	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
101	Móra d'Ebre	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
102	Palafrugell	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
103	Sant Sadurní d'Anoia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
104	Sant Pol de Mar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
105	Terrassa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
106	Tivissa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
107	Torre de l'Espanyol	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

ANNEXOS

Annex 4: Total de col·lectivitats per províncies¹

Província	UGT		CNT		CNT-UGT		UdR		S/d.		Altres		TOTAL	
	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%					Núm.	%	Núm.	%
Albacete	23	35,4	41	63,1	-	-	-	-	-	-	1	1,5	65	4,56
Ciudad Real	96	63,6	46	30,5	9	6,0	-	-	-	-	-	-	151	10,58
Cuenca	33	30,8	50	46,7	24	22,4	-	-	-	-	-	-	107	7,50
Guadalajara	14	35,0	24	60,0	2	5,0	-	-	-	-	-	-	40	2,80
Toledo	65	70,7	25	27,2	2	2,2	-	-	-	-	-	-	92	6,45
Alacant	50	48,1	53	51,0	1	1,0	-	-	-	-	-	-	104	7,29
Castelló	1	1,2	80	95,2	3	3,6	-	-	-	-	-	-	84	5,89
València	18	10,9	131	79,4	16	9,7	-	-	-	-	-	-	165	11,56
Almeria	-	-	5	45,5	6	54,5	-	-	-	-	-	-	11	0,77
Córdoba	3	27,3	6	54,5	-	-	-	-	-	-	2	18,2	11	0,77
Granada	1	7,1	5	35,7	8	57,1	-	-	-	-	-	-	14	0,98
Jaén	38	35,8	20	18,9	19	17,9	-	-	-	-	29	27,4	106	7,43
Málaga	-	-	-	-	5	100,0	-	-	-	-	-	-	5	0,35
Huesca	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	83	5,82
Teruel	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	108	7,57
Zaragoza	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23	1,61
Barcelona	-	-	32	45,1	4	5,6	4	5,6	26	36,6	5	7,0	71	4,98
Girona	-	-	25	52,1	1	2,1	1	2,1	17	35,4	4	8,3	48	3,36
Lleida	3	6,3	22	45,8	2	4,2	3	6,3	11	22,9	7	14,6	48	3,36
Tarragona	5	5,5	51	56,0	9	9,9	-	-	19	20,9	7	7,7	91	6,38
TOTAL	350	24,5	616	43,2	111	7,8	8	0,6	73	5,1	55	3,9	1427	100,00

¹ Elaboració pròpia a partir de les dades extretes de Garrido (1979); Bosch (1983); Rodrigo (1985) i (2000); Casanova (1989); Santacana (1989); Quilis Tauriz (1992); Gil Bracero (1998); Cárdbaba (2002); Trujillo Díez (2003); Cobo Romero (2007); Gavalda (2016b); i diversos arxius locals, comarcals i nacionals.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Annex 5: Presència de les formacions antifeixistes a les col·lectivitats per comarques¹

Comarca	CNT		UdR		CNT-UGT		Sindicat Agrícola		UGT		POUM/CNT		POUM		ERC-PSUC		s/d.		Total
	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	
Alt Camp	10	83,3	-	-	-	-	-	-	1	1,05	1	1,04	-	-	-	-	-	-	12
Alt Empordà	11	45,83	-	-	-	-	3	4,3	-	-	-	-	-	-	1	1,35	9	11,9	24
Alt Penedès	5	55,56	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	6,2	9
Alt Urgell	-	-	1	50	-	-	-	-	-	-	1	1,9	-	-	-	-	-	-	2
Anoia	2	50	2	3,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Bages	1	14,29	1	4,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	19,24	7
Baix Camp	2	22,2	-	-	4	12,8	-	-	2	4,5	-	-	-	-	-	-	1	2,06	9
Baix Ebre	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	100	5
Baix Empordà	6	50	1	1,61	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	7,86	12
Baix Llobregat	3	23,08	-	-	3	8,32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	15,77	13
Baix Penedès	2	33,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	10,17	6
Barcelonès	2	66,6	-	-	1	1,44	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Berguedà	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100	1
Cerdanya	1	25	-	-	-	-	2	6,9	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2,79	4
Conca de Barberà	6	54,55	-	-	1	1,53	1	1,5	2	2,92	-	-	-	-	-	-	1	1,4	11
Garraf	1	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Garrigues	7	43,75	2	3,35	1	1,58	-	-	-	-	-	-	1	1,55	-	-	5	7,55	16
Garrotxa	1	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Gironès	3	50	-	-	1	1,79	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3,46	6
Maresme	7	50	-	-	-	-	2	3,13	-	-	-	-	-	-	-	-	5	7,45	14
Montsià	9	81,82	-	-	2	2,15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
Noguera	1	20	-	-	1	4,00	1	3,45	1	3,08	-	-	-	-	-	-	1	2,81	5
Osona	2	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Pallars Jussà	2	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Pallars Sobirà	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Priorat	9	81,82	-	-	-	-	2	2,15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
Ribera d'Ebre	8	72,73	-	-	-	-	2	2,39	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,16	11
Ripollès	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100	1
Segarra	1	50	-	-	-	-	1	1,92	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Segrià	6	46,15	-	-	-	-	-	-	1	1,69	-	-	1	1,64	-	-	5	8	13
Selva	4	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Solsonès	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tarragonès	1	12,50	-	-	1	4,88	1	3,94	-	-	-	-	-	-	-	-	5	17,05	8
Terra Alta	4	57,14	-	-	1	1,56	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3,04	7
Urgell	5	71,43	-	-	-	-	1	1,28	-	-	1	1,25	-	-	-	-	-	-	7
Val d'Aran	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vallès Occ.	5	71,43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2,55	7
Vallès Or.	3	50	1	1,79	-	-	1	1,73	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,68	6

¹ Elaboració pròpia a partir de les dades extretes dels diferents arxius locals, comarcals i nacionals.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Annex 6: Periodització de la formació de les col·lectivitats²

	1936	Gener-Maig 1937	Maig 1937-1938	S/d.	Total
CNT	42	10	8	69	129
	49	55,56	47,06	48,94	49,43
UdR	4	0	0	4	8
	5	-	-	3	3,07
CNT-UGT	6	1	1	3	11
	7,06	5,56	5,88	2,13	4,21
Sindicat Agrícola	2	0	0	15	17
	2,35	-	-	10,64	6,51
UGT	4	0	0	5	9
	4,71	-	-	3,55	3,45
POUM-CNT	2	0	0	1	3
	2,35	-	-	0,71	1,15
POUM	1	0	0	1	2
	1,18	-	-	0,71	0,77
S/d.	24	7	8	43	82
	28,24	38,89	47,06	30,50	31,42
Total	85	18	17	141	261
	32,57	6,90	6,51	54,02	100

² Elaboració pròpia a partir de les dades extretes dels diferents arxius locals, comarcals i nacionals.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Annex 7: Taula comparativa dels afiliats de la CNT i la UGT durant la guerra (1936-1938)¹

Comarca	Total afiliats per comarca CNT	% afiliats sobre població total	UGT NO ponderada	% UGT sobre població	Població Abril 1936
Alt Camp	5455	18,07	4929	16,33	30182
Alt Empordà	693	1,05	9051	13,70	66053
Alt Penedès	2415	5,29	3111	6,81	45654
Alt Urgell	204	1,02	2236	11,22	19935
Anoia	8113	18,62	6699	15,37	43573
Bages	239	0,24	31591	31,17	101350
Baix Camp	1986	3,50	14387	25,32	56820
Baix Ebre	1454	2,49	8549	14,62	58490
Baix Empordà	584	1,04	4646	8,30	55972
Baix Llobregat	33727	37,26	14274	15,77	90526
Baix Penedès	563	3,56	2495	15,77	15826
Barcelonès	294490	24,75	187430	15,75	1189666
Berguedà	53	0,13	11053	27,39	40355
Cerdanya	-	-	1048	9,24	11340
Conca de Barberà	5097	20,15	2034	8,04	25296
Garraf	2541	8,19	5452	17,56	31040
Garrigues	1067	3,46	5112	16,56	30866
Garrotxa	7620	18,40	4964	11,99	41408
Gironès	512	0,65	10173	12,95	78572
Maresme	22969	2,30	19147	1,91	1000267
Montsià	948	2,30	4694	11,36	41303
Noguera	2261	4,58	6150	12,47	49335
Osona	288	0,39	13630	18,55	73496
Pallars Jussà	1828	9,36	2917	14,94	19524
Pallars Sobirà	40	0,31	1249	9,79	12762
Priorat	971	5,38	2182	12,10	18040
Ribera d'Ebre	4122	14,21	2538	8,75	29000
Ripollès	-	-	8265	24,01	34425
Segarra	350	1,59	2688	12,19	22044
Segrià	1325	1,48	23736	26,50	89553
Selva	9730	19,21	1978	3,90	50660
Solsonès	-	-	1048	8,83	11874
Tarragonès	1924	3,69	9673	18,54	52179
Terra Alta	1864	8,88	1710	8,14	21000
Urgell	88	0,23	4697	12,21	38472
Val d'Aran	-	-	594	9,97	5955
Vallès Occidental	5371	3,64	43439	29,46	147451
Vallès Oriental	8145	12,59	9083	14,04	64685
TOTAL	429037	11,25	488652	12,81	3814949

1 Elaboració pròpia a partir de les dades extretes de David Ballester (1998), Eulàlia Vega (2004) i *Població de Catalunya, 1936* (1937).

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Annex 8: Presència de pagesos afiliats a la CNT (1937)²

Comarca	Pagesos afiliats a la CNT	Percentatge de pagesos sobre població	Percentatge de pagesos sobre afiliats
Alt Camp	1461	4,84	26,78
Alt Empordà	633	0,96	91,34
Alt Penedès	267	0,58	11,06
Alt Urgell	75	0,38	36,76
Anoia	350	0,80	4,31
Bages	223	0,22	93,31
Baix Camp	1966	3,46	98,99
Baix Ebre	1454	2,49	100,00
Baix Empordà	584	1,04	100,00
Baix Llobregat	2720	3,00	8,06
Baix Penedès	480	3,03	85,26
Barcelonès	3980	0,33	1,35
Berguedà	53	0,13	100,00
Cerdanya	-	-	-
Conca de Barberà	1630	6,44	31,98
Garraf	-	-	-
Garrigues	1067	3,46	100,00
Garrotxa	-	-	-
Gironès	437	0,56	85,35
Maresme	2519	0,25	10,97
Montsià	948	2,30	100,00
Noguera	120	0,24	5,31
Osona	228	0,31	79,17
Pallars Jussà	50	0,26	2,74
Pallars Sobirà	-	-	-
Priorat	971	5,38	100,00
Ribera d'Ebre	3023	10,42	73,34
Ripollès	-	-	-
Segarra	200	0,91	57,14
Segrià	854	0,95	64,45
Selva	529	1,04	5,44
Solsonès	-	-	-
Tarragonès	200	0,38	10,40
Terra Alta	525	2,50	28,17
Urgell	68	0,18	77,27
Val d'Aran	-	-	-
Vallès Occidental	1818	1,23	33,85
Vallès Oriental	609	0,94	7,48
TOTAL	3020	0,65	18,89

² Elaboració pròpia a partir de les dades extretes de la Memòria del Ple Regional de Camperols de la CNT del maig de 1937. AHN-CDMH, PS-Bar-920/1/600.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Annex 9: Emissió radiofònica de Lluís Ardiaca, 9/X/1936¹

“NO ES ARA EL MOMENT DE COL·LECTIVITZAR LES TERRES”

(Text del discurs pronunciat per Lluís Ardiaca, Secretari del Conseller d'Agricultura, en l'emissió de la Conselleria del dia 9 d'octubre)

Paral·lelament a les grans reformes que en l'organització social de la indústria catalana s'han produït d'acord amb les circumstàncies revolucionàries del moment, s'han originat moltes confusions sobre la forma com la revolució s'ha de comportar davant de l'agricultura. L'orientació fins ara predominant ha estat la de la col·lectivització, i així hem vist que en moltes localitats s'ha anat a la supressió de l'explotació familiar i de la iniciativa privada, col·lectivitzant totes les terres, sense preocupar-se si els camperols acceptaven de bon grat una tal reforma. Cert que el Consell d'Economia de Catalunya i posteriorment el Govern de la Generalitat, han declarat que l'explotació familiar havia de ser mantinguda, però és cert també que les confusions subsisteixen i és igualment cert que si ràpidament no es va a aclarir la situació i a esvaïr el recel provocat en amples zones de la massa camperola catalana, estem abocats a una catàstrofe la magnitud de la qual no és possible predir.

No es ara el moment de discutir els avantatges econòmics de la col·lectivització de les terres, sinó la seva oportunitat. Els tècnics encara no s'han posat d'acord sobre si l'explotació col·lectiva representa una forma superior a l'explotació familiar. Si l'explotació col·lectiva té al seu favor la reducció de l'esforç humà per un mateix grau de rendiment i la millor utilització de la superfície conreada, en canvi, l'explotació familiar, té a favor seu favor la independència i l'autodeterminació de l'home i l'estímul personal dels conreadors que, en molts casos i segons la naturalesa dels conreus, compensen i àdhuc superen, en rendiment, els factors propis a l'explotació col·lectiva.

Però si no estem encara segur dels avantatges de l'explotació col·lectiva, els resultats de la qual varien en cada latitud i en cada ambient,, si que podem estar

---

¹ Text del discurs pronunciat per Lluís Ardiaca en l'emissió radiofònica del 9 d'octubre de 1936. AMTM, Guerra Civil, Agricultura, reg. GC44-1-3.

segurs que a Catalunya no és aquest el moment d'assajar la tremenda experiència que significa el convertir no ja els milers i milers d'explotacions familiars agrícoles de Catalunya sinó les d'una simple localitat en explotacions col·lectives desposseint els camperols d'aquells atributs d'independència que durant segles i segles han estat una de les condicions decisives de llur treball.

Cal no oblidar ni un moment que ens trobem en temps de guerra. Les circumstàncies que el nostre país travessa el priven gairebé dels recursos normals de proveïment que en altres èpoques venien de l'exterior. Catalunya normalment era importadora de grans contingents de carn, de blat, d'ous i d'aviram, articles insubstituïbles que ara o bé caldrà seguir comprant a l'exterior a costa de grans sacrificis per a la nostra economia o bé caldrà esforçar-se a produir a l'interior del país, si no en la seva totalitat almenys en una proporció que faci menys penós el sacrifici de les importacions.

Aquest esforç enorme, de transcendència decisiva no solament per a l'economia del moment sinó per a la del demà, no el pot fer ningú més que els propis camperols. Però per això és necessari oferir-los la garantia que la seva llibertat d'organització serà respectada, que les explotacions familiars agrícoles, fins tot just ara no alliberades de la servitud de la renda, seran mantingudes com a la forma d'organització agrícola, sinó la més perfecta, almenys la que respon a la tradició i psicologia actual dels camperols catalans.

S'ha caigut massa sovint en l'error de judicar els problemes de l'organització agrícola com els de l'Organització industrial i pretendre tractar-la sota el mateix norma. En un establiment industrial modern, els mètodes del treball han creat ja les condicions objectives d'una possible i efectiva col·lectivització la dependència de tots els obrers sota un mateix empresari i la divisió del treball creen una comunitat d'interessos de la qual només cal suprimir-ne, com s'ha fet ara, l'empresari, per tenir immediatament una indústria col·lectivitzada en la seva forma més pura, en la qual els obrers continuen amb els mateixos mètodes i tradicions de treball que fins aleshores imperaven. En l'agricultura, en canvi, i especialment en la catalana, el treball està organitzat fins ara individualment, i tota modificació que es volgués fer vers una col·lectivització ràpida de les terres, significaria una ruptura massa radical

ANNEXOS

amb les formes i tradicions de treball, que els nostres camperols avui no estan en condicions de suportar i que derivaria fàcilment vers una minva catastròfica de la producció i en una reacció passiva contra els ideals de la revolució. Fins els més fervents partidaris de la col·lectivització reconeixen que és necessari un treball molt considerable d'adaptació psicològica dels pagesos perquè puguin ésser uns col·laboradors eficaços de qualsevol altra forma d'organització que no sigui la que tradicionalment vénen practicant.

La sola consigna revolucionària d'aquest moment en el camp, es la de produir més. L'agricultura és també una indústria de guerra car d'ella depèn la sort de la rereguarda. Encara que l'exemple sigui poc simpàtic, cal recordar que durant els sis mesos de les sancions, Itàlia aconseguí suprimir les importacions d'ous i aviram que abans del conflicte Italo-Etíop rebia en gran abundància d'Hongria, i ara s'ha alliberat definitivament en aquets ordre de productes de tota dependència de l'estranger, reforçant així la seva economia interior. Aquest és també a cas nostra el deure d'aquest moment que els camperols catalans estan disposats a complir sis se'ls deixa la necessària llibertat i es restableixen les condicions de confiança mínima perquè el treball agrícola, almenys la meitat dels factors que intervenen en la producció són d'ordre psicològic, i que tot el que sigui pertorbar el joc lliure d'aquests factors, ha de repercutir seriosament en la producció. Exigeixis, si es vol, a la classe pagesa un grau de producció determinat, tant elevat com es vulgui, però deseu-li, ara per ara, la llibertat d'organitzar el seu treball com ella millor entengui. La revolució guanyarà.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Annex 10: Informe del Comitè d'Apropiacions per a les finques del matrimoni Josep Llari i Pilar Laboria, veïns de Tremp, 7/IX/1937¹

En dicho pueblo dos individuos que eran del Comité del POUM (hoy son de la FAI o CNT) de acuerdo con aquel, durante el mes de septiembre [de 1936] se incautaron de la casa y fincas que tiene en dicho pueblo José Llari, junto con las de su cuñado que explotaban directamente bajo una sola administración. Con el fin de encubrir la explotación le dieron el nombre de colectivización, para lo cual los dos sujetos buscaron cuatro individuos más del pueblo, más un matrimonio con una niña de dos o cuatro años, instalándose todos en ella, actuando los dos iniciadores de jefes, mejor dicho de amos de la casa.

Al hacerse la incautación existían en esta dos criadas y cuatro mozos de labranza, los cuales se quedaron también en la misma y siguen en ella dos, pues uno fue llamado al servicio militar y marchó y el otro que es del pueblo de Aransis, como no toleraba los insultos e imposiciones que se le dirigían por los nuevos amos, se sucedían los altercados y ante las amenazas continuas de que se le había de matar, optó por marcharse a su casa natal a vivir con la familia al pueblo de Aransis, sin que hasta la fecha le hayan pagado un solo céntimo de sus trabajos, a pesar de debérsele varios meses. Terminado el invierno, los muchachos del pueblo que siguiendo los ofrecimientos del Albert y el Borrell, se instalaron en la casa Llari, se fueron a las suyas no volviendo a aquella, ni siquiera a trabajar. Quedaron a principios de Marzo último en la casa Llari, dos de los cuatro mozos antiguos y las dos criadas, un sordo mudo, el Albert y el Borrell Roca. Con ese personal, no pueden trabajarse las fincas, ya que no encuentran apenas jornaleros que quieran trabajar en la casa Llari, dirigida por ellos. Lo cierto es que esos colectivizadores utilizan el esfuerzo ajeno retribuido para trabajar las fincas que han expoliado, las laboran mal, hasta el extremo que de las ochenta mil cepas o más que hay en ellas, apenas se han labrado y cavado la tercera parte; de continuar así otro año, quedará destruida la viña, representando ello un perjuicio de más de cien mil pesetas; la extensión de las fincas en cultivo

1 «Información. Fincas del matrimonio José Llari y Pilar Laboria, vecinos de Tremp», 7/IX/1937. ANC, Generalitat, Comitè d'Apropiacions. Expedients de determinació de responsabilitats i confiscació de béns de particulars amb propietats al Pallars Jussà: Figuerola d'Orcau i Tremp, reg. 6737.

ANNEXOS

del Llari es de unas veintidós hectáreas y otras tantas las de su cuñado. La parte yerma con arbolado es de unas catorce o quince hectáreas. Esos dos individuos que actúan de dueños llamados Francisco Borrell y Roca (a) Paquito de Masanés y José Albert (a) Melitón del Chocho, venden los frutos y hacen lo que les viene en gana. Por referencias que se tienen, hasta la fecha han vendido frutos de vino, trigo y otros por valor de once o doce mil pesetas y más. No dan cuentas a nadie; pagan mal a los demás, no dándoles más que alguna que otra cantidad después de pedir las una y otra vez. A algunos de los criados como a José Castilla o su esposa Maria Tudel se les insulta de continuo y no menos frecuentes son las amenazas de matarlos, tildándoles de fascistas, suponiendo defiende a los antiguos amos, lo mismo que hacían con el criado que marchó a su casa. Es difícil exponer al detalle, todo lo que se dice por el pueblo de lo que sucede en la casa.

Durante el invierno, las noches eran una juerga continua, llegando a las consiguientes borracheras entre ellos y los invitados que algunas noches asistían a las bacanales. Debe consignarse que una noche los dos nuevos amos llenaron varias botellas de vino garnacha y con la carne que habían comprado y con varios otros (sin duda algún compañero del Comité) se fueron con otros de su cuerda a la casa donde viven las refugiadas que hay en el pueblo, a las cuales invitaron a correr una juerga, -no se sabe en concreto lo que sucedió-, pero se dice que habiéndose permitido alguno o algunos de los visitantes impertinencias con alguna de ellas, salieron todas corriendo de la casa temiendo ser atropelladas, armándose el consiguiente escándalo. Esa es la referencia que ha corrido y sería conveniente hacer alguna indagación acerca el particular, para que si resulta exacta la referencia corregirla en la forma debida. Igualmente debe informarse lo que ocurre en la casa incautada, entre la esposa de uno de los que se instalaron en la misma, con el nuevo amo José Albert. Este se ha quedado con aquella, teniendo que marcharse de ella el marido burlado con su hija, quedando la esposa actuando de señora de la casa con su amante Albert. Esa mujer ha llegado hasta la desfachatez de lucir en el pueblo los zapatos y ropas de la esposa de José Llari. Las riñas y altercados entre el marido despojado de la esposa y el despojante fueron tremendas escandalizando todo el vecindario, hasta que el amante se apoderó de la escopeta del primero y desde aquel momento, se hizo

ANNEXOS

dueño de la fortaleza. El Juzgado intervino al marchar de la casa el marido, para que manifestase la mujer si quiere irse con su marido, contestando que sí, haciéndolo constar en acta que firmaron. Fueron el matrimonio con su hija a la posada, para trasladarse a su pueblo, pero luego regresó la esposa a la casa incautada, -sin que volviera a aquella-, y se quedó con el Albert, teniendo que marchar solo el marido con la hija. Esa mujer dijo más tarde que no se separaba del Albert, per temor de que la matase si lo hacía. El hecho ha escandalizado profundamente a todo el vecindario. Hay que advertir, que el Albert se ha convertido en el matón del pueblo a quién todos los vecinos temen.

Va siempre con su pistola en el cinto o en otra parte visible y con la amenaza constante (en la cual le acompañan lo del Comité los tres que con él forman el actual Ayuntamiento), de que en el pueblo hay que matar unos veinte individuos; hoy tiene pistola y la escopeta del marido despojado, con más otras dos armas, según se dice. Este Albert se enroló en las milicias; marchó al frente; estuvo allí dos o tres meses, pidiendo licencia, represó al pueblo y no ha vuelto más a filas. Es quinto del año treinta y dos, pero continúa en el pueblo a pesar de haber sido llamada esa quinta. Sería conveniente informarse de si realmente es o no de esa quinta, aunque de público se dice que sí lo es.

Las fincas incautadas pertenecen a un matrimonio en que el marido acaba de cumplir setenta y tres años y la esposa setenta y muy delicada de salud. Son los únicos bienes que poseen, y de cuales vivían, -aparte la casa que habitan y en la hay u inquilino que les da cuatrocientas pesetas de arriendo de parte de ella-. El marido ejerce la profesión de Abogado, pero hoy es nulo el rendimiento que se obtiene ejerciéndola, de manera, que si no fuera por la asistencia que les prestan algunos buenos amigos y otras personas humanitarias, tendrán que vivir en la más deplorable indigencia. Ayuda que de prolongarse la guerra llegara el momento que ha de cesar, quedando el matrimonio en la situación más triste y lastimosa.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

Annex 11: Sol·licituds de pagesos a la Junta Municipal Agrària de la Selva del Camp, 1937-1938¹

Cognoms	Nom	Edat	Persones al seu càrrec	Explotació a la que s'acull	Data	Hectàrees concedides en parceria
Agustench	Josep Ma	38	3		18-12-1937	2,5
Agustench Balanyà	Marcelino	51	2	familiar	9-12-1937	18,9
Arbós Vallverdú	Pau	25	3	familiar	12-1937	4,9
Badia Masdeu	Andreu	32	2		10-1-1938	2,5
Baiges Carles	Agustí	44	2		1937	1,6
Baseda Masdeu	Josep Ma	42	3		20-12-1937	5,7
Bergadà Garriga	Joan	52	3	familiar	16-2-1938	2,1
Ferran Dolcet	Ramon	32		familiar	16-12-1937	10,3
Figueres Duran	Gregori	30	3	familiar	1937	1,2
Fort Ortega	Josep Ma	56	3		1937	2,5
Gassol	Pere	30	2		19-12-1937	4,9
Gatell Llaberia	Anton	40	3	familiar	27-2-1938	13,1
Gatell Llaberia	Anton	40	4		1937	25,4
Gatell Llaberia	Josep	51	3		23-12-1937	2,1
Girona Casà	Salvador	53	2		17-2-1938	1,6
Girona Cassà	Salvador	55	2	familiar	1937	1,0
Gondolbeu Ferré	Andreu	30	2	familiar	16-2-1937	
Guinovart Gibert	Josep	46	1		1937	4,1
Joanpere	Anton	40	4		1937	2,5
Llaberia Milà	Josep	44	4	familiar	12-1937	4,1
Llombart Fonts	Quilas	50	2		15-1-1938	1,6
Llombart Fonts	Alexandre	49	4	familiar	1938	0,8
Llort Montserrat	Joan	58	1		1937	6,6
Marches Llorens	Josep	42	2		4-11-1938	1,2
Martínez Cogul	Josep Ma	31	1		27-1-1938	
Mas Guasch	Gabriel	77	3		23-12-1937	2,5
Masdeu Ferré	Rosendo	51	2	familiar	24-3-1938	1,6
Masdeu Ferré	Rosendo	52	2	familiar	1937	1,2
Masdeu Girona	Claudi	30	2		10-1-1938	3,3
Masdeu Milà	Agustí	34	3		19-12-1937	1,6
Masdeu Puig	Eduard	33	3		1937	2,5
Masdeu Rabassa	Joan	53	2		1937	6,6
Masdeu Rabassa	Joan	55	2		1937	1,2
Masdeu Rabassa	Joan	55	2		4-11-1938	1,2
Miró Fortuny	Josep	38	5		1937	2,5
Miró Fortuny	Josep	39	5		1937	2,1
Nogués Gondolbeu	Joan	43	2		27-1-1937	

1 Expedients de petició de terres, 1937-1938. Arxiu Municipal de la Selva del Camp, Serveis agropecuaris, Juntes i comissions municipals, reg. 6658.

ANNEXOS

Ollé Fort	Joan	53		familiar	1937	0,8
Oller Fort	Joan	51		familiar	15-2-1938	1,2
Pàmies Ribera	Agustí	66		familiar	10-11-1937	5,7
Pintaluba Guasch	Anton	57	1	familiar	1937	3,3
Pintaluba Masdeu	Josep	38	2		1937	14,8
Pintaluba Masdeu	Josep	38	1	familiar	7-3-1938	8,2
Ripoll Boada	Pere	42	2		19-12-1937	1,6
Ripoll Domingo	Joan	37		familiar	1937	7,4
Rosich Gasull	Robert	15	3	familiar	12-1937	0,8
Rosich Gasull	Robert	15	3	familiar	1937	
Sabaté Racasens	Joan	46	2	familiar	12-1937	
Sabaté Recasens	Joan	45	3		1937	2,9
Sabaté Recasens	Josep	40	4		18-12-1937	2,5
Santacana Soli	Josep	29			1937	4,1
Vallverdú Amat	Anton	42		familiar	1937	2,5
Vallverdú Joanpere	Isidre	34	1		19-12-1937	13,9
Vidal Barberà	Josep Ma	51	3		1937	2,9
Vidal Masdeu	Joan	56			23-12-1937	16,4

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA PAGESIA I LA SEVA REVOLUCIÓ. UNA ANÀLISI SOBRE LA CONFLICTIVITAT I EL CANVI A LA REREGUARDA CATALANA DURANT LA GUERRA CIVIL, 1936-1939

Guillem Puig Vallverdú

UNIVERSITAT
ROVIRA i VIRGILI